

**T.C.
ERCIYES ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
FELSEFE VE DİN BİLİMLERİ ANABİLİM DALI
DİNLER TARİHİ BİLİM DALI**

**BATIDA SON DÖNEMDE YAPILAN KRİSTOLOJİ
ÇALIŞMALARI
(TAHLİL VE DEĞERLENDİRME)**

**Hazırlayan
İlbey DÖLEK**

**Danışman
Prof. Dr. Kenan HAS**

Doktora Tezi

**Nisan 2018
KAYSERİ**

**T.C.
ERCIYES ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
FELSEFE VE DİN BİLİMLERİ ANABİLİM DALI
DİNLER TARİHİ BİLİM DALI**

**BATIDA SON DÖNEMDE YAPILAN KRİSTOLOJİ
ÇALIŞMALARI
(TAHLİL VE DEĞERLENDİRME)**

(Doktora Tezi)

**Hazırlayan
İlbey DÖLEK**

**Danışman
Prof. Dr. Kenan HAS**

**Bu çalışma; Erciyes Üniversitesi Bilimsel Araştırma Projeleri Birimi
tarafından SDK-2015-5874 kodlu proje ile desteklenmiştir.**

**Nisan 2018
KAYSERİ**

BİLİMSEL ETİĞE UYGUNLUK

Bu çalışmadaki tüm bilgilerin, akademik ve etik kurallara uygun bir şekilde elde edildiğini beyan ederim. Aynı zamanda bu kural ve davranışların gerektirdiği gibi, bu çalışmanın özünde olmayan tüm materyal ve sonuçları tam olarak aktardığımı ve referans gösterdiğimi belirtirim.

İlbey DÖLEK

T.C.
ERCİYES ÜNİVERSİTESİ REKTÖRLÜĞÜ
Sosyal Bilimler Enstitüsü Müdürlüğü

Tez Başlığı: Batıda Son Dönemde Yapılan Kristoloji Çalışmaları (Tahlil ve Değerlendirme)

Yukarıda başlığı gösterilen tez çalışmamın a) Giriş, b) Ana bölümler ve c) Sonuç kısımlarından oluşan toplam ... sayfalık kısmına ilişkin .../.../2018 tarihinde **Turnitin** intihal programından aşağıda belirtilen filtreleme uygulanarak alınmış olan özgünlük raporuna göre, tezimin benzerlik oranı: % ... dür.

Uygulanan filtrelemeler:

- 1- Giriş dahil
- 2- Ana Bölümler dahil
- 3- Sonuç dahil
- 4- Alıntılar dahil/hariç
- 5- Kapak hariç
- 6- Önsöz ve Teşekkür hariç
- 7- İçindekiler hariç
- 8- Kaynakça hariç
- 9- Özet hariç
- 10- Yedi (7) kelimedenden daha az örtüşme içeren metin kısımları hariç

Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tez İntihal Raporu Uygulama Esaslarını inceledim ve bu uygulama esaslarında belirtilen azami benzerlik oranlarına göre tez çalışmamın herhangi bir intihal içermediğini, aksinin tespit edileceği muhtemel durumlarda doğabilecek her türlü hukuki sorumluluğu kabul ettiğimi ve yukarıda vermiş olduğum bilgilerin doğru olduğunu beyan ederim.

Gereğini bilgilerinize arz ederim. .../.../2018

Adı Soyadı : İlbey Dölek
Öğrenci No : 4030241351
Anabilim Dalı : Felsefe ve Din Bilimleri
Bilim Dalı : Dinler Tarihi
Program Adı : Doktora

Danışman: Adı/İmza
Prof. Dr. Kenan HAS

Öğrenci Adı/İmza
İlbey DÖLEK

YÖNERGEYE UYGUNLUK SAYFASI

“Batıda Son Dönemde Yapılan Kristoloji Çalışmaları (Tahlil ve Değerlendirme)” adlı Doktora tezi, Erciyes Üniversitesi Lisansüstü Tez Önerisi ve Tez Yazma Yönergesi’ne uygun olarak hazırlanmıştır.

Tezi Hazırlayan

İlbey DÖLEK

Danışman

Prof. Dr. Kenan HAS

Felsefe ve Din Bilimleri Anabilim Dalı

Prof. Dr. Abdulvahap TAŞTAN

KABUL ONAY SAYFASI

Prof. Dr. Kenan HAS ..... danışmanlığında İlham DALAK ..... tarafından hazırlanan
"Batıda San. Denemede Yapılan Kriptoloji Çalışmaları (Tahlil
ve Değerlendirme) ....."
adlı bu çalışma, jürimiz tarafından Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimleri Enstitüsü
Febeveve Din Bilimleri ..... Anabilim Dalında **Doktora** tezi olarak kabul edilmiştir.

09./04./2018
(Tez Savunma Sınav Tarihi Yazılacak)

JÜRİ:

Danışman

Prof. Dr. Kenan HAS

Üye

Prof. Dr. Ahmet GÖKBEL

Üye

Prof. Dr. Kadir ALBATRAK

Üye

Prof. Dr. Mustafa ÜNAL

Üye

Prof. Dr. Salihattin SAMUR

ONAY:

Bu tezin kabulü Enstitü Yönetim Kurulunun 16/04/2018 tarih ve 13 ..... sayılı kararı ile onaylanmıştır.

16/04/2018
Prof. Dr. Celaleddin ÇELİK
Enstitü Müdürü

ÖNSÖZ / TEŞEKKÜR

Bu çalışma, Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Felsefe ve Din Bilimleri Anabilim Dalı Dinler Tarihi Bilim Dalı'nda doktora tezi olarak hazırlanmıştır. “*Batıda Son Dönemde Yapılan Kristoloji Çalışmaları (Tahlil ve Değerlendirme)*” konulu çalışmamız özellikle son dönemde Batıda yürütülen kristolojik yaklaşımları tanıma, anlama ve ülkemizdeki az sayıdaki çalışmalarla karşılaştırma açısından son derece önemlidir. Çünkü, Hıristiyan teolojisinin merkezinde yer alan Kristoloji İsa Mesih'in kişiliği, tabiatı ve hayatta iken yaptığı işlerin doktrinel anlamda çalışılmasıdır. Batıda Kristoloji alanında sayısız eserler verilmesine rağmen dünyanın en yaygın dini olan Hıristiyanlığın merkez figürü İsa Mesih günümüzde hala anlaşılammıştır.

Öncelikle bu tez vesilesiyle Nasıralı İsa'nın “*Ey Yeruslaim, Peygamberleri öldüren, kendisine gönderilen peygamberleri taşıyan Yeruslaim. Tavuğun civcivleri kanatları altına topladığı gibi ben de kaç kez senin çocuklarını toplamak istedim ama siz razı olmadınız. Bakın eviniz ıssız bırakılacak*” (Luka, 13/34) dediği kutsal şehir Kudüs'e (Jerusalem) gitmeyi nasip eden Allah'a sonsuz şükürler olsun. Tez araştırma konusunun belirlenmesinden tez araştırmasının son aşamasına gelene kadar akademik çalışmaları ve dersleri sırasında değerli vakitlerini bana ayırarak desteklerini ve yardımlarını esirgemeyen tez danışmanım saygıdeğer hocam Prof. Dr. Kenan HAS'a teşekkürlerimi bir borç bilirim. Hem akademik hem de deneyim anlamında doktora derslerinden önemli kazanımlar elde ettiğim sayın hocalarım Prof. Dr. Harun GÜNGÖR'e, Prof. Dr. Mustafa ÜNAL'a, Doç. Dr. Ramazan ADIBELLİ'ye ve her daim olumlu görüşleri ve yapıcı eleştirileriyle beni yönlendiren yüksek lisans tez danışmanım kıymetli hocam Doç. Dr. Hamza KARAOĞLAN'a ve gerek yüksek lisans eğitimim sırasında gerekse de Almanya'da bulunduğum Erasmus öğrenciliğim sırasında akademik anlamda bana yol gösteren değerli hocam Prof. Dr. M. Ali KİRMAN'a ve tez izleme komitesi üyesi Prof. Dr. Sebahattin SAMUR'a teşekkürlerimi sunarım. Bugünlere kadar eğitim ve öğrenim hayatım boyunca maddi ve manevi desteklerinden dolayı sevgili aileme teşekkür ederim.

Ayrıca, Erciyes Üniversitesi Bilimsel Araştırma Projeleri Birimi tarafından SDK-2015-5874 kodlu proje ile desteklenen bu araştırmanın yürütülmesinde özellikle yerli ve yabancı eserlerin temin edilmesinde ve İstanbul Üniversitesi, Boğaziçi Üniversitesi ve İSAM kütüphanesindeki araştırma ziyaretlerim için gerekli desteği sağlayan Erciyes Üniversitesi BAP Birimi'ne bilime ve bilim insanı yetiştirmeye verdikleri önem ve katkılardan dolayı teşekkürlerimi sunarım.

BATIDA SON DÖNEMDE YAPILAN KRİSTOLOJİ ÇALIŞMALARI (TAHLİL VE DEĞERLENDİRME)

İlbey DÖLEK

Erciyes Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, Nisan 2018

Danışman: Prof. Dr. Kenan HAS

ÖZET

Erken kilise konsilleri tarafından doktrin haline gelen Kristoloji günümüzde Hristiyan teolojisi araştırmalarının en güçlü konusu haline gelmiştir. Dünyada en yaygın dinin Hristiyanlık olmasına rağmen İsa Mesih'in hala tam olarak anlaşılmadığı görülmektedir. Bu çalışmanın temel amacı son dönemde Batıda yapılmış olan Kristoloji çalışmalarının tahlil ve değerlendirmesini yapmaktır. Tarihsel anlamda İsa'nın hayatını tekrar ortaya koymanın ötesinde son dönem Kristolojik yaklaşımların neler olduğu ve bu dönemde tartışılan kristolojik meselelere verilen yanıtlar araştırmanın temel konusunu oluşturmaktadır. Giriş hariç üç bölümden oluşan çalışmanın Giriş bölümünde; araştırmanın konusu, amacı, metodu ile kapsam ve sınırlılıkları dair ön bilgiler verilmiştir. Birinci bölümde; Hristiyan teolojisinin merkezinde yer alan Kristoloji'nin bir disiplin olarak temel kavramları, konusu, amacı, metodolojisi ve türleri hakkında temel bilgilere yer verilmiştir. İkinci bölümün ilk kısmında; Yeni Ahit Kristolojisi çerçevesinde İsa'nın hayatı, ilahi ve beşeri tabiatı, enkarnasyonu, çarmıha gerilmesi ve dirilişi ele alınmıştır. İkinci bölümün ikinci kısmında ise, Patristik dönem Kilise babalarının kristolojik görüşleri ile Konsiller döneminde alınan kristolojik kararlar tartışılmıştır. Üçüncü bölümde ise son dönem tarihsel İsa çalışmaları ile yine bu dönemde ortaya çıkan yeni Kristoloji yaklaşımları ele alınmıştır. Üçüncü bölümün sonunda Batıda son dönemde yapılan Kristoloji çalışmalarının genel bir değerlendirmesi yapılmıştır. Son dönemde Kristoloji'nin Hristiyan teoloji içinde önemini kaybetmeden ilgi odağı olmaya devam ettiği ve arkeolojik çalışmaların etkisinde tarihsel İsa çalışmalarının hız kazandığı görülür. Aydınlanma döneminde Hristiyan Teoloji'de yeni yöntemlerin kullanılması ile birlikte son dönemde Ölü Deniz ve Nag Hammadi metinlerinin analizi ve *"The Jesus Seminar"* üyelerinin çalışmaları Tarihsel İsa araştırmalarına yön vermiştir. Bunun sonucunda Kristoloji'de, Tarihsel İsa ile İman'ın Mesih'i ayrımının arttığı, II. Vatikan Konsil sonuçlarının etkisinde hakikat ve kurtuluş yorumlarının değiştiği ve Çoğulcu, Özgürlükçü ve Feminist Kristolojiler gibi yeni yaklaşımların ortaya çıktığı görülmüştür.

Kısaca söylemek gerekirse, son dönemde kristolojik yorumların seyrini bilimsel, teolojik ve tarihsel bulgular farklı şekillerde etkilemiştir.

Anahtar Kelimeler: Kristoloji, Hıristiyanlık, İsa, Mesih, Yeni Ahit, Enkarnasyon, Çarmıh, Pavlus, Meryem, Kilise, Kilise Babaları.

**RECENT CHRISTOLOGY STUDIES IN THE WEST
(ANALYSIS AND EVALUATION)**

İlbey DÖLEK

**Erciyes University, Social Sciences Institute,
Ph.D Program Thesis, April, 2018
Supervisor: Prof. Dr. Kenan HAS**

ABSTRACT

Christology, which has become a doctrine by early church councils, has become the most powerful topic of Christian theological research today. Despite the fact that the most widespread religion in the world is Christianity, Jesus Christ is still not fully understood. The main purpose of this study is to analyze and evaluate the Christology studies carried out in the West in the recent period. Beyond reinterpreting Jesus's life in historical sense, what the recent Christological approaches are and responses given to the Christological issues discussed at this time constitutes the fundamental point of the study. In the Introductory part of the study which consists of three parts except for the introduction, preliminary information about subject, purpose, method, scope and limitations of the research has been given. In the first chapter, It's been given the basic information about the basic concepts, subject, purpose, methodology and genres of Christology as a discipline at the center of Christian theology. In the first part of the second chapter, Jesus's life, divine and human nature, incarnation, crucifixion and resurrection have been dealt in the frame of The New Testament Christology. In the second part of the second chapter, the Christological views of the Patristic period church fathers and the christological decisions taken during the Councils period have been discussed. In the third chapter, recent historical Christ Jesus studies and new Christology approaches emerged in this period have been dealt. At the end of the third chapter a general evaluation of the recent Christological studies in the West has been made. Recently, It is been observed that Christology continues to become a center of attention without losing its significance and historical Jesus studies has accelerated under the influence of archeological studies. Using recent methods in Christian Theology in the period of Enlightenment, analysis of the Dead Sea and Nag Hammadi texts and Jesus Seminar members' studies have led to the historical Jesus studies. As a result, it seems that in Christology the separation between historical Jesus and the Christ of Faith has arisen, Second Vatican Council results have changed the interpretation of

truth and liberation and new approaches such as pluralist, liberation and feminist christology have emerged. To put it briefly, scientific, theological and historical findings has influenced the course of recent Christological interpretations in different forms.

Key Words: Christology, Christianity, Jesus, The Christ, The New Testament, Crucifixion, Paul, Mary, Church, Church Fathers.

İÇİNDEKİLER

BATIDA SON DÖNEMDE YAPILAN KRİSTOLOJİ ÇALIŞMALARI (TAHLİL VE DEĞERLENDİRME)

BİLİMSEL ETİĞE UYGUNLUK SAYFASI	i
YÖNERGEYE UYGUNLUK SAYFASI	iii
KABUL VE ONAY SAYFASI	vi
ÖNSÖZ/TEŞEKKÜR	v
ÖZET.....	vi
ABSTRACT	viii
İÇİNDEKİLER	x
KISALTMALAR	xv
ŞEKİLLER LİSTESİ.....	xvii

GİRİŞ

1. Araştırmanın Konusu, Amacı ve Önemi	1
2. Araştırmanın Kapsam ve Sınırlılıkları	3
3. Araştırmanın Yöntemi	4
4. Önceki Çalışmalar	6

I. BÖLÜM

1. KRİSTOLOJİ'YE GİRİŞ

1.1. Kristoloji Nedir?	11
1.2. Kristoloji'nin Amacı	17
1.3. Kristoloji'nin Önemi	18
1.4. Kristoloji'nin Temel Kavramları.....	19
1.4.1. Mesih	19
1.4.2. Hıristiyanlık	20
1.4.3. Teslis	21
1.4.4. Bakire Meryem	22
1.4.5. Havari	23
1.4.6. Eskatoloji.....	26
1.5. Kristoloji'nin Temel Kaynakları	26

1.6. Kristoloji ve Metodoloji	27
1.6.1. Tarihsel Yaklaşım	27
1.6.2. Hermenötik Yaklaşım	28
1.6.3. Eleştirel Yaklaşım	29
1.7. Kristoloji Tipolojileri	30
1.7.1. Yüksek Kristoloji.....	32
1.7.2. Düşük Kristoloji	32
1.7.3. Logos Kristolojisi.....	34
1.7.4. Süreç Kristolojisi	35
1.7.5. Ruhsal Kristoloji	36

II. BÖLÜM

2. YENİ AHİT (BIBLICAL) KRİSTOLOJİSİ

Giriş	37
2.1. Hıristiyan Kutsal Kitabı: Kitab-ı Mukaddes.....	38
2.1.1. Eski ve Yeni Ahit.....	39
2.1.2. Yeni Ahit Metinlerinin Oluşumu	46
2.1.3. Yeni Ahit Metinlerinde Dil ve Anlatım	51
2.2. İsa Mesih'in Kimliği.....	53
2.2.1. Matta'nın Kristolojisi	56
2.2.2. Markos'un Kristolojisi.....	57
2.2.3. Luka'nın Kristolojisi.....	58
2.2.4. Yuhanna'nın Kristolojisi	58
2.2.5. Pavlus'un Kristolojisi.....	60
2.2.6. Yahudi Gruplar	63
2.2.6.1. Ferisiler	63
2.2.6.2. Sadukiler	65
2.2.6.3. Esseniler	66
2.2.6.4. Zelotlar	66
2.2.7. Yahudi Hıristiyanların Kristolojisi.....	67
2.3. İsa Mesih'in Yaşamı.....	69
2.3.1. İsa'nın Doğumu	73
2.3.2. İsa'nın Enkarnasyonu	80

2.3.3. İsa'nın Çocukluğu	82
2.3.4. İsa'nın Vaftizi ve Tebliği.....	84
2.3.5. İsa'nın Mucizeleri.....	88
2.3.6. İsa'nın Tutuklanması ve Yargılanması	89
2.3.7. İsa'nın Çarmıha Gerilmesi.....	91
2.3.8. İsa'nın Ölümü, Dirilişi ve Göğe Yükselişi.....	94
2.3.9. Tanrı Krallığı ve İsa'nın İkinci Gelişi	106
2.4. İsa Mesih'in Tabiatı	110
2.4.1. İsa'nın İlahi Yönü.....	110
2.4.2. İsa'nın Beşeri Yönü	118
2.4.3. İsa'nın Hem Beşeri Hem İlahi Yönü	120
2.5. İsa Mesih'in Kristolojik Ünvanları.....	121
2.5.1. "Tanrıoğlu" İsa Mesih	121
2.5.2. "İnsanoğlu" İsa Mesih	124
2.5.3. "Kurtarıcı" İsa Mesih	125
2.5.4. "Davutoğlu" İsa Mesih.....	125
2.5.5. "Kral" İsa Mesih	126
2.5.6. "Mesih" İsa Mesih	127
2.5.7. "Rab" İsa Mesih	135
2.6. İsa Mesih'in Mesajı	136
3. TARİHSEL KRİSTOLOJİ	
3.1. Patristik Dönem Kristolojiler.....	140
3.2. Hıristiyan Akımların Kristolojileri.....	141
3.2.1. Doketizm ve Gnostisizm.....	142
3.2.2. Adoptiyanizm.....	144
3.2.3. Aryanizm.....	145
3.2.4. Apollianarizm	147
3.2.5. İskenderiye Okulu	147
3.2.6. Antakya Okulu.....	148
3.3. Konsiller Dönemi ve Kristolojik Tartışmalar	150
3.3.1. İznik Konsili.....	151
3.3.2. İstanbul Konsilleri	153
3.3.3. Efes ve Kadıköy Konsilleri	154

3.3.4. Konsiller Dönemi Kristolojilerin Değerlendirilmesi	156
3.4. Ortaçağ ve Reformasyon Dönemi Kristolojileri.....	158
3.5. Aydınlanma Dönemi Kristolojiler	160
3.5.1. Rasyonalist Kristoloji.....	161
3.5.2. Hümanist Kristoloji.....	162
3.5.3. Özgürlük Kristolojisi.....	162
3.6. XIX. ve XX. Yüzyıl Kristoloji Çalışmaları	163

III. BÖLÜM

4. SON DÖNEM KRİSTOLOJİ ÇALIŞMALARI

Giriş	165
4.1. Tarihsel İsa Çalışmaları.....	166
4.1.1. Tarihsel İsa Çalışmalarının Genel Görünümü	166
4.1.2. Tarihsel İsa Çalışmalarında Dönemler	169
4.1.2.1. Arayış Yok (M.S.26-1738)	169
4.1.2.2. İlk Dönem (1738-1906).....	170
4.1.2.3. Ara Dönem (1906-1953).....	171
4.1.2.4. İkinci Dönem (1953-1980).....	172
4.1.2.5. Üçüncü Dönem (1980 sonrası).....	173
4.1.3. Arkeolojik Keşifler: Ölü Deniz Ruloları ve Nag Hammadi Metinleri	177
4.1.4. İsa Okulu'nun Çalışmaları.....	179
4.1.5. Yahudi İsa Çalışmaları	184
4.2. Yeni Kristolojiler	186
4.2.1. Fonksiyonel Kristoloji.....	186
4.2.2. Feminist Kristoloji.....	188
4.2.3. Çoğulcu Kristoloji	200
4.2.4. Özgürlük Kristolojisi	201
4.2.5. Umut Kristolojisi	208
4.2.6. Siyah Kristoloji	209
4.3. Kurtuluş Tipolojileri	211
4.3.1. Dışlayıcı Yaklaşım	212
4.3.2. Kapsayıcı Yaklaşım.....	215
4.3.3. Çoğulcu Yaklaşım	219

4.3.4. Tanrı Merkezli Yaklaşım.....	221
4.3.5. Mesih Merkezli Yaklaşım	222
4.4. Son Dönem Kristoloji Çalışmalarının Değerlendirilmesi.....	224
5. SONUÇ	231
6. KAYNAKÇA	236
7. EKLER.....	255
7.1. Kurtuluş Tipolojileri	255
7.2. M.S. I. Yüzyıl Filistin Haritası	256
7.3. Konsiller Kronolojisi.....	257
7.4. Genel Kronoloji	258
7.5. İsa'nın Hindistan'a Yaptığı İddia Edilen Seyahatlerinin Rotası...	259
7.6. Farklı İsa Portreleri	260
8. SÖZLÜK	261
9. ÖZGEÇMİŞ.....	264

KISALTMALAR

AÜ.	: Ankara Üniversitesi
Al.	: Almanca
Bkz.	: Bakınız
C.	: Cilt
Çev.	: Çeviren
Der.	: Dergi
D.İ.A.	: Diyanet İslam Ansiklopedisi
D.İ.B.	: Diyanet İşleri Başkanlığı
Ed.	: Editör
Efesliler	: Pavlus'un Efeslilere Mektubu
Fak.	: Fakülte
Gal.	: Pavlus'un Galatyalılara Mektubu
İFD.	: İlahiyat Fakültesi Dergisi
İ.Ö.	: İsa'dan Önce
İ.S.	: İsa'dan Sonra
İbraniler	: İbraniler Mektubu
İng.	: İngilizce
İSAM	: İslami Araştırmalar Merkezi
I.Korint.	: Pavlus'un Korintlilere Birinci Mektubu
I.Selanik.	: Pavlus'un Selaniklilere Birinci Mektubu
II.Korint.	: Pavlus'un Korintlilere İkinci Mektubu
II.Selanik.	: Pavlus'un Selaniklilere İkinci Mektubu
Lat.	: Latince
Luka	: Luka İncili
MÖ.	: Milattan Önce
MS.	: Milattan Sonra
Markos	: Markos İncili
Matta	: Matta İncili
MEB	: Milli Eğitim Bakanlığı
No	: Sayı
OMÜ.	: Ondokuz Mayıs Üniversitesi

p.	: Page
Romalılar	: Pavlus'un Romalılara Mektubu
s.	: Sayfa
S.	: Sayı
SAÜ.	: Sakarya Üniversitesi
SBE.	: Sosyal Bilimler Enstitüsü
St.	: Saint (Aziz)
ss.	: Sayfalar
Trans.	: Translate
Üni.	: Üniversite
Vol.	: Volume
Yay.	: Yayıncılık
Yuhanna	: Yuhanna İncili
Yun.	: Yunanca
yy.	: Yüzyıl

ŞEKİLLER LİSTESİ

Şekil 1. İlk Kilise Konseyi'nin Kanonizasyon Kararı.....	41
Şekil 2. İncillerin ve Mektupların Yazıldığı Dönemler	50
Şekil 3. İsa'nın Aile Ağacının Üç Farklı Versiyonu	76
Şekil 4. Tanrı'nın Üç Varlığının ilişkisel Anlamı.....	112
Şekil 5. Adoptiyanist, Kenotik ve Doketist Kristolojiler	144
Şekil 6. Kurtuluş Tipolojileri	255
Şekil 7. M.S. I. Yüzyıl Filistin Haritası	256
Şekil 8. İsa'nın Hindistan'a Yaptığı İddia Edilen Birinci Seyahatinin Rotası.....	259
Şekil 9. İsa'nın Hindistan'a Yaptığı İddia Edilen İkinci Seyahatinin Rotası.....	259
Şekil 10. Farklı İsa	260

GİRİŞ

1. Araştırmanın Konusu, Amacı ve Önemi

Her din kendine özgü bir teolojiye ve geleneğe sahiptir. Din, bu teolojik yapı içinde bulunduğu toplumun kültüründen ve felsefesinden bağımsız meydana gelmediği gibi tek başına anlaşılması da mümkün değildir. Hıristiyan teolojinin merkezinde İsa'nın hayatını, tabiatını ve öğretilerini inceleyen kristoloji bilimi yer alır. Günümüzde, İsa'nın kim olduğu sorusuna araştırmacılar hala cevap aramaktadır. İsa nasıl bir tabiata sahiptir? İsa'nın mesajı İncillerde nasıl geçmektedir? Konsiller döneminden günümüze kadar İsa ile ilgili hangi kristolojik tartışmalar yapılmıştır? Çağdaş dönem kristolojiler nelerdir ve bu kristolojik yaklaşımların benzerlik ve farkları nelerdir? Tüm bu sorular elbette Hıristiyan teolojiyi tam olarak anlamak için yeterli değildir ancak merkezde bulunan kristolojinin anlaşılması adına oldukça önemlidir. Reform döneminin ardından aydınlanma ile beraber hem teorik hem de metodolojik yeni yaklaşımlar birçok alanda olduğu gibi teolojide de kendini göstermiştir. Özellikle Alman filozof Hegel'in öncülüğünde Martin Heidegger ile devam eden diyalektik felsefenin ve varoluşun sorgulanmasının yanı sıra kristoloji alanında tarihsel araştırmanın verileri oldukça önemli etkiler meydana getirmiştir. XX. yüzyılın en önemli din bilimcisi Karl Barth'ın araştırmamızın konusu içinde yer alması geleneksel Hıristiyanlık teolojisi açısından son derece önemlidir. Çünkü, günümüzde klasik kristoloji alanında Karl Barth'ın yeri tartışılmaz hale gelmiştir. Onun yanı sıra Paul Tillich ve Rudolf Bultmann'ın da önemli görüşleri vardır. Daha sonraki yıllarda ortaya konan yeni görüşler ve analizleri anlamada çağdaş kristolojilere etki eden klasik teologların görüşlerini bilmek son derece önemlidir. Hem günümüz hıristiyan teolojisini hem de İsa'nın tabiatı, kişiliği ve tarihselliği tartışmalarını anlamanın ilk adımı kristolojik eserleri tanımak ve bilmektir. O nedenle hem Batı'nın¹ teolojisini, hem de felsefesini ve kültürünü anlama adına çalışmanın ele aldığı sorular ve konu başlıkları son derece önemlidir.

---

¹ Batı, burada "Hıristiyanlık" dini anlamında kullanılmıştır.

Kristoloji alanı içinde yer alan İsa'nın hayatı, Mesih, çarmıh, Meryem, enkarnasyon gibi konuları ele alan bazı çalışmalar ülkemizde bulunmakla birlikte "*Kristoloji*" başlığını taşıyan müstakil bir eser bulunmamaktadır. Araştırma konusu hem ülkemizdeki kristoloji çalışma alanındaki bir boşluğu doldurması adına hem de son dönem batılı kristologların görüşlerini değerlendirmesi açısından önemlidir. Ülkemizde yapılan az sayıdaki İsa araştırmalarına katkı yapmasını hedeflediğimiz bu çalışma ile Hıristiyan teolojideki bazı konuların tekrar gözden geçirilmesine ve tartışılmasına da imkan sağlayacaktır. Ayrıca ileride düzenlenecek olan kristoloji konulu bilimsel etkinlikler açısından da oldukça önemlidir. Çünkü bu konunun ülkemizdeki akademisyenler tarafından yeterince tartışılmadığı kaanatindeyiz. İslami teoloji açısından bakıldığında İsa'nın kişiliği, tabiatı ve öğretisi bir problem olarak görülmeyebilir ancak batıda her gün yeni araştırma teknikleri sayesinde elde edilen yeni tarihsel belge ve dokümanlar konunun Hıristiyan Teologlar tarafından batıda güncelliğini kaybetmeden tartışılmaya devam etmektedir. Ülkemizde kristoloji alanında ortaya konan çalışmalar dar bir alanda akademisyenler tarafından yürütülmektedir. Çünkü ülkemizdeki İlahiyat Fakültelerinde batıdaki Teoloji Fakültelerinin bölümleri gibi bir yapılanma yoktur. Örneğin; Dinler Tarihi bölümünde bir akademisyenden bütün dinlerin tarihçisi olması beklenmektedir ve özel ilgi alanı olarak olarak eğer isterse hıristiyanlık ya da kristoloji alanında çalışma yapmaktadır. İsa üzerine yapılan çalışmalar daha çok Temel İslam Bilimleri alanında İslami kaynaklar Kuran'ı Kerim, Hadis ve Tefsir ekseninde İsa'nın hayatı ve mesihliği ele alınmıştır. Dinler Tarihi alanında yapılan kristoloji konulu çok az lisansüstü tez bulunmaktadır ancak bunlar son dönem çağdaş kristolojik yaklaşımları tek başına ortaya koymaktan uzaktırlar. Kristoloji alanında az sayıda yapılan bu çalışmalar genelde ilk dönem konsiller dönemine ve çağdaş dönemden sadece bir ya da birkaç yaklaşımı ele almaktadır. Bunu yaparken bizim çalışmamızın amaçları arasında Müslüman okuyuculara hıristiyan teolojinin merkezinde yer alan kristoloji alanında son dönemde görülen yaklaşımları savunmak ya da bir hıristiyan apolojisini yapmak yoktur. Ayrıca çağdaş kristolojilerin ortaya koyduğu İsa portreleri ile İslami kaynakların ortaya koyduğu İsa imajı arasında bir yakınlık ya da benzerlik arama peşinde olmadığımızı ve amacımızın dinler arası diyalog çalışmalarına bir kapı açmak olmadığını belirtmenin doğru olacağı kanaatindeyiz. Dolayısıyla bu tez çalışmasında amacımız kristolojinin geçmişten bugüne devam eden temel problemlerini çözmek iddiasını taşımadan son dönemde batıda yapılan kristoloji çalışmalarını objektif olarak bir değerlendirmesini

yapmaktır. Bu genel amaç etrafında tartışılacak ve cevaplar aranacak alt problemler ise şunlardır: Bir disiplin olarak kristolojinin konusu, amacı ve yöntemi nedir? Kristoloji ne zaman ve nasıl ortaya çıkmıştır? Batıda son dönemde kristoloji alanında yapılan eserler nelerdir? Bu eserler hangi kristolojik tartışmaları ve problemleri içermektedir? Kristologlar çalışmalarında hangi yöntem ve tekniklerden yararlanmışlardır? Kristoloji çalışmalarının merkezinde yer alan kavramlar nelerdir? Batıda kristoloji alanında yürütülen çalışmalar ülkemizde kristoloji alanında çalışan akademisyenlerin çalışmalarını ne yönde etkilemektedir? Kristoloji çalışmaları Hıristiyan teolojisi için neden önemlidir? Geleneksel ya da klasik kristoloji ile çağdaş dönem kristolojiler arasındaki ne tür benzerlik ve farklar vardır? Kristoloji çalışmalarında son dönemde etkili olan gelişmeler nelerdir? Bu eserlerin teolojik tartışmalara olumlu ve olumsuz etkileri hakkında neler söylenebilir? Son dönemde yapılan çalışmalar neticesinde kristoloji çalışmalarının geleceği hakkında neler söylenebilir?

2. Araştırmanın Kapsam ve Sınırlılıkları

Her bilimsel çalışmanın bir kapsam ve sınırlılığa sahip olması beklenir. Geniş kapsamlı bir konu üzerinde akademik çalışmanın zorluğu ve elde edilecek sonuçların bilimselliği açısından düşünüldüğünde en başta konu bakımından bir sınırlılık getirilmesi gerekir. Bu bağlamda araştırma konusunu belirlerken Hıristiyanlık teolojisinin içerisinde yer alan tüm konular bu çalışmaya dahil edilmemiş sadece kristoloji alanı ile sınırlandırılmıştır. Dolayısıyla kristoloji çalışmalarının merkeze alındığı bu çalışmada Hıristiyan teoloji içindeki bayramlar, sakramentler, kutsal mekanlar, kilise dogmaları, mezhepler vs. gibi konular bu tezin kapsamı dışında yer alır. Zaman ya da süre olarak özellikle tez çalışmasında son dönemde batıda teologlar ve din felsefeciler tarafından ortaya konan kristolojik çalışmalara odaklanılmıştır. Ancak son dönemde görülen kristolojik yaklaşımları daha iyi anlama ve açıklama adına ilk dönemlerde Kilise Babaları tarafından tartışılan kristolojik problemlere kadar gidilmiştir. Aynı şekilde Yeni Ahit metinlerinin anlaşılmasında Eski Ahit metinlerine yönelik de okumalar yapılmıştır. Yararlanılacak kaynaklar açısından Hıristiyanlık kökenli kutsal metinler ve tarihsel belgelere öncelik verilmiştir. Bu çalışmada İslami kaynaklar kapsam dışında tutulmuştur. Yahudi kaynaklar ise konunun Yahudi bağlamının anlaşılması adına kullanılmıştır. Çalışmada yer bakımından da bazı sınırlılıklar söz konusudur. Özellikle Avrupa'da ve Amerika'da ortaya konan kristoloji çalışmaları incelenmiştir. Günümüzde

dünyanın hemen her yerinde kristoloji alanında ortaya konmuş sayısız eserler mevcuttur. Ancak bu çalışmada sadece batılı akademisyenlerin eserleri ele alınmaya özen gösterilmiştir. Dil bakımından çalışmanın büyük çoğunluğunda İngilizce metinlere başvurulmuş ancak konu ile ilgili asıl kaynaklar üzerine yapılmış çeviri eserlerle de zaman zaman desteklenmiştir.

İlk kristolojik tartışmaların başladığı ilk yüzyıldan itibaren konsiller dönemini de içine alan dönem kristolojinin ilk dönemi ya da başlangıç dönemi olarak tanımlayabiliriz. Daha sonraki Reformasyon, Aydınlanma dönemi ve sonrasında XVIII. ve XIX. yüzyıllardaki tarihsel İsa araştırmaları ile ivme kazanan kristolojinin bu dönemini olgunlaşma, orta ya da gelişme dönemi olarak tanımlarsak XX. yüzyılda ve günümüzde XXI. yüzyılın ilk çeyreğinde kristolojide yaşanan gelişmeleri dönem olarak Son dönem ya da Modern çağ olarak tasnif edebiliriz. Batıda son dönemde yapılmış kristoloji çalışmalarının tahlil ve değerlendirilmesini içeren bu çalışma üç ana bölümden oluşmuştur. Birinci bölümde; Kristoloji'ye Giriş başlığının altında bir disiplin olarak kristolojinin amacı, konusu, yöntemi, temel kavramları ve türleri hakkında açıklayıcı bilgilere yer verilmiştir. İkinci bölümde iki kısım bulunmaktadır. Birinci kısımda, Yeni Ahit kristolojisi başlığı altında Yeni Ahit metinlerine göre İsa'nın tabiatı, kişiliği, yaşamı, öğretileri ve İsa'nın kristolojik ünvanları ele alınmıştır. İkinci kısımda; Tarihsel Kristoloji başlığı altında son dönem kristolojik yaklaşımların anlaşılması ve geleneksel kristoloji ile karşılaştırma imkanı sağlaması açısından ilk dönemde ortaya çıkmış olan kristolojilerin gelişimi tartışmalar kronolojik olarak Kilise Babalarının görüşleri ve ilk ökümenik konsiller ışığında tartışılmıştır. Üçüncü bölümde; Son dönem tarihsel İsa araştırmaları ve çağdaş kristolojik yaklaşımlar ele alınmıştır. Bu dönemde farklı kristolojik yaklaşımlar mukayese edilerek tahlil ve değerlendirilmeye çalışılmıştır. Üçüncü bölümün sonunda kristolojinin dünü ve bugünü ile kıyaslamasının yanısıra kristolojinin problemleri bağlamında kristolojinin geleceği konusunda bazı görüşler tartışılmıştır.

3. Araştırmanın Yöntemi

Kristoloji çalışmalarında öne çıkan yöntemler nelerdir? Tarihsel olarak kristoloji çalışmalarının seyrine baktığımızda batılı kristologların üzerinde uzlaştığı üç ana dönemden bahsetmek mümkündür. Bunlar; Geleneksel dönem, Aydınlanma dönemi ve Çağdaş (Modern) dönemdir. Bizim bu çalışmada odaklandığımız son dönem yani

çağdaş dönem kristolojiye yeni yaklaşımlar ve metodolojiler bakımından oldukça önemlidir. Ancak kronolojiye dayanan genel bir kristoloji tarihi ortaya koymak amacımız dışında olmakla birlikte son dönem çağdaş kristolojik yaklaşımların daha iyi anlaşılması adına ilk dönem geleneksel kristolojiden başlamanın doğru olacağı düşünülmüştür. Elbette farklı kriterlere göre kristolojileri farklı dönemlere ayırmak mümkündür. Ancak bu üç dönemin belirlenmesinde hem kronolojik hem teolojik hem de metodolojik bağlamda önemli gelişmelerin yaşanmasının etkili olduğunu söyleyebiliriz.

Kristoloji'nin yöntem sorunlarında daha çok tarihsellik fikrinin etkili olduğu ve bunun yanında çoğulcu bakış açısının da rol oynadığını söylemek mümkündür. Bunların yanında kutsal metinlerin anlaşılmasında ve açıklanmasında yeni bilimsel gelişmeler ışığında farklı arayışlar ve yönelimlerin de varlığı bilinen bir gerçektir. Bu yöntemler arasında tarihsel, hermenötik ve eleştirel yöntem bulunmaktadır.

Din bilimlerinde yaygın bir şekilde kullanılan betimleme ya da tasvir etme (descriptive) yönteminden hareketle ulaşılan kaynaklardan bir literatür taraması gerçekleştirilmiştir. İlgili metinlerin dilimize çevrilmesinde Dinler Tarihi terminolojisine mümkün olduğunca bağlı kalınmış ve bu çerçevede konular anlaşılmaya çalışılmıştır. Araştırmada ele alınan konular, tarihsel bir perspektif içerisinde kaynaklarda verilen bilgiler ışığında objektif olarak tasvir edilmeye çalışılmıştır. Özellikle batılı kristologlar tarafından yapılmış bilimsel çalışmalar ile Hıristiyanların kutsal kitapları olan Eski ve Yeni Ahit Metinleri metin kritiğine tabii tutulmuştur.

Kristoloji alanı Hıristiyan teolojiye dahil olduğundan yararlandığımız kaynaklar yabancı dilde yazılmış eserler ile bu eserlerin bazı Türkçe çeviri çalışmalarından meydana gelmiştir. Ayrıca bu konuda yazılmış Türkçe kitaplar, lisansüstü tezler, bildiriler ve makalelerle çalışma desteklenmiştir. Tez konusu ile kaynakların kullanılmasında bazı sınırlandırılmalar yapılmıştır. Bu sınırlamaların başında sadece kristoloji alanında olmasına dikkat edilmiştir. Fakat dinler tarihi alanında kullanılan deskriptif metodun yanı sıra Mesih kavramının nasıl yer aldığını ve tüm dini geleneklerde görülen Mesih inancının ortaya çıkışını ele alırken mukayeseli dinler çalışma metoduna uygun olarak yer yer Yahudi kaynaklara yer verilmiştir. Ayrıca mukayeseli yöntemi Hıristiyan teologların kristolojik görüşlerini karşılaştırırken sıkça kullandığımızı belirtmeliyiz.

4. Önceki Çalışmalar

Bu çalışmanın ortaya çıkmasında öncelikle yabancı kaynaklardan istifade edilmiştir. Yararlanılan kaynakları üç sınıfta toplamak mümkündür. Bunlardan ilki asıl kaynaklar olan birincil kaynaklardır. Bunlar; hıristiyan geleneğinde yer alan kutsal metinler, tarihsel belgeler ve eserlerden oluşmaktadır. Bu bölümde daha çok Hıristiyanlık dininin doğuşu ve gelişiminin yanı sıra İsa Mesih'in hayatı, ölümü, dirilişi ve tekrar dünyaya gelişi üzerine yoğunlaşmıştır. Bu bölümde en başta Eski ve Yeni Ahit'te yer alan kristolojinin ortaya çıkarılmasında Kitab-ı Mukaddesin "*The Holy Bible, King James Version*" eserinden yararlanılmıştır. İkincil kaynaklar olarak; Hıristiyan geleneğinde teologlar, tarihçiler ve felsefecilerin yazdığı eserlerden yararlanılmıştır. Üçüncül kaynaklarda ise; hıristiyan kaynakların dışında yer alan kutsal metinler ile ülkemizdeki akademisyenler tarafından kristoloji alanında özellikle tarihsel İsa ile ilgili son dönemde ortaya çıkan çalışmalardan oluşmuştur. Bir başka açıdan da, yararlandığımız kaynakları; Hıristiyan kaynaklara göre ve diğer dini geleneklere göre iki kategoriye ayırmak mümkündür. Kristoloji çalışmaları için özellikle ökümenik niteliğe sahip olan İznik-Kadıköy Konsil kararları ve Katolik² Kilisesi'nin kristolojik parametreleri yayımladığı (CDF) "*Congregation for The Doctrin of the Faith*" belgesi oldukça önemlidir. Bu iki kaynak geleneksel kristoloji açısından son derece önemlidir.

E. P. Sanders "*The Historical Figure of Jesus*" (1993) adlı eserinde tarihsel bir figür/şahsiyet olarak İsa'yı ele almıştır. Eserin giriş kısmında M.S. 30 yılında bir bahar sabahı üç kişinin Roma yasalarına göre idam edilmek üzere çarmıha gerildiği anlatılır. Çarmıha gerilen üç kişiden biri olan İsa'nın diğer çarmıha gerilen isyancılardan farklı olduğunu belirtir. Sanders, İsa'nın öldüğünden bu yana hayatının niçin önemli olduğunu açıklamayı istemiştir. Özellikle İsa öldükten sonra ilk 4 yüzyılda hıristiyanlığın merkezinde yer alan teolojik bir figür haline gelmesini sorgular. Çünkü bazılarının göre İsa yeni bir dinin felsefi ve teolojik düşüncesine sahip olsa da o tarihsel olarak bir din kurucusu olmamıştır. İsa'nın mucizelerine, Tanrı krallığındaki rolüne, son günlerine,

² "Katolik" ifadesi, ilk defa Antakya'lı Aziz Ignatius (M.S.40-107) tarafından kullanılmış ve bu ifade, tarihin çeşitli dönemlerinde belli noktaları ön plana çıkarılarak değişik anlamlar ifade etmiştir. Tarihi süreç içerisinde yapılan bu tanımlarda Katolik kelimesi genellikle yerel cemaatlere karşın Hıristiyan Kilisesi'nin evrenselliğini, aykırı ve ayrılıkçı inançlar karşısında doğru inancı ve bu inanç ile uygulamalarının tarihsel devamlılığını ifade etmiştir. Mehmet **Katar**, *Katolik Kilisesi, Yaşayan Dünya Dinleri, Hıristiyanlık* (Ed. Şinasi Gündüz), DİB. Yay., İstanbul 2007, s.102.

çarmıha gerilmesine ve tekrar dünyaya gelmesine odaklanan bu eser özellikle son dönemde tarihsel İsa araştırmaları açısından son derece önemlidir.

Raymond E. Brown “*An Introduction to New Testament Christology*” (1994) adlı eserinde kristolojinin anlamını sorguladıktan sonra Yeni Ahit kristolojisi üzerine ortaya konmuş olan farklı yaklaşımları inceler. Bu yaklaşımlar arasında R. Bultman’ın varoluşçu görüşlerine geniş yer verildiğini belirtmeliyiz. Eserde İsa’nın kristolojisi isimli başlıkta İsa’nın insani ve ilahi yönüne ilişkin ortaya konmuş olan görüşlerin sınırlarını ve tutumlarını karşılaştırdıktan sonra İsa’nın havarilerine yaptığı konuşmalarında Tanrı’nın krallığına ilişkin ipuçlarını ortaya koyar.

Gerald O’Collins “*Christology A Biblical Historical and Systematic Study of Jesus*” (2009) adlı eserde İsa çalışmaları İncillere göre, Tarihsel araştırmalara göre ve Sistematik teoloji açısından incelenmiştir. İlk olarak kristoloji çalışmalarındaki felsefi, tarihi, dilsel bağlam ve içerik açısından bazı önemli zorluklara yer verilmiştir. Ardından İsa’nın kral, kurtarıcı, Tanrı gibi vasıflarını irdelemiş ve konsiller dönemi kristolojilere yer verdikten sonra ortaçağ ve modern dönem kristolojik yorumlara değinmiştir. Eserde yer alan temel tartışmanın İsa’nın tabiatı meselesine ayrıldığı görülür.

Oliver D. Crisp “*Christology; Ancient and Modern: Explorations in Constructive Dogmatics*” (2013) adlı esere on farklı teoloğun katkıda bulunduğu bu çalışma 2013 yılının Ocak ayında Los Angeles’de düzenlenen teoloji konferansındaki sunumlardan meydana gelmiştir. On farklı teoloğun çalışmasından oluşan bu eserin isminden de anlaşılacağı üzere farklı din bilimciler İsa’nın tabiatı meselesini eski ve modern yaklaşımlar çerçevesinde tartışmışlardır.

Veli-Matti Karkkainen “*Christology: A Global Introduction, An Ecumenical, International and Contextual Perspective*” (2003) adlı eserde küresel olarak kristoloji yaklaşımlarını biraraya getirerek kristolojiye bir giriş denemesi yapmıştır. Yazar, kristoloji çalışmalarında İsa’yı İncillere göre, Tarihsel çalışmalara göre ve Çağdaş yaklaşımlara göre üç grupta ele almıştır. Son bölümde 10 farklı çağdaş batılı kristoloğun (*Karl Barth, Rudolf Bultman, Paul Tillich, John Zizioulos, Karl Rahner ve John Hick gibi*) görüşlerini tartışmıştır.

Tom Holmen ve Stenley E. Porter’in editörlüğünde hazırlanan 4 ciltlik “*Handbook For The Study Of The Historical Jesus*” (2011) isimli eser özellikle son dönem tarihsel İsa

araştırmaları için oldukça önemlidir. Eserin birinci cildinin başlığı “*How To Study The Historical Jesus?*” Bu bölümde farklı metodolojik bakış açıları savunucuları tarafından karşılaştırmalı olarak ele alınmış. Bu cildin özünde devam eden Tarihsel İsa sorunu ve buna bağlı olarak İsa araştırmalarındaki güncel sorunlar tartışılmıştır. İkinci cildin başlığı “*The Study of Jesus*”dir. Bu bölümde Tarihsel İsa araştırmalarının geçmiş ve geleceği ele alınmıştır. Tarihsel İsa alanında farklı araştırma yöntemleri farklı açılardan tartışılmıştır. Üçüncü cildin başlığı “*The Historical Jesus*”, bu bölümde tarihsel bir figür olarak İsa’nın kendisi direk olarak ele alınmakla birlikte kanonik ve apokrif İncillere göre farklı İsa portreleri karşılaştırılmaktadır. Dördüncü ve son cildin başlığı ise “*Individual Studies*”dir. Bu bölümde konferansa katılan araştırmacıların tarihsel İsa ile ilgili “*İsa Neden Nasıra’da Doğmadı?*”, “*İsa’nın Hayatında Üç Sorun*” gibi farklı bakış açılarına sahip çalışmalara yer verilmiştir. Bu kapsamdaki çalışmalar genel olarak Tarihsel İsa meselesine hem konu hem de metodoloji açısından son derece önemlidir. Ayrıca hem konunun farklı bakış açılarına göre ele alınması hem de konunun dün, bugün ve geleceğine dair argümanlarla desteklenmiş olması çalışmanın önemini artırmıştır.

Clinton Bennett, “*In Search of Jesus Insider and Outsider Images*” adlı çalışmasında başta hıristiyan ve yahudi geleneğindeki İsa algıları ile diğer dini geleneklerdeki İsa algılarını karşılaştırır. Yahudilik bağlamında tarihsel İsa çalışmalarının incelenmesinde Geza Vermes’in “*Searching for the Real Jesus*” adlı eseri de oldukça önemlidir. Ayrıca, Amerika’nın Kaliforniya eyaletinde 1985’te “*The Jesus Seminar*” adında Robert Funk tarafından kurulan İsa Okulu’nun çalışmalarının etkisiyle Tarihsel İsa araştırmaları son dönemde çok önemli yerlere gelmiştir.

Son dönemde batıda kristoloji alanında yazılmış bazı tezlerden de yararlanılmıştır. Bunlar arasında; Gunnar Samuelsson’un “*Crucifixion in Antiquity: An Inquiry into the Background and Significance of the New Testament Terminology of Crucifixion*”³ (2010) adlı doktora çalışmasında çarmıha gerilmenin Antik Yunanca, Latince ve

³ G. Samuelsson’un 2010 yılında Gothenburg Üniversitesi’nde tamamladığı “*Crucifixion in Antiquity: An Inquiry into the Background and Significance of the New Testament Terminology of Crucifixion*”adlı 400 sayfalık kapsamlı tez çalışması 2011 yılında (Mahr Siebeck Publication, Tübingen) basıldıktan sonra 2013 yılında revize edilmiş 2. baskısını Almanca olarak “*Kreuzigung in der Antike. Eine Untersuchung zum Hintergrund und zur Bedeutung der neutestamentlichen Kreuzigungsterminologie*” aynı yayınevi tarafından yayımlanmıştır.

İbranice/Aramice metinlerde nasıl tasvir edildiğini filolojik açıdan incelemiştir. Samuelsson, çalışmasında çarmıh ve haç terimleri üzerine yoğunlaşır ve Yeni Ahit'te çarmıha gerilmenin dar anlamlarda kullanıldığını iddia eder. Samuelsson'un İsa'nın çarmıha çivilendiğini ve gerildiğini kabul etmemesi ve çarmıha germe cezasının Romalılar tarafından nadiren kullanıldığını ilerisi sürmesi oldukça radikal bir görüştür. Matthew W. I. Dunn'un "*The Use of the Bible in Jacques Dupuis's Christian Theology of Religious Pluralism: An Examination According to Chapter III of the Pontifical Biblical Commission's "The Interpretation of the Bible in the Church"*" (2013) adlı doktora tezi olarak The University of Saint Michael's College'de hazırlanmıştır. Dunn, bu çalışmasında teolog Jacques Dupuis'in Hıristiyan teolojisi ve dini çoğulculuk düşüncesinde Katolik kutsal metinlerini nasıl kullandığını incelemiştir. Bu incelemesini yaparken Papalık İncil Komisyonu'nun 1993'te yayımladığı "*Kilise'de İncil'in Yorumu*" adlı dökümana III. Bölümde geniş yer verilmiştir. Bir başka çalışma ise; Justin M. Yankech, Dayton Üniversitesi'nde "*Jesus, Symbol of Christ The Christology of Raimon Panikkar*" (2012) konulu hazırladığı yüksek lisans tez çalışmasında XX. yüzyılın ikinci yarısında dinler teolojisi, dinlerarası diyalog, dini çoğulculuk ve karşılaştırmalı dinler alanında önemli bir teolog olan Raimon Panikkar'ın kristolojisi incelemiştir. Özellikle Kadıköy Konsili'nde (M.S.451) alınan kristolojik kararlar ışığında Raimon Panikkar'ın bir cevap olarak geliştirdiği dini çoğulculuk ve dinlerarası diyalog çalışmalarına ağırlık verilmiştir.

Elbette batıdaki kristoloji çalışmaları yukarıda yer verdiğimiz eserlerle sınırlı değildir. Hıristiyan teoloji içinde merkez figür olan İsa Mesih'le ilgili bugüne kadar sayısız eser yazılmıştır. Bütün eserlere bu tez çalışmasında yer vermemiz mümkün olmadığı gerçeğinden hareketle tez metni içerisinde batıda son dönemde yapılan kristoloji çalışmalarına ulaşılmaya çalışılmıştır.

Kristoloji alanında ülkemizde verilen eserlerin sayısının oldukça az olduğunu belirtmiştik ki; bu duruma yönelik tarihi, kültürel ve teolojik nedenler öne sürülebilir. Hıristiyanlık dini ile ilgili çeşitli çalışmalar mevcut olmakla birlikte Hıristiyan teoloji içinde kristoloji alanına ilginin az olduğu görülmektedir. Ülkemizde İlahiyat fakültelerinde Hıristiyanlık teolojisi üzerine çalışma yapmaya hala uzak bir duruş gözlemlenmektedir. Bu konuda elbette bir engel yoktur ancak İncil okumaya karşı bir ilgisizliğin varlığı da inkar edilemez. Bu ilgisizlik ya da mesafeli yaklaşım tarzı

Hıristiyanlığı kendi iç yapısına bağlı kalarak anlaşılmasına mani olmaktadır. Hıristiyan teolojisinin merkez figürü olan İsa Mesih'i tanıyabilmenin bazı ön koşulları olduğunu söyleyebiliriz. Bunlar; İnciller hakkında bilgi sahibi olmak, Konsiller hakkında bilgi sahibi olmak, Kilise babalarının görüşlerini bilmek, Martin Luther'in görüşlerini bilmek ve son olarak Katolik Kilise ve Papalık kurumunun yapısı ve işleyişini bilmek gerektiğidir. Tarihsel İsa çalışmaları kapsamında Mahmut Aydın'ın “*İsa'ya Ne Oldu?*” (2011) adlı eserinde İsa'nın çarmıh öncesi yaşadıkları ve çarmıh sonrası akibeti hem Hıristiyan hem de İslami kaynaklara göre incelemiştir. Eserin birinci bölümünde; temel Hıristiyan kaynaklarına göre İsa'nın tutuklanması, yargılanması ve idam edilmesi ele alınmıştır. İkinci bölümde; İsa'nın idam edilmesi sonrasında geçen olaylar yine Hıristiyan kaynaklara göre incelenmiştir. Üçüncü ve son bölümde ise İslami kaynaklara göre İsa'nın çarmıha gerilmesi, göğe yükselmesi ve “*Mesih*” olarak tekrar dünyaya gelme beklentisi tartışılmıştır. Yazar, eserin sonunda 1970'li yıllarda bulunan gnostik özelliğe sahip Yahuda İncili'nin İngilizce çevirisi ile Yahuda İskaryot'a yöneltilen hainlik ve kahramanlık iddialarını karşılaştıran bir değerlendirme yazısına yer vermiştir. Kristoloji alanı içinde değerlendirilebilecek yerli bazı lisansüstü tezlere rastlanmıştır. Bunlar arasında; Hatice K. Kanca, “*Hıristiyan ve İslâmî Kaynaklardan Hareketle Yeni Bir İslâmî Kristoloji Denemesi*” (2013) ve Hasan Darcan, “*Athanasius ve İsa Anlayışı (Kristolojisi)*” (2014), Salih Akdemir, “*Hıristiyan Kaynaklara ve Kur'an-ı Kerim'e Göre İsa*” (1992), Hülya Çetin'in “*İsa'nın Dağdaki Vaazının Hıristiyanlık Açısından İncelenmesi*” (2012) adlı doktora tez çalışmaları ile Elif Emirahmetoğlu, “*Roger Haight'in Kristoloji Yorumu: Tanrı'nın Sembolü olarak İsa*” (2014), Öskönbay Zuuridinov, “*Yeni Yaklaşımlar Açısından Hıristiyan ve İslam Temel Kaynaklarında İsa*” (2011) adlı yüksek lisans tez çalışmaları kristoloji alanında ülkemizde yapılan çalışmalar kapsamında incelenmiştir. Bu tez çalışmaları genel olarak değerlendirildiğinde özellikle son dönem çağdaş kristolojiler üzerine yoğunlaşmadığının yanısıra genelde Hıristiyan ve İslami kaynakların karşılaştırmalı olarak çalışıldığı görülmektedir.

I. BÖLÜM

1. KRİSTOLOJİ'YE GİRİŞ

1.1. Kristoloji Nedir?

Kristoloji sözcüğü, Latince “*Christ*” ile yine Latince olan “*Logia*” sözcüğünün birleşiminden oluşmaktadır. Bu terimin “*Christ*” olan kök sözcüğü İbranice “*Messiah*” teriminin Yunanca tercümesidir ve yağlanmış, takdis edilmiş anlamına gelir. Bu ifade zamanla Hıristiyanlar tarafından mezarından çıkıp göğe yükseldiğine inanılan İsa’yı ifade eden özel bir ad olarak kullanılmaya başlanmıştır. Kristoloji, ilahi planda rol oynayan ve yaşayan yönüyle İsa Mesih konusunu tartışan bir disiplindir.⁴ Bu disiplin, Yeni Ahit’in ve bunlar hakkında Kilise babaları ve konsil kararlarının oluşturduğu bakış açılarıyla Mesih konusunun teolojik bağlamda incelenmesidir.⁵ Teoloji, konusu Tanrı olan bir bilim dalıdır. Genellikle Hıristiyan teolojinin bir alt dalı kabul edilen kristolojinin konusu Mesih’in kişiliği/tabiatı ve yaptığı işlerdir.⁶ Kristoloji’nin en temel sorusunu İsa’nın kim olduğunu oluşturmaktadır. Bu soruya başlangıç olarak İsa’nın İncillerde geçen “*Whom do men say that I am?*”⁷ “*İnsanlar benim kim olduğumu söylüyor?*” sorusunun esas alındığı görülür. İsa Mesih’in havarilere sorduğu bu soru ile İsa’nın kim olduğu tartışması ortaya çıkar.

İsa, İbranice ve Süryanice kökenli “*Yeşu*” kelimesinden Arapça’ya İsa şeklinde geçtiği kabul edilir. Maracci, Landauer ve Nöldeki gibi batılı araştırmacılara göre, bu kelime Yahudi geleneğinde Tanrı anlamına gelen “*Esau*”dan gelir. Yahudiler Esau’nun ruhunun İsa’ya geçtiği düşüncesinden hareketle İsa’yı Yeşu şeklinde isimlendirirler.

---

⁴ Raymond E. **Brown**, *An Introduction to New Testament Christology*, NewYork, Paulist Press, p.3.

⁵ Leander E. **Keck**, *Paul and Letters*, Fortress Press, Fourth Printing, Philedelphia 1988, p.99.

⁶ Oscar **Cullmann**, *The Christology of new Testament* (Trans. Shirley C. Guthrie and Charles A.M. Hall), The Westminster Press, Philedelphia 1963, p.1.

⁷ Markos 8/27. Matta’da benim “*I am*” yerine İnsanoğlu “*Son of Man*” tabiri kullanımıştır. Bkz. Matta 16/13.

Yunanca'ya ise “*İesus*”, Latince'ye ise “*Jesus*” olarak geçmiştir.⁸ İsa'nın adı İncillerde İsa Mesih olarak sıkça kullanılır. Mesih, burada İsa'nın soy adı olmamakla birlikte zaman zaman sıfat olarak İsa'yı tanımlamak için kullanıldığı gibi az da olsa tek başına bir isim olarak kullanılmıştır. İncillere göre, İsa'nın adı Melek tarafından annesi Meryem'e bildirilmiştir.⁹

XIX. yüzyılda ve sonraki dönemde Tarihsel İsa araştırmalarının artışıyla beraber bu alanda yapılan çalışmalar Mesih bilimi “*Christology*” ile İsa bilimi “*Jesusology*” çalışmaları iç içe geçmiştir. Çünkü, Yeni Ahit kristolojisi bağlamında İman'ın Mesih'i tartışmalarına Nasıra kasabasında doğmuş ve yaşamış bir şahsiyetin tarihsel ve psikolojik kökenlerine ilişkin yeni bulgular eklenmiştir. Bu noktada Kraus, kristolojinin hem Aşağıdan kristoloji hem de Yukarıdan kristoloji yaklaşımlarının beraber ele alınması gerektiğini belirtmiştir.¹⁰ Catherine Keller'e göre kristoloji için hem tarihsel İsa hem de Mesih İsa önemlidir. Çünkü, ona göre tarihsel bir olay olarak İsa'nın çarmıha gerilmesi ile tarihsel olmayan diriliş olayı tek ve bölünmez soteriolojik bir olay olarak sunulmuş ve neredeyse her ikisi ayrılmaz hale gelmiştir.¹¹ Dolayısıyla kristoloji, hem Mesih bilimi hem de İsa bilimi olarak anlaşılmalıdır. Sonuçta, hıristiyan teolojisi içinde yer alan kristolojinin merkezindeki figür İsa'dır. Kristoloji açısından İsa, hem İncillerin öne sürdüğü ilahi tabiatlı İman'ın Mesih'i hem de Tarihsel İsa araştırmalarının ortaya koyduğu beşer tabiatlı tarihsel İsa'dır.

İsa Mesih, tarihsel olarak gerçekten yaşadı mı? Bu sorunun yanıtı için iki tür kaynağa başvurulabilir. Birincil kaynak, hıristiyan kutsal metni Kitab-ı Mukaddes'tir. İkincil kaynaklar ise hıristiyanlık dışı kaynaklardır. Yeni Ahit'te İsa'nın tarihsel yaşamına dair argümanlar bulmak mümkündür. Ancak İncillerin bu konuda güvenilir kaynaklar olup olmadığı en azından tarihsel eleştiricilik bağlamında hala güncelliğini koruyan bir tartışmadır. Diğer taraftan bilindiği üzere İnciller İsa'nın hayatının biyografisini tam olarak içermez. Çünkü İsa'nın çocukluğu ile ilk tebliğ faaliyeti arasındaki yıllar hakkında bilgiler mevcut değildir. İsa'nın tarihsel olarak yaşadığına sadece İnciller

⁸ Kenan **Has**, “İsa ve Tarihsel Yaşamın Bilgi Kaynakları”, *Fırat Üni., İFD.*, Elazığ 2000, s.193.

⁹ “Meryem, bir oğul doğuracak ve adını İsa koyacaksın. Çünkü, halkını günahlardan koruyacak.” Matta 1/21, Luka 1/31.

¹⁰ Veli-Matti **Karkkainen**, *Christology A Global Introduction*, Bacer Academic Publishing, Michigan 2003, p.165.

¹¹ Catherine **Keller**, *On the Mystery: Discerning Divinity in Process*, Fortress Press, Minneapolis 2008, p.137.

kaynak olarak değerlendirilebilir mi? İnciller, bizzat İsa tarafından yazılmadığı gibi O hayatta iken de yazıya geçirilmemiştir. En erken yazıldığı kabul edilen Pavlus'un Mektupları bile İsa'nın ölümden 30 ile 50 yıl sonradır. Dolayısıyla İncillerin İsa'nın ölümünden sonraki yüzyıl içinde yazıldığı ve M.S. 70'de Kudüs'ün Romalılar tarafından işgalinde İsa'nın yaşamına tanıklık edenlerin öldürülmüş olma ihtimali ile o dönemin kayıtlarını içeren eserlerin yok edildiği göz önüne alındığında İncil yazarlarına ulaşan bilgiler şüpheli hale gelmektedir.

İsa'nın tarihsel yaşamıyla ilgili farklı görüşler öne sürülmüştür. S. Obermeier, "*İsa Keşmir'de Mi Öldü? Hindistan'daki Yaşamının Sırrı*" (1996) adlı eserinde İsa Mesih'in 12-30 yaşları arasında geleneksel hıristiyan öğretisinin ve İncillerin sessizliğinin aksine Filistin bölgesinde olmadığını belirterek bu zaman diliminde çok eski bir kervan yolunu takip ederek İran ve Afganistan üzerinden Hindistan'ın Keşmir bölgesine gittiğini iddia eder. Daha sonra İsa Mesih ülkesine tekrar döner ve çarşıya gerildikten sonra ölmediğini yaralarının iyileştikten sonra tekrar Keşmir'e döndüğünü ve yaklaşık 80 yaşında Hindistan'ın Srinagar kentinde öldüğünü belirtir.¹² Obermeier'in bu iddiasını destekleyenler arasında Alman yazar Andreas Faber Kaiser'in "*Jesus Died in Kashmir: Jesus, Moses and The Ten Lost Tribes of Israil*" (1978) adlı çalışması ile Holger Kersten'in "*Jesus Lived in India: His Unknown Life Before and After the Crucifixion*" (1994) adlı eserleri önemlidir. Kersten, İsa'nın gerçekte Hindistan'da yaşadığı tezinin çürütülemeyeceğini ileri sürmüştür. Aslında İsa'nın kayıp yıllarında Hindistan'ın Keşmir bölgesine seyahat yaptığı iddiası yeni değildir. Rus doktor Nicolas Notovitch (1858-1916) Osmanlı-Rus savaşı bittikten kısa bir süre sonra doğuya Afganistan'a, Hindistan'a ve Tibet'e bir seyahat yapar. Bu seyahatinde İsa Mesih'in yaşamına dair bazı kanıtlar öne sürer. Bu görüşlerini daha sonra "*The Unknown Life of Jesus*"¹³ (1894) adlı kitabında yayımlar. Aynı düşünceler Hindistan'da faaliyet gösteren Müslüman Ahmediyye cemaatinin kurucusu Mirza Ghulam Ahmad (1835-1908) tarafından Urdu dilinde yazılmış "*Masih Hindustan Mein*" (*İng. Jesus in India*) (1908) adlı eserinde bulmak mümkündür. Ona göre, İsa 125 yaşına kadar yaşamış ve dünyanın birçok bölgesine seyahatlar yapmıştır. Sıkça seyahatlerde bulunması onun gezgin

¹² Siegfried Obermeier, *İsa Keşmir'de Mi Öldü? Hindistan'daki Yaşamının Sırrı* (Çev.Gül Öner), Ruh ve Madde Yay., İstanbul 1996, s.175. Ayrıca, İsa'nın Kudüs'ten Hindistan'a yaptığı iddia edilen seyahatlerinin yol haritalarını tezin ekler kısmında bulabilirsiniz.

¹³ Nicolas Notovitch, *The Unknown Life of Jesus* (Trans. Alexina Loranger), Rand, McNally&Company Publishing, Chicago&New York 1894.

peygamber “*travelling prophet*” olarak anılmasına neden olmuştur.¹⁴ Aziz Kashmiri, “*Christ in Kashmir*” (1973) adlı çalışmasında İsa’nın çarmıh sonrasında yaralarını iyileştiren bir merhemden “Marham-i İsa” (Ointment of Jesus) bahseder. Ayrıca, Kashmiri bu merhemden bizzat İsa için hazırlandığı yönünde bilgilerin ünlü tıp eserlerinde yazdığını öne sürer.¹⁵

İsa’nın gerçekten yaşayıp yaşamadığı konusu ise en çok tartışılan konulardan birisidir. Mitsel İsa konusunda Michael Arnheim “*Is Christianity True?: A Critical Re-Examination of the Evidence*” (1984) adlı eserinde hıristiyanlığa yönelik çok ciddi eleştiriler getirmiş ve özellikle eserinde “*Bir Mitin Doğuşu*” başlığında İsa’nın doğumunu anlattıktan sonra İsa Mesih’in yaşamını ve kişiliğini sorguladığını ve İsa’nın gerçekten yaşayıp yaşamadığını tartışır. Bu görüşe uygun olarak Aytunç Altındal “*Yoksul Tanrı: Tyanalı Apollonius*” (2005) adlı eserinde alışılmamış bir iddiayı tartışır. Ona göre; Tyanalı (Kemerhisar) Apollonius’un (M.S.15-100) yaşamı ile İncillerin sunduğu İsa Mesih’in yaşamı arasında benzerlikler taşımakta olup aslında İncillerde sunulan İsa Mesih diye birisi hiç yaşamamış ve Tyanalı Apollonius’un hayatı ona uyarlanmıştır. Tyanalı Apollonius da tıpkı İsa gibi cinleri kovmuş, Efes’li zengin bir ailenin genç kızını ölü iken diriltmiş fakat kendisi bunun diriltme değil bir canlandırma olduğunu çünkü kızın kalbinin attığını belirtmesine rağmen daha sonra mucizeler göstermesi onun tanrısal¹⁶ bir varlık olarak “*insan suretindeki büyücü*” olarak anlaşılmasına neden olmuştur.¹⁷ Aynı şekilde Flavius Philostratus (M.S.170-245), “*The Life of Apollonius of Tyana*” adlı eserinde Apollonius’tan “*İnsan suretinde Tanrı*” olarak bahseder.¹⁸

Bu konuda İnciller ve diğer Yeni Ahit metinleri dışındaki kaynaklara baktığımızda ünlü Yahudi tarihçi Flavius Josephus, “*The Antiquities of The Jews*” (M.S.93) adlı eserinde İsa’nın erkek kardeşinden bahsederken “*Mesih*” diye bilinen ya da çağrılan birisinden

¹⁴ Mirza Ghulam Ahmad, *Jesus in India: Jesus’ Deliverance from the Cross & Journey to India*, Islam International Publications Ltd., Punjab India 2003, p.62.

¹⁵ Aziz Kashmiri, *Christ in Kashmir*, Rashni Publishing, Kashmir 1973, p.69, Ayrıca “İsa Merhemi” için bkz. Sheikh-ul Rais Bu Ali Sina, Qanun, Vol.iii, p.133, Qurabbadini Rumi, Mizanül Tibb, (Trans. Muhammed Akbar Arzani), p.152.

¹⁶ Flavius Philostratus (M.S.170-245), *The Life of Apollonius of Tyana* adlı eserinde Apollonius’tan “İnsan suretinde Tanrı” olarak bahseder.

¹⁷ Aytunç Altındal, *Yoksul Tanrı: Tyanalı Apollonius*, Alfa Yay., İstanbul 2005, s.123-124.

¹⁸ Flavius Philostratus, *The Life of Apollonius of Tyana*, Chapter XXVIII, Book V, p.527.

olarak İsa'yı anlatır.¹⁹ Onun dışında Plinius “*The Younger*” (M.S.61-112), adlı eserinde yazdığı mektuplarında²⁰ sorguya çekilen hıristiyanların İsa'ya Tanrı olarak ibadet edip inandıklarını anlatır. Ayrıca Babil Talmud’unda²¹ İsa'nın adı İbranice Yeşu olarak geçer ve onun Fısıh (Passover) bayramı arefesinde çarمیha gerildiği yazar.²² M.S. I. yüzyılda Romalı Cornelius Tacitus, Tiberyus’un hakimiyetindeki Yahuda bölgesinde görevli Pontius Pilatus’un idaresinde baskı ve zulüm altında yaşayanlar için hıristiyanlar (*christians*) tabirini kullanmıştır.²³ Bütün bu tarihsel kayıtlarda geçen yetersiz malumatların dışında İsa'nın 12 havarisi, annesi Meryem ve çevresindeki diğer takipçileri onun tarihsel yaşamı için bir kanıt olarak sunulur.

Pavlus’un Mektuplarında İsa'nın tanrısallığını ve Tanrı'nın tekliğini vurgulayan ifadelerinin bir sonucu olarak Hıristiyanlığın temel problemi, İsa'nın ilahî yönünün tek Tanrı anlayışı ile nasıl bağdaştırılacağı olmuştur. İlk dönem kilise babaları bu probleme Logos doktrini ile çözüm bulunmuştur ancak zamanla yaşanan kristolojik tartışmalar konsillerde karara bağlanarak IV. yüzyıldan itibaren Pavlusçu kristoloji hıristiyanlığın merkezinde klasik kristoloji haline gelmiştir. Süreç içinde ortaya çıkan bu yeni doktrinlerin temelinde Hıristiyanlığın mesih merkezli (christocentric) bir din olması önemli bir rol oynamıştır. Nitekim ilk dört yüzyıldaki Hıristiyan görüşlerinin merkezinde yer alan konu, İsa Mesih’in tabiatı meselesi olmuştur. Bu dönemde, İsa'nın söz ve davranışlarının gerçekliği ve otantikliği veya onun bir insana kazandırdığı ahlakî değerleri gibi konularla değil de daha çok onun nasıl bir varlık olduğu, insan mı ilah mı ya da her ikisi de mi yoksa hiçbirisi mi? gibi sorular çerçevesinde İsa'nın tabiatı meselesi tartışma konusu yapılmıştır. Bu süreç farklı düşüncelerin ortaya çıkmasına

¹⁹ Flavius **Josephus**, *The Antiquities of The Jews*, Books XVIII-XX, http://www.documentacatholicaomnia.eu/03d/00370103_Flavius_Josephus_The_Antiquities_Of_The_Jews_EN.pdf (Erişim Tarihi:15.12.2017).

²⁰ Plinius *The Younger*, 10/96. Online erişim: www.thelibrary.com/pliny.ep10.html (Erişim Tarihi:18.01.2018)

²¹ Talmud, iki önemli kısma ayrılır. Asıl metin Mişna (Mishnah) ve asıl metnin şerhi olan Gemara’dır. Mişna, Roma’lı Titus’un Yahudi Mabedini tahribinden bir asır sonra derlenmiştir. Gemara, Kudüs Talmud’u ve Babil Talmud’u olarak iki kısma ayrılır. Kudüs Talmud’unun derleme tarihi M.S. 400’e kadar varırken Babil Talmud’unun derlenmesi ise yaklaşık olarak M.S.500’de sona ermiştir. Babil’li Yahudi alimler tarafından derlenen metin Mişna’nın prensipleri etrafındaki münakaşaları ihtiva eder. Talmud’un önemi konusunda Abraham Weiss şöyle der: Yahudi, Talmud sayesinde; Talmud da, Yahudi sayesinde ayakta kalabilmiştir.” der. Detaylı bilgi için Bkz. Zafer İslam Han, *Talmud’un Doğuşu ve Yahudiler Üzerindeki Tesiri* (Çev. Dr. Mehmet Aydın), s.139 <http://dergiler.ankara.edu.tr/dergiler/37/771/9809.pdf> (Erişim Tarihi:14.03.2018).

²² Talmud, Sanhedrin 43a.

²³ Cornelius **Tacitus**, *The Annals*, 15/44 (Ed.Alfred John Church and William Jackson Brodrigg) <http://www.perseus.tufts.edu/hopper/text?doc=Perseus%3Atext%3A1999.02.0078%3Abook%3D15%3Achapter%3D44> (Erişim Tarihi: 15.01.2018)

neden olmuştur.²⁴ Çünkü Yeni Ahit'te onun bir insan olduğuna yönelik işaretler olduğu gibi, ilahî bir varlık olduğuna dair de ifadeler bulmak mümkündür hatta enkarne olup insan bedenine giren Tanrı-insan vurgusuna atıflar da yer aldığı iddia edilir.

Kristoloji, Mesih olarak İsa'nın tartışıldığı merkez bir teoloji disiplini. Kristoloji alanında çalışan teologlar Yeni Ahit kristolojisi, Kristoloji Tarihi, Patristik kristoloji ve Çağdaş kristoloji gibi sınıflandırmalar şeklinde çalıştıkları görülür. İsa Mesih tartışmaları kurtuluşla, ekoloji ve diğer dinlerle ilişkili olarak büyük bir külliyata sahiptir.²⁵ R. Haight'e göre; Hıristiyanlık, Tanrı'nın İsa aracılığıyla kendini açığa çıkarması ile kurulmuştur. Bu noktada şu üç kristolojik soru önemlidir: 1) Tanrı İsa'da nasıl ortaya çıkmıştır? 2) İsa'nın ikinci gelişi Tanrısal olarak nasıl gerçekleşecektir? 3) Nasıralı İsa kimdir ve biz onu Tanrı ya da diğer insanlardan ayrı olarak nasıl kategorize edebiliriz?²⁶ Bu sorun tarihsel süreç içinde Yeni Ahit uzmanları Dört İncil ve Pavlus'un mektuplarını referans alarak farklı açılardan cevaplar aramışlardır. İsa Mesih ve Tanrı arasındaki ilişkinin anlaşılmasında erken dönem patristik teologların kuramsal/teorik teşebbüsleri oldukça önemlidir. Ancak İsa Mesih'in yaşamı ve mesajını doğru anlamak için İsa'nın doğduğu dönemin Yahudi toplumu hakkında bilgi sahibi olmak kristoloji alanı için son derece önemlidir. Yahudi gruplar arasında önemli teolojik ve kültürel farklılıklar da bulunmaktaydı. Örneğin; Sadukiler, şeriatın yazılı metnine titizlikle bağlı olmakla beraber, tefsirleri ve yeniden dirilişi kabul etmiyordu. Bu grup toplumun en etkili ve en zengin kesimini oluşturuyordu.²⁷ Ferisiler, şeriatın sıkı hükümlerine çok sayıda gelenek ve görenek ilave ediyor, Musa'ya ve Sina-i Vahye kadar varan şifahi geleneklere önem veriyordu.²⁸ Bu bağlamda toplumun üst kesimlerinde ve büyük şehirlerde büyük bir ahlaki çöküntü yaşanmakta; yoksul, zayıf ve namuslu insanlar ezilmekteydi. İnsanlık tarihi boyunca bütün dini geleneklerde olan Mesih beklentisi Yahudiler için de geçerliydi. Halkın büyük çoğunluğu Tanrı'nın kendilerini yalnız bırakmayacağı, Davut soyundan bir Mesih'in geleceği ve bütün

²⁴ Hasan Darcan, "Athanasius ve İsa Anlayışı (Kristolojisi)", SAÜ. SBE., Sakarya 2014, (Yayımlanmamış Doktora Tezi), s.12.

²⁵ Roger **Haight**, *Jesus: Symbol of God*, Orbis Book Publishing, 1999. s.15, Ayrıca Haight, bu eserinde öne çıkan çoğulcu görüşleri, İsa'nın konumu ve özellikle Tanrı'ya götüren tek yol olmadığı yönündeki iddiaları nedeniyle Vatikan tarafından hakkında soruşturma açılmış ve *Weston Jesuit School of Theology*, Cambridge'deki görevinden uzaklaştırılmıştır.

²⁶ Haight, *Jesus...*, p.15

²⁷ Lapide P. **Ulrich**, *Jesus In Two Perspectives A Jewish-Christian Dialog*, p.38.

²⁸ Burg, H; *Christentum und Jesus*, p.102.

insanları kurtaracağı, her şeyin düzeleceği ümidi ve beklentisi içindeydi.²⁹ İsa'nın otuz yılı aşkın hayatı ve üç yıl gibi kısa süren görevi geçmişten günümüze tartışma ve araştırma konusu olmuştur. Bu tartışma ve araştırma konuları arasında Onun mucizevi olarak bakireden dünyaya gelmesi, enkarnasyonu, tebliği sırasında birçok mucizeler göstermesi, çarmıha gerilmesi, ölmesi ve mucizevi bir şekilde yeniden dirilmesi yer alır. Hıristiyan Teoloji için bu kadar önemli merkez bir şahsiyet olan İsa Mesih'in tabiatı, kişiliği ve yaptıklarını inceleyen kristoloji batıda bilimsel bir disiplin halini gelmiştir.

1.2. Kristoloji'nin Amacı

Her bilimsel çalışmanın genel bir amacı ve bu ana amaç etrafında farklı hedefleri bulunur. Bu durum bilimsel bir disiplin olarak kristoloji için de söz konusudur. Geçmişten bugüne kristolojinin amaçlarında tarihsel olarak bazı değişiklikler görülse de genel amacın aynı çizgide devam ettiği görülür. Geçmişten bugüne kristolojik anlamda bir çok soru ve problem tartışılmıştır. Ancak Kristoloji'yi tek bir konuya indirgediğimizde bunun İsa Mesih'in kişiliği, tabiatı ve eylemlerinin incelenmesi olduğu görülür. Bu çerçevede kristoloji alanının temel amacının yine İncillerden hareketle İsa'nın tabiatına ve kimliğine yönelik olduğu görülür. Bu soruya sadece hıristiyan teologlar değil farklı kültürlerden diğer dini geleneklere mensup araştırmacıların da bu soruya cevap aradığı görülür. Dolayısıyla İsa'nın şahsiyeti ve hayatı her zaman ilgi odağı olmuştur. Burada diğer dini geleneklerde ya da kültürlerde İsa Mesih'in varlığının kabul edilmesi İncillerdeki İsa Mesih'e iman edildiği anlamına gelmez. Örneğin, Müslümanlar için İsa Mesih, diğer peygamberlerden farkı olmayan bir beşer olarak kabul edilir³⁰ ve bu tartışılacak bir konu olarak da değerlendirilmez.

Ünlü Yeni Ahit uzmanı Oscar Cullmann 1950'lerde yazdığı "*The Christology of the New Testament*" adlı eserinde İsa Mesih'e yönelik başlıkları üç ana kategoriye ayırır. Cullmann, aynı zamanda İsa için uyguladığı her başlığı Yahudilik ve Helenistik tarihi bağlamında arka planını açıklar. Bu başlıklar şunlardır; 1) İsa'nın dünyevi işleri bağlamında Peygamber, Tanrı'nın çile çeken hizmetçisi ve Yüksek Rahip oluşu; 2) Geleceğe yönelik çalışması bağlamında Mesih ve İnsanoğlu oluşu; 3) Günümüze yönelik işleri bağlamında Rab ve Kurtaracı oluşu 4) Varlıköncesi bağlamında;

²⁹ Karl **Bihlmeyer** and Hermann **Tüchle**, *Church History: Modern and Recent Times*, Newman Press, NewYork 1966, p.7-8.

³⁰ Al-i İmran 3/39-49, Nisa 4/157.

Logos/Söz ve Tanrıoğlu oluşunu belirler.³¹ Ferdinand Hahn da “*Titles of the Jesus in Christology: Their History in Early Christianity*” (1963) adlı eserinde daha az kristolojik başlık üzerine yoğunlaşmasına rağmen Cullmann’a benzer bir yol takip ettiği görülür. Onun başlıklarını belirlemede Markos İncili’nin etkili olduğu görülür. Hahn’ın kullandığı başlıklar: İnsanoğlu, Kyrios, Mesih, Davutoğlu ve Tanrıoğlu’dur.³²

1.3. Kristoloji’nin Önemi

Bir disiplin olarak kristoloji özellikle Hıristiyan teolojisi açısından son derece önemlidir. Kristoloji, bu konuda Hıristiyan teolojisinin tam da merkezinde bulunmaktadır. Çünkü İsa’nın hayatı, kişiliği ve öğretisi özellikle Hıristiyan gelenek açısından çarmıha gerilmesi ve dirilişi Hıristiyan teolojinin merkezinde yer alır. Hıristiyan imanına göre kristolojinin önemi İsa Mesih’in kendisinde gizlidir.

Donald G. Bloesch’e göre; kristoloji, Hıristiyan teolojinin kalbini oluşturur. Çünkü, kristoloji, tarihsel figür olarak Nasıralı İsa’da Tanrı’nın kurtuluş planı üzerine odaklanır. Dolayısıyla Tanrı’nın tabiatını bilmek için öncelikle İsa Mesih’te Tanrı’nın yüzünü görmenin gerekli olduğunun altını çizer. Tanrı’nın dünya için planını bilmek için Mesih’in haça gerilişini, dirilişini ve ikinci gelişini bilmenin önemli olduğunu vurgular. Bu yönde Tanrı’yı bilmek ancak İncillerde açığa çıkan İsa’nın sözleri aracılığıyla imandaki Mesih’i yani kristolojiyi bilmekle mümkündür.³³

Kristoloji çalışmaları İncillerde sunulan İsa Mesih’in kişiliğini ve tabiatını anlamayı kolaylaştırmaktadır. Yine kristoloji sayesinde İsa’nın insanlığın günahlarına neden kefarete ya da kurban olduğu daha iyi anlaşılır. Bu nedenle kristoloji belki de Hıristiyan teolojisinin en önemli alanıdır. Dolayısıyla, İsa Mesih’in kişiliği ve onun yaptıkları olmadan Hıristiyan teolojisinin diğer alanları hatalı ve eksik kalacaktır.

Özellikle ülkemizde kristoloji alanında yapılan çalışmaların daha çok yabancı teologların çalışmaları ekseninde kaldığını daha evvel belirtmiştik. Araştırmanın önemi kısmında belirttiğimiz gibi İsa meselesi İlahiyat Fakültelerinin Temel İslam Bilimleri Bölümlerinde genelde İsa’nın ref’i ve nuzulü inancı üzerine yoğunlaştığı görülür.

³¹ Oscar **Cullmann**, *The Christology of New Testament* (Trans. Shirley C. Guthrie and Charles A.M. Hall), The Westminster Press, Philadelphia 1963, p.8.

³² Ferdinand **Hahn**, *Titles of the Jesus in Christology: Their History in Early Christianity* (Trans. Harold Knight and George Ogg), James Clark & Co.Ltd. Press, Cambridge 1963, p.15.

³³ Donald G. **Bloesch**, *Jesus Christ: Saviour and Lord*, InterVarsity Press, 2005 p.15-16

Dinler Tarihi alanında yürütülen çalışmalar da ise İsa'nın tabiatı, kişiliği, eylemleri ve tarihsel yaşamı üzerine yoğunlaştığı görülür. Dinler tarihçileri ve din felsefecilerin *Hans Küng, Paul Tillich, Karl Barth, Rudolf Bultmann, Roger Haight, Geza Vermes* gibi isimler üzerinde yapılan çalışmalar yeterli değildir. Bu alanda genelde çeviri ya da makale tarzında birkaç çalışmanın dışında kapsamlı çalışma maalesef yok denecek kadar azdır. Dolayısıyla batıda kristoloji çalışmaları ne kadar yaygınsa bizde de tam tersine dar bir çerçevede ele alınmasından hareketle bu çalışma ile kristoloji alanına gereken ilgiyi ortaya çıkarması beklenmektedir.

1.4. Kristoloji'nin Temel Kavramları

1.4.1. Mesih

Mesih, Tanrı'nın gelecek planında önemli bir yer olan İsrail'in anlaşılmasında önemli bir figür haline gelmiştir. Aramice "*Meşiha*" sözcüğüne dayanan İbranice kutsanmış, yağlanmış³⁴ kişi (*anointed one*) ya da seçilen kişi (*chosen one*) anlamlarına gelen "*Maşiyah*", Yunanca'ya "*Christos*" ile oradan da İngilizce'ye "*Christ*" şeklinde geçmiştir.³⁵ Terim olarak, Allah tarafından insanlar arasından seçilerek dünyayı hakimiyeti altına alacak insanlığa bir umut, kurtarıcı peygamber anlamlarında kullanılmıştır.³⁶ Mesih, neredeyse bütün dini geleneklerde dünyanın sonuna doğru gelmesi beklenen kurtarıcının Yahudilik ve Hıristiyanlık'taki adıdır.³⁷

İncillerde Mesih, hem halkını günahlarından kurtaracak bir kurtarıcı³⁸ olarak hem de Tanrı krallığını ikinci gelişinde yeryüzünde kuracak³⁹ olan İsa için kullanıldığı görülürken, Kuran'ı Kerim'de İsa'nın diğer peygamberler gibi sadece bir beşer ve peygamber olduğunu anlatmak için "*Meryem oğlu İsa Mesih*" olarak zikredilmiştir.⁴⁰ Eski Ahit'te Mesih terimi herhangi bir göreve gelen kişi için kullanılmış. Bununla birlikte terimin özellikle krallar için kullandığı görülür.⁴¹ Rivayete göre, Yakup bir taş bulmuş ve bu taşın ilahi bir değer taşıdığı inancıyla taşı yağlamış ve saklamıştır. Ayrıca

³⁴ Yağ ile meshetme Yahudi geleneğinde sıkça görülen bir uygulamadır, Bkz. I.Samuel 10/1. Seçilen kişinin kutsallığını göstermek için yağ ile meshetme sadece Peygamberler için değil krallar ve rahipler için de yapıldığı görülür, Bkz. I. Samuel 24/6.

³⁵ Brown, *An Introduction to New Testament Christology*, p.155.

³⁶ Has, *İsa...*, s.194.

³⁷ Jacques **Waardenburg**, "Mesih", D.İ.A., C.29, Ankara 2004, s.306.

³⁸ Matta 1/21, I. Timoteos 1/15.

³⁹ Vahiy 22/5.

⁴⁰ Al-i İmran 3/45, Maide 5/75

⁴¹ Levililer 4/3, I. Samuel 24/6.

Yahudi geleneğinde kralların ve önemli görevlere gelen kişilerin bu göreve atanmasında yağlanarak kutsanmasının yanı sıra Davut soyundan geleceğine inanılan kurtarıcının yağlanmış ve takdis edilmiş olacağı kanaatiyle Mesih olarak adlandırıldığı görülür.⁴² Dolayısıyla, Mesih teriminin Yahudi kavmine vaad edilen kurtarıcıya işaret ettiği görülmektedir. İsa daha dünyaya gelmeden Yahudi kavmi, Mesih'in Davud soyundan geleceğine inanıyorlardı. Hatta, Matta ve Luka'nın başında İsa'nın Davud soyundan geldiğine işaret eden bir şecere yer alır. Bir diğer İncillere göre İsa'nın mesih olduğuna işaret eden bilgi de onun Davud şehri olan Beytlehem'de doğmuş olmasıdır.⁴³

1.4.2. Hıristiyanlık

Hıristiyan sözcüğü, Yunanca kökenli olup “*Hiristos*” yani mesih kelimesinden türetilmiş ve Mesih'e bağlı olanlar anlamında kullanıla gelmiştir. İbranice'de yağlanmış, kutsanmış anlamında “*Meşiah*” sözcüğü ile ifade edilmiştir.⁴⁴ Aynı zamanda “*Hiristos*” ismi, İsa'nın ikinci bir ismi ya da lakabı veya ünvanı olarak kullanılmıştır.⁴⁵ Hıristiyanlık adını, “*Mesih*” ya da “*Meshedilmiş*” kişi anlamına gelen İbranice sözcüğün Yunanca çevirisi olan “*Christos*” sözcüğünden almıştır. Bu ünvanı İbrani kitabı Kitapı Mukaddes Tanah'ta sözü edilen kurtarıcı Mesih'ten dolayı ve Tanrı'nın insan biçiminde oğlu olduğunu düşünen bir tarikatın verdiği inandır. Ayrıca Hıristiyanlar, İsa'nın yeryüzüne gelişinin, Tanrı ile Yahudi halkı arasında Eski Ahit'ten sonra yeni bir ahiti müjdelediğine inanır.⁴⁶ İsa'yı izleyen ve yücelten, yaşamını ona adayan, onun gibi bir karaktere sahip olmayı isteyen kişiler “hıristiyan” olarak tanımlanabilir.⁴⁷ İsa'nın havarileri ve talebeleri hiçbir zaman “*Hıristiyanlar*” adı ile anılmamışlardır. Onlara hep “*Nasraniler ya da Nasrahılar*” denilmiştir. Bu adı Yeni Ahit'te buluyoruz.⁴⁸ Antakya merkezli cemaat tarafından oluşturulan ve öğretilerinin temelinde İsa'nın bedenleşmiş oğul ve Mesih olduğu inancı yer alan bu harekete, muhalifleri tarafından M.S.1. yüzyılın ortalarından itibaren Mesihçi düşünceye merkezde yer vermelerinden dolayı “*Mesihçiler*” anlamında Hıristiyanlar adı

⁴² Şinasi **Gündüz**, *Din ve İnanç Sözlüğü*, Vadi Yay., İstanbul 2017, s.334.

⁴³ Aydın, *Hıristiyan Kaynaklarına...*, s.45.

⁴⁴ Allen **Lone**, *The Penguin Dictionary of Religions* (Ed. John R. Hinnels), Penguin Books Press, London 1984, p.212.

⁴⁵ Xavier, **Jacob**, *İsa Kimdir? İncil'e Göre*, Ohan Matbaası, İstanbul 1992, s.17.

⁴⁶ Gareth **Jones** ve Georgina **Palffy** (Ed.) *Dinler Kitabı* (Çev. Ahmet Fethi Yıldırım), Alfa Yay. İstanbul, 2014, s.202

⁴⁷ *İsa'nın Yaşamı ve İlk Kilise Tarihi*, Yeni Yaşam Yay., İstanbul 2013, s.205.

⁴⁸ Elçilerin İşleri 24/5.

verilmiştir.⁴⁹ Plinius, “*The Younger*” adlı eserinde M.S.110 ve 112 yılları arasında Trojan’a gönderdiği mektubunda hıristiyanların ibadetine dair bazı bilgiler verir. Onların belli bir günde güneş doğmadan önce biraraya gelip toplandıklarını ve ilahiler söyleyip Mesih’e övgüde bulduklarını yazar. Mesih’in burada tıpkı bir Tanrı gibi algılandığını belirtir. Ancak, burada Mesih’e ilahiler söyleyen “*Christus*” hıristiyanları tam olarak açıklamaz.⁵⁰ “*Hıristiyan*” ve “*Hıristiyanlık*” adlarının İsa’dan onlarca yıl sonra Antakya’da icat edilmiş olması⁵¹ çok enteresandır. Pavlus kendi ismini ve kimliğini değiştirmekle kalmamış, İsa’nın mesajının ve kimliğinin adını da değiştirmiştir.⁵² İsa’nın ölümünün ardından Roma devletinin liderleri Hıristiyanlığa gitgide daha hoşgörülü davranmaya başlamışlar ve evrensel bir Hıristiyan amentüsünün kabul edildiği İznik (M.S.325) Konsilinden sonra, M.S. 380’de ise Roma İmparatorluğunun resmi dini olarak kabul edilmiştir. Bu tarihten sonra Hıristiyanlık Avrupa’nın ve Ortadoğu’nun siyasal ve kültürel yaşamında kuvvetli bir güç haline gelmiştir.⁵³

Günümüzde Hıristiyanlığının oluşmasında başta Yahudilik olmak üzere Yunan, Roma ve diğer dinsel geleneklerin de etkisinde kaldığı görülür. Özellikler Yahudi bir toplumda ortaya çıkan fakat gentileler arasında Pavlus ile yayılan Hıristiyanlığın Yahudilikten şu üç noktada ayrıldığını söylemek mümkündür. Bunlardan ilki; Yahudilikte Tanrı ile yapılan ahdin sembolü olarak kabul edilen sünnet olma ritüeli, Tanrı ile yapılan yeni ahdin sembolü olarak vaftiz ile yer değiştirmiştir. İkincisi; Tanrı’nın dünyayı yaratması esnasında dinlendiği yedinci günü sembolize eden haftalık Yahudi toplanma günü olan Cumartesi günü, İsa’nın ölümden dirildiği gün anısına kutlanan Pazar günü ile yer değiştirmiştir. Üçüncüsü de; Yahudi kutsal kitapları Hıristiyanlar tarafından da kutsal ve önemli kabul edilmiş ancak bu yapılırken Hıristiyan bakış açısına göre yeniden yorumlanmıştır.

1.4.3. Teslis

Milattan sonra III-IV. yüzyıllar arasında şekillenen ve hıristiyan akîdesinin temelini oluşturan üçlü ilâhlık anlayışı olarak bilinen teslis, sözlükte “*üçleme*” anlamına gelir.

⁴⁹ Şinasi Gündüz ve Mahmut Aydın, *Misyonerlik*, Kaknüs Yay., İstanbul 2002. s.24

⁵⁰ Martin Hengel, *Studies in Early Christology*, A&C Black, NewYork and London 2004, p.359

⁵¹ Elçilerin İşleri 11/26

⁵² Yüksel, s. 23

⁵³ Jones ve Palffy, s.202-203.

Hıristiyan Teoloji’de “Üçlü Birlik Öğretisi” olan teslis, Yunanca’da “*trias*”, Latince’de “*trinitas*” ve İngilizce’de “*trinity*” olarak geçer. Teslis, hıristiyan teolojide üç unsurlu Baba, Oğul ve Kutsal Ruh’a yönelik ilâhlık anlayışını ifade eder. Teslîs fikri Hıristiyanlık öncesi geleneklerde Mısır’da İsis, Osiris ve Horus, Hint’te Brahma, Vişnu, Şiva yahut Brahma, Narayana, Rudra vb. benzer örneklere rastlamak mümkündür ve Yahudi mistisizminde farklı biçimlerde yer aldığı söylenebilir. Kitâb-ı Mukaddes’te teslîs ne kelime ne de doktrin olarak mevcuttur. Ancak, Eski Ahit’te “*baba*”, “*Oğul/İnsanoğlu/Tanrıoğlu*” ve “*Kutsal Ruh/Tanrı’nın Ruh*” ifadeleri geçse de hıristiyan teoloji anlamında teslîsin üç unsurundan birlikte sadece -muhtemelen geç döneme ait- iki yerde bahsedilmiştir.⁵⁴ Dolayısıyla ilk dönemlerde İsa’nın tabiatı tartışmasına yönelik uluhiyeti yönündeki açıklamalar ve teslisin ikinci unsuru olarak özellikle Baba Tanrı ile olan ilişkisinin en önemli tartışma konuları arasında yer aldığını söyleyebiliriz. Ayrıca günümüzde hıristiyan mezhepler arasında her ne kadar bazı farklılıklar olsa da bütün mezhepleri birleştiren bir unsur olarak teslis karşımıza çıkar. Çünkü, bütün hıristiyanların vaftiz olması için teslisin üç unsuru Baba, Oğul ve Kutsal Ruh zikredilir ve ona iman edilir. Bu yüzden teslis, kristoloji için son derece önemli bir hıristiyan dogması olarak kabul edilir.

1.4.4. Bakire Meryem

Meryem, İsa Mesih’i biyolojik babadan yoksun olarak dünyaya getiren “*Kutsal Bakire*”dir. İnciller genel olarak Meryem hakkında detaylı bilgi vermez. Genellikle İsa Mesih’in mucizevi doğumu anlatılırken Meryem’den bahsedildiği görülür. Meryem kelimesi İncillerde ondokuz yerde bazen “*Mariam*”, bazen de “*Miryam*” şeklinde kullanılırken Aramice dilinde prenses, yüksek seviyede kadın anlamında “*Myriam*” şeklinde kullanılmıştır.⁵⁵

İncillerde Meryem, İsa’nın annesi ve Yusuf’un karısı olarak geçer.⁵⁶ İncillerde Bakire Meryem’den başka Meryemler de geçmektedir. Yakup ve Yusuf’un annesi Meryem⁵⁷, Marta ve Lazarus’un kızkardeşi Meryem⁵⁸, Markos diye bilinen Yuhanna’nın annesi

⁵⁴ Waardenburg, s.548.

⁵⁵ Mehmet Aydın, *Hıristiyan Kaynaklarına Göre Hıristiyanlık*, Türk Diyanet Vakfı Yay., Ankara 1995. s.61

⁵⁶ Luka 2/33

⁵⁷ Matta 27/56

⁵⁸ Luka 10/39, Yuhanna 11/1;12/3

Meryem⁵⁹, Clopas'ın karısı Meryem⁶⁰, Mezdelli Meryem⁶¹ ve kimliği tam olarak belirtilmeyen bir Meryem⁶² olmak üzere İsa'nın annesi Meryem harici altı farklı Meryem'den bahsedilmektedir. İncillerde genelde İsa Mesih'in doğumu ile ilgili pasajlarda bahsedilen Meryem'le ilgili tartışmaların M.S.V. yüzyılda başladığı görülür. M.S.V. yüzyıla ait olduğuna inanılan apokrif Yakup (James) İncili'nde onun bakireliği vurgulanır. Efes Konsili'nde ise onun tanrı annesi ya da Tanrı taşıyan anlamında "Theotokos" olduğu kabul edilmiştir. M.S. VI. yüzyılda Meryem'in aynı İsa Mesih gibi göksel aleme yükseldiği inancı yaygınlık kazanmıştır. 1854'te Papa IX. Pius, Meryem'in "tertemiz bir halde hamile kaldığı" inancını bütün Hıristiyanlarca kabul edilmesi gereken bir dogma olarak tanımlamıştır. Bu dogmadan yaklaşık yüz yıl sonra 1950'de Katolik Kilisesi Meryem'le ilgili değerlendirmelerinde onun da Oğul İsa Mesih gibi mezarından çıkarak ilahî âleme bedensel olarak yükselmiş olduğu dogmasını kabul etmiştir⁶³. Hıristiyanlar tarafından Meryem'e bir ana tanrıça gibi davranıldığı ve ona tanrıçaların bazı özelliklerinin yüklendiği görülür.⁶⁴ Hıristiyan teoloji içinde Meryem'le ilgili sistematik araştırmaların yürütüldüğü "Mariology"⁶⁵ adında bir disiplin de ortaya çıkmıştır.

1.4.5. Havarî

İsa'nın en yakınındaki öğrencileri olarak bilinen havarilerin Yeni Ahit'teki karşılığı olarak Yunanca gönderilmiş olanlar manasında "apostolos" (İng. Apostle) sözcüğü kullanılır. Klasik Yunanca'da nadiren kullanılmasına rağmen Yeni Ahit'te en az seksen

⁵⁹ Elçilerin İşleri 12/12.

⁶⁰ Yuhanna 19/25.

⁶¹ Luka 8/1-3, Matta 27/55, Markos 16/1, Yuhanna 20/1,

⁶² Romalılar 16/6.

⁶³ Gündüz, s.89-90

⁶⁴ "Bakire doğum" Miti ve "Ana Tanrıça" Kültleri ile Hıristiyanlıktaki Meryem figürü arasındaki ilişki için bkz. Günay **Tümer**, *Hıristiyanlık'ta ve İslam'da Hz. Meryem*, Diyanet Vakfı Yay., Ankara 2011, s.127-134.

⁶⁵ *Mariyoloji*, İsa'nın annesi kutsal bakire Meryem'in kişiliğinin sistematik olarak çalışılmasıdır. Efes Konsili sonunda Meryem'in "Theotokos" yani Tanrı taşıyan olduğu olduğunu kesinleşmesiyle Trente Konsili'nden sonraki süreçte Meryem'le ilgili sistematik çalışmaların başladığı görülür. Mariyoloji'nin temel ilkesi olarak Meryem'in asillliği ve haysiyetinde ilahi anneliği olduğu kabul edilir. Ayrıca sistematik ve skolastik *Mariyoloji*'nin kurucusu olan Francis Suarez (1617) Kutsal Bakire Meryem'le ilgili herşeyin geliştirilmesinin temeli olarak Tanrı annesi olma haysiyetinin olduğunu düşünür. Georg Söll, Yeni Ahit'te dogmatik Mariyoloji'nin en önemli pasajının "Tanrı, zaman dolduğunda Yasa altında olan insanları özgürlüğüne kavuşturmak için kadından doğan öz oğlunu gönderdi" olduğunu söyler. Frank L. **Cross** & Elizabeth A. **Livingstone** (Ed.), "Mariology" *The Oxford Dictionary of the Christian Church*, Third Edition Revised, Oxford University Press, Oxford 1997, p.1044., FR. Manfred **Hauke**, "The Mother Of God", *Mariology: A Guide for Priests, Deacons, Seminarians and Consecrated Persons*, A Division of Queenship Publishing, USA 2007, p.168,169, Galatyalılar 4/4.

kez geçer.⁶⁶ Klasik Yunanca’da denizciliğe özgü bir anlam taşıdığı iddia edilir. Tarihçi Herodot, havari sözcüğünü “*ulak, kurye, haber taşıyan*” anlamında iki kez kullanır. Yetmişler’de (Septuaginte) ise aynı anlamda bir kez geçmektedir. Ayrıca, Pavlus’un mektuplarında otuzbeş kez, İncillerde ise seksen yerde geçer.⁶⁷ Teknik bir terim olarak Yeni Ahit ve Hıristiyan literatüründe İsa Mesih’in özel bir taraftarları için kullanılmıştır.⁶⁸ İncillere göre İsa’nın yardımcıları olarak da bilinen oniki havarinin isimleri şöyledir: Simon Peter (Petrus), Yakup, Yuhanna, Andreas, Philipus, Bartalmay (Nathanael), Matta (Levi), Tomas, Alfay oğlu James (Yakup), Yakup oğlu Yahuda, Yurtsever Simon, Yahuda Iskariot’tur.⁶⁹ Haklarında bilgilere sahip olduğumuz havarilerin ilkin balıkçılık yaptıklarını bilinmektedir. Hiçbiri yüksek bir toplumsal sınıftan gelmemiştir. Yalnız Alfeus oğlu Matta veya Levi vergi mültezimliği yapmıştır.⁷⁰ Tebliğ hayatının ilk günlerinden itibaren, İsa ile beraber olan bu kimselere Havariler denilmiş. Havariler, başından itibaren İsa Mesih’i takip etmiş, onunla beraber yaşamış ve ona öğrencilik yapmışlardır. Bu öğrencilerden bazıları, tebliğ görevinin daha iyi yapılabilmesi ve kendisinden sonra bu görevi ifa edecekleri rehber olması için, İsa’dan duydukları ve gördükleri şeyleri yazmışlardır. Bu yazılara, zamanla bir takım ilaveler yapılmak sureti ile günümüzde mevcut olan İncillerin meydana getirildiği kabul edilir.⁷¹ İncillere baktığımızda Havari sözcüğüne özellikle İsa Mesih tarafından seçilen onikiler için kullanıldığını görmekteyiz. İsa’nın ölümünden sonra oniki seçilmiş kişiden oluşan havariler Yakup’un liderliğinde “*Kudüs Cemaati*” olarak anılmışlardır. Havarilerin öğretme, idare etme ve kutsama yetkisine sahip olduklarına ve bunun onlara bizzat İsa Mesih tarafından lütfedildiğine inanılır. Ayrıca, bu yetkinin anlam bulması ise havarilerin belirli bir hiyerarşiye sahip olmasına ve herkesin bu yetkiye boyun eğmesine bağlı olduğu ifade edilir.⁷²

İsa’nın çarmıha gerilmesinden sonra havariler, kaybetmenin verdiği hüznün yanı sıra, artık hesaba çekilme sırasının kendilerine geldiği endişesiyle etrafa dağılıp saklandıkları rivayet edilir. Ancak, İsa’nın üçüncü günde ölümden dirilip kendilerine görülmesiyle

⁶⁶ Bruce M. Metzger and Michael D. Coogan (Ed.), “Apostle” The Oxford Guide to People and Places of the Bible, Oxford University Press, Oxford 2002.

⁶⁷ Fuat Aydın, “İsa Sonrası Tartışma Konularından Havarilik ve Pavlus’un Havarilik Anlayışı”, *Dinler Tarihi Derneği Yayınları*/3, Ankara 2003, s.72.

⁶⁸ *The Encyclopedia Britannica*, “Apostle” Vol.2, NewYork, 1911.

⁶⁹ Luka 6/13-16.

⁷⁰ Ernest Renan, *İsa’nın Hayatı* (Çev. Ziya İhsan), MEB Yay., Ankara 1997, s.99.

⁷¹ Şaban Kuzgun, *Dört İncil: Farklılıkları ve Çelişkileri*, Fazilet Neşriyat, İstanbul 2008. s.119.

⁷² Ali İsmail Güngör, *Vatikan, Misyon ve Diyalog*, Alperen Yay., Ankara 2002. s.76-77.

birlikte güç kazanan havarilerin ümitleri yeniden canlanmıştır. Zira onlar İsa'nın hayatta iken müjdelediği Tanrı Krallığı'nın çok yakın bir zaman içinde vuku bulacağına ve İsa Mesih'in geri dönerek onlarla beraber yaşamaya başlayacağına inanıyorlardı.⁷³ Dolayısıyla Easter sonrası yaşananları doğru analiz edebilmek için havarilerin görüşleri oldukça önemlidir.

Mesihle ilgili hususi konumu yüzünden havarilik, tabiatı gereği, Mesih'in hayattayken görülmesiyle alakalıdır; bu yüzden de tekrarlanamaz ve bir başkasına miras bırakılamayacağı gibi herhangi bir yolla da nakledilemez bir özelliğe sahiptir.⁷⁴ Burada onikilerin havariliğinden farklı olarak Pavlus'un havariliğinin farklı oluşundan bahsetmek gerekir. İsa'yı hayatında hiç görmeyen Pavlus'un mektuplarına bakıldığında Şam vizyonunda İsa Mesih ona görünmüş ve kendisinden İncil'i Yahudi olmayan milletlere⁷⁵ (gentile) tebliğ etme görevini almıştır. Pavlus, kendisini bu olayda havarilerden biri olarak gösterir. Mektuplarda genellikle kendisini diğer havariler onikiler ve Yakup ile kıyasladığı görülür. Çünkü Pavlus'un İncil'i ulaştırabilmesi için tebliğ, tebliğinin de geçerli olabilmesi onun havari oluşuna bağlı olduğundan sürekli kendisini, "*havari*" olduğuna ikna etme çabası içinde olduğu görülür.⁷⁶

Havariler, İsa'nın kimliğine tanık olmak için çağrıldılar ve onlar bu olaya şahit olarak Mesih İsa'nın kimliğini Tanrı'nın isteğiyle kanıtlamış olurlar.⁷⁷ Havariler, İsa hakkında bütün söylenenleri ve hatıraları topladılar. Çocukluğunu ve hayatını bilenlerden öğrendiler. Topladıkları bilgilere göre İsa bir yolculuk sırasında Davud'un şehri Beytlehem'de Yusuf ile nişanlı olan Bakire Meryem'den doğmuştur. İncil'de adı geçmeyen Celile'nin bir köyünde, Nasıra'da marangozluk yaparak hayatını sürdürmüştür. İncillerle bize ulaşan bilgilerde, İsa enerjik ve yumuşak, alçak gönüllü fakat Allah'ın Oğlu olduğuna kesinlikle inanan, büyük tasarılar kuran, gurur ve iki yüzlülükten tiksinen, çocukları ve kocalarına bağlı kadınları seven bir insan olarak anlatılır. Asıl kişiliği ise kendi varlığı ile kendi arasındaki gizli ilişkidir. İncil' de bu ilişki şu sözlerle açıklanır: "Oğul'u, Baba'dan başka kimse bilemez ve Baba'yı bilse

⁷³ Aydın, *Tarihsel İsa*, s.91-92.

⁷⁴ Aydın, *İsa Sonrası...*, s.75-76.

⁷⁵ Pavlus, Galatyalılara 1/15-16 mektubunda; İsa Mesih Kudüs cemaatinden yani onikiler olarak bilinen havarilerden Yahudilere mesajını iletmelerini isterken kendisinden ise Yahudi olmayan milletlere elçi olarak göndermiştir. Bunun için Pavlus kendisinin "*milletlerin havarisi*" olarak kabul edilmesini ister.

⁷⁶ Aydın, *İsa Sonrası...*, s.77-78.

⁷⁷ İlaría **Morali**, "Kilise Babalarının Kristolojisi", Uluslararası Müslüman-Hıristiyan Diyalog Sempozyumu: İslam ve Hıristiyan Kaynaklarında İsa, İstanbul 2005, s.123.

bilse Oğul, bir de Oğlun aydınlattığı kişiler bilebilirler.⁷⁸ Genel olarak diyebiliriz ki; havariler İsa'nın tebliğ hayatının ilk günlerinden itibaren İsa'yı takip etmişler onunla birlikte dolaşarak halka vaaz vermişlerdir. İsa Mesih'in dünya dan ayrılmasından sonra İsa'nın mesajını, mucizelerini ve yaşamını her gittikleri yerde anlatmaya devam ettikleri görülür. İlerleyen yıllarda bazı havariler bunları yazıya geçirirken bazıları sözlü anlatım şeklinde bir geleneğe hizmet ettikleri söylenebilir.

1.4.6. Eskatoloji

İsa'nın hizmetinde “*sonun başlangıcı*”nın işaret olduğu düşüncesi, teolojide “*başlamış eskatologya*” terimiyle bilinir. Eskatologya ya da eskatoloji, “*son*” ve “*inceleme*” anlamına gelen Yunanca sözcük, şeylerin ya da bütün şeylerin sonunu yani dünyanın sonunu incelemeye işaret eder. Hıristiyanlara göre, İsa'nın Tanrı'nın Krallığı ile ilgili mesajı, Hıristiyanlığa başlamış bir eskatoloji kazandırır. Geleneksel teolojiye göre bütün şeylerin sonu İsa'nın mesajıyla başladı ancak tamamlanmadı. Bugün Tanrı Krallığının Hıristiyanların yaşamındaki varlığına hala yalnızca sonun başlangıcı denilebilmesi, Hıristiyan inancın hala Tanrı'nın son, belirleyici bir eylemini beklediğini hatırlatır.⁷⁹ Buradan İsa'nın ikinci gelişi beklenir hatta bazı beşeri müdahalelerle hızlandırmaya çalışıldığını yönünde “*Tanrı'yı Kıyamete Zorlamak*”⁸⁰ gibi eserler ortaya çıkmıştır.

1.5. Kristoloji'nin Temel Kaynakları

Kristolojik çalışmalarda geçmişten günümüze çeşitli kaynaklardan istifade edilmiştir. Ancak, teoloji çalışmalarında temel başvuru kaynağı kutsal metinler olmuştur. Hıristiyan teoloji içinde önemli bir disiplin olan kristoloji'nin temel ve zorunlu olarak birincil kaynağı hıristiyan kutsal metinleri yer almaktadır. Hıristiyanlar için kutsal kitap Kitab-ı Mukaddes'tir. Kitab-ı Mukaddes denildiğinde Eski ve Yeni Ahit metinleri anlaşılır. İkincil kaynaklar olarak, hıristiyanlık dışı metinler ve tarihsel bulgular yer almaktadır.

Kristoloji alanında kullanılan kaynakları geleneksel ve modern olarak iki kategoride ele almak mümkündür. Geleneksel kaynaklar olarak kutsal metinler, konsil kararları ve Kilise dokümanları yer alırken; modern kaynaklar olarak özellikle son dönemde yapılan

⁷⁸ Mustafa Ünal, *Dinlerde Kutsal Zamanlar*, IQ Kültür Sanat Yay. İstanbul 2008. s.74-75.

⁷⁹ Jones ve Palffy, s.207.

⁸⁰ Bkz. Grace Hallsell, *Tanrı'yı Kıyamete Zorlamak* (Çev.Hüsnu Ozman ve Mustafa Acar), Kim Yay., İstanbul 2002.

tarihsel İsa araştırmaları neticesinde ortaya konan tarihsel bulgular oluşturmaktadır. Kristoloji, özellikle Aydınlanma dönemi ile beraber diğer bilim dalları ve onların metodolojileri ile yakın ilişki halinde olmuştur. Kendi kaynaklarının dışında zaman zaman Felsefe, Antropoloji, Psikoloji ve Arkeoloji gibi bilim dallarının veri toplama tekniklerinden yararlandığı görülür. Kristoloji çalışmalarında yeni yonemlerin uygulanması ile beraber kristolojide tarihsel, felsefi ve teolojik olmak üzere üç farklı bakış açısının oluştuğu söylenebilir. Bu farklı yaklaşımlar kristolojinin kendini daha iyi ifade etmesine ve sürekli bir yenilenme çabası içinde olmasına neden olmuştur.

1.6. Kristoloji ve Metodoloji

Kristoloji çalışmalarında öne çıkan metotlar nelerdir? Bir disiplinin metodolojik açıdan tartışılması kristolojinin çalışma tekniği hakkında yeni bilgi ve bulguların ortaya çıkmasına neden olmuştur. Tarihsel olarak kristoloji çalışmalarının seyrine baktığımızda batılı kristologların yeni yaklaşımlarının ortaya çıkmasında yeni tekniklerden yararlandığı görülür. Kristoloji'nin yonem sorunlarında daha çok tarihsellik fikrinin etkili olduğunu ve bunun yanında çoğulcu bakış açısının da rol oynadığını söylemek mümkündür. Bunların yanında kutsal metinlerin anlaşılmasında ve açıklanmasında yeni bilimsel gelişmeler ışığında farklı arayışlar ve yönelimlerden varlığı da bilinen bir gerçektir. Bu yonemler arasında; tarihsel yonem, hermenötik yonem ve eleştirel yonem sıralanabilir.

1.6.1. Tarihsel Yaklaşım

Modern dönem İncil araştırmaları neticesinde ortaya çıkan ve onculuğunu 19.yüzyılın önemli Alman teologları arasında yer alan Ernst Troelsch ve Rudolf Ottonun yaptığı “*Religionswissenschaft*” disiplininin oluşumuna katkı ile modern dönemden bugüne kadar geçen zamanda din bilimleri çalışmasındaki metot değişikliğinin zeminini tarihsel eleştirel metot oluşturmuştur. R.Haight da çalışmalarında iki temel unsur olarak belirttiği “tarihsellik” ve egzistansiyalizmin oluşturduğu “antropolojik” okuma biçimini sıklıkla kullandığından bahseder.⁸¹ Tarihsel tenkit metotları ve eleştirel yaklaşımlar ağdaş Hıristiyan teologların nesnel bilgiler ışığında İsa çalışmalarını yeniden gözden geçirmeye yöneltmiştir. Geleneksel Hıristiyan teolojik söylemi, İsa'nın ilahi yonunu ön plana çıkaran yaklaşımıyla, çoğulcu (plüralist) dinler teolojisinin geliştirilmesine

⁸¹ Roger Haight, *Dynamics of Theology*, Orbis Books Publishing, Maryknoll 2001, p.39.

herhangi bir katkısı olmamıştır. Ancak çağdaş Hıristiyan teolojide görülen yeni kristolojiler İsa'nın tek ve yegâne kurtuluş vasıtası olmadığını, yalnızca diğer kurtuluş vasıtaları arasında bir vasıta olduğunu ifade eder. Bu görüşe ulaşılmasında dünyevi⁸² İsa'nın ortaya çıkmasında tarihsel yaklaşım oldukça etkili olmuştur.

1.6.2. Hermenötik Yaklaşım

Hermenötik genellikle insanın eylemlerinin, sözlerinin, yarattığı ürünlerin ve kurumların anlamını kavrama ve yorumlama olarak tanımlanır. XIX. yüzyılda pozitivist⁸³ felsefenin ve doğa bilimlerinin yönteminin toplum ve insan bilimlerinde kullanılmasına bir tepki olarak yeni bir yöntem arayışı sonunda ortaya çıkmıştır. Teolojik bir kökeni, uzun bir tarihi olan ve felsefeye Dilthey tarafından kazandırılan hermenötik yöntem ilk olarak Antik Yunan'da kullanılmıştır. Aydınlanma döneminde Schleiermacher'ın katkılarının yanında hermenötik yöntemi kullananlar arasında E. Husserl, M. Heidegger ve Gadamer de bulunmaktadır.⁸⁴

Bütün inanç ifadeleri ya da daha genel bir ifadeyle bütün teolojik söylemler sembolik bir değere sahiptir.⁸⁵ Sembol teorisi olmaksızın teoloji sadece anlaşılmasız bir bütün olarak kalacaktır.⁸⁶ Kutsal metinler dışarıdan kendisine verilen bir otoriteye sahip olmayıp, bir kutsal metnin otoritesi onun Tanrı ile karşılaşma tecrübesinin ifadesinden kaynaklanır.⁸⁷ Schleiermacher ile başladığı kabul edilen hermenötik düşünce geleneği Heidegger, Bultmann, Gadamer, Ricoeur, Tracy, Jeanron, Schneiders ve diğer teologların yorumları sayesinde teolojik için yeni bir önem kazanmıştır.⁸⁸ Genel olarak

⁸² İngilizce kaynaklarda "earthly" sözcüğü Türkçe'ye çevrilirken dünyevi sözcüğü tercih edilmiştir. Seküler anlamda kullanılmayıp İncillerin sunduğu ilahi tabiatlı İsa'nın yerine Galileli bir Yahudi olarak İsa'nın tarihsel yaşamına işaret eder.

⁸³ Genel olarak modern bilimi temele alan ve batıl inançları, metafizik ve dini insanlığın ilerlemesine engel gören bilim öncesi düşünce formları olarak değerlendiren dünya görüşü, olguculuk. Temel argümanları "Bir şey varsa ölçülebilir, ölçülebilir ise öngörülebilir ve model olabilir" düşüncesinden hareketle bir bilim felsefesi olduğu söylenebilir. Bu yüzden bütün beşeri davranışların olgularla gerçeklerle belirlemek mümkündür. İlk kez Saint Simon'da görülen bu kavram August Comte bilim ile toplum arasındaki ilişkiyi düşünmenin bir tarzı olarak sosyolojinin inanç esaslı haline getirmiştir. Bkz. M. Ali Kirman, *Din Sosyolojisi Terimleri Sözlüğü*, Rağbet Yay., İstanbul 2011, s.181.

⁸⁴ Ahmet Cevizci, *Felsefi Terimler Sözlüğü*, Paradigma Yay., İst. 2002. s.491

⁸⁵ Roger Haight, *Jesus Symbol of God*, Orbis Book Publishing, Maryknoll 1999. s.202

⁸⁶ Karl, Rahner, *The Theology of the Symbol*, Theological Investigation 4, Baltimore, Helicon 1996. p.235.

⁸⁷ Haight, *Jesus...*, p.8.

⁸⁸ Rudolf Bultmann, "The Problem of Hermeneutics", "New Testament and Mythology and Other Basic Writings, ed. Schubert M. Ogden (Philadelphia: Fortress Press, 1984); Gadamer, *Truth and Method*; Werner G. Jeanron, *Text and Interpretation as Categories of Theological Thinking* (New York:

bu yazarların özellikle metinlerin yorumları ile ilgilendikleri görülür. Fakat onların yapmaya çalıştıkları şey bir metni yorumlama yönteminden daha fazlasını içeriyordu. Çünkü herhangi bir şeyi yorumlamak için önce anlamak gereklidir. Dolayısıyla insan olmak yorumlamayı gerektirir. Yani, hermenötik anlama tekniğini geçmiş metinlere uygulamanın yanı sıra Nasıralı İsa'nın bir kişi için ne anlama geldiği sorusu hermenötik yöntemde uygulanmıştır.⁸⁹ Yahudi filozof Spinoza'nın "*İnsanın eylemlerine gülmemeye, onlara gözyaşı dökmemeye, onlardan nefret etmemeye ama onları anlamaya çalıştım*" demesi hermenötik anlamamanın tam olarak ulaşmak istediğini noktaya işaret eder. Bu yöntemin temel amacı da insanın anlama çabasına hizmet etmektir. Özellikle varoluşsal kaygıların yoğunlaştığı modern dönemde toplumsal sorunların artışıyla beraber özellikle din bilimlerinde hermenötik okumanın ne kadar önemli olduğu ortaya çıkmaktadır.

Batıda postmodern hermenötik çalışmalarda "*Is there a meaning in this text?*" (*Bu metin bir anlam içeriyor mu?*) sorusundan hareketle metodolojik anlamda metinde bir anlamın olup olmadığı araştırılmıştır. Bu konuda Fransız düşünür Jacques Derrida gibi düşünürler tarafından öne çıkarılan postmodern çağın yorumlayıcı çalışmalarını karakterize eden yapıçözümsel dil bilimci yaklaşıma karşı Kevin J. Vanhoozer "*logocentrism*"in doğruluğunu savunmuştur. Ona göre logosentrik anlayış bir kişinin başkalarının sözlerini geliştirmek için dilin bazı dışsal noktalara sahip olduğuna dayanmaktadır. Bu sayede metinlerde ifade edilen şeyleri gerçek nesnel anlam ve değerinde geliştirme olanağı elde edilir.⁹⁰ Bu düşünce doğrultusunda son dönemde özgürlük teolojisinin önde gelen ismi Gustavo Gutierrez ve Juan Luis Segunda gibi diğer teologlar özgürlük kristolojinin amaçları ve bu alanda görülen gelişmeler çerçevesinde rehber olacak şekilde hermenötik bir çalışma yapmışlardır. Onların çalışmalarının başlangıç noktasının metinden ziyade bağlamın olduğu görülmektedir.⁹¹

1.6.3. Eleştirel Yaklaşım

Eleştirel analiz özellikle günümüzde yeni araçlar ve yöntemlerle birlikte din bilimsel araştırmalara önemli katkılar sağlamaktadır. Özellikle kutsal metinlerin kimler

Crossroad,1988) and Theological Hermeneutics: Development and Significance (New York: Crossroad, 1991).

⁸⁹ Haight, *Jesus...*, p.41.

⁹⁰ Gerardo Alforo, *A Christocentric Theological Method*, Southwestern Baptist Theological Seminary, 2007, p.8.

⁹¹ Karkkainen, p.225.

tarafından yazıldığı ve tarihselliği konusunda ciddi tartışmalar yapılmasına neden olmuştur. Eleştirel yöntem özellikle hıristiyan kutsal metinlerini anlama ve yorumlama tekniklerinden birisi olarak metin tenkidi “*textual criticism*” batıda sıklıkla kullanmıştır. Metin tenkidi metodunun temel yapısı, Kitab-ı Mukaddes metinlerinin çeşitli nüshaları ve farklı varyasyonları üzerinde gramer, sentaks ve filolojiye dayalı karşılaştırmalı çalışmalar yaparak orijinal öğretilere ulaşmaya çalışmaktır.⁹² Fransız filozof ve din bilimci Jacques Ellul’a (1912-1994) göre İnciller uzlaşma ya da aklama temelinde okunduğunda hıristiyan ideolojinin çamuruna saplanma tehlikesi vardır. Ona göre, tek yapılması gereken, İncilleri bahane bulmanın ötesinde talep eder bir şekilde, doğru okuyarak kendi düşüncelerimizi, inançlarımızı, kiliselerimizi ve hareketlerimizi eleştirebilmektir.⁹³

Aydınlanma döneminin rasyonel yaklaşımı ile beraber artan kritik bakış açısı kristoloji alanında da kendini göstermiştir. Önce Eski Ahit üzerine yapılan eleştirel bakış daha sonra XIX. yüzyılın sonlarına doğru Yeni Ahit’e uygulanmıştır ve İnciller kaynak, redaksiyon ve form kritiğine tabi tutulmuştur. En başta İncillerde İsa’nın mucizeleri, mitleri, efsaneleri tartışmaya açıldığı görülür. Daha sonraları ise özellikle XX. yüzyılın başında Sinoptik İnciller biçim kritiğine “*Form Criticism*” tabi tutulmuş İncillerin tabiatı, kökeni ve dönüşümü sorgulanmıştır. Dolayısıyla eleştirel yöntemin kutsal metinlere uygulanması ile kristoloji çalışmalarının hız kazandığını söylemek mümkündür.

1.7. Kristoloji Tipolojileri

Günümüzde kristoloji türlerinin çeşitli şekillerde tasnif edildiği görülür. Bunlar arasında Geleneksel, Liberal, Neo-Ortodoks, Çağdaş, Özgürlük kristolojileri yer alır. Veli Matti Karkkainen, Yeni Ahit’te, teolojide ve tarihteki farklı kristoloji türlerini temsil eden yaklaşımlardan bahseder. Burada Mesih’in ilk tecrübeleri teolojik olarak farklı yönleriyle ele alınmıştır.⁹⁴ Kristolojik görüşleri farklı kriterler bağlamında çeşitli tipolojileri ayırmak mümkündür. Burada Schleiermacher’ın tipolojilerine ve onun tezini revize eden Hunsinger’in tipolojilerini ele alacağız. Öncelikle belirtmeliyiz ki, Schleiermacher’ın tipoloji yaklaşımı hem analitik hem de değerlendirici unsurlar

⁹² Gündüz, *Din ve İnanç...*, s.336.

⁹³ Jacques Ellul, *İsa ve Marx, İncil’den İdeolojiye* (Çev. Ali Toprak), Karşı Yay., İstanbul 2010, s.9-10.

⁹⁴ Marit Trelstad, *The Many Meanings Of The Only Christ*, Dialog: A Journal of Theology, Vol.53, No.3, Fall 2014, p.180.

içermektedir. Schleiermacher'e göre tipolojiler; 1) Deneysel/Tecrübi (Empirical), 2) Mistik/Gizemli (Mystical) ve 3) Büyülü (Magical) terimleri ile tanımlanır. Hussinger Schleiermacher'inkilerin yerine daha tarafsız terimler kullanır. Onun tipolojileri ise: 1) Aşağı/Düşük (Low), 2) Orta (Middle) ve 3) Yüksek/Üst (High) şeklindedir.⁹⁵ Hussinger'in ileri sürdüğü tipolojilerin birbirinden farklı çizgide kristolojik görüşlere sahip olduğu görülür ancak birbirlerinden bağımsız olmaları aralarında herhangi bir ilişki olmadığı anlamında gelmez. Her ne kadar her tipolojinin kendine özgü materyalleri ve unsurları olsa da benzer terimleri ve araçları kullandıkları da görülür. Dolayısıyla bu tipolojiler sayesinde kristolojik yaklaşımları analiz etmek ve değerlendirmek kolaylaşır.

Karl Rahner tarafından ilk defa "*The Two Basic Types of Christology*" adlı makalesinde yukarıdan ve aşağıdan olmak üzere kristolojileri ikiye ayrılmıştır. Rahner'in bu ayrımı diğer benzer ayrımlardan örneğin: Yüksek ya da Düşük kristolojilerden farklıdır. Çünkü Yüksek kristoloji İsa Mesih'in anlaşılmasında onun ilahiliğini savunur. Düşük kristoloji ise onun ilahilinde gizlenmiş beşeri yönünü ön planda tutar. Rahner'in farkı ise, Aşağıdan kristolojide Nasıralı İsa için kutsal metinlerin şahitliğinde onun bugüne yansımadır. Dolayısıyla yukarıya taşınan "ascending" manasında İsa'nın anlaşılmasında onun yaptığı eylemlerinin ve ilahiliğinin bugüne yükseltilmesidir. Yükselen terimi burada Aşağıdan kristolojinin bir yöntemi olarak kullanıldığı görülür. Yukarıdan kristolojide ise yöntem, Mesih'in ilahi konumuyla ilgili baskın öğretiler ve Nasıralı İsa'nın kristolojik olarak anlaşılmasında dogmatik ve metafizik platformda yorumlamakla başlar.⁹⁶ R. Haight, kristoloji türleri ile ilgili mevcut görüşleri geliştirir ve bize "*logos*" ve "*spirit*" olmak üzere iki kristoloji türünden bahseder. Haight, burada öncelikle her ikisini Aşağıdan kristoloji çerçevesinde anlamaya çalışır. Çünkü Ona göre, genelde insanlar Logos kristolojisini yukarıdan kristoloji olarak düşünme eğilimi gösterir. Yukarıdan kristolojide belli başlı üç ana nokta bulunur. Bunlardan ilki, varlık öncesi var olma, ikincisi zaman içinde enkarnasyon ve üçüncüsü de yüceltilme sahnelerine sahip olmasıdır. Ancak, R. Haight Logos kristoloji, Ruhsal kristoloji gibi

⁹⁵ George **Hussinger**, *Christology Ancient&Modern, Explorations In Constructive Dogmatics* (Oliver D. Crisp ve Fred Sanders), Zondervan Publishing, Michigan 2013, p.47.

⁹⁶ Karl **Rahner**, "The Two Basic Types of Christology" *Theological Investigations*, NewYork: Seabury Press, 1975, p.213-223.

aşağıdan kristoloji mantığı çerçevesinde hıristiyan kültürünün bir gereğine cevap olarak temsil etmek amacıyla kullanmayı dener.⁹⁷

Kristoloji'nin geleceği konusunda Roger Haight, iki alanda kristolojinin gelişmesi için iki desen düşünür. İlki, karşılaştırmalı teoloji alanı içinde kristolojinin diğer dinlerle olan diyalog süreciyle ilgili yakından ilgili bir disiplin olarak düşünülebilir. Fakat burada Haight, uygulamanın etkili olabilmesi diğer dini geleneklerin farkında olma seviyesine bağlı olduğunu belirtir. İkinci olarak, İsa'nın ilahili problemi ve bunun gelecekte nasıl anlaşılacağı ve deneyimleneceğidir.⁹⁸ Buradan hareketle Haight'ın kristoloji biliminin geleceğini dair görüşlerinden ilkinin daha çok teoloji alanı içinde kristolojinin konumu ve metodu ile ilgili olduğu, ikincinin ise gelecekte İsa'nın ilahi yönünün nasıl anlaşılacağı ile ilgili olduğu görülür.

1.7.1. Yüksek Kristoloji

Yüksek kristolojiye göre İsa Mesih, bedenleşen Tanrı'dır ve salt bir ölümlüden daha fazlasıdır. Bu görüşün başlangıcı Hıristiyan kutsal metinleri, öğretiler ve itiraflar ile başlatılabilir. Özellikle ilk dönem kristolojik görüşler yukarıdan kristolojinin içinde yer alır.⁹⁹ Rahner'e göre, kristoloji Hıristiyan teolojide Aşağıdan kristoloji ve Yukarıdan kristoloji olmak üzere iki şekilde ortaya konmaktadır. Yüksek kristoloji, İznik ve Kadıköy Konsilleri ile ortaya konulan ve İsa'yı teslisin ikinci şahsı olarak tasvir eden onu Tanrı'nın enkarnasyonu olarak takdim eden kristoloji çeşididir. Yüksek kristolojinin odak noktasını İsa'nın ilahiliği ve varlık öncesi var olduğu inancı oluşturur. Yüksek kristoloji geleneksel/klasik hıristiyan düşüncesi çerçevesinde geliştirildiği görülür. Bu görüşün temeli İsa'nın ilahi tabiatına dayandırılır ve buna bağlı kristolojiler geliştirilmiştir. Özellikle Yuhanna İncili'nde, Pavlus'un ve Kilise Babalarının geliştirdiği kristolojileri yüksek kristoloji kapsamında değerlendirmek mümkündür.

1.7.2. Düşük Kristoloji

Yüksek kristolojinin aksine Düşük kristoloji, Tanrı'nın enkarne olmasına dayanmayan Nasıralı İsa sonuçlarını içeren kristolojik görüşleri kapsar. Amerikalı teolog Gordon

⁹⁷ Roger **Haight**, *The Future of Christology*, The Continuum International Publishing, NewYork, 2005, p.166.

⁹⁸ Haight, *The Future of Christology*, p.181.

⁹⁹ Oliver D. Crisp ve Fred Sanders, *Christology Ancient&Modern, Explorations In Constructive Dogmatics*, Zondervan Publishing, Michigan 2013, p.16.

Kaufmann ve İngiliz din felsefecisi John Hick'in görüşleri son dönemde bu teolojide etkili olmuştur. Her iki düşünür de Nasıralı İsa ile Tanrı'nın enkarnasyonunu literal olarak düşünmezler.¹⁰⁰

Son dönemde çoğulcu görüşü savunan R. Haight, Aşağıdan kristoloji yaklaşımıyla, İsa'daki insani unsurları öne çıkarmış, İsa'ya ilahi unsurlar atfetmesi ve tartışılan problemlerin kaynağı olması sebebiyle Yuhanna İncili'ni anlatımlarını Sinoptik İncillerden ayırarak özellikle eleştirmektedir.¹⁰¹ Buna karşılık Gerald O'Collins'e göre, Sinoptik İnciller bizi yüksek kristolojiye götürür. Çünkü sonraki İncillerden Yuhanna İsa'nın dünyevi tarihsel yaşamına dair bize fazlasıyla bilgiler vermektedir.¹⁰² Özellikle İsa'nın başkalarının acılarına hüzünlenmesi ve yüreğinin sızlaması¹⁰³, ağlaması¹⁰⁴ ve ruhunda bir sıkıntı duyması¹⁰⁵ onun tamamen insani yönüne işaret etmektedir. “*Low Christology*” Düşük kristoloji İsa Mesih'in zorunlu olarak onun ilahi olmayan ünvanları *Mesih, Rabbi, Peygamber, Başrahip, Kurtarıcı ve Uzman* gibi durumlarını inceleyen kristoloji türüdür. Yüksek kristoloji ise Düşük kristoloji'nin aksine İsa Mesih'in ilahiliği yönünde bir incelemede bulunur. Kristolojik başlıklar olarak İsa'nın *Kral, Tanrıoğlu ve Tanrı* gibi ünvanlarını ele alır.¹⁰⁶ Fakat Düşük ve Yüksek kristoloji şeklinde bir ayrımın yaygın bir şekilde kullanılmasına rağmen bu kullanıma karşı çıkan W. Hill gibi teologlar da bulunmaktadır. Hill, bu tarz bir kristoloji ayrımı ile ilgili uygun olmayan tanımların yapıldığını belirtir. Ona göre, bu kullanımın yaygınlık kazanmasında triniteryan hermenötiklerin tarihsel ispatıyla ilgili bilinç eksikliği neden olmaktadır. Bu kullanımın aksine İsa'nın Tanrı'ya olan yakınlığını ya da uzaklığını ayarlamak gereklidir. Yine ona göre; İsa'nın tanımlaması Tanrı'ya bağlı olduğu gibi aynı şekilde Tanrı'nın tanımlanması için de İsa'ya ihtiyaç vardır.¹⁰⁷ Düşük kristolojileri özetleme istersek, İsa'nın beşeri özelliklerini ön plana çıkaran yaklaşımlardır. Bu yaklaşım tarihsel İsa araştırmaları neticesinde İncillerin Mesih'i ile Tarihin İsa'sının ayrışması sonucunda ortaya çıkarılmaya çalışılan tarihsel bir zaman diliminde yaşamış olan

¹⁰⁰ Crisp ve Sanders, p.17.

¹⁰¹ Şaban Ali **Düzgün**, “Pluralism and Christianity in a Postmodern Age: An Interview With Roger Haight”, *Kelam Araştırmaları Dergisi* 3:2 (2005), s.23.

¹⁰² Gerald **O'Collins** S.J., *Christology: A Biblical, Historical and Systematic Study of Jesus*, Oxford Press, Second Edition, United Kingdom 2009, p.49.

¹⁰³ Yuhanna 11/33.

¹⁰⁴ Yuhanna 11/35.

¹⁰⁵ Yuhanna 13/21.

¹⁰⁶ Raymond E. **Brown**, *An Introduction to New Testament Christology*, NewYork, Paulist Press, p.4.

¹⁰⁷ Wesley **Hill**, *Paul and the Trinity: Person, Relations and the Pauline Letters*, Eedmans Publishing, Cambridge 2015, p.49.

İsa'nın hayatı üzerine kurulan kristolojiler olduğu değerlendirilir. Dolayısıyla Düşük kristoloji çalışmalarının özünde İsa'nın ilahiliği değil onun tarih içinde yaşayan bir beşer olarak algılandığı görülür.

1.7.3. Logos Kristolojisi

Logos, K-l-m kökünden türeyen “kelime”, “yazı”, “söz” “resm” anlamlarına gelmekle birlikte, bu üç unsurun insanda bıraktığı etki manasına “yaralamak” anlamına gelmektedir. Kelime kavramı, Eski Yunan’da, “*varlığın bütün yönlerine yayılan düşünme kuvveti, tüm haricî varlıklarda etkisi görülen ilâhî ruh*” anlamında kullanılmıştır. Buna göre ‘kelime’, hayatın kaynağı, varlıktaki her şeyin kendisine boyun eğdiği ilâhî iradedir. Yahudi düşüncesinde ‘kelime’ kavramı ile eserlerinden birisi yaratma olan ‘Allah’ın kelimesi’ kastedilmektedir. Eski Ahit’de ‘Tanrı’nın Kelamı’ ifadesinin beş yerde kullanıldığı görülür.¹⁰⁸

Yuhanna İncili şu sözlerle başlar: “*Başlangıçta söz vardı. Söz Tanrı’yla birlikteydi ve Söz Tanrı’ydı. Başlangıçta o, Tanrı’yla birlikteydi. Herşey onun aracılığıyla var oldu, var olan hiçbir şey onsuz olmadı. Yaşam ondaydı ve yaşam insanların ışığıydı. Işık karanlıkta parlar ve karanlık onu yenememiştir.*”¹⁰⁹ Burada logos/söz kavramı ile İsa’nın Tanrı ile beraber olduğu ifade edildikten sonra bizzat kendisinin de Tanrı olduğu ifade edilmektedir. Bu ifadeler İsa’nın tabiatı tartışmasında onun ilahi yönüne ilişkin kanıtlar olarak sunulmuştur. Ayrıca Logos kristolojisi Yüksek kristolojinin içinde değerlendirilir.

Logos’u hikmet, kelim ve akıl anlamında kullanan kilise babalarından Justin, doğru davranışın kaynağı olarak logos’a işaret eder. Ona göre, İsa Mesih logos’un bir enkarnasyonudur ve dolayısıyla logos’a uygun hareket etmek, İsa Mesih’e uymak anlamına gelir. Justin’in bir bakıma Logos’u tabii din anlamında kullandığını söylemek mümkündür.¹¹⁰ Yunanlı filozof Philo, Logos’un akıl ve nesne olduğunu savunmuştur. Logos terimi aslında düşünce tarihinden çok iyi bilinen bir terimdir. Ancak, Sinoptikler dışında tutulan Yuhanna’nın “logos” a yeni bir anlam kazandırdığı görülür. Yuhanna’ya

¹⁰⁸ Hakimler, 3/20; I. Samuel, 9/27; I. Krallar, 12/22; Tarihler, 17/3; Süleyman’ın Meselleri, 30/5. Ayrıca Bkz. İsmail Taşpınar, “Yahudi Geleneğinde İlahî Kelâm Tasavvuru: İskenderiyeli Philo ve Logos Doktrini”, *Milel ve Nihal Dergisi*, C. 8, S. 1, Ocak – Nisan 2011, s.149.

¹⁰⁹ Yuhanna 1/1-5.

¹¹⁰ Bakı Adam, *Yahudilik ve Hıristiyanlık Açısından Diğer Dinler*, Pınar Yay., İstanbul, 2015. s.77.

göre Logos sözdü yani İsa'nın kendisiydi. Philonun Logos'u bir ilke olarak karşımıza çıkarken Yuhanna'da bu bir kişidir. Ayrıca Yuhanna'nın Logos'u yaratılışta sadece Tanrı'nın planı değil aynı zamanda Tanrı'nın da kendisidir. Ayrıca Logos, İsa'yı açıklamaz ancak İsa Logos'un yeni anlamını doldurur ve açıklar.¹¹¹ XX. yüzyılda evrensel ve enkarne olmuş Logos ile ilgili tartışmaların öncü ismi Paul Tillich (1886-1965) olmuştur. Tillich, “*Systematic Theology*” (1951) adlı eserinde Teoloji ve Felsefe'nin görevlerini tanımlarken teologların bilgiye ulaşmada kaynak olarak evrensel Logos'u kullanmadıklarını belirtir. Bunun aksine Logos, belirli bir tarihsel olayda bedenleşmiştir. Ona göre, teologlar Logos'u bir neden olarak görmemiştir fakat bugün Logos, Kilise'nin bir geleneği ve gerçekliğidir.¹¹²

1.7.4. Süreç Kristolojisi

Süreç düşüncesinin ana yaklaşımını matematikçi Alfred Whitehead “*Process and Reality*”¹¹³ (1957) adlı eserinde açıklamıştır. Süreç düşüncesinin düşünce tarihinde ilk temellerini atan doğa filozofu Heraclitus (540-475) “*Aynı ırmağa iki kez girilmez; senin üzerinden akan ırmak her defasında değişir*” sözünde geçer. Bu düşünce daha sonraları modern çağda birçok bilim insanı ve filozof tarafından geliştirilmiştir. Süreç düşüncesinin temelini her şeyin değiştiği anlayışı oluşturur.¹¹⁴ Dolayısıyla Süreç kristolojisinin amacı hıristiyan imanını ve temel hıristiyan dogmalarını süreç felsefesi temelinde açıklamaya çalışmak olduğu görülür. Bu düşüncede; Tanrı'nın İsa'nın şahsında bedenleşmesi ve İsa Mesih'in hem tabiatının hem de işlerinin dinamik yapısı üzerine yoğunlaşmıştır. İsa'nın dirilişi, göğe yükseltilmesi ve ikinci kez dünyaya geleceği inancı yine sürekli bir varolan bir değişim şeklinde bir süreci açıkladığı ifade edilir.

Son dönemde, süreç kristolojisi alanında David Griffin tarafından “*A Process Christology*” (1973) adında önemli bir çalışma yayınlanır. Griffin bu çalışmasında bugüne kadar süreç kristolojisinde öne sürülen görüşleri, K. Barth'ın neo-ortodoks düşüncesi, P. Tillich ve R. Bultmann'ın varoluşçu düşüncesini ve süreç filozoflarından

¹¹¹ Daniel L. Akin, *Christology: The Study of Christ*, Rainer Publishing, 2013, p.38

¹¹² Paul Tillich, *Systematic Theology*, Vol.1, Chicago University Press, Chicago 1951, p.18.

¹¹³ Alfred Whitehead, *Process and Reality*, Free Press, New York 1957.

¹¹⁴ Karkkainen, p.189.

Whitehead ve Charles Hartsborne gibi diğer düşünürlerin görüşlerini bir araya getirmeye çalışmıştır.¹¹⁵

İsa'nın meşhur 'Dağ Vaaz'ı' ele alındığında İsa orada ne asi, ne de liberal olarak görünür orada sadece peygamber olarak Eski Ahit'in yorumcusu olarak karşımıza çıkar. Çünkü, Yasa'yı ortadan kaldırmaz, onu yerine getirir ve tarih içindeki işlevini için sorumluluk alanına sebep göstererek böyle yapmıştır. Süreç kristolojisi bağlamında Hıristiyanlığın sürekli olarak toplumsal yapıları ve "Hıristiyan toplumsal öğretilerini" yeniden şekillendirmesi ve düzenlemesi gerektiği savunulur.¹¹⁶

1.7.5. Ruhsal Kristoloji

Tinsel ya da Ruhsal kristoloji İsa'da ilahi element olarak Ruh ile Söz'ü birini diğerinin yerine koyarak tanımlar. Özellikle son dönemde bu alanda öne çıkan isimler arasında Joseph H. P. Wong, Philip Rosato, Yves Congar, Walter Kasper ve Ralp de Colle bulunmaktadır. Del Colle, "Christ and Spirit" (1994) adlı eserinde İsa ile Ruh arasındaki ilişkinin İsa ve Söz'le ilgili soteriyolojik sonuçları ile kristolojik gizemin gerçekliği bağlamında İsa ve Ruh arasındaki ilişkinin önemli olduğunu belirtir.¹¹⁷ Ancak bu konuda, Kadıköy Konsili'nin İsa Mesih ile Kutsal Ruh'un ilişkisini açıklamada başarılı olmadığı ve bu konuda sessiz kaldığı kabul edilir. Çünkü kristolojik anlamda İsa vaftiz olmadan önce tamamıyla ilahi yönü ile doluydu ve Kutsal Ruh'tan yoksun ise ya da başka bir ifade ile İsa Kutsal Ruh ile dolu değilse vaftiz öncesi tam olarak ilahi bir yapıya nasıl sahip olmaktadır? Bu problem oldukça önemli bir kristolojik tartışmadır ve Kadıköy Konsili sonrasında teslisin unsurları arasındaki ilişkinin mahiyetini açıklama konusunda yoğun çaba sarfedildiği görülmektedir.

¹¹⁵ Karkkainen, p.192.

¹¹⁶ Ratzinger, *Nasıralı İsa*, s.129.

¹¹⁷ Telford C. **Work**, *Jesus's New Relationship With The Holy Spirit And Ours*, (Christology: Ancient&Modern), p.178.

II. BÖLÜM

2. YENİ AHİT (BIBLICAL) KRİSTOLOJİSİ

Giriş

Yeni Ahit kristolojisi, Hıristiyanlar için kutsal kabul edilen Yeni Ahit külliyatında yer alan İsa imajlarını ortaya koymayı hedefleyen en eski kristoloji anlayışıdır. Bu anlayış İncillerde ve Pavlus'un mektuplarında bizlere ulaşan İsa'nın tabiatı, kişiliği ve öğretisi üzerine incelemelerde bulunmuş Yeni Ahit uzmanlarının görüş ve düşüncelerini kapsamaktadır. Öncelikle İncillerde yer alan İsa Mesih'in tabiatı, kişiliği ve öğretilerine geçmeden önce referans alınan kutsal metinlerin derlenmesi, yazıya geçirilmesi süreçlerini ve hangi dönemde ve hangi şartlarda oluşturulduğuna dair ön bilgilere ihtiyacımız vardır. Çünkü, İsa'nın şahsiyeti ve öğretisi etrafından meydana gelen tartışmalar ve İsa portrelerini anlamak için İncil derleyicilerinin ve yazarlarının yazdıklarını birincil kaynaklar olarak ele almak ve incelemek zorunluluğu ile karşı karşıyayız. Dolayısıyla İncillerde yer alan İsa anlatılarına geçmeden önce İncillerin ne zaman, kimler tarafından ve hangi tarihi ve kültürel bağlamda meydana getirildiğini ele alacağız.

Yeni Ahit kristolojisinin kapsamını kısaca Yeni Ahit metinleri üzerine yapılan konuşmaların oluşturduğunu söyleyebiliriz. Ancak, Yeni Ahit kristolojisinin temel olarak iki konusu bulunur. Bunlardan ilki; İsa'nın kişiliğinin ve eylemlerinin anlaşılmasında erken hıristiyan topluluğundaki kristolojinin gelişimi ve diğeri de yine o dönemde İsa'ya uygulanan kristolojik başlıkların incelenmesidir. Genel olarak Yeni Ahit'e dayalı kristoloji çalışmalarında 1) İsa'nın tabiatına yönelik olarak onun ilahi ve insani doğasını anlama, 2) İsa'nın yaşamının, ölümünün ve dirilişinin önemi, 3) İsa'ya atfedilen kristolojik başlıkların neler olduğunun Yeni Ahit metinlerinde aranmasıdır.¹¹⁸

---

¹¹⁸ Frank J. Matera, *New Testament Christology*, Westminster John Knox Press, London 1999, p.2-3.

Yeni Ahit kristolojisinin en büyük dezavantajı her İncil yazarının İsa anlatısının okuyucuda farklı bir İsa portresine neden olmasıdır. Bu durum İncillerin dışındaki Yeni Ahit metinleri için de geçerlidir hatta bu durum apokrif kabul edilen İnciller için de geçerlidir. Örneğin, Pavlus'un mektupları Mesih, Tanrıoğlu İsa portresi için ideal olarak kabul edilir. Burada İnciller arasındaki anlatılarda bir bütünlüğün olmayışı sistematik bir teolojinin oluşturulmasını gerekli kılmaktadır. Dolayısıyla kristoloji çalışmalarının teolojide bir disiplin haline gelmesi bu şekilde sağlanabilmiştir. Biblikal ya da Yeni Ahit kristolojisi sadece İncillere ve diğer Yeni Ahit metinlerine dayalı olarak geliştirilen İsa Mesih'dir. İsa'nın kim olduğu ile ilgili soruya ilk ve zorunlu olarak kristolojik cevaplar hermenötik süreçte İncillerden elde edilmeye çalışılmıştır. Hıristiyanlığa göre; İsa Mesih'in yaşam öyküsü şu şekildedir. İsa, Kral Herod'un ölüm tarihi olan milattan önce dört yıllarında Galile bölgesinin Nasıra kasabasında Bakire Meryem'den dünyaya gelen bir Yahudi'dir. Çocukluğunu ve gençliğini bu kasabada geçirmiş ve M.S. 28 yılında Vaftizce Yahya tarafından Ürdün nehrinde vaftiz edilmiş, Yahya'nın şehit edilmesinden sonra yaklaşık otuz yaşlarında tebliğ faaliyetlerinde başladığı görülür. Yaklaşık olarak Miladi 30 yılında Kudüs'teki kutsal mabette bazı olaylara sebebiyet verdiği gerekçesi ile tutuklanıp dönemin Roma valisi tarafından kargaşa, anarşi ve isyan çıkarmak suçundan çarmıh cezasına çarptırılmıştır.¹¹⁹

2.1. Hıristiyan Kutsal Kitabı: Kitab-ı Mukaddes

Hıristiyanların kutsal kitabı Kitab-ı Mukaddes iki ana bölümden meydana gelir. Bunlar; Eski Ahit ve Yeni Ahit olarak bilinir. Onlara göre bu şekilde ayrılmasının temel ölçüsü bu eserlerin İsa'dan önce veya sonra ortaya çıkmış olmasına bağlıdır. Kitab-ı Mukaddes'in Yeni Ahit bölümünü, İsa Mesih'in dünyadan ayrılmasından sonra onun hayatını ve sözlerini konu alan küçük kitaplar ve mektuplar halinde telif edilen yazmalar oluşturur.¹²⁰ İsa'dan önce de var olan ve Yahudilerin de kutsal kabul ettiği yazmalar ise Eski Ahit bölümünü oluşturur. Ancak, Yahudiler için Eski ve Yeni Ahit şeklinde bir ayırım söz konusu değildir ve onlar için sadece kendi kutsal metinleri geçerlidir. Hıristiyanlar her ne kadar Eski Ahit metinlerini kabul etseler de onlar için asıl önemli olan İsa Mesih ile başlayan Yeni Ahit bölümü olduğu belirtilmesi gerekir.

¹¹⁹ Matta 3/13, Markos 11/15.

¹²⁰ Kuzgun, *Dört İncil...*, s.16.

2.1.1. Eski ve Yeni Ahit

Yahudilerin kendi kutsal kitaplarına “Eski Ahit” isminin verilmesini reddettiklerini söylemiştik. Onlar için tek kutsal kitap vardır ve o “Tanah” olarak isimlendirilir. Tanah, üç kitaptan (Tora/Tevrat, Nevim/Nebiler, Ketuviim/Kitaplar) meydana gelir. Tanah’ın kendi başına bir anlamı yoktur sadece üç kitabın baş harflerinin T, N ve K’nin¹²¹ bir araya getirilmesi ile oluşur. Bu kitaplar kendi içinde Tora (5), Neviim (19), Ketuviim (11) olmak üzere toplam 35 kitaptan¹²² meydana gelir.

Kutsal metinler için “Eski” ve “Yeni” Ahit tabiri kullanıldığını anlamak için öncelikle Ahit sözcüğünün teolojik açıdan ne anlama geldiğini bilmek gerekir. Ahit, İbranice “Berith” kelimesinin karşılığıdır ve Tevrat’taki kullanımına göre, denk/eşit olan iki şey arasındaki iki taraflı/karşılıklı bir sözleşme yerine tek taraflı bir şart koşma ya da taahhüt anlamındadır.¹²³ Tanrı Yahve, “*Tanah’ta aranızda yürüyeceğim ve sizin Allah’ınız olacağım ve siz benim kavmin olacaksınız*” ve “*Ancak onlara (atalarınıza) şunu emredip dedim: Sözümü dinleyin ve Ben size Allah olurum ve siz de bana kavim olursunuz ve size emrettiğim her yolda yürüyün ki size iyilik olsun*” gibi vaadler de bulunmuştur.¹²⁴ Ahitleşme İsrailoğullarına gönderilen peygamberler İbrahim, Nuh, Davud, Musa ile devam etmiş ve en son İsa ile yenilenmiştir. Bu çerçevede ahitleşme geleneği İsa Mesih ile Yeni Ahit adını almıştır. Aslında Ahit geleneğinde sürekli ahdin/vaadin yenilenmesi bir bakıma İsrailoğullarının yanlışa saptıklarının bir göstergesi olarak yorumlanmıştır. İncillere göre ahitleşme İsa Mesih zamanında tam ve mükemmel halini almıştır. İsa’nın son akşam yemeğinde havarilerine dönerek “*bu kase sizin için, dökülen benim kanımla olan Yeni Ahit’tir.*”¹²⁵ demiştir ve burada arkaik gelenekte kanın toplumsal bir bağlantıya neden olduğu şekliyle kullanıldığı ve inananlarda Yeni Ahit’in vadinin alındığı görülmektedir.¹²⁶

Ayrıca burada kelime itibari ile “Yeni Bir Ahit” olduğu söylendiği zaman ne anlama geldiği önemlidir ve Eski’nin bir inkarı olmayıp burada Yeni Ahit’in tarihsel bir

¹²¹ Kuzgun, *Dört İncil...*, s.18.

¹²² İbranice Tanah’a en yakın yazılmış Eski Ahit, Protestanlara aittir ve onların kabul ettiği Eski Ahit toplam 39 kitaptan meydana gelir. Bkz. Şaban **Kuzgun**, *Dört İncil...* s.18-19.

¹²³ Kenan **Has**, “Ahit Teolojisi’nin Dört İncil, Pavlus’un Mektupları ve Katolik Kilise Üzerine Yansıması”, *Akademik Bakış Der.*, S.38, Eylül-Ekim 2013, s.2.

¹²⁴ Levililer 26/12, Yeremya 7/23.

¹²⁵ Luka 22/20, I. Korint. 11/25.

¹²⁶ Has, “Ahit Teolojisi...”, s.3.

yenilenmeyi ifade ettiği anlaşılmaktadır ancak bunun Eskatolojik bir niteliğe sahip olduğu görülür. “Yeni” ne bir reformcu yenileme ne de tarihi bir yenilenmeyi ifade etmektedir ancak eskatolojik bir nitelik durumundadır. Casper’e göre Yeni; “*tümünden farklı ve mucizevî bir örnek, ideal olup kurtuluş zamanı itibari ile getirilen mucizevî ve tümünden farklı bir şeydir.*” Yeni, Eski’yi iptal etmemekte fakat herkes için bir içerik getirmektedir. Bu bağlamda, Yeni Ahit eskatolojik bir yerine getirme olarak görülmeli ve bu itibarla Eski Ahit kulluk vaadinin tanımlayıcı bir yeniden yorumlaması olarak anlaşılmalıdır.¹²⁷

Yahudi halkının kutsal kitabı, İbrani ya da Yahudi Kitab-ı Mukaddes, çoğunluğu İbranice ve M.Ö. I. yüzyılda yazılmış yazıların bir derlemesidir. Biraz içerik ve sıralama değişikliğiyle birlikte bu kitaplar Hıristiyan Kitab-ı Mukaddes’in Eski Ahit kısmına aittir. Yahudi geleneğinde Kitab-ı Mukaddes üç bölümden meydana gelir. Tora ya da Musa’nın Beş Kitabı olarak bilinen ilk bölüm; Tanrı’nın dünyayı yaratmasını ve İsrailoğullarıyla ahdini açıklar ve Tanrı’nın İsrailoğullarına verdiği buyrukların ana hatlarının altını çizer. Gelenek Tora’yı Musa’ya atfeder ancak modern dönemde birçok yazarın katkısı olduğu görüşü de kabul edilmektedir. Tanah’ın ikinci bölümü Peygamberler (*Neviim*) ise İsrail tarihini anlatır. Yahudilerin Kenan’a girişinden Kudüs’ün ve Tapınak’ın yani Süleyman Mabed’inin yıkılıp halkın sürgüne gönderildiği krallığın sonuna kadar devam eder. Bunun yanında İsrail peygamberlerinin yazılarını da içerir. Yazılar anlamına gelen “*Ketuvim*” bölümü ise daha sonraki Yahudi literatürün çeşitli derlemelerinden oluşmaktadır.¹²⁸

Yeni Ahit toplam 27 kitaptan¹²⁹ meydana gelir ve bunların yaklaşık yarısı Tarsus’lu Pavlus’a dayandırılır. Dört İncil İsa’nın biyografisi üzerine ilk kaynak olma özelliği taşıması bakımından Yeni Ahit’in yaklaşık olarak yüzde 43’ü bu tür hikayelerden oluşur. Geriye kalan materyaller ise ilk Yahudi hıristiyanların kısa hikayelerinden,

¹²⁷ Has, “Ahit Teolojisi...”, s.4.

¹²⁸ Jones ve Pallfy, s.171.

¹²⁹ Yeni Ahit’de yer alan kitapların sayısı ilk Kilise Konsey’ine göre bugünün aksine 27 değil 21 olduğu karara bağlanmıştır. Bunlar; Dört İncil, Luka’nın yazdığı Elçilerin İşleri, Pavlus’un yazdığı 13 mektuplar, Petrus’un 1. Mektubu, Yehuda’nın Mektubu ve Yuhanna’nın 1. Mektubu’dur. Bunların dışında kalan Petrus’un 2. Mektubu, Yuhanna’nın Vahiy Kitabı, Yuhanna’nın 2. ve 3. Mektubu, Pavlus’un İbranilere Mektubu ve Yakub’un Mektubu ilk Kilise konseyinde patrik ve piskoposlarca sahte kabul edilmiştir. Kuzgun, *Dört İncil...*, s.124.

İsa'nın kardeşi Yakub'a (James'e) ve havariler Peter ve Yuhanna'ya atfedilen mektuplar ile apokaliptik nitelik taşıyan Vahiy Kitabı'ndan oluşmaktadır.¹³⁰

Şekil 1: İlk Kilise Konseyi'nin Kanonizasyon Kararı

Sahih (Kanonik) Kabul Edilenler	Sahte (Apokrif) Kabul Edilenler
<ul style="list-style-type: none"> * Dört İncil (Matta, Markos, Luka, Yuhanna) * Elçilerin İşleri * Pavlus'un 13 Mektubu * Petrus'un 1. Mektubu * Yehuda'nın Mektubu * Yuhanna'nın 1. Mektubu 	<ul style="list-style-type: none"> * Petrus'un 2. Mektubu * Yuhanna'nın Vahiy Kitabı * Yuhanna'nın 2. ve 3. Mektubu * Pavlus'un İbranilere Mektubu * Yakub'un Mektubu

İncillerin kanonikleştirme çalışmalarına baktığımızda metinlerin kitap şeklinde anılmaları ikinci asrın başlarından itibaren ortaya çıktığı ve bu metinlere kutsallık atfedilmesi ise ikinci asrın ortalarına doğru başladığı ve yaygınlık kazandığı görülür.¹³¹

Bu durum Kateşizm'de ise şu şekilde ifade edilir: *“Mesih İsa'nın havarilere emanet bıraktığı, havariler kutsal ruhun esiniyle Mesih'in görkemli dönüşüne kadar tüm kuşaklara vaazlarıyla ve yazılarıyla aktardılar. Kutsal gelenek ile kutsal kitap Tanrı sözünün biricik mirasını oluşturur, gurbetteki kilise onlarda bir aynada gibi her türlü zenginliği olarak Tanrı'yı seyreder.”*¹³²

Dokümanların koleksiyon işlemi İncil yazarlarının geleneksel isimleri ile ilişkili son halinin M.S.V. yüzyılda tamamlandığı bilinir. Hıristiyan kanonik metinlerin belirlenmesinden sonraki yüzyıllarda onların önemi artarak devam etmiştir.¹³³ Yeni Ahit'de var olan kitapların İznik Konseyi'nde karar alınmış olsa da tam olarak tespit çalışmaları M.S. 364 yılında Lodesya'da yapılan konsille gerçekleştirilmiştir.¹³⁴ İlk

¹³⁰ Colin Cross, *Who Was Jesus*, Barnes&Noble Books Publishing, NewYork, 1993, p.217.

¹³¹ Yasin Meral, “Yeni Ahit Kanonu'nun Oluşumu”, AÜ. SBE. Ankara 2007 (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), s.32.

¹³² Katolik Kilisesi Din ve Ahlak İlkeleri (Çev. Dominik Pamir), Yayıncılık Yay., İstanbul 2000, s.44.

¹³³ Cross, p.219.

¹³⁴ Kuzgun, *Dört İncil...*, s.124.

Kilise Konseyi'nde sahih sayılmayan Yuhanna'nın Vahiy kitabı 1545 yılında yapılan Trent Konsilinde Yeni Ahit külliyatına dahil edilmiştir.¹³⁵

Yeni Ahit Metinleri üzerinde yaygın olan üç önemli düşünceye göre; İlk “*face value*” (*literal/görünür değer*) teorisi ve bu görüşe göre; İncillerin üçü (Matta, Markos ve Luka) İsa'yı kişisel olarak tanıyan insanlar tarafından yazılmıştır. Örneğin Matta yazarı, İsa'nın takipçileri arasında yer almış ve vergi tahsildarlığı yapmaktaydı. Onun peygamberlikle dolu İsa'nın yaşamını ilk olarak Yahudi okur kitlesi için yazdığı iddia edilir. Yeni Ahit'in ilk kitabının Matta İncili olmasına rağmen en erken yazılan İncil metninin gerçekten ona ait olup olmadığı konusunda çok güçlü kanıtlar bulunmaktadır. Matta İncili'nin M.S.70'de Tapınak'ın yıkılmasından evvel yazılmış olduğu bilinir ve çoğu muhafazakar bakışa göre metnin şuan kayıp olan Arami dilinde yazılmış orijinalinin M.Ö.40 ile 50 yılları arasında yazılmıştır. Yine “*face value*” düşüncesine göre Markos İsa'yı çok iyi bilen genç takipçilerinden biriydi ve muhtemelen İsa'nın tutuklanması esnasında oradaydı. Onun havarilerden Simon Peter'in sekreterliğini yaptığını ve İncil'ini de Peter'in görüşlerine dayandığı yönünde bilgiler vardır. Markos İncil'i İncillerin en kısa olanıdır ve okunduğunda hızlıca ve düzensiz olarak yazıldığı anlaşılır. Markos İncil'i en erken yazıya geçirilen İncil olarak bilinir, en azından Yunanca olarak ve Tapınağın yıkılmasından önceki yıllara kadar gider. Elimizde, Markos'un bunu otuzlu yıllardan sonra yazdığına dair bilgiler olsa da bazılarına göre de Peter'in idam edildiği yaklaşık M.S.64 yılı ile ilişkilendirir.¹³⁶

Yuhanna “*face value*” teorisi üzerine İsa'yı son derece iyi bilen biri olarak “*The beloved disciple*” diye anılır. Dört İncil'in sonuncusu olarak baskın görüşe göre M.S.95'ten önce yazılmış olamaz. Onun ilerlemiş yaşında Patmos ya da Efes'te yaşarken yazdığı tahmin edilmektedir. Yuhanna aynı zamanda Yeni Ahit'in “*Vahiy*” bölümünün de yazarıdır. Pavlus'un Mektupları konusunda İbrani otantikler hariç olmak üzere hepsi “*face value*” değerlendirilir. Tabiki, diğer Peter ve Yuhanna'ya ait olan mektuplar otantik olarak değerlendirilir.¹³⁷

Yeni Ahit metinleri üzerine “*face value*” görüşünün üzerinde son yüz elli yıl boyunca etkili olan görüş “*critical traditional*” dir. Eleştirel düşünürlerin sorgulamalarının

¹³⁵ Mahmut Aydın, *Hıristiyanlık, Yaşayan Dünya Dinleri* (Ed.Şinasi Gündüz), DİB. Yay., İstanbul 2007, s.79.

¹³⁶ Cross, p.221.

¹³⁷ Cross, p.222-223.

merkezinde yeniden diriliş meselesi yer almıştır. Burada İsa'nın yaşadığı, vaazlar verdiği ve Hıristiyanlık dinini kurduğuna yönelik herhangi bir şüphe belirtilmemiştir. Eleştirel gelenek yöntem grupları ilk üç İncil'i sinoptik olarak kabul eder ancak Yuhanna İncili'ni ayrı bir geleneğin ürünü olmasından dolayı bunların dışında tutarlar.¹³⁸

İlk hıristiyan teoloğu ve misyoneri olarak kabul edilen Pavlus, ilahi oğul Rab İsa Mesih düşüncesi çerçevesinde geliştirdiği Mesih merkezli din anlayışını yaymak için Antakya'dan başlamak üzere Anadolu'ya, Yunanistan'a ve Roma'ya kadar seyahatler yaptığı bilinmektedir. Hıristiyanlığın mimarı¹³⁹ olarak da kabul edilen Pavlus'a atfedilen mektuplardan, sadece yedi tanesi onunla rahatlıkla ilişkilendirilebilir. 1. Selanıkliler, Galatyalılar, 1. ve 2. Korintliler, Romalılar, Filipeliler ve Filimun. Pavlus'a atfedilen ancak onun yazdığı tartışmalı olanlar ise Koloseliler, Efesliler, 2. Selanıkliler, 1. ve 2. Timoteyus ve Titus'tur.¹⁴⁰ Yuhanna'ya atfedilen Vahiy kitabı dünyanın sonunda olacakları önceden haber verdiği için apokaliptik olarak kabul edilir. Mesih'in ikinci gelişi öncesi kaos dönemini, Mesih'in ikinci gelişini ve sonrasında kötülüğe karşı verilecek olan mücadeleyi konu edinir.¹⁴¹

Genel kanaate göre Yuhanna, İncilini meydana getirirken kendinden önceki hiçbir yazıyı doğrudan kaynak olarak kullanmamış ve kendi teolojik anlayışı doğrultusunda sinoptiklerden farklı bir İsa portresi çizmiştir.¹⁴² Bu nedenle, Yuhanna İncili hem muhteva bakımından hem de içeriğinde yer alan olayların kronolojisi bakımından farklı bir karaktere sahip olduğu anlaşılmaktadır. Bu nedenlerden ötürü sinoptiklerin dışında değerlendirilmiştir.

Kitab-ı Mukaddes metinleri üzerine uzun yıllar çalışmalarda bulunmuş ünlü filozof Spinoza'ya göre ne eldeki hıristiyan kutsal metinleri yeni bir kutsal metin ne de bugünkü hıristiyanlık yeni bir dindir, çünkü Yeni Ahit, Eski Ahit'in bit tekrarıdır. İsa'nın hayatı üzerine çalışmaları ve eserleri olan Ernest Renan'a göre de Hıristiyanlık

¹³⁸ Cross, p.223.

¹³⁹ Mesih doktrini ile Nasıralı İsa'nın yaşadığı dönemden farklı yepyeni bir din formu ortaya koymuş olan Pavlus hakkında detaylı araştırmalar için Bkz. Rudolf Bultmann, *Faith and Understanding*, London SCM. Press, 1969., Adolf **Harnak**, *What is Christianity?* G.P. Putnam's Sons Press, NewYork 1902, Gerd **Ledemann**, *Paul: The Founder of Christianity*, Şinasi **Gündüz**, *Pavlus: Hıristiyanlığın Mimarı*, Ankara Okulu, 2004.

¹⁴⁰ Aslan, s.332.

¹⁴¹ Kadir **Albayrak**, *Tek Tanrılı Dinlerde Barış ve Şiddet İkilemi*, Berikan Yay. İstanbul, 2016. s.188.

¹⁴² Aydın, *Hıristiyanlık*, s.85.

yeni bir din değildir, İsa Mesih Eski Ahit'te yer alan Yahudi geleneklerini öğreten bir öğretmenden başka bir şey değildir.¹⁴³ Kilise Babası Tertullian için “*evangelium*” yani İnciller, özel yeni bir yasadır. Çünkü, Yahudi yasaları Roma Katolik biçimini almıştır. Dolayısıyla sadece yasanın yenilenmiş bir halidir.¹⁴⁴

Neden Dört İncil (*Matta, Markos, Luka ve Yuhanna*) seçildi? Bu İncilleri diğer yazmalardan farklı kılan neydi? Bu dört İncil'in nasıl seçildiği ve neden seçildiğine dair elimizde kesin ve doğrudan cevap olacak herhangi bir bilgi mevcut değildir. İlk yüzyıllarda birçok merkezde havarilerin otoritesi önemliydi ve bu durum hıristiyanları etkiliyordu. M.S. yaklaşık 200'de düzinelerce İncillerden bahsedilir. Dört İncil'den başka Tomas İncili, Yakup İncili, Meryem İncili, Yahuda İncili ve Petrus İncili en bilindikleridir. İncillerin sayısının artmasıyla birlikte bazı sorunlar beraberinde gelmiş ve imanın bir şeklinin tanımının yapılması konusunda bir kural belirleme (canon) zorunlu hale gelmiştir. Bugün batının kanon tanımlamasına en yakın olanı İskenderiye papazı Athanasius tarafından M.S.367'de Festal mektubunda yazdıkları olduğu kabul edilir. Yunan Ortodoks Kilisesi Yuhanna'nın Vahiy Kitabı'nı yaklaşık M.S.10. yüzyıla kadar kabul etmez. Bu apokaliptik yazma Süryani Vulgati'nde kanonik olarak değerlendirilmez.¹⁴⁵ Günümüzde ise Kitab-ı Mukaddes çevirilerinde özel dini gruplar tarafından belli amaç etrafında yazıldığı görülmektedir. Fakat bunu başlıklardan tam olarak çıkarmak her zaman kolay değildir. Örneğin, “*New American Bible*” Roma'lı Katolikler tarafından Katolik hıristiyanlar için yazılmıştır. Benzer şekilde “*New American Standart Bible*” muhafazakar Protestanlar tarafından hazırlanmıştır.¹⁴⁶

Kanonikleştirme çalışmalarında çeşitli kriterler dikkate alındığına dair bilgiler arasında öncelikle metinlerin kim tarafından yazıldığı, İznik kredosuna uygun olup olmadığı ve yaygın bir kullanım alanına sahip olup olmadığı aranmıştır. Bu üç kritere uyan dört İncil, Elçilerin İşleri ve bazı mektuplar sahih (kanonik) kabul edilirken diğerleri ise uydurma (apokrif) olduğu kabul edilmiştir. Şüphesiz ki Pavlus, İsa sonrası dönemde Hıristiyan teolojinin şekillenmesinde en önemli kişidir. Onun mektuplarını dikkate almadan İncil okumalarında İsa Mesih'in ilahi yönü, enkarnasyon, asli günah, kefarete ve

¹⁴³ İbrahim Sarmış, *İsa ve Mesih İnancı*, s.223; Spinoza, *Theological-Political Treatise*, Complete Works, p.507; Mehmet Bayrakdar, *Bir Hıristiyan Dogması: Teslis*, Elis Yay., Ankara 2007, s.156-157.

¹⁴⁴ Paul Tillich, *A History of Christian Thought*, A Touchstone Book, NewYork 1967, p.48.

¹⁴⁵ James H. Charlesworth, *The Historical Jesus*, Abingdon Press, Nashville 2008. p.98-99.

¹⁴⁶ Leonard J. Greenspoon, *The Holy Bible: A Buyer's Guide*, Biblical Archaeology Society Press, Washington 2013, p.2.

teslis gibi Kilise'nin temel dogmaları tam olarak anlaşılabilir. Hıristiyan teolojinin şekillenmesinde M.S.II. yüzyıldan itibaren Kilise Babaları, İncil geleneği, özellikle Pavlusçu gelenek doğrultusunda anlamının zarureti üzerinde sıklıkla durmuşlardır.¹⁴⁷ Buradan hareketle Hıristiyan kutsal metinlerini gelenek olmadan anlamının neredeyse imkansız olduğunu söyleyebiliriz. Bu durum sadece Hıristiyanlık için değil bütün dinlerin teolojik yapılarını anlamada hem kutsal metinlerin hem de geleneğin birbirini tamamlayacak şekilde ele alınması gerektiği görüşü kabul edilir.

Pavlus'un ahlak anlayışına göre, Hıristiyanlık saf bir ahlaka sahip değildir. Ona göre bizatihi ahlak da saf ahlak değildir. Ahlak, onun bütün düşüncesinin temeli ve ayrılmaz bir parçası olduğundan din ve ahlak birbirinden ayrılmaz bir bütündür. Fakat, ona göre ahlak her zaman dine bağlıdır.¹⁴⁸ Cullmann'a göre, insanlardan olmayan bir çağı yaşıyormuş gibi davranmalarını isteyen Pavlus'un bütün ahlakı, bir gerilim ahlakı olarak anlaşılabilir. Pavlus'un ahlakı ister bireysel isterse cemaatin bu dünya ile ilişkisiyle alakalı ahlak sorularına dair birbiriyle çelişkili olsun bunlar ancak "şimdiden" ile "henüz değil" arasındaki gerilimden hareket edilirse açıklanabilir.¹⁴⁹ *"Kardeşler, şunu demek istiyorum: Zaman daralmıştır. Bundan böyle, karısı olanlar karıları yokmuş gibi, yas tutanlar yas tutmuyormuş gibi, sevinenler sevinmiyormuş gibi, mal alanlar malları yokmuş gibi, dünya dan yararlananlar alabildiğine yararlanmıyormuş gibi olsun. Çünkü dünyanın şimdiki hali geçicidir."*¹⁵⁰ Grant'a göre ise Pavlus'un ahlak anlayışında orijinal olan hiçbir şey yoktur. Onun ortaya koyduğu ideal ahlaki ilkelere her yerde bulmak mümkündür. Bu yüzden de, hıristiyan ahlak sistemi denebilecek karakteristik bir şeyden söz edemeyiz.¹⁵¹ Weiss'e göre de Pavlus'un ortaya koyduğu kesinlikle yeni bir şey değildir, tamamen Yahudi bir temelden kaynaklanır.¹⁵² Pavlus'un *"ben Mesih'i örnek aldığım gibi, siz de beni örnek alın"*¹⁵³ demesinin altında *"gönderilen gönderene benzer"* anlayışının yattığı görülür. Çünkü, Pavlus tebliğinin milletlere ulaşip ulaşmamasından daha çok öncelikli olarak kendisinin Mesih İsa tarafından görevlendirildiğine dair şüpheleri ortadan kaldırma niyetindedir. Eğer

¹⁴⁷ Salih Akdemir, *Kitab-ı Mukaddes ve Kuran'ı Kerim'e Göre İsa*, 29 Mayıs Üni., Kuran Araştırmaları Merkezi Yay., İstanbul 2016. s.21.

¹⁴⁸ Romalılar 1/21-25., Fuat Aydın, "Pavlus'un Ahlak Anlayışı", SAÜ.İFD., S.9/2004. s.3.

¹⁴⁹ Aydın, "Pavlus'un Ahlak...", s.4.

¹⁵⁰ I. Korint. 7/29-31.

¹⁵¹ Aydın, "Pavlus'un Ahlak...", s.5.

¹⁵² Aydın, "Pavlus'un Ahlak...", s.12.

¹⁵³ I. Korint. 11/1.

insanları bu konuda ikna ettiği takdirde aynı zamanda kendi kristolojisini de anlatabilmiş olacaktır. “Özgür değil miyim? Elçi değil miyim? Rabbimiz İsa’yı görmedim mi? Sizler Rab yolunda verdiğim emeğin ürünü değil misiniz? Başkaları için elçi değilsem bile, sizler için elçiyim ya! Rab yolunda elçiliğimin kanıtı sizsiniz.”¹⁵⁴ Bütün teolojisini Mesih’in ölümü ve dirilişi üzerine temellendiren Pavlus’a göre Tanrı’dan yani İsa Mesih’ten bağımsız bir kurtuluş düşünülemez. Çünkü ona göre, Tanrı, kulun kendi maksadına uygun isteklerine göre hareket eder. Mesela doğruluk, insanın Tanrı için yaşadığı hayatın sonucu değil, kurtuluşa verilen bir lütuftur. Yani, insanın kurtuluşa ermesi kendi ahlaki başarısına değil Tanrı’nın inayetine dayanır. Çünkü, ahlaki hayatı Tanrı’nın istediği anlamda başarmak, bireyin kendi gücünü aşan bir şeydir.¹⁵⁵

2.1.2. Yeni Ahit Metinlerinin Oluşumu

Günümüzde Hıristiyan Kutsal Kitabı denilince genellikle *İnciller*¹⁵⁶ anlaşılmaktadır. İncil kelimesi ilk başlarda İsa’nın öğretisini belirtmek amacıyla daha sonraları Hıristiyan kutsal kitabının genel adını ifade etmek için kullanılmıştır.¹⁵⁷ Sözlükte “iyi haber” ve “müjdeli haber” anlamına gelen İncil kelimesi Yunanca “Euangelion”dan gelmekte olup “eu” iyi, “angelion” da haber manasına gelir. Kelimenin İngilizce karşılığı ise “Gospel”dir.¹⁵⁸ Kanonik İnciller yazılmadan önce Yunan-Roma döneminde de İncil teriminin kullanıldığına dair bilgiler mevcuttur. Örneğin, imparatorun halk adına yerine getirdiği eylemler için de “iyi haber” anlamında İncil denildiği rivayet edilir.¹⁵⁹ İnciller denildiğinde Hıristiyanların kutsal kitabı Kitab-ı Mukaddes’in Yeni Ahit bölümünde yer alan ve Matta, Markos, Luka ve Yuhanna tarafından yazılan dört kitap anlaşılır.¹⁶⁰ Hıristiyanlar için kutsal kitap Eski Ahit olarak bildikleri İbrani Kitabı

¹⁵⁴ I. Korint. 9/1-3.

¹⁵⁵ Filipililer 2/12-13, Aydın, Pavlus’un Ahlak..., s.7-8.

¹⁵⁶ Caner Taslaman’a göre, ülkemizde bazı çevrelerin İngilizce “Bible” sözcüğünü İncil olarak çevirmesi ve kullanması yanlıştır. Bu bizim hıristiyan teolojisini bilmediğimizi göstermektedir. Çünkü, hıristiyanlara göre Bible, Kitab-ı Mukaddes içindeki hem Eski Ahit metinlerini hem de Yeni Ahit’te yer alan dört İncil’i ve mektuplardan oluşan diğer metinlerdir. Online erişim için bkz. <https://www.youtube.com/watch?v=1lsz-QX86uA> (Erişim Tarihi: 15.11.2017).

¹⁵⁷ Mehmet Alparslan Küçük, *Kutsal Kitap Anlayışı Yahudilik, Hıristiyanlık ve İslam Örneği*, Berikan Yay. Ankara, s.88.

¹⁵⁸ Eski İngilizce’de latince “godspel” good+spell kullanımı da mevcuttur. Bkz. Merriam-Webster *Comprehensive Dictionary*, Vol.1., p.135, Vol.2. p.1132

¹⁵⁹ Ben **Wetherington III**, *Da Vinci Şifresi Kurmacası* (Çev. Banu Irmak), Kariyer Yay., İstanbul 2004. s.108.

¹⁶⁰ Xavier **Jakob**, *İncil Nedir? Tarihi Gerçekler*, Ankara, 1985, s.8.

Mukaddes ile Yeni Ahit olarak bilinen belgelerin yeni bir derlemesidir ve bu iki kitabın tamamına Hıristiyanlar Kitab-ı Mukaddes adını verirler.¹⁶¹

Hıristiyan inancına göre, İsa dünya da iken, ona “İncil” adı ile müstakil bir kitap nazil olmamıştır. Aslında onun böyle bir kitap meydana getirme gayesi de yoktu. O, kimseden “İncil” adı ile bir kitap yazmasını istememiş ve bu yolda herhangi bir emir veya böyle bir istekte bulunmadığı rivayet edilir. İsa, halkın arasında dolaştığı yaklaşık üç yıl boyunca havarilere konuşmuş ve insanlara hitap etmekle yetinmiştir. O, dünya dan ayrıldığı zaman, arkasında “İncil” adı ile müstakil bir kitap bırakmamıştır. İsa'nın dünya dan ayrılışından sonra talebeleri, onun halka öğrettiği şeyleri onlara öğretmeye devam etmişler, birçok beldeye gidip bu görevi yerine getirmeye çalışmışlardır.¹⁶²

İncillerin yazım aşamasına geçilmeden önce sözlü gelenekten bahsetmek doğru olacaktır. İncil derleyicileri İsa'ya nispet edilen söz ve olayları eserlerinde nakledeken onları Eski Ahit'in çeşitli kitaplarından yaptıkları nakillerle destekleme yoluna gitmişlerdir. İsa'nın çarmıha gerilmeden önceki son haftasının olaylarının anlatıldığı çile öyküsünde pek çok Eski Ahit ifadesini bulmak mümkündür. Markos'la İncili'ne göre İsa, kendinin acı ve ıstırap çekmesi takdir olunan; toplumun önde gelenleri ve rahipler tarafından reddedilecek olan; idam edilecek ve üç gün sonra ölümden dirilecek olan “Ademoğlu” olduğunu ilan eder.¹⁶³

İnciller, Aramca'nın hakim olduğu bölgede değil de Yunanca konuşan halklar arasında derlenmiştir.¹⁶⁴ M.S.I. yüzyıldan itibaren Grek felsefesi ile karşılaşan Hıristiyanlar kendi inançlarını Yunanca kelimelerle ifade etmeye başlamışlar ve bunun neticesinde İnciller ve Mektuplar kaleme alındığı andan itibaren Yunanca yazılmıştır. Çünkü, Yunan-Roma toplumunda tutunmaya çalışan Hıristiyanlık, salt Yunan felsefi terimleriyle toplumda bir çığır açmak maksadıyla hareket ettiği de iddia edilmiştir.¹⁶⁵ İncil metinlerinin İsa'dan çok sonra 2. asrın ilk yıllarında tamamlandığı ve bugün eldeki en eski yazmaların ise III. yüzyıla kadar geri götürülür.¹⁶⁶ Bugüne kadar elimize ulaşan İncillerden sahih olanları “kanonik”, olmayanları da “Apokrif” olarak iki gruba ayrıldığı görülür.

¹⁶¹ Jones & Palffy, s.225.

¹⁶² Kuzgun, *Dört İncil...*, s.119.

¹⁶³ Mahmut Aydın, *İsa'ya Ne Oldu?* Otto Yay., Ankara 2011, s.59-60.

¹⁶⁴ Aydın, *İsa'ya...*, s.60.

¹⁶⁵ Arnold J. Toynbee, *Hıristiyanlık ve Dünya Dinleri*, (Çev.Mehmet Aydın), Din Bilimleri Yay., Konya, 2000. s.4.

¹⁶⁶ Annemarie Shimmel, *Dinler Tarihine Giriş*, Kırkanbar Yay, İstanbul 1999, s.160.

Kanonik olan İnciller; Matta, Markos, Luka ve Yuhanna olarak kabul edilir. Kanonik İnciller ise kendi içerisinde Sinoptik olanlar ve olmayanlar olarak ikiye ayrılır. Yuhanna İncili, kanonik dört incil arasında yer alırken Sinoptiklerin dışında tutulur. Sinoptik kavramının Yunanca “eşgörünümlü” olarak kabul edilmesinin nedeni bunların İsa’nın hayatı ve hizmeti konusunda aşağı yukarı ortak bir anlatım ve kronolojiye sahip olmalarıdır.¹⁶⁷ Kanonik olmayan İncillerin büyük çoğunluğunun M.S. II. ve III. yüzyılda yazıldığı kabul edilir. Bunlar arasında Thomas İncili, Filip İncili, Yuhanna’nın Gizli Kitabı, Mecdelli Meryem’in İncili ve 1945 yılında Nag Hammadi yakınlarında keşfedilen bazı Gnostik yazmalar yer alır.¹⁶⁸

İncillerin büyük bir kısmı İsa Mesih’in ölümü ve ölümü sonrasında gelişen olayları aktarması nedeniyle bu anlatıların bizzat İsa’nın kendisi tarafından yapılamayacağı gerçeğinden hareketle İncillerin İsa Mesih’in dışında olaylara tanık olan ya da tanık olanların anlattıklarını duyan kişiler tarafından kaleme alındıklarına inanılır.

İlk rivayetler İncili¹⁶⁹ olarak da kabul edilen Markos İncili iki ana bölümden oluşmaktadır. Birincisi; İsa’nın anlattığı anekdotlar ve sarf ettiği sözler (öğretisi), İkincisi de; İsa’nın tutuklanması, yargılanması ve idam edilmesi (çarmıha gerilmesi) ile ilgili bilgilerdir.¹⁷⁰ Markos İncili, İsa’nın doğumuna yer vermeksizin Vaftizci Yahya döneminde ortaya çıkışından ölümü, dirilişi ve yükselişine kadarki hayat hikayesini anlatır. Matta ve Luka İncilleri ise İsa’nın doğumundan ölümüne ve ölüm sonrası dirilişini anlatır. Gerek tarihi gerekse de muhteva bakımından diğer üç sinoptik incillerden ayrı değerlendirilen Yuhanna İncili, tamamıyla Pavlus ile şekillendirilen hıristiyan imanının İsa’sını ön plana çıkarır. Bu İncil, temelde diğer üç İncil’in bulunan malzemeyi bütünüyle tanrısal bir varlık olan oğul İsa Mesih anlayışına dayandığı görülür.¹⁷¹

Hıristiyan inancına göre İsa Mesih, ilahlık mertebesinde ve onun bir kitaba ihtiyacı yoktur. Kitap yazma görevi, ona şahit olanlara düşmektedir. Onunla beraber olanlar,

¹⁶⁷ Reza **Aslan**, *Zelot: Nasıralı İsa’nın Hayatı ve Dönemi*, Okyanus Yay., İstanbul 2014, s.33.

¹⁶⁸ Aslan, s.33.

¹⁶⁹ Markos İncili’nin önceliği konusunda yaşanan tartışmalar için bkz. B. C. **Butler**, *The Originality of St. Matthew: A Critique of the Two-Document Hypothesis*, 1951, p.51; W.R. **Former**, *The Synoptic Problem: An Argument for Markan Priority*, Cambridge University Press, London, p.23 ve E.D. **Burton**, *Some Principles of Literary Criticism and Their Application to the Synoptic Problem*, 1904, p.195.

¹⁷⁰ Aydın, *Hıristiyanlık...*, s.81.

¹⁷¹ Şinasi **Gündüz**, *Hıristiyanlık*, İSAM Yay., İstanbul 2015, s.55.

hayatını müşahede edenler ondan vahiy olarak kitap yazma görevini yerine getirmişlerdir. Hıristiyan imanına göre İsa'nın mertebesi peygamberlik mertebesi değildir.¹⁷² Hıristiyan inancına göre İsa Mesih'in bizzat varlığı ve mevcudiyeti bir vahiy olduğu gibi havarilerin sözleri de vahiy veya ilham kabul edilir. Bu inanışa göre sadece havarilerle de sınırlı kalmaz bazı azizler de vahye mazhar olabilmektedir.¹⁷³ Dolayısıyla Hıristiyan kutsal kitabının oluşumunda vahiy ve ilham anlayışı birbirini tamamlamakta ve paralellik göstermektedir. Hıristiyanlara göre, Kutsal kitap, hem Tanrısal vahiy hem de Kutsal Ruh'un ilhamı ile yazılmıştır. İnciller Tanrı sözü olmakla birlikte Kutsal Ruh'un tercümanlığında ortaya çıktığı kabul edilir.¹⁷⁴

Peygamberlik mertebesinde olan bazı Havariler ve onların öğrencileri, İncili yazma görevini ifa etmişlerdir. Onlar İncil'i yazarken, bizzat İsa'nın ilahi gözetim ve denetimi altında yazdıklarına inanmışlardır. Hıristiyan inancına göre İsa'nın bizzat varlığı ve mevcudiyeti bir vahiy olduğu gibi Havarilerin sözleri de vahiy veya ilham kabul edilir. Hıristiyanlığa göre Havarilerin öğrencilerinin de vahiy aldığı kabul edilir, onlardan sonra gelen bazı azizler de bu inanca göre vahiy alabilmektedirler.¹⁷⁵

Luka'nın bir havari olmadığı ve Pavlus'un müridi olduğu bilinmektedir. Luka İncili'nin M.S. 80-90 yıllarında yazıldığına inanılır. Entelektüel bir kişiliği ve edebi yeteneğe sahip olduğu bilinen Luka'nın İncil yazarları arasında yer alan Luka, Elçilerin İşleri'nin de yazarıdır. Luka'ya göre İncil, 24 bölümü ile, diğerlerinin bahsetmediği önemli şeylerden bahseder. Luka da Matta'nın yazarı gibi, Markos'a göre İncil'in yazarını serbestçe kullanmaktadır.¹⁷⁶ Markos İncili'nin inciller arasında tarihsel açıdan en eski olduğuna ve Matta ile Luka İncillerine kaynaklık teşkil ettiği kabul edilir.¹⁷⁷

¹⁷² Kuzgun, *Dört İncil...*, s.130.

¹⁷³ Kuzgun, *Dört İncil...*, s.95.

¹⁷⁴ Küçük, *Kutsal Kitap...*, s.89.

¹⁷⁵ Kuzgun, s.131-133.

¹⁷⁶ Edip **Yüksel**, *Müslüman Din Adamlarına 19 Soru*, Ozan Yay., İstanbul 2016, s.30.

¹⁷⁷ Aydın, *İsa'ya...*, s.47.

Şekil 2: İncillerin ve Mektupların Yazıldığı Dönemler

İnciller ve Mektuplar	Yazıldığı dönem
Pavlus'un Mektupları	M.S. 45-50
Q ve Tomas İncilleri	M.S. 50-60
Markos İncili	M.S. 70-80
Matta ve Luka İncili	M.S. 80-90
Yuhanna İncili	M.S. 90-110

M.S. II. yüzyılda önemli kilise babalarından Marcion gnostik ağırlıklı Luka İncili'ni ve Pavlus'un mektuplarını esas alan kendine has görüşlerini içeren kutsal yazılar mecmuası hazırlaması ve kendisinin hazırladığı metinlerin dışındaki İncilleri ve mektupları uydurma ilan etmesi tartışmalara neden olmuş ve Kutsal Roma Kilisesi bunun üzerine harekete geçmiştir. Batı Kilisesi tarafından Marcion kafirlikle suçlanıp aforoz edilmiş ve bu olayla beraber kutsal kitabın kanonikleştirme (sahih ve uydurma ayrımı) çalışmaları başlamış olmuştur.¹⁷⁸ Batılı araştırmacıların bazılarına göre İnciller, insan ürünü ilahi bir eserdir. Çünkü, İnciller insanların zihninden geçmiş ve onların üslup ve özelliklerini taşırlar.¹⁷⁹ Friedmann'a göre, insanoğlu neredeyse iki bin yıldır İncil'i okumaktadır ve onu sembolik, harfiyyen ve mecazi olarak kabul etmiş ve etmektedirler. Friedmann, İncillerin Tanrı tarafından yazdırıldığına, vahiy ya da ilham edildiğine veya insanlar tarafından yaratıldığı söyler. Hatta insanların bu kitap için yaşadıklarını ve öldüklerini belirttikten sonra İncillerin kim tarafından yazıldığını bilmediğimizi ekler.¹⁸⁰ Yuhanna'da geçen "*Ne var ki yazılanlar, İsa'nın Tanrıoğlu Mesih olduğunda iman edersiniz ve iman ederek Onun adıyla yaşama kavuşasınız diye yazılmıştır*"¹⁸¹ ifadesinden İncillerin yazılış gayesini İsa Mesih'e iman etmek ve onda hayat bulmak olduğu görülür. Dolayısıyla görülmektedir ki, İnciller ve diğer Yeni Ahit metinleri hıristiyan teolojinin anlaşılmasında oldukça önemlidir.

¹⁷⁸ Ekrem Sarıkçıoğlu, *Diğer İnciller (Apokrif İnciller)*, Fakülte Kitabevi Yay., Isparta 2005, s.27.

¹⁷⁹ W.Graham Scroggie, *Is The Bible the Word of God?* Moody Bible Institute Press, Chicago 2007, p.17

¹⁸⁰ Richard Elliout Friedman, *Who Wrote the Bible?* Harper&Row Publishing, NewYork 1989, p.15.

¹⁸¹ Yuhanna 20/31.

2.1.3. Yeni Ahit Metinlerinde Dil ve Anlatım

İncillerin nasıl okunması ve anlaşılması gerektiği kristoloji çalışmaları için oldukça önemlidir. Gerçek Mesih olarak “*Vaaz edilen Mesih*’i”¹⁸² kabul eden M. Kahler’e göre Yeni Ahit metinleri yazarlarının Mesih’e dair vaazları olduğundan İnciller İsa’nın tarihsel yaşamını değil ilk Kilise’nin kuruluşuna kaynaklık eden eserler olarak kabul edilmelidir.¹⁸³ Gerçek Mesih’in “vaaz edilen Mesih” olmasının yanında İsa’nın zamanında vaaz edilen bir İncil olduğu yönünde de görüşler vardır. Bu görüşü Luka’nın havariler için “*Onlar da çıkıp İncil’i vaaz ederek ve her yerde şifa vererek köyden köye geçiyorlardı*”¹⁸⁴ ifadesi ve Pavlus’un Romalılara yazdığı mektubunda “*Ben Yerusolim’den (Kudüs) başlayıp İllirya’ya kadar dolaşarak Mesih’in İncil’ini tamamen vaaz ettim*”¹⁸⁵ cümlelerinin desteklediği görülür. Burada geçen İncil metinlerinden İsa Mesih’e bir İncil verilmiş olduğu iddia edilse de elimizde şuan böyle bir kitap mevcut değildir.

Hıristiyan kutsal metin külliyyatını oluşturan metinlerin hepsinde, İncil kelimesi yazılı bir metni değil, sözselsel bir mesajı ifade etmektedir. Hıristiyanlar için esas olan da bu doğrultudadır.¹⁸⁶ Dolayısıyla Yeni Ahit metinleri İsa’nın yaklaşık 30 yaşında başlayıp ve trajik bir çarmıh hadisesi ile son bulan yaklaşık 3 yıl gibi kısa bir tebliğ hayatını yansıtmaktadır. Bizzat İsa’nın kendisi tarafından yazılmayan İnciller ve diğer Yeni Ahit metinlerinin İsa’nın ölümünden sonra derlendiği bugün bilinen bir gerçektir. E. Earle Ellis’e göre İncillerin ana teması İsa’nın Mesihliği ve onun misyonunun doğası ile ilgilidir.¹⁸⁷

İsa’nın benzetmelerini Pavlus’unkiler ve Yahudi ilahiyatçılarınkilerle kıyaslayan Joachim Jeremias’a göre, İsa’nın benzetmeleri belli bir kişisel karaktere benzersiz bir açıklığa ve basitliğe, eşsiz ustalık isteyen bir yapıya sahiptir.¹⁸⁸ İsa’nın benzetmelerinin yapısı üzerine yoğunlaşan ve bu konuda “*Die Gleichnisreden Jesu*” (1899) adlı iki ciltlik eserin yazarı Jülicher’e göre, İsa’nın benzetmeleri alegoriden kesin bir şekilde

¹⁸² Ian Henderson, “Rudolf Bultmann”, *AÜ.İFD.*, Ankara 1987, p.148.

¹⁸³ C. J. Heyer, *Jesus Matters*, London, SCM Press, 1993, p.51-52.

¹⁸⁴ Luka 9/6.

¹⁸⁵ Romalılar 15/19.

¹⁸⁶ Aydın, *İsa Sonrası...*, s.75.

¹⁸⁷ H. Douglas Buckwalter, *The Character and Purpose of Luke’s Christology*, Cambridge University Press, Cambridge 1996, p.18.

¹⁸⁸ Jeremias, *The Parables of Jesus*, p.12.

ayrılır. Çünkü, alegorinin aksine benzetme, kendimizin bir tek düşüncesini ifade etmek amacıyla tasarlanmış en geniş anlamında tek ‘belirgin ana fikri’ olan gerçek yaşamdaki iletişimin bir parçasıdır.¹⁸⁹

İncillerde İsa’nın sözlerinde sıkça benzetmelere başvurduğu görülür. Bunlar arasında; *İyi Samiriyeli*¹⁹⁰, *Kaybolan Oğul*¹⁹¹ ve *Zengin adamla Lazarus*¹⁹² benzetmeleri en önemlileridir. İsa’nın konuşmaları basit ve doğrudandı ancak zaman zaman benzetme tarzı konuşmalarının içinde teolojik yansımalar saklıydı. Onun söyledikleri mesellerin içinde gizliydi ve çoğu zaman bu tarz bir anlatım İncillerde sıkça görülür. Neredeyse onun benzetmelerindeki her şey normal yaşam ve doğa için bir hakikatti. Onun düşüncesinde ve çizdiği mental resimlerde bir gerçekçilik görmek mümkündür. C.H. Dodd’a göre İsa şöyle söylemiştir: “*İhsan gösterişten uzak olmalıdır*”. Onun kullandığı dil gerçek ve akılda kalıcıydı. Bu yüzden İsa “*Birine bir iyilik yaptığında trompetlerin çalmasını*” demiştir. Theissen ve Merz’e göre de İsa’nın öğretisinin karakteristik biçimi genellikle benzetmeler yönündedir.¹⁹³ Mesel/Benzetim tarzı anlatım örneklerine İsa’dan önce Yahudi rabbi geleneğinde yazılmış Enok’un Kitabında (37-71) sıkça rastlanır.

İsa’nın, Sinagog ya da Tapınak dışındaki yerlerde de hizmette bulunduğu görülür. Özellikle yemekli ev toplantıları da öğretmenliği için önemlidir.¹⁹⁴ Aynı zamanda açık hava toplantılar da düzenlemiştir. Ayrıca Markos’un bildirdiğine göre İsa kendisini programlı bir şekilde hareket eden gezgin bir öğretmen olarak görüyordu.¹⁹⁵ Onun öğretmenliğinin halk üzerinde tesadüfen gerçekleşmediği ve sözlü anlatım biçiminin oldukça etkili olduğu görülür. O konuşmalarında atasözlerini, kelime oyunlarını, belirsiz ve paradoksal sözleri, ironi, sorgulamalar ve çoğunlukla Aramice ve İbranice şekillenmiş meselleri abartılı olarak kullanmıştır.¹⁹⁶ Farklı zamanlarda ve yerlerde yazılan İnciller’de İsa ve İsa’nın mesajı değişik ağırlık noktaları vurgulanarak kaydedildiğinden bahsetmiştik. Bununla birlikte Haight’e¹⁹⁷ göre İncillerde yer alan

¹⁸⁹ Joseph **Ratzinger**, *Nasırâh İsa* (Çev. P. Luigi Iannitto), Sak Yay., İst., s.179.

¹⁹⁰ Luka 10/25-37.

¹⁹¹ Luka 15/11-32.

¹⁹² Luka 16/19-31.

¹⁹³ C.H.**Dodd**, *Parables of the Kingdom*, Ed. (London, Nisbet, 1936), p.16-17, Charlesworth, p.109., Theissen and Merz, *The Historical Jesus: A Comprehensive Guide*, p.316.,

¹⁹⁴ Luka 7/36-47, 14/1-24.

¹⁹⁵ Markos 1/38, Matta 8/20, Luka 9/58

¹⁹⁶ Samuel **Byrkskog**, *The Transmission of The Jesus Tradition*, Brill Publishing, 2010, p.1479-1480.

¹⁹⁷ Roger Haight’ın “*Jesus Symbol of God*” (1999) adlı eserindeki “ciddi doktrinel hatalar” nedeniyle Katolik Kilisesi (Vatikan) tarafından yayımlanan bildiri ile teoloğun ders verme hakkı elinden alınmıştır.

sembolik ifadeler tamamlayıcı bir bilgi türü olarak ya da literal anlamda kabul edilmesi onların dinamik ve diyalektik karakterini tahrif edici bir okuma biçimi olarak algılanmıştır.¹⁹⁸ Zamanın bütün din bilginleri gibi sürekli muhakemeye az meyli olan İsa, akidelerini, bazıları garip ve muammalı özlü mesellerde açıklıyordu.¹⁹⁹

Pavlus'un Şam yolculuğunda geçirdiği vizyon ile elçilik görevine başladığı kabul edilir. Ferisi olan Pavlus bu vizyon aracılığıyla "İsa Mesih'in peygamberi" olmuştur. Pavlus'un mektuplarında ve vaazlarının temelinde İsa'nın Rablığı etrafından "günah", günahtan kurtulup özgürlüğe kavuşmak için fidye ödeme (redemption); aklanma (justification) ve uzlaşma (reconciliation) kavramları yer almıştır. Çünkü, Pavlus'a göre insan nesli Adem'in Tanrı'ya karşı işlediği suçtan dolayı günaha düşmüş, özgürlüğünü kaybetmiş ve ölüme mahkum edilmiştir. Pavlus'un geliştirdiği teolojiye göre ise, Tanrı İsa Mesih'i yeryüzüne göndermiş ve Adem'in günahına fidye olarak onun çarmıhta can vermesi ile insanoğlunu bu günahtan kurtarmıştır ve yeniden özgürlüğüne kavuşturmuştur. Böylece Tanrı Adem ile bozulan ahdini İsa Mesih aracılığıyla yenilemiştir.²⁰⁰ Pavlus'un Romalılara Mektubunda İsa'nın çarmıh üzerindeki ölümü şu şekilde geçer: "*Tanrı'nın başışı o tek adamın günahının sonucu gibi değildir. Tek suçtan sonra verilen yargı mahkûmiyet getirdi; oysa birçok suçtan sonra verilen armağan aklanmayı sağladı. Çünkü ölüm bir tek adamın suçu yüzünden o tek adam aracılığıyla egemenlik sürdüyse, Tanrı'nın bol lütfunu ve aklanma başışını alanların bir tek adam, yani İsa Mesih sayesinde yaşamda egemenlik sürecekleri çok daha kesindir. İşte, tek bir suçun bütün insanların mahkûmiyetine yol açtığı gibi, bir doğruluk eylemi de bütün insanlara yaşam veren aklanmayı sağladı.*"²⁰¹

2.2. İsa Mesih'in Kimliği

İsa'nın kimliği konusunda mevcut kaynaklar, bize iki farklı İsa tipolojisi sunmaktadır. Bunlardan ilki, Miladî takvimin başlarında Filistin bölgesinde Yahudi olarak yaşayan tarihsel bir şahsiyet olan İsa'dır. Bu figür araştırmacılar tarafından genellikle Tarihsel İsa' ya da Tarihin İsa'sı' diye tasvir edilir. Tarihsel İsa, Yahudi toplumu içerisinde doğan, bir Yahudi olarak yaşamını sürdüren ve toplumdaki inançsızlıklarla ahlakî zafiyetlere karşı mücadele eden bir şahıs olarak dikkat çekmiştir. Diğer figür ise

¹⁹⁸ Roger Haight, *The Future of Christology*, A&C Black Publishing, NewYork-London 2005, p.155.

¹⁹⁹ Renan, s.51.

²⁰⁰ Aydın, *Hristiyanlık*, s.87-88.

²⁰¹ Romalılar 5/16-18.

Hıristiyan inancına konu olan, teslisin ikinci unsuru, ilahî Oğul İsa Mesih'tir. İlahî Oğul İsa Mesih, bedenleşen Kelâm olarak bir ilahî kurtarıcıdır.²⁰² İsa, Aramice Yeşuah, Arapça Yeşua, İbranice Yeshu, Yunanca Iesous anlamlarına gelmektedir.²⁰³ Yahudilere göre, İsa sahte bir peygamberden başkası değildir. Bununla beraber Yahudilerin bir kısmı İsa'nın aziz olabileceğini ancak kesinlikle bekledikleri kurtarıcı (mesih) olmadığını düşünürler.²⁰⁴ Fakat günümüzde 1960'lardan sonra özellikle Amerika'da Mesihî Yahudilik²⁰⁵ (*Messianic Judaism*) adında bir akım ortaya çıkmıştır. Bu hareketin savunucusu olan Yahudilere göre İsa Mesih, Yahudilerin beklediği mesihtir.

Yahudi Peygamber olarak İsa Mesih, M.S.I. yüzyılda Filistin bölgesinde yaşamıştır. Onun İsrailoğullarına yönelik mesajı, kendisinden sonra havariler tarafından yorumlanarak, zamanla Yahudilikten ayrı Hıristiyanlık adında bir din haline gelmiştir. Hıristiyan dininin inanç esaslarının oluşmasında da İsa'nın şahsiyeti ve misyonu önemli rol oynamıştır. İsa Mesih'in doğumu, hayatı ve ölümü ile hem yaşadığı dönemde hem de ölümünden yüzyıllar sonra bile adından en çok söz edilen şahsiyetlerden biri olarak tarihe damgasını vurmuştur.²⁰⁶

Hıristiyanlarca İsa Mesih'in öncüsü vaftizcisi Yahya'dır. O, vaat edilen günün yaklaştığını hissederek bunu tebliğe başlamıştı. Yahya, tövbe edin, çünkü göklerin melekutu yakındır, diyerek Ürdün Nehri kenarında kendine gelenleri vaftiz ediyordu. Bu arada İsa'yı vaftiz etmişti. İsa, onun hakkında şöyle der: "*Size doğrusunu söyleyeyim; kadından doğanlar arasında Vaftizci Yahya'dan daha üstün biri çıkmamıştır.*"²⁰⁷

Yahudiler, İsa'nın şahsında bazı Mesihî şartları bulmuş olsalar da o, sadece Yahudilerin değil, bütün insanlığın kurtarıcısı Mesih olduğunu ifade etmiştir. Bu durum, Yahudilerin Mesih beklentisine cevap olmayınca onları hayal kırıklığına uğratmıştır.²⁰⁸ Hıristiyanlara göre İsa, bir insan peygamber değil, insan suretine girmiş bir ilahdır. O, vahyin kendisidir. Dolayısıyla Hıristiyanlıktaki vahiy, Muhammed'in ya da Musa'nın

²⁰² Gündüz, *Hıristiyanlık*, s.20.

²⁰³ "Jesus of Nazareth", Oxford Dictionary of English, 2e, Oxford University Press, 2003.

²⁰⁴ Annemarie Schimmel, *Dinler Tarihine Giriş*, Kırkambar Yay, İstanbul, 1999, s.109.

²⁰⁵ Mesihî Yahudilik'te İsa'nın Yahudi bir Mesih'e yeniden dönüşümü ve Mesihlik fenomeni hakkında bakınız. Ramazan **Adıbelli**, "İsa'nın "Maşiah"a Dönüşümü: Mesih'i Yahudilik'te Mesihlik Fenomeni", *İnsan ve Toplum Yayınları Araştırma Dergisi*, C.5, S.2, 2016, ss.242-270, s.252.

²⁰⁶ Aydın, "Yahudi Bir Peygamberden ....", s.47-74.

²⁰⁷ Matta 3/13, Matta 11/11.

²⁰⁸ Ethem Ruhi **Fıglalı**, *Çağımızda İtikadî İslâm Mezhepleri*, İstanbul 1990, s. 249-250.

aldığı vahiyden farklıdır. Çünkü Baba Tanrı, onun vücuduna hulûl ettiğinden ve onunla bütünleştiğinden İsa da ilahlaşıyor ve kendi kendine vahyeden durumuna geliyor.²⁰⁹ Hıristiyanlık geleneğinde, Tanrı olarak tanımlanan İsa'nın haçta dünyanın günahlarına kefarete kurban edildiğine, öldüğüne, dirildiğine, göğe çekildiğine yeniden dünyaya döneceğine inanılırken; 14 asırlık İslam geleneğinde ise İsa'nın Tanrı olmadığına, haça gerilmediğine, haçta ölmediğine ve Allah'ın katına yükseltildiğine inanılır.²¹⁰ Ayrıca Hıristiyanlar, İsa'nın vahyini Kutsal Ruh'la irtibatlı olarak görmektedirler. Onlara göre Kutsal Ruh'un İsa'nın bedenine girmesi, ona gelen vahyin sürekliliğini sağlamaktadır. Kutsal Ruh olmadan onun Tanrı olması mümkün olamaz. Kutsal Ruh'un ona girmesi, onu ilahlaştırdığı gibi, onun varlığını bütünü ile vahiy haline getirmektedir. Dolayısıyla hıristiyanlar için İsa'nın kendisi Tanrı'nın vahyidir.²¹¹

Galile kasabasında bir Yahudi olarak doğan İsa, Yahudilere göre kimdir? Onların İsa'ya bakışı ile Hıristiyanların İsa algısı aynı mıdır? Yahudi inancına göre İsa asla bir peygamber olamaz ve Allah tarafından İsa'ya hiçbir kitap gönderilmemiştir. Bundan dolayı Allah ile onun arasında yeni veya eski hiçbir ahitleşme olmamıştır. İlahi sözleşme tektir ve bu sözleşme, Allah ile Musa arasında Tur-i Sina'da yapılan sözleşmedir. Dolayısıyla bu sözleşmeye "*Eski Sözleşme*" (*Eski Ahit*) demek tamamen yanlıştır, ikinci bir sözleşme olmamıştır, ona eski sözleşme denilmesi kabul edilemez.²¹² İsa Mesih imajı, Hıristiyan teolojisinin bel kemiğidir. John Hick, 1977 yılında İngiltere'de yayımlandığında çok büyük tartışma ve münakaşalara yol açan ve İngiliz Kilisesinin bu eserde yazıları olan kişileri "*şeytan*" olarak nitelendirdiği "*The Myth of Incarnate*" (1977) adlı eserde yer alan "*Jesus and the World Religions*" başlıklı makalesinde Hick, İsa'yı Tanrı'nın varlığına ve mevcudiyetine son derece açık ve O'nu diğer insanlara tanıtan ve bu şekilde kendisini izleyenlerin hayatlarında bir devrim gerçekleştiren olağan dışı Tanrı- bilinçli bir insanoğlu olarak tasvir etmiştir.²¹³

İsa'nın doğduğu ve yaşadığı bölgede yoğun olarak İsrailoğulları bulunmaktaydı. İsa'nın soyu annesi tarafından İsrailoğullarına dayanmaktadır. Dolayısıyla onun davete başladığı ortam, İsrailoğulları'nın ortamıdır. Kendisi bir İsraili olduğu gibi doğup

²⁰⁹ Kuzgun, *Dört İncil...*, s.139.

²¹⁰ İsa'nın tekrar dünyaya geleceğine tüm Müslümanlar da var olduğu söylenemez. Mehmet **Sakioğlu**, *İsa Haçta Öldü mü?*, Ozan Yayınları, İstanbul 2004, s.13.

²¹¹ Kuzgun, *Dört İncil...*, s.129

²¹² Kuzgun, *Dört İncil...*, s.61.

²¹³ Aydın, *İsa Tanrı mı...*, s.111.

büyüdüğü ve tebliğe başladığı cemiyet de bir Yahudi cemiyettir. Ancak onun ortaya çıktığı Filistin'de sadece Yahudiler yaşamıyorlardı. Yahudilerin yanı sıra yerli halk olarak Araplar ve diğer başka ırklar aynı yerde yaşamaya devam ettikleri gibi dışardan gelen Romalılar Yunanlılar gibi bazı ırklar da orada bulunuyorlardı. İsa tebliğine ilk olarak Yahudiler arasında başlamıştır.²¹⁴ Ancak, İncillere göre İsa, ırkı ve dili ne olursa olsun bu bölgede yaşayan herkese tebliğ etmemiş ve ilahi emri sadece İsrailoğullarının kaybolan koyunlarını bulmak için tahsis ettiği görülür. Tebliğ hayatının sonunda İsa'nın yaşamı oldukça dramatik şekilde sonuçlanmıştır. İncillerden hareketle onun siyasal yöneticilerce 'Yahudilerin Kralı'²¹⁵ olduğu iddiasında bulunduğu ve Yahudi din adamlarınca da sapkınlık ve fitnecilik yaptığı için suçlanıp yargılandıktan sonra çarmıha germe cezasına çarptırıldığını anlatılır. Pavlus ve İncil yazarları, İsa'nın bu mahkeme sonucunda çarmıha gerilerek öldürüldüğü kanaatini işlerler.²¹⁶

2.2.1. Matta'nın Kristolojisi

En erken M.S. 2. yüzyıla dayanan Matta İncili, İsa'nın havarilerinden bir gümrük memuru olduğu söylenen Matta'ya atfedilir. Sinoptik İnciller arasında yer alan Matta'nın İbranice olarak M.S. 65 ile 100 yılları arasında derlendiğine inanılır.²¹⁷ Yeni Ahit metinlerinin sıralamasında en başta yer alan Matta'nın en önemli bölümleri arasında İsa'nın "Dağ Vaazı"²¹⁸ bölümü beşinci ve yedinci bölümde ön plana çıkarken bazı önemli kıssaların da onüçüncü bölümde yoğunlaştığı görülür.²¹⁹ Matta İncili'nin toplam 28 bölümü vardır ve İsa'nın soy ağacını anlatarak başlar. Davud'u İsa'nın asıl atası yapmaya çalışması oldukça dikkat çekicidir. Bu şekilde İsa'nın soyunu Davud'a dayandırması onun beklenen Mesih olması için gerekli olduğu yorumları yapılmıştır.²²⁰ Ayrıca, İsa'nın meşhur dağ vaazı ve çarmıh üzerinde Tanrı'ya seslenişi geniş yer veren Matta İncili'nin sonlarında teslise dair bilgiler de bulmak mümkündür.

²¹⁴ Kuzgun, *Dört İncil...*, s.69.

²¹⁵ Markos 15/2-15.

²¹⁶ Gündüz, *Hıristiyanlık...*, s. 23.

²¹⁷ Gündüz, *Din ve İnanç...*, s.325.

²¹⁸ İsa'nın Dağ Vaazı ile ilgili bkz. Hakan **Olgun**, *Tuz ve Işık: İsa'nın Dağ Vaazı*, İnsan Yay. 2. Baskı, İstanbul 2016, Hülya Çetin, "İsa'nın Dağdaki Vaazının Hıristiyanlık Açısından İncelenmesi" (2012) Selçuk Üni. SBE. (Yayımlanmamış Doktora Tezi).

²¹⁹ *The Holy Bible*, King James Version, p.16

²²⁰ Yüksel, s.27.

2.2.2. Markos'un Kristolojisi

İnciller arasında en kısa ve en eski derlenen Markos İncili'dir. Genelde Peter'in (Petrus) konuşmalarından oluşan Markos İncili ne bir biyografi ne de tarihsel belge niteliği taşır. Onun ortaya koyduğu daha çok Mesih olarak bir İsa portresi çizmesinden dolayı teolojiktir. İncil uzmanlarının çoğu Markos'un İncili Roma'daki gentileler yani Yahudi olmayan uluslar için yazdığına hemfikirdir.²²¹ İlk dönem Kilise yazarları arasında yer alan Papias'a göre Markos, Petrus'dan aldığı bilgiler doğrultusunda Yunanca kaleme almıştır.²²² Diğer iki sinoptik incile göre daha özlü ve yalın bir anlatıma sahip olan Markos İncili üzerine yapılan metin incelemelerinden hareketle bu incilin diğer iki İncilin yazılmasına kaynaklık ettiği söylenebilir.²²³ İlki olması açısından en güvenilir İncil olarak kabul edilmiş olan Markos İncili, İsa'yı erkek ve kız kardeşleri olan, oldukça sıradan bir adam olarak sunar. Markos'ta, ne İsa'nın doğumunu melekler ile ilan etmiş ne de melekler beşiği başında oturup ona ninni söylemişlerdir. Ne çocukluğunda ne de gençliğinde hiçbir şekilde olağanüstü bir insan olarak ortaya çıkmamıştır. Markos İsa öyküsüne onun dinsel kariyerinin başlangıcı kabul edilen vaftiz olması ile başlar.²²⁴ Vincent Taylor'a göre Markos'un kristolojisinin başlıca odaklandığı nokta İsa (Jesus) başlığıdır ve İnciller arasında bu başlığının en iyi şekilde kullanan Markos'tur.²²⁵ Markos, Vaftizci Yahya'nın ortaya çıkışı ile başlayan hızlandırılmış bir İsa anlatısı sunar. Markos İsa'nın Tanrı Krallığı bildirisine odaklanır ve İsa'nın Kudüs'ün dini liderleriyle yüzleşmesi ile doruğa çıkan ve İsa'nın çarmıhıyla son bulan hayatının anlatır. Kristoloji bakımından İnciller kesin bir şekilde İsa'yı Mesih, acı çeken ölen ve ölümden dirilen İnsanoğlu'nun kaderi olan Tanrıoğlu ve zamanın sonunda zaferle ve güçlü bir figür olarak geri dönecek bir Mesih olarak sunar.²²⁶ Ayrıca Markos kristolojisi sayesinde İsa'nın Tanrı Krallığı mesajı ile İnsanoğlu'nun yazgısında kader olan İsa Mesih arasındaki ilişkinin anlaşılması imkanı sağlar.

²²¹ *The Holy Bible*, King James Version. p.16

²²² Gündüz, *Din ve İnanç...*, s.322.

²²³ Gündüz, *Hristiyanlık*, s.56.

²²⁴ Armstrong, *Tanrı'nın...*, s.137.

²²⁵ Vincent Taylor, *The Gospel According to St. Mark*, Newyork: St. Martin's, 1963, p.116.

²²⁶ Frank J. Matera, *New Testament Christology*, Westminster John Knox Press, London 1999, p.6.

2.2.3. Luka'nın Kristolojisi

Luka İsa'yı merhametli bir iyileştirici ve öğretmen olarak evrensel bir kurtarıcı olarak sunar. Özellikle Pavlus'un hizmetleri içinde yaptığı seyahatleri oldukça önemlidir.²²⁷ Charles H. Talbert'e göre Luka'nın yazılarında onun amacının merkez odağında anti-gnostik polemikler yer almaktadır. Ona göre, Luka İsa'nın vaftizi esnasında ruhsal bir gerçekliğin üzerine inmesi ile onun acı çeken ölümünde manevi bir yükselme anının bir yorumu olarak İsa Mesih'in ruhsal ve bedensel olarak ayırtırmak isteyenlerle karşı karşıya kalmıştır.²²⁸ Hans Conzelmann "*Die Mitte der Zeit/ The Theology of St. Luke*" (1961) adlı çalışmasını Bultmann ve Dibelius'un radikal eleştirel yöntemleri üzerine inşa eder. Conzelmann için Luka, teolojik vurgusunu tarih içinde Tanrı'nın kurtarıcı planı üzerine yapmıştır. Luka'nın kristolojisinde öncelikle hem İsa'nın dünyevi yaşamında hem de onun dünya dan çekildikten sonraki hafızalarda Tanrı'nın bir estrümanı olan bir İsa portresi çizer.²²⁹ Ayrıca Luka'ya göre İsa'nın ölümü bir kurban olarak, dirilişi inananlara bir umut olarak ve onun yaşamı Tanrı'nın programının evrensel misyonunun bir sembolik ifadesi olarak anlaşılmaktadır.²³⁰

2.2.4. Yuhanna'nın Kristolojisi

Sinoptiklerin dışında kabul edilen Yuhanna'nın daha çok "*Logos/Söz*" terimini kullanarak Mesih'in kişiliğinin gizemini açıklama gayreti içindedir. Bu yazılanlar çerçevesinde hıristiyanlar İsa'nın Mesih ve Tanrıoğlu olduğuna inanırlar. Hıristiyan geleneğinde bu İncilin havari Yuhanna'ya ait olduğu düşünülür.²³¹ Hıristiyan kaynakların incelenmesinden anlaşıldığına göre, Yeni Ahit'i oluşturan 27 kitaptan ilk dördü Matta, Markos, Luka ve Yuhanna tarafından kaleme alınan İnciller olmasına rağmen Pavlus'un mektuplarının bu İncillerden önce yazıldığına inanılır.²³² Yuhanna İncili'nin, havari Yuhanna'ya ait olmadığını ve bu incilin bir Grek düşünür tarafından çok sonraları kaleme alındığını daha önce belirtmiştik. Gerçekten de Yuhanna'nın İncili

²²⁷ *The Holy Bible*, King James Version, p.16

²²⁸ Charles H. Talbert, *An Anti-Gnostic Tendency in Lucan Christology*, New Testament Studies Vol.14 Issue 2, 1968, p.259-271, p.269.

²²⁹ Hans Conzelmann, *The Theology of St. Luke* (Trans. Geoffrey Buswell), Faber Press, London 1961, p.189, H. Douglas Buckwalter, *The Character and Purpose of Luke's Christology*, Cambridge University Press, Cambridge 1996, p.10,

²³⁰ Buckwalter, p.10

²³¹ *The Holy Bible*, King James Version, Penguin Group Publishing, USA, 1974. p.17.

²³² Kuzgun, *Dört İncil...*, s.42. Bu konuda İncillerin derlenmesi konusunda detaylı bilgi için Bkz. Macleod Yearsley, *The Story of Bible* (London,1948).

diğer Sinoptik İncillerden üslup bakımından olduğu kadar ele aldığı konular bakımından bazı farklılıklara sahiptir. Sinoptikler, İsa Mesih'i Tanrı olarak adlandırmaktan özellikle kaçınırlarken Yuhanna'nın böyle bir endişe taşımaması son derece önemlidir. Gerek üslubu gerekse de ele aldığı konular incelendiğinde bu İncil'in bir gayeyi gerçekleştirmek için yazıldığı düşüncesi ortaya çıkmaktadır.²³³ Sinoptik İnciller İsa'nın tebliğ faaliyetini birçok benzer materyalde ve düzende Yuhanna'nın aksine sundukları içinde birlikte değerlendirilmiştir. Çünkü, Matta ve Luka bir kaynak olarak Markos'u kullandığı görüşü yaygın bir şekilde kabul edilir. Matta ve Luka'nın herşeyi Markos'tan almadığı ve günümüzde adına Q İncil'i denilen ikinci bir kaynağın olduğu iddia edilmektedir.²³⁴

İncillerdeki anlatıların tarihsel gerçekliğine dair şüphecî bakış, İnciller arasındaki farklılıklar her zaman önemli bir konu olmuştur. İncil metnlerinin sahilliğiyle ilgili sorgulamalar oldukça erken dönemlerde başlamıştır. M.S. II. yüzyılda Marcion, Yeni Ahit metinlerine özellikle İncillere eleştirel bir yaklaşımda bulunmuş ve İsa'yı ve mesajını yansıtmadığını düşündüğü metinleri reddetme yoluna gitmiştir. Aynı şekilde çağdaş dönem İnciller üzerine araştırmalarda bulunan J.D.Crossan'a göre belli bir konu üzerinde yoğunlaşarak İncil versiyonları okunduğunda metinler arasında bir uyumsuzluğun farkedileceğini belirtir.²³⁵ Özellikle 18. Yüzyılda İncillerin yazılma tarihleri, yazarlar hakkında çeşitli varsayımlar ortaya atılmış. Bunlar arasında İsa'nın çarmıha gerilmediği, gerilenin Kirene'li Simon olduğu ve Mosheim'de İsa'nın aslında hiç bulunmadığı yalnızca hayal edildiğidir. İsa'nın mucizlerini de kabul etmeyenler vardır.²³⁶ En eski İncil kabul edilen Markos, İsa'nın çarmıha gerilmesi ve dirilişi perspektifinden İsa'nın kamusal yaşama yansıyan tutarlı bir imajını ortaya koymuştur. Markos aynı zamanda kristolojiye önemli bir katkı yapmıştır. Daha sonra aynı uygulamalar Matta ve Luka'da devam etmiştir.²³⁷

İlk dönem hıristiyanlardan günümüze dört kanonik İncil arasında ayırım olmadığından şüphe yoktur. M.S. II. yüzyılda Irenaus, İncillerin sunduğu İsa portrelerinden yola

²³³ Akdemir, s.103.

²³⁴ James M. **Robinson**, *The Gospel of the Historical Jesus*, Ed. Tom Holmen and Stanley E. Porter, Vol.1., Leiden Publishing, Boston, p.445

²³⁵ Gündüz, *Hıristiyanlık*, s.8-59.

²³⁶ Muazzez İlmiye **Çığ**, *Kuran, İncil ve Tevrat'ın Sümer'deki Kökeni*, s.116, Robert **Cooper**, *The Inquirer's Text Books, Being Substance of thirteen Lectures on the Bibel*, Boston, London 1864 p.150.

²³⁷ Marinus de **Jonge**, *Christology in Context: The Earliest Christian Response to Jesus*, The Westminster Press, Philadelphia, p.15.

çıkarak kanonikleri karşılaştırır. Ona göre; Luka daha çok rahiplik karakterli bir İsa protresi çizdiğini, Matta'nın İsa'nın beşeri vasıflarını ön planda tuttuğunu, Markos'un peygamber vasıflı bir İsa imajı çizdiğini ve Yuhanna'nın Baba'dan gelen İsa'nın asil gücü ve kudretini ön planda tuttuğunu belirtir.²³⁸

2.2.5. Pavlus'un Kristolojisi

Hıristiyan teolojisi açısından İsa'dan sonra en etkili isim Pavlus olmuştur. Hıristiyanlığın mimarı²³⁹ olarak kabul edilen Pavlus, tarihsel kayıtlara göre İsa ile hiç karşılaşmamıştır. Pavlus, Yahudi olduğunu ve Kilikya'nın Tarsus Kenti'nde doğup büyüdüğünü daha sonra, Yeruşalim'de Yahudi alim Gamaliel'den Teoloji eğitimi aldığını belirtir. Yahudi şeriatına uygun dersler almış olan Pavlus, kendisini Tanrı için gayretle çalışan biri olarak tanıtır.²⁴⁰ Pavlus'a göre kendisi de İsa'nın havarileri arasında yer alır ancak onun havariliği her ne kadar oniki havarininkinden farklı şekilde kazanmış olduğunu Mektuplarında²⁴¹ sıkça belirtmesi de onlardan herhangi bir farkının olmadığını hatta zaman zaman üstün olduğu ima eden pasajlar bulmak mümkündür.

Şam vizyonu öncesinde hıristiyanların karşısında bir duruşa sahip olan Pavlus, İsa'nın elçisi olduktan sonra gentilelere İsa'nın mesajını ulaştırmak için seyahatler yapmış ve çeşitli uluslara mektuplar göndermiştir. Kristoloji'nin özellikle ilk dönemlerde en azından klasik kristoloji doktrinlerin oluşmasında oldukça etkili bir isim olması nedeniyle Pavlus'un çizdiği İsa Mesih portresi klasik kristoloji açısından son derece önemlidir. Bunun yanında Pavlus'un enkarnasyon, çarmıh, diriliş, Tanrı Krallığı, kurtuluş meselelerine yaklaşım tarzı da hıristiyan teoloji içinde önemli bir yer teşkil eder. Pavlus, insanlarca ya da insan aracılığıyla değil, İsa Mesih ve O'nu ölümden dirilten Baba Tanrı aracılığıyla elçi olarak atanmıştır. Hatta Pavlus mektuplarında bu seçilmişliğini daha doğmadan annesinin rahmine kadar götürür. Kendisinin Yahudi olduğu zamanlarda Tanrı'nın kilisesine zulmeden birisi olarak yaşadığını, Yeruşalim'e gittiğinde havarilerden sadece Kefas'ın yanında onbeş gün kaldığını ve diğer havarilerden sadece İsa'nın kardeşi Yakup'u gördüğünü belirtir.²⁴²

²³⁸ Peter M. Head, *The Christology and Synoptic Problem*, Cambridge University Press, London 1977, p.8.

²³⁹ Şinasi Gündüz, *Pavlus: Hıristiyanlığın Mimarı*, Ankara Okulu Yay., Ankara 2015.

²⁴⁰ Elçilerin İşleri 22/2-3.

²⁴¹ Galatyalılar 1/1-2, I. Timoteos 1/1-2, 2. Korint. 1/1-2,

²⁴² Galatyalılar 1/1, 1/14, 1/20.

Yine Pavlus'un mektuplarında sıkça vurguladığı kurtuluşun aracı, Yasa'nın gereklerini yapmak değil İsa Mesih'e iman etmek olduğudur. Çünkü, ona göre eğer Yasa'ya uygun olarak yaşamak aklama için yeterli olsaydı o zaman Mesih boş yere çarmıhta ölmüş olacaktır.²⁴³ Pavlus'un mektuplarının en geçerli kristolojik analizlerinden birini yapan Kramer, ulaştığı iki sonuçtan bahseder. Bunlardan biri; Pavlus'un mektuplarında hem Tanrıoğlu başlığı hem de bununla ilgili olarak nispeten daha az önemli fikirlerin yer aldığı ve diğeri de; erken dönem Yahudi geleneğinin orijinal anlamlarının üzerinde formüle edilerek biçimlenen bir kristolojiden bahsetmek mümkündür.²⁴⁴

Pavlus'un İlahi (Divine) kristolojisi alanında çağdaş dönemde Chris Tilling'in "*Paul's Divine Christology*" (2012) adlı eserinden bahsetmek gerekir. Eserinde Pavlusçu kristolojiye giriş mahiyetinde olmakla birlikte özellikle son dönemde 1970 öncesi ve sonrası Pavlusçu kristolojinin temel problemleri ele alması bakımında önemlidir. Ayrıca Pavlus'un Şam yolculuğunda yaşadığı vizyonun kristoloji alanı açısından önemini tartıştıktan sonra Pavlusçu kristolojinin önemli savunucularından olan Gordon Fee'nin görüşlerinin bir analiz ve değerlendirmesini yapmıştır. Ona göre; Fee'nin kristoloji tanımlamasında Mesih'in eylemleri yerine daha çok onun şahsiyeti üzerine odaklandığı görülür ve buradan hareketle Pavlus'un düşüncesinin altında "*Tanrıoğlu Kristolojisi*" yatmaktadır.²⁴⁵ Son dönemde Pavlusçu kristoloji bağlamında ortaya çıkan bir diğer çalışma Andrew Ter Ern Loke'nin "*The Origin of Divine Christology*" (2017) dir. Eserin başlığından da anlaşılacağı üzere Loke, bu çalışmasında Pavlusçu İlahi kristolojinin kökenine ilişkin teorileri açıkladıktan sonra ilk hıristiyanlar arasında en yüksek kristolojinin Pavlusçu kristolojinin yerini tartışır. Bu tartışmasını İncillerdeki en yüksek kristolojinin kökenlerini araştırarak desteklediği görülür. Ona göre de kristolojide Tanrı merkezli anlayıştan mesih merkezli bir yapıya doğru bir gidiş yapılması gerektiğini önermektedir.²⁴⁶ Çünkü klasik kristolojiye en büyük katkıyı yapan Pavlus'un kristolojik görüşlerinin bu doğrultuda mesih merkezli olduğu görülür.

²⁴³ Galatyalılar 2/14-21.

²⁴⁴ Martin Hengel, *The Son Of God: The Origin Of Christology and the History of Jewish-Hellenistic Religion*, Fortress Press, Philadelphia 1976, p.8

²⁴⁵ Chris Tilling, *Paul's Divine Christology*, Mahr Siebeck Publishing, Tübingen 2012, p.32.

²⁴⁶ Andrew Ter Ern Loke, *The Origin of Divine Christology*, Cambridge University Press, U.K. 2017, p.147.

Pavlus'un soteriyolojisine göre her iman edenin aklanması için Mesih, Kutsal Yasa'nın sonudur.²⁴⁷ Çünkü ona göre, bir kişi İsa'nın Rab olduğunu açıkça söyler ve Tanrı'nın onu ölümden dirilttiğine yürekten iman ederse kurtuluşa erecektir. Ona göre, insan yürekten iman ederek aklanacak ve imanını ağızıyla açıklayarak kurtulacaktır.²⁴⁸ H. J. Schopes için kristolojik anlamda İsa'nın çarmıhta ölmesi ve üçüncü gün dirilişi aracılığıyla kurtuluşun bir yönüyle Yasa'nın feshidir.²⁴⁹ Burada Pavlus kutsal yazı uyarınca kurtuluşun yegane aracı olarak İsa Mesih'i görür ve kişinin kurtuluşu için Kutsal Yasa'nın yeterli olmadığını açıklar. Çünkü, Mesih'in gelişi ile Kutsal Yasa²⁵⁰ artık sona ermiş ve ahit yenilenmiştir. Hengel'e göre; Kutsal Yasa'nın Mesih ile sona ermesi ve yenilenmesi çarmıha gerilmiş ve yükseltilmiş İsa'nın eşsiz soteriyolojik fonksiyonunun radikal bir ifadesidir. Burada kurtuluş sadece Musa ile değil yalnızca Tanrı'nın eskatolojik vahyinin bedenleşmiş hali olan İsa Mesih aracılığıyla gerçekleşeceği anlatılmaktadır.²⁵¹ Yine Pavlus kristolojisine göre Mesih'e iman edenler Tanrı sayesinde Mesih'le bir olmaktadır ve Mesih iman edenler için Tanrısal bilgelik, doğruluk, kutsallık ve kurtuluş olmuştur.²⁵²

Pavlus'un kristolojisinin en yüksek kristoloji olduğuna dair iddialarla ilgili İncillere baktığımızda şunları buluruz: *“Yerde ya da gökte ilah diye adlandırılanlar varsa da – nitekim pek çok ilah, pek çok rab vardır- bizim için tek bir Tanrı Baba vardır. O her şeyin kaynağıdır, bizler Onun için yaşıyoruz. Tek bir Rab var, O da İsa Mesih'tir. Her şey Onun aracılığıyla yaratıldı, biz de Onun aracılığıyla yaşıyoruz.”*²⁵³ *“Mesih, Tanrı özüne sahip olduğu halde, Tanrı'ya eşitliği sınımsız sarılabilecek bir hak saymadı. Ama kul özünü alıp insan benzeyişinde doğarak ululuğunu bir yana bıraktı. İnsan biçimine bürünmüş olarak ölüme, çarmıh üzerinde ölüme bile boyun eğip kendini alçalttı. Bunun için de Tanrı O'nu pek çok yükseltti ve O'na her adın üstünde olan adı bağışladı. Öyle ki, İsa'nın adı anıldığında gökteki, yerdeki ve yer altındakilerin hepsi diz çöksün ve her dil, Baba Tanrı'nın yüceltilmesi için İsa Mesih'in Rab olduğunu açıkça söylesin.”*²⁵⁴

Buradan hareketle Pavlus'un kristolojisine göre; İsa Mesih, Tanrı özüne sahip insan

²⁴⁷ Romalılar 10/4

²⁴⁸ Romalılar 10/9-10

²⁴⁹ Hengel, *The Son of God...*, p.74.

²⁵⁰ İncillere derlenmesi başlığında hıristiyan kutsal metinlerini açıklarken neden Eski Ahit ve Yeni Ahit dendiğini belirtmiştik. Hatırlanacağı üzere Yahudi geleneğindeki Ahitleşme İsa Mesih ile yenilediği için Eski ve Yeni Ahit kullanımları ortaya çıkmıştır.

²⁵¹ Hengel, *The Son of God...*, p.74

²⁵² I. Korint. 1/30.

²⁵³ I. Korint 8/5-6.

²⁵⁴ Filipililer 2/6-11.

bedeninde kendini açığa vurmuş bir Rab'dir. Ayrıca buradan İsa'nın uluhiyeti iddia edildiği gibi Baba Tanrı ile Oğul Tanrı İsa'nın konumu ve ilişkisine dair bilgiler bulmak mümkündür. Dolayısıyla İsa'nın tanrısallığının ön plana çıkarıldığı yukarıdaki metinlere benzer Pavlus'un diğer mektuplarında da örnekler bulunabilir. Görüldüğü üzere Pavlusçu kristolojinin anlaşılmasında İsa'nın enkarnasyonu, çarmıh üzerinde insanlığın günahlarına kurban olması ve dirilişi ile ölüme galip gelmesinin anlaşılması oldukça önemlidir.

Pavlus'un mektupları analiz edildiğinde onun kristolojisinin temel noktalarının şunlar olduğu görülür: 1) Pavlus'un temel ilgisi Mesih aracılığıyla gelen kurtuluş üzerine yoğunlaşır. Onun özellikle çarmıh, diriliş ve Mesih'in ikinci gelişi '*parousia*' üzerine odaklanır. 2) Pavlus Mesih'in önceden varolduğuna '*preexistence*' inanır. 3) Pavlus'un sonraki yazılarında, bireysel kurtuluşun ötesinde Yahudiler ve Gentilelerin birliği ve kurtuluşuyla ilgili düşüncelerinin genişlediği görülür. 4) Pavlus için Mesih'in kişiliği ve işlerini sadece insan yaşamının değil aynı zamanda bütün ruhsal güçleri de içine alan yaratılışın da kökenini ve gayesini temsil ettiği görülür. 5) Pavlus, Mesih'in dünyevi hayatını nadiren ele almasına rağmen onu hem gerçek bir beşer varlık olarak (*enkarnasyon*) hem de ilahi bir varlık olarak kabul eder.²⁵⁵ Genel olarak teslisi temel alan Pavlus'un Mesih doktrini, ilk günah tasavvuru, şeriat, egemenlik, havarilik, Evharist ve benzeri konulardaki fikirleriyle hıristiyanlığın gerçek kurucusu olduğu görülür.²⁵⁶

2.2.6. Yahudi Gruplar

2.2.6.1. Ferisiler

Kelime anlamı olarak "*ayrılmış*" anlamına gelen Ferisiler Yahudi toplumu içinde aristokrat üst sınıf ile fakir alt tabaka arasında kalan orta tabaka insanlardan meydana gelmekteydi.²⁵⁷ Tefsirciler veya kendilerini ayrı tutanlar anlamına gelen Ferisiler, Tevrat'ın yanında din bilgini Rabbilerin tefsirlerinin ve fıkıh çalışmaların otoritesini kabul ederler. Bu bakımdan rabbilerin yorumlarına vahyedilmiş nas olarak baktıkları için Tevrat'ta olmayan Ahiretin varlığına iman gibi konuları temel iman esasları arasında görürler. Ayrıca bunlar modern dönemdeki Ortodoks Yahudilerin öncüsü kabul

²⁵⁵ Karkkainen, p.58

²⁵⁶ Gündüz, *Din ve İnanç...*, s.393.

²⁵⁷ Mehmet Aydın, *Hıristiyan Kaynaklarına Göre Hıristiyanlık*, Diyanet Vakfı Yay., Ankara 1995, s.9.

edilirler.²⁵⁸ Ferisilerin, tutumlu olmayı sevdikleri, beslenmede çok lezzetli yemekleri tercih etmedikleri ve hatta bunu yapanları küçümsedikleri bilinir. Onlar, mantık kurallarına ve kendileri için iyi olacağı tavsiye edilen şeylere göre hareket ederlerdi. Pratik hayatta mantığın gerektirdiği şekilde ciddiyetle hareket etmeleri gerektiğini düşünüp uygulamışlardır.²⁵⁹ Ferisileri diğerlerinden ayıran bir başka özellik onların yasal ayrıntılara fazlasıyla önem vermeleriydi. Gereksiz ayrıntılara girmeleri nedeniyle dini buyrukların gerisinde yatan anlamları ve gayeleri görememişler ve böylece dini bir nevi kuru şekilciliğe dönüştürmüşlerdir.²⁶⁰ Ferisilerin çoğu “*Yazıcılar*”dan oluşuyordu. Çünkü Ferisi olabilmek için kutsal yasayı çok iyi bilmek gerekiyordu. Daima kendilerini daha iyi, daha dindar ve daha mükemmel görmüşlerdir.²⁶¹ Dolayısıyla Ferisiler, Yahudi şeriatını yorumlamada ve yaşamada kendilerini diğer Yahudi gruplardan her zaman üstün görmüşlerdir ve bu da onların dindarlıklarının şekille sınırlı kalmasına neden olmuştur. Ayrıca Ferisilerin kendilerini dini konularda otorite kabul etmeleri ve diğer grupları küçümseyerek onlara tepeden bakan bakışları İsa Mesih tarafından bazı mesellerle dile getirildiği görülür. “Biri Ferisi, öbürü vergi görevlisi iki kişi dua etmek üzere tapınağa çıktı. Ferisi ayakta kendi kendine şöyle dua etti: ‘Tanrım, öbür insanlara –soygunculara, hak yiyenlere, zina edenlere– ya da şu vergi görevlisine benzemediğim için sana şükrederim. Haftada iki gün oruç tutuyor, bütün kazancımın ondalığını veriyorum.’ ‘Vergi görevlisi ise uzakta durdu, gözlerini göğe kaldırmak bile istemiyordu, ancak göğsünü döverek, ‘Tanrım, ben günahkâra merhamet et’ diyordu. ‘Size şunu söyleyeyim, Ferisi değil, bu adam aklanmış olarak evine döndü. Çünkü kendini yücelten herkes alçaltılacak, kendini alçaltan ise yüceltilecektir.’”²⁶²

Ferisilerin dini doktrinlerini şu şekilde sıralamak mümkündür. 1) Yahudi şeriatına sıkı sıkıya bağlıdırlar. 2) Atalarından kendilerine intikal eden geleneğe ciddi şekilde riayet ederler. 3) Cumartesi istirahatine (Sebt günü) tam olarak uymaktadırlar. 4) Temizliğe çok önem verirler, yemekten önce mutlaka ellerini yıkarlar ve sık sık banyo yaparlar. 4) Ferisilerin şekilsel dindarlığa çok önem verirler ve dini kurallara fazlaca bağlı olmaları onları diğer insanları hakir görmeye itmiştir. Putperestlerle, kötü ve günahkar kimselerle

²⁵⁸ Baki **Adam**, *Yahudilik, Yaşayan Dünya Dinleri* (Ed. Şinaşi Gündüz), DİB Yay., İstanbul 2007, s.220.

²⁵⁹ Fromm, s.32.

²⁶⁰ Akdemir, s.27.

²⁶¹ Aydın, *Hristiyan....*, s.10.

²⁶² Luka 18/9-15.

düşüp kalkmazlar. 5) Ferisiler, herşeyin tanrısal kaderle olduğuna inanmanın yanısıra kişisel iradeyi de kabul ederler.²⁶³

İncillere göre İsa'nın sözlerinde sert eleştirilerin Ferisilere yönelik olduğu görülür.²⁶⁴ Ferisi inanç kurallarıyla İsa'nın çelişmesinin nedeni Ferisilere göre, İsa sözlü hukuku reddedip Tevrat'ın/Musa'nın otoritesini zayıflatması; İsa'ya göre ise, Ferisiler yaşamlarını katı kuralcılıkla devam ettirmeleri, Tevrat kurallarını bilmedikleri ve uygulamadıkları, tarihsel süreç içerisinde Yahudi din bilginlerinin ürettiği sözlü geleneğe aşırı önem vermeleridir.²⁶⁵

2.2.6.2. Sadukiler

Sadukilik mezhebi taraftarları itikatta ve amelde Ferisilere karşı olmuşlardır. Tevrat dışında hiçbir dini otorite kabul etmedikleri gibi Rabbilerin yorumlarına ve fıkıh çalışmalarına değer vermezler. Bu nedenle Tevrat'ta olmadığı gerekçesiyle ahiretin varlığına inanmazlar.²⁶⁶ Zengin üst sınıfı temsil eden Sadukilerin öğretisi sayıca çok küçük ancak itibarı çok yüksek olan bir azınlık tarafından benimsenmiştir.²⁶⁷ Sadukilerin dini doktrinleri ise oldukça karmaşıktır. Sadukilerin; Musa şeriatında yazılı olmayan bütün kuralları reddettikleri, Kutsal kitap olarak Tevrat'ın ilk beş kitabını özellikle Çıkış, Levililer, Tesniyeyi kabul ettikleri, Ruhun ölümsüzlüğüne ve öldükten sonra tekrar dirilmeye inanmadıkları ve kaderi de inkar ettikleri görülür. Dolayısıyla hayatta insanın başına gelen iyi ya da kötü şeyler insanın kendi iradesinden kaynaklanmaktadır.²⁶⁸

Kentsel Lümpen Proleterya'nın en alt tabakaları ve ezilen köylülerden oluşan, "Am Ha-aretz" adı verilen (İsrail topraklarının halkı anlamına gelir) hareket Ferisiler ve onların taraftarı olan kitlelerle hep mücadele içinde olmuştur. Ekonomik ve toplumsal olarak Roma idaresine entegre olmuş Yahudi cemaatinin dışında kalan bu hareket Ferisileri takip etmedikleri gibi, onlara saygı da göstermeyip hatta onlardan nefret etmişlerdir. Bu görüşü destekler şekilde Ferisilerin önde gelen simalarından Akiba şöyle demiştir: "Ben hala Am Ha-aretz hareketi mensubu cahil ve sıradan bir adam iken şöyle derdim: Eğer

²⁶³ Aydın, *Hristiyan...*, s.10-11.

²⁶⁴ Matta 7/5, 23/15, 23/23-24, 23/25-28, Luka7/30.

²⁶⁵ Hakan **Olgun**, *Tuz ve Işık*, İnsan Yay., İstanbul 2015, s.42.

²⁶⁶ Adam, *Yahudilik...*, s.221.

²⁶⁷ Fromm, s.31.

²⁶⁸ Aydın, *Hristiyan...*, s.9.

elimi bir alime dokundurabilseydim, onu eşek gibi ısırırdım."²⁶⁹ Buradan görülmektedir ki, hem Ferisi din alimlerinin hem de Talmud'da sıradan insanlar olarak tanımlanan *Am Ha-aretz* mensubu insanlar birbirlerine karşı güçlü nefret duyguları beslemektedirler.

Zamanla artan Roma idaresinin baskı ve zulmü ile birlikte toplumun en alt tabakası ile elitler arasındaki mücadele daha da artmış ve kitlelerde meydana gelen devrimci talepler kendisini iki yönde açığa çıkarmıştır. Bunlardan ilki, kendi aristokrasileri ile Romalılara karşı yönelen devrim ve kurtuluş yönündeki siyasi girişimler, ikinci olarak da her türden dini-mesihçi hareketlerdir. Ancak özgürlük ve kurtulaşa doğru ilerleyen bu hareketler arasında kesin ayırım olduğu söylenemez çünkü zaman zaman iç içe geçtikleri görülmüştür.²⁷⁰

2.2.6.3. Esseniler

"Ölü Deniz Mezhebi" olarak da bilinen Esseniler, ibadetle ve yazma işi ile uğraşan Kumran'da yaşayan zahitlerdir. Bu mezhebin taraftarları o dönemdeki siyasi ve dini karışıklıklara katılmayıp çöle sığınmış ve münzevi bir hayat yaşamışlardır. Bazı araştırmacılar tarafından Hıristiyanlık ile bu mezhep arasında bağlantı kurulmakta ve Hıristiyanlığın doğuşunu bu mezhebe bağlanmaktadır. 1947 yılında bulunan Ölü Deniz yazmaları bizlere bu mezhep hakkında bilgiler sunmaktadır.²⁷¹ Bu belgelerin keşfedilmesinin ardından İsa'nın bir Esseni olup olmadığı tartışılmış. Fakat, Esseniler'in Roma idaresine karşı duruşları ve münzevi bir hayat tarzları İncillerden hareketle İsa'nın yaşam tarzına uymadığını söyleyebiliriz. Çünkü, İsa Mesih'in gezgin bir şekilde vaazlarını verirken sürekli insanlarla iç içe olduğu görülür. Dolayısıyla Esseniler gibi bir hayatı tercih etmediğini söyleyebiliriz.

2.2.6.4. Zelotlar

Eski ve Yeni Ahit'te sıkça geçen Yunanca "*zelos*", İngilizce "*zeal*" kelimesi bir kişinin bir konuda çok istekli ya da kararlı olmasını sağlayan güçlü bir ilgi ya da şevk duygusu olarak tanımlanır. "*Zealot*" ise M.S. I. yüzyılda Filistin bölgesinde Roma işgaline karşı mücadele eden fanatik militanlardan oluşan bir dini mezhep olarak karşımıza çıkar.²⁷²

²⁶⁹ Fromm, s.33. Ayrıca, Talmud'da Ferisiler ile Am Ha-aretz mensupları arasındaki ilişkiler anlatılır. Yasa'nın Tekrarı 27.

²⁷⁰ Fromm, s.35.

²⁷¹ Adam, *Yahudilik...*, s.221.

²⁷² "Zealot" <http://www.merriam-webster.com/dictionary/zeal> Erişim Tarihi: 20.03.2017

İsa'nın on iki havarisinden biri olan Simon'un da Zelot olduğu bilinir. Türkçe metinlerde kendisinden yurtsever Simun olarak bahsedilir.²⁷³ İsa gerçekten Kilise'nin ve Pavlus'un İncillerde ortaya koyduğu şekliyle bir sevgi ve barış sembolü müydü? Yoksa gerçekten Roma işgaline karşı çıkan fanatik bir devrimci miydi? İsa'nın şu sözleri *“Yeryüzüne barış getirmeye geldiğimi sanmayın. Ben barış değil, kılıç getirmeye geldim.”* temel hıristiyan düşüncesini sorgulamaya neden olmaktadır.

Günümüze değin birçok kişi İsa hakkında çeşitli yorumlar yapmış ve Ona çeşitli ünvanlar vermiştir. Kimi zaman sadece bir peygamber olarak kabul edilmiş, kimi zaman olağanüstü güçleri bulunan bir derviş olarak algılanmış ya da kimi zaman din yıkıcı olarak lanse edilmiştir. Hatta Ona devrimci (zelot) diyenler bile çıkmıştır.²⁷⁴ Bu konuda uluslararası saygın bir din bilimci olan Reza Aslan²⁷⁵ *“Zelot”* (2014) adlı kitabında; *“İsa kimdi, o gerçekten bir Tanrı mıydı, yoksa yoksulluğa karşı ayaklanan Yahudi bir devrimci miydi?”* sorularına yeni bir bakış getirerek dogmatik hıristiyan geleneğinden farklı bir yaklaşım ortaya koyarak İsa'nın bir zelot olup olmadığını tartışır. Aslan, eserin Giriş kısmında *“Bu kitap, tarihteki İsa'yı, Hıristiyanlıktan önceki İsa'yı; iki bin yıl önce Celile kırsalında dolaşmış, Tanrı Krallığı'nı kurma hedefiyle idealist bir hareket için yandaş toplamış ancak Kudüs'e girişi ve Tapınakta yaptığı sözlü kara saldırının ardından misyonu başarısız olmuş, Roma tarafından isyan suçu ile tutuklanıp idam edilmiş, siyasi bilince sahip devrimci Yahudi'yi mümkün olduğu ölçüde yeniden ortaya çıkarma çabasıdır”*²⁷⁶ diyerek amacını özetler.

2.2.7. Yahudi Hıristiyanların Kristolojisi

İsa Mesih'in ölümünde sonra yaşanan gelişmelerle beraber Yahudilik ile Hıristiyanlık arasındaki bağların kopması ile birlikte hem Yahudiler hem de Hıristiyanlar tarafından heretik kabul edilip dışlanmaya maruz kalan Yahudi hıristiyanlardan bahsetmek gerekir. Onlar için Tanrı, üç değildir, kesin olarak tektir. İsa, Yahudilere vaadedilen Mesih'in kendisidir ama ilah değildir. Yine onlara göre, kişinin kurtuluşa ermesi için ancak iki

²⁷³ Aslan, s.13.

²⁷⁴ *İsa'nın Yaşamı ve İlk Kilise Tarihi*, Yeni Yaşam Yay., İstanbul 2013, s.198.

²⁷⁵ Reza Aslan, İran asıllı olup saygın bir uluslararası yazar ve din bilimcidir. Kaliforniya Üniversitesi, Santa Barbara'da din sosyolojisi alanında doktora derecesi almıştır. Eserini Yeni Ahit üzerine gerçekleştirdiği yirmi yıllık araştırmalarının sonunda yazmıştır.

²⁷⁶ Aslan, s.36.

şey vasıtası ile mümkün olur. Bunlar; Tanrı'ya iman ve salih ameldir.²⁷⁷ Bunlar, İsa'nın mesih oluşuna inanma dışında tamamen Yahudi geleneğini sürdürmüşler ve M.S. V. yüzyıla kadar farklı isimlerle kendi varlıklarını devam ettirmişlerdir. Yahudi-Hıristiyanlık şemsiye bir kavram olarak düşünüldüğünde bu şemsiyenin altında bazı farklı özelliklere sahip Ebionitler, Nasıralılar ve Elkasiler gibi grupların yer aldığı bilinmektedir.²⁷⁸ “Fakirler” anlamına gelen Ebionitler topluluğunun kristolojisine baktığımızda, onlara göre İsa, bakire bir anneden değil Meryem ve Yusuf'un çocukları olduğunu kabul ederler. Onlara göre, İsa Mesih bir peygamberdir ve diğer insanların Tanrı'nın oğlu olması anlamında İsa'yı Tanrıoğlu olarak görürler. Yahudi şeriatına göre yaşayan ve Matta İncili'ini kabul eden Ebionitler için Pavlus, Yahudi şeriatının ve Hıristiyan hakikatinin düşmanıdır, çünkü o, şeriatı uygulamamış ve sünneti kaldırmıştır. Ebionitlerin aksine Nasıralılar, İsa'nın uluhiyetini ve onun bakire Meryem'den dünyaya geldiğini kabul ederler. Onlar da şeriat emirlerinin bağlayıcı olduğuna inanırlar ancak şeriatın gentile topluluklara uygulanmasını gerekli görmezler. Elkasiler ise Ebionitlerin etkisinde kaldıkları için onların da İsa'yı peygamber olarak kabul ettikleri ve Pavlus'un karşısında oldukları görülür. Şeriatın gereklerini uygulayan Elkasiler, bakireden doğuma inanmazlar ve kendi aralarında bekarlığı reddederek evliliğe aşırı önem vermişlerdir.²⁷⁹ Jerome (347-420) Nasraniler olarak adlandırılan Yahudi hıristiyanlar için “*Masih'i farklı bir tarzda kabul ettiklerini ve eski Yasa'ya riayet etmektен vazgeçemediklerini söyler.*” Yahudi hıristiyanların Mesih'e ve onun bakire Meryem'den doğan Tanrı'nın oğluna inandıklarını söyler. Bu nedenle hem *Yahudi hem Hıristiyan olmak istedikleri için ne Yahudi ne de Hıristiyan olabiliyorlar* şeklinde bir tanımlar.²⁸⁰ Genel olarak Yahudi hıristiyanlar için Yahudi şeriatını sıkı sıkıya uyguladıklarını, İsa'yı Mesih olarak kabul ettiklerini ve teslis yerine tek Tanrı'ya iman ettikleri görülür. Bu açılardan baktığımızda Pavlusçu kristolojiden kesin çizgilerle ayrıldığını söyleyebiliriz.

²⁷⁷ Mustafa **Akyol**, *The Islamic Jesus: How the King of the Jews Became a Prophet of the Muslims*, St. Martin Press, New York 2017, p.6.

²⁷⁸ Aydın, *İsa Sonrası...*, s.88.

²⁷⁹ Bülent **Şenay**, *The Making of Jewish Christianity in Britain*, Hybridity, Identity and Tradition, England 1998, p.40.

²⁸⁰ Jerome'nin görüşlerini Broadhead, *Jewish Ways of Following Jesus*, p.164-165, Mustafa **Akyol**, *Yahudilerin Mesih'i İslam'ın Peygamberi Meryemoğlu İsa*, Düşün Yay., 2018 İstanbul, s.85.

2.3. İsa Mesih'in Yaşamı

İsa (Jesus) sözcüğü, Yunanca “*Iesous*” kelimesinin Latin biçimidir. İbranice “*Jeshua*” ya da “*Joshua*” veya “*Jehoshua*” olarak geçen bu sözcük “*Jehovah is salvation*” yani Yehova/Yahve kurtuluştur, anlamına gelir.²⁸¹ İsa kelimesinin Arapça olduğunu kabul edenler ise “*donuk, beyaz renkte olmak*” anlamında ‘*aves*’ kökünden geldiğini ve rengi beyaz olduğu için onun bu adı aldığını ileri sürerler. Kelimenin “*yönetmek, idare etmek*” anlamındaki “*avs*” kökünden türediğini söyleyenler de vardır.²⁸² “*İsa*” sözcüğünü etimolojik açıdan incelediğimizde İbranice ve Süryanice “*Yeşu*” sözcüğünden Arapça’ya “*İsa*” şeklinde geçtiği görülür. Batılı yazarlardan özellikle Maracci, Landauer ve Nöldeke bu kelimenin Yahudi inancında Tanrı anlamına gelen “*Esau*”dan geçtiğini iddia ederler. Yahudiler Esau’nun ruhunun İsa’ya geçtiği düşüncesinden hareketle İsa’yı Esau şeklinde isimlendirirler.²⁸³ İncillere göre İsa tebliğ faaliyetine başlamadan önce marangozluk işi ile uğraşıyordu.²⁸⁴ Bilgeliği ve öğretileri karşısında halk onun için “*..marangozun oğlu değil mi?*”²⁸⁵ dediği görülür. Buradan hareketle İsa’nın manevi babası Yusuf’un da marangozluk yaptığı görülmektedir. Ayrıca İsa’nın tabiatı tartışmalarında onun marangozluk yapması beşeri yönünü açıklamada delil olarak ileri sürülmüştür.

Özellikle Aydınlanma döneminden günümüze devam eden tarihsel İsa çalışmalarının ortaya konulması ile bazı Hıristiyan çevrelerin bundan rahatsız oldukları iddia edilir. Çünkü bu araştırmaları incelediğimizde pek çok Hıristiyanın temel Hıristiyan inanç akidelerinde yansımaları bulan İsa’nın doğumu ve ölümüyle ilgili sınırlı bilgilerin dışında tarihin İsa’sı ile ilgili daha çok şey öğrenme arzusu içinde oldukları görülmektedir. Ayrıca dinsel ve kültürel çoğulculuğun yadsınamaz bir gerçeklik olduğu günümüz dünyasında taraftarları bağlamında dünyanın en yaygın dinsel geleneği olan Hıristiyanlığın olmazsa olmazı İsa’nın kimliğini ve misyonunun ne anlama geldiğini öğrenmek isteyen pek çok kişi vardır.²⁸⁶

Eldeki mevcut kaynakların bize sunduğu bilgiler ışığında İsa’nın tarihsel yaşamını tam olarak ortaya koymak mümkün değildir. Ancak hıristiyan kutsal metinleri olarak kabul

²⁸¹ Anthony John Mass, “Origin of Name of Jesus Christ”, Catholic Encyclopedia, Volume:3, 1913.

²⁸² Ömer Faruk Harman, “İsa”, D.İ.A. C.22, Ankara, 2000, s.465

²⁸³ D.B. Macdonald, “İsa”, İ.A. İst. 1968. C.V. s.1064

²⁸⁴ Markos 6/3,

²⁸⁵ Matta 13/55.

²⁸⁶ Aydın, *Tarihsel İsa...*, s.13.

edilen Yeni Ahit'in İsa hakkında sunduğu bilgilerden hareketle onun yaşamı hakkında sınırlı da olsa bazı bilgilere ulaşabiliriz.²⁸⁷ Burada karşımıza çıkan temel problem İsa Mesih'in tam olarak bilinip bilinmeyeceği tartışmasıdır. İncillere göre²⁸⁸ İsa Mesih, kral Herod'un ölüm tarihi olan M.Ö. 4 yılında Galile bölgesinin Nasıra kasabasından Beytlehem'e giderken bakire Meryem'den dünyaya gelen Galileli bir Yahudi olarak bilinir. Çocukluğunu ve gençliğini bu kasabada geçirmiş; M.S. 28 yılında Vaftizci Yahya tarafından Ürdün nehrinde vaftiz edilmiştir. Yahya'nın Herod Antipas tarafından başı kesilerek idam edilmesinden sonra yaklaşık otuz yaşlarında tebliğ faaliyetlerine başlamıştır. M.S. 30 yılında Kudüs'deki kutsal mabette bazı olaylara ve karışıklıklara sebebiyet verdiği için Kudüs bölgesinin asayişinden sorumlu dönemin Başkahini Kayafas (Caiphas) tarafından tutuklatılmış; kargaşa, anarşi ve isyan çıkarmakla suçlanarak ölüm cezasına çarptırılmıştır. Dönemin Roma Valisi Pontius Pilatus tarafından çarpmıha gerdirilerek idam edilmiştir. Ölümünün üçüncü gününde dirilmiş ve göğe yükselmiştir.²⁸⁹ Fakat İsa gerçekte kimdi? Bu konuda İsa'nın yaşadığı dönemde İsa'nın kimliği konusunda çeşitli görüşler olduğu görülmektedir. Vaftizci Yahya'nın Hirodes Antipa tarafından öldürüldükten sonra İsa'nın faaliyetleri Hirodes Antipa'nın kulağına gitmiştir. İnsanlar İsa'nın kim olduğunu Antipa gibi merak etmeye başlamıştır. Bazıları onun Vaftizci Yahya, bazıları Elias (İlyas) ve bazıları da herhangi bir kahin olduğunu zannederken havarisi Petrus onun Mesih olduğunu ifade eder. İsa'nın özellikle kadınlar arasında sevilen ve tanınan bir kişi olduğu görülür. Bu kadınlar arasında Hirodes sülalesindendi- Hirodes'in yardımcısının karısı da bulunuyordu. Antipa İsa'nın Vaftizci Yahya'yla olan bağlantısını bildiği için ona "*O başını vurdurduğum Yahya'nın ta kendisi, dirilip gelmiş!*".²⁹⁰ dediği bilinmektedir.

İsa, manevi babası gibi doğramacılık²⁹¹ işi ile uğraşıyordu. O dönem Yahudi toplumunda insanı küçük düşüren utanılacak bir iş olarak görülmezdi.²⁹² İsa'nın karakterinin, kişiliğinin ve yaşamının canlı bir resmine ulaşma imkanımız yoktur.

²⁸⁷ Aydın, *Hristiyanlık*, s.85.

²⁸⁸ Modern dönemde tarihsel İsa çalışmalarıyla tarihsel İsa, İncillerin sunduğu İsa portrelerinden ayrılmıştır. İncillerin çizdiği İsa portreleri arasındaki benzerlik ve farklılıklar için bkz. Francis **Watson**, *The Fourfold Gospel: A Theological Reading of the New Testament Portraits of Jesus*, Baker Academic, 2016.

²⁸⁹ Aydın, *İsa'ya...*, s.42.

²⁹⁰ Montefiore, s.97.

²⁹¹ Yahudi geleneklerinde kendini fikri çalışmalara veren bir adamın mutlaka bir sanat öğrenmesi alışıl gelmiş bir adetti. En ünlü bilginlerin bir sanatı vardı; nitekim pek itinalı bir tahsil ve terbiye görmüş olan Aziz Pavlus çadırcılık işi ile uğraşırdı.

²⁹² Renan, s.46.

Çünkü elimizdeki İncillerde yer alan materyeller İsa'nın yaşamından ziyade ilk Kilise'nin ortaya çıkış bağlamı ile ilgilidir. Dolayısıyla İncillerde İsa'ya ait olduğu kabul edilen sözler İncil yazarlarının sözlerinden oluşur ve bizlere sunulan İsa portleri ise tarihin İsa'sı değil, imanın Mesih'idir.²⁹³ Burada sorulması gereken soru biz kaç farklı İsa portresine sahibiz? İncillere göre; İsa Mesih bakire Meryem'den babasız olarak mucizevi bir doğumla dünyaya gelmiş, Tanrıoğlu olarak İsa'nın bedeninde enkarne olmuş, insanlığın günahlarına fidiye olarak çarmıh üzerinde can vermiş ve öldükten üç gün sonra dirilmiştir. Dirildikten sonra havarilere görünerek onların arasında kısa bir süre yaşadktan sonra göğe yükseltilerek Baba Tanrı'nın sağına oturmuştur. Zamanın sonunda yargılamak üzere tekrar geri geleceğine inanılır.

XX. Yüzyılın ikinci yarısından sonra dinsel çoğulculuk ve dinler arası ilişki bağlamında Hıristiyan teolojisinde yaşanan yeni gelişmeler, Hıristiyanlığın diğer dinsel geleneklerle ilişkisi konusunda teologlar için önemli tartışma konularından biri haline gelmiştir.²⁹⁴ Hıristiyan batı düşüncesinde Aydınlanma çağıyla başlayan süreçte İnciller ve Yeni Ahit'in diğer yazıları modern bilimsel yöntemler kullanılarak bir dizi eleştirel araştırmalar öne çıkmış ve bunların bir sonucu olarak da Hıristiyan teolojisinde klasik dogmatik kavramların kullanılmadığı yeni İsa anlayışları ortaya çıkmaya başlamıştır. Bu süreçte gittikçe artan sayıda Hıristiyan teologu çalışmalarında günümüz dünyasında diğer dinsel geleneklerin dini figürlerini dikkate almadan geliştirilecek bir kristolojinin artık ne çağın şartlarına uygun ne de geçerli bir kristoloji olabileceğini ileri sürmeye başlamıştır.²⁹⁵

Filistin bölgesinde yaşayan Nasıralı İsa'nın Yunanca bilmiş olması muhtemel değildir. Çünkü o dönemde putperestlerin çoğunlukta olduğu Kayseriye gibi şehirlerde konuşulan bu dil Filistin bölgesinde yaygın değildi. İsa'nın o zamanlar Filistin'de konuşulan İbrani diliyle karışık Suriye lehçesi olarak Aramice kullandığı bilinmektedir.²⁹⁶

İsa Mesih'in aile münasebetlerinde kan bağına az önem verdiği görülür. Bir gün İsa Mesih'in yanından geçen bir kadın ona “*Seni taşıyan karna, seni emziren memelere ne mutlu!*” diye seslenince İsa ona “*Daha doğrusu, Tanrı sözünü dinleyip onu yerine*

²⁹³ Bultmann, *Theology of the New Testament I*, p.46, *Jesus and Word*, p.13

²⁹⁴ Aydın, *İsa Tanrı mı...*, s.7.

²⁹⁵ Aydın, *İsa Tanrı mı...*, s.13.

²⁹⁶ Renan, s.24.

getirene ne mutlu!” demiştir. Yine bu sözlerini destekler nitelikte bir gün elini havarilere doğru uzatarak *“İşte anam ve kardeşlerim; benim kardeşlerim, babamın iradesine boyun eğenlerdir”* demiştir.²⁹⁷ İsa Musa’nın kanunları aleyhinde bulunmazdı fakat onların yetersizliğini gördüğü bir gerçektir ve bunu hem sözlerinde hem de davranışlarda gösterdiği de olurdu. Eski hakimlerin dediklerinden fazlasını yapmak gerektiğini çevresindekilere anlatırdı. En küçük sert sözü men etmiş, boşanmayı ve her türlü yemini yasaklamış, kisası kötülemiş, tefeciliğe karşı çıkmış ve şehvet arzusunu zina derecesinde bir günah saymıştır.²⁹⁸

Ancak İsa’nın yaşadığı dönemdeki bilinen dini-siyasi hareketlerin herhangi birine tam olarak ait olduğunu düşünmek oldukça zordu. Çünkü, İsa’nın mesajları arasında derin çelişkiler bulmak mümkündür. *“Ben yalnız İsrail halkının kaybolmuş koyunlarına gönderildim”*²⁹⁹ derken ırk ayrımcılığı göze çarpar ancak çarmıh sonrası dirilişin ardından öğrencilerine *“Gidin ve bütün ulusları öğrencilerim olarak yetiştirin”*³⁰⁰ diyerek evrensel bir mesaj verdiği görülür. İsa Mesih, kimi zaman koşulsuz barış çağrısı yapıyor: *“Ne mutlu barışı sağlayanlara, onlara Tanrı oğulları denecek”*, kimi zaman da şiddet ve çatışmayı teşvik eden *“Kılıcı olmayan abasını satıp bir kılıç alsın”*³⁰¹ sözler sarfettiği görülür.

Erich Fromm’a göre; Hıristiyanlığın kökenini anlamaya yönelik her türlü çabanın işe en eski inanç sahiplerinin ekonomik, toplumsal, kültürel ve psikik durumlarını araştırarak başlanması gerektiğini belirtir. Filistin Roma imparatorluğunun bir parçasıydı ancak imparatorluğun ekonomik ve toplumsal gelişimine ayak uyduramamıştı. Uluslararası ticaretle sadece son derece ince bir sosyal tabakanın ilgilenmesi, sadece evlerinde çalışmakta olan zanaatkarlar da büyük ölçüde proleterya sınıfına dahil olmasının yanında dilenciler, vasıfsız işçiler ve köylüler de zamanla onlara katılmıştı. Kırsal kesimde yaşayanlar da Roma devletinin uyguladığı ağır vergiler altında ezilerek gittikçe köleleşiyordu. Fakirleşen ve umudunu gitgide kaybeden bu proleteryanın hemen üzerinde ekonomik bir orta sınıf meydana gelmişti. Bu orta sınıf da Roma idaresinin baskısını yaşıyordu ancak ekonomik açıdan daha iyi durumdaydı. Bu orta sınıfın da üzerinde küçük olmakla birlikte güçlü ve etkili olan feodal beylerden, din adamlarından

²⁹⁷ Renan, s.30.

²⁹⁸ Renan, s.53.

²⁹⁹ Matta 15/24.

³⁰⁰ Matta 28/19.

³⁰¹ Aslan, s.30.

ve zengin aristokratlardan oluşan bir zümre yer alıyordu. Bunlar arasında Ferisiler, Sadukiler ve Am Ha-aretz gibi siyasi ve dini gruplar yer alıyordu.³⁰² Yahudi tarihçi Josefus'a göre Kral Hirodes zamanında Kudüs içinde ve çevresinde yaşayan toplam 24 Yahudi kabilesi vardı. Ancak, bunlardan en etkili olan üç grup olarak Ferisiler, Sadukiler ve Esseniler bilinir. Bunların dışında bir Zelot grubun varlığı da bilinmektedir. Ferisiler; kitlelere yasaları yorumlayan düşük ve orta sınıf kahinlerden ve din bilginlerinden oluşuyordu. Sadukiler; Ferisilere göre daha varlıklı toprak sahibi ailelerden gelen, daha tutucu ve Roma'ya göre daha uyumlu kahinlerden oluşuyordu. Esseniler ise; kendilerini Tapınak otoritesinden ayrı tutan, çoğunluğunu kahinlerin oluşturduğu ve genellikle Ölü Deniz'e yakın Kumran vadisinde yaşadıkları bilinmektedir.³⁰³

2.3.1. İsa'nın Doğumu

İnciller Kral Hirodes döneminde İsa doğmadan önce beklenen Yahudi Mesih beklentisinden bahseder ve İsa'nın doğumu gökbilimciler tarafından doğudan görüldüğünü ve ona tapmaya geldiklerini belirtir.³⁰⁴ Bunları işiten Kral Hirodes ve bütün Yerusâlim halkı tedirgin olmuştur. Bütün başkâhinleri ve halkın din bilginlerini toplayarak onlara Mesih'in nerede doğacağını sorar. “*Yahudiye'nin Beytlehem Kenti'nde*” derler. Çünkü peygamber aracılığıyla şöyle yazılmıştır:

“Ey sen, Yahuda'daki Beytlehem,

Yahuda önderleri arasında hiç de en önemsizi değilsin!

Çünkü halkım İsrail'i güdecek önder

Senden çıkacak.”³⁰⁵

Bunun üzerine Hirodes yıldızbilimcileri gizlice çağırıp onlardan yıldızın görüldüğü anı tam olarak öğrendi. “*Gidin, çocuğu dikkatle arayın, bulunca bana haber verin, ben de gelip ona tapınayım*”³⁰⁶ diyerek onları Beytlehem'e göndermiştir.

³⁰² Erich **Fromm**, *İsa Dogması* (Çev. Bozkurt Leblebicioğlu), Say Yay., İstanbul 2017, s.31.

³⁰³ Aslan, s.63.

³⁰⁴ Matta 2/1-3.

³⁰⁵ Matta 2/6.

³⁰⁶ Matta 2/8.

Yıldız bilimciler, kralı dinledikten sonra yola çıktılar. Doğuda görmüş oldukları yıldız onlara yol gösteriyordu, çocuğun bulunduğu yerin üzerine varınca durdu. Yıldızı gördüklerinde olağanüstü bir sevinç duydular. Eve girip çocuğu annesi Meryem’le birlikte görünce yere kapanarak ona tapındılar. Hazinesini açıp ona armağan olarak altın, günnük ve mür sundular. Sonra gördükleri bir düşte Hirodes’in yanına dönmemeleri için uyarılınca ülkelerine başka yoldan döndüler.³⁰⁷

İsa Mesih’in doğum tarihi bugün tam olarak ortaya konmamış olsa da miladi başlangıç olarak kabul edilen tarihin yanlış olduğu kabul edilir. Bugün kullanılan tarih, 6. yüzyılda yaşamış bir papaz olan Dionysius Exiguus tarafından ortaya konmuştur. İncillerde yer alan bilgilerden hareketle İsa Mesih, Kral Herod döneminde Beytlehem’de dünyaya gelmiştir. Herod’un İsa’yı öldürme planı üzerine meleğin de uyarısıyla Yusuf İsa’yı Kudüs’ün dışına Mısır’a kaçırmış³⁰⁸ ve Herod’un ölümü ile tehlikenin geçince Nasıra’ya geri dönmüşlerdir.³⁰⁹ Tarihçi Josephus’a göre; Herod otuzyediy yıl hüküm sürmüştü ve milattan önce 4 yılında Paskalya’dan önce ay tutulmasından sonra ölmüştür. Roma takvimine göre ay tutulmasının 750 yılının 12-13 Mart gecesi yaşandığı tespit edilmiştir. Paskalya ise 12 Nisan 750 de başladığını gözönüne aldığımızda İsa’nın doğumu ile Herod’un ölümü arasında meydana gelen olaylar iki ya da üç aylık bir zaman diliminde ortaya çıkmıştır. Dolayısıyla İsa’nın doğumu milattan önce 5 yılının sonu veya 4 yılının başı olarak kabul edilebilir.³¹⁰ Kral Herod’un İsa’yı öldürme planı Musa’nın çocukken Firavun’un zulmünden korunmak için hasır sepet içinde Nil’e bırakılışını³¹¹ ve Tanrı tarafından koruma altına alınmasını hatırlatır. Aynı şekilde hükümdarların ileride Mesih olacağına inanılan bebekten kurtulmak için tüm bebekleri öldürme planı yaptıkları görülür. İsa gerçekte nerede doğdu?³¹² Nasıra’da mı, Beytlehem’de mi? İncillerin verdiği bilgilere göre İsa’nın doğum hikayeleri arasında bazı farklı anlatımlar söz konusudur. En eski sinoptik incil olan Markos İncil’inde

³⁰⁷ Matta 2/3-13.

³⁰⁸ Matta 2/13.

³⁰⁹ Matta 2/23.

³¹⁰ Ömer F. Harman ve Pelin Çift, *Kudüs’ün Gizemli Tarihi*, Destek Yay., İstanbul 2016. s.99.

³¹¹ Kuran-ı Kerim’de daha detaylı anlatılan Musa’nın doğum hikayesi için bkz. Kasas 28/7, Taha 20/38-39 ve Eski Ahit Çıkış 2/1-4, 6-20.

³¹² The Pew Research Center tarafından 2010 yılında ABD’de yapılan bir araştırma sonucuna göre; Araştırmaya katılanların %71’i İsa’nın doğum yerini Yeni Ahit’e uygun olarak Beytlehem cevabını verirken %25’i Beytlehem dışında Kudüs (Jerusalem) ya da Nasıra cevaplarını verdikleri görülür. Bkz. “Misidentifying the BirthPlace of Jesus”

<http://www.pewresearch.org/fact-tank/2012/12/21/misidentifying-the-birthplace-of-jesus/> (Erişim Tarihi: 10.09.2017).

İsa'nın doğumuna ilişkin herhangi bir bilgiye rastlanmaz. Markos İsa'nın yaşam hikayesini vaftizci Yahya tarafından vaftiz edilmesi ile başlatır.³¹³ Sinoptikler arasında kabul edilmeyen Yuhanna İncili de Markos gibi İsa'nın yaşam anlatısının başlangıcı olarak vaftiz olmasını seçer.³¹⁴ Dolayısıyla İsa'nın doğumuna ilişkin bilgiler İncillerde sınırlı da olsa Matta ve Luka'ya göre İsa'nın doğum yeri Beytlehem'dir.

Babasız dünyaya gelen İsa'nın erkek ya da kız kardeşleri var mıydı? İncillerde sıkça *İsa'nın kardeşleri*³¹⁵ ifadesi geçmektedir. Bazı yerlerde İsa'nın kardeşleri ile annesi ifadesi birlikte geçtiği görülür. İncillerde erkek kardeşleri olarak Yakup, Yusuf, Simun ve Yahuda isimleri geçerken kız kardeşleri olarak herhangi bir isim geçmez.³¹⁶ İsa'nın kardeşlerinin en büyüğü gerçekten Yakup muydu? Bu konuda hıristiyan gelenek içinde üç farklı görüş bulunmaktadır. Bunlardan ilkinde göre; Yakup, İsa ile aynı anne babadan dünyaya gelen İsa'nın öz kardeşi ve kardeşlerinin en büyüğüdür. Kanonik Yeni Ahit metinlerinde ve M.S.II. yüzyılda Kilise Babalarından Tertullian, Hegelippus ve diğerlerinde bu görüş hakimdir. Ayrıca Protestan düşüncede de bu yorum kabul edilir. İkinci görüşe göre; Yakup, Yusuf'un önceki evliliğinden olma oğludur. Bu görüş sadece Yakup İncili'nde değil aynı zamanda M.S. II. ve III. yüzyılda Kilise Babası Origenes tarafından kabul edilirken III. ve IV. yüzyılda ise kilise tarihçisi Eusebius ve başkaları tarafından savunuldu. Bu yorum daha çok Ortodoks çevrede hakimdir. Üçüncü görüşe göre ise; Yakup, İsa'nın kuzenidir. Yakup'un annesi çarmıhın yanında ayakta duran Meryem, babası ise Clopas'tır. Bu yorum, IV. yüzyıl sonu ile V. yüzyıl başlarında İncilleri Latince'ye çeviren Aziz Jerome tarafından savunulmuştur.³¹⁷ Üç görüşü diyagram yardımıyla daha net görebiliriz.

³¹³ Markos 1/1-9.

³¹⁴ Yuhanna 1/19-28.

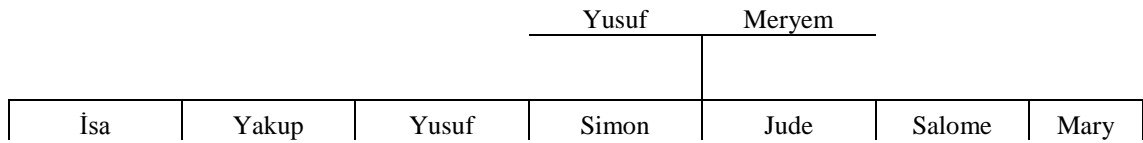
³¹⁵ Matta 12/46, Luka 8/19, Markos 3/31, Yuhanna 7/1-10, Elçilerin İşleri 1/14.

³¹⁶ Matta 13/55-56, Galatyalılar 1/19.

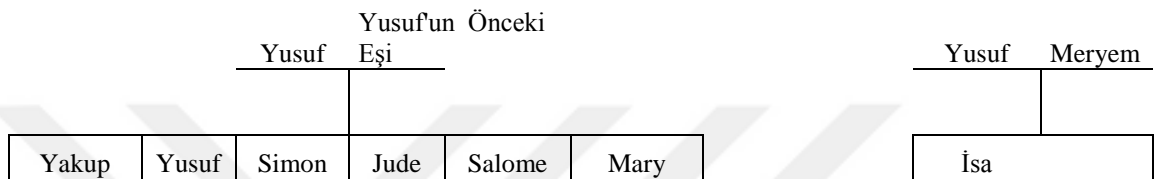
³¹⁷ Nancy E. Roth, *Burial Box of James the Brother of Jesus*, Biblical Archaeology Society Press, Washington 2012, p.20,21.

Şekil 3. İsa'nın Aile Ağacının Üç Farklı Versiyonu

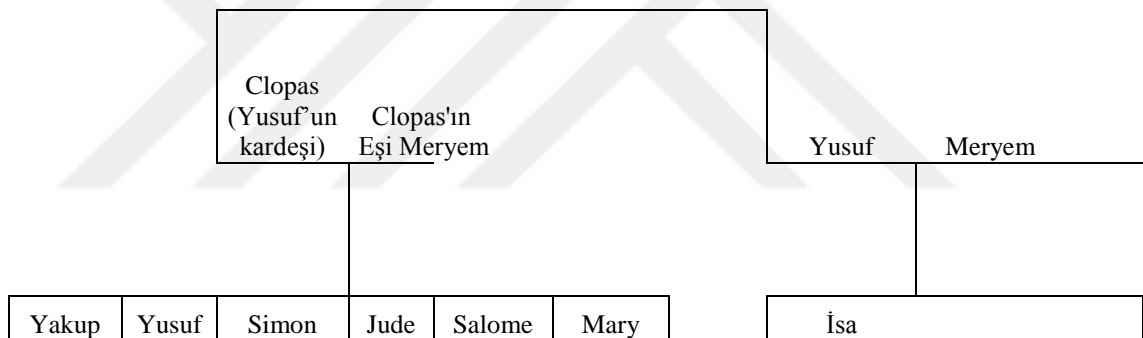
1. Görüş: Yakup, İsa'nın öz kardeşidir.

2. Görüş: Yakup, İsa'nın üvey kardeşidir.

3. Görüş: Yakup, İsa'nın kuzenidir.

Kilise açısından İsa'nın öz kardeşlerinin olması oldukça problemlidir. Çünkü İsa'nın annesi Meryem Yusuf'un nişanlısıydı ve hiç evlenmemişti. Meryem mucizevi bir doğumla ve bakire olarak İsa'yı dünyaya getirmiş ve Tanrı taşıyan anlamında "Theotokos" olarak kabul edilmiştir. Bu düşünceyi korumak için Kilise İncillerde geçen İsa'nın kardeşlerinin öz kardeşleri olmadığını ve annesi Meryem'in nişanlısı Yusuf'un önceki eşinden doğan çocukları olduğu görüşünü kabul eder ancak İnciller Yusuf'un Meryem'den önceki evlilikleri hakkında herhangi bir bilgidenden bahsetmez.

İncillerde İsa ile ilgili bilgilerin oldukça sınırlı olduğunu belirtmiştik. İncillerin genelde İsa'nın çocukluk ve gençlik dönemi üzerine yoğunlaşmadığı görülür. Matta ve Luka'da İsa'nın doğumu, sünneti ve mabedde bulunması ile devam eder. İncillere göre 40 günlükten doğrudan 12 yaşına geçilir. İnciller İsa'nın doğum yeri konusunda farklı görüşler içermektedir. Matta ve Luka'ya göre İsa, Yahudiye'nin Beytlehem kentinde

dünyaya gelmiştir.³¹⁸ İsa'nın adının Nasıra ile birlikte yaygın kullanımı dikkate alındığında bunun sebebi ne olabilir? Yuhanna İncilinde İsa'nın Beytlehem'de doğduğu geçer.³¹⁹ Markos İncili ise diğerlerinden farklı olarak İsa'nın doğumuna dair bilgiler vermeden onun Nasıra³²⁰ şehrinden geldiğini beyan ederek onun memleketi olduğunu ileri sürmüştür. Fakat Yahudi kültürü bağlamında konuyu ele aldığımızda o dönemde yer isimleri ile kişilerin birleştirilerek ifade edildiği görülür. Örneğin, İsa'nın Golgota Tepesi'ne kadar sırtında çarımhını taşımasına yardım eden kişi İncillere göre Kirene'li Simon'dur.³²¹

Ayrıca, İsa'nın doğum yeri ile Yahudilerin mesih beklentisi arasında bir ilişki olduğu görülür. Çünkü, geleneksel Yahudi düşüncesine göre beklenen Mesih Davut soyundan geleceği için Nasıra'dan yani Celile'den çıkması imkansızdır. Buradan hareketle İsa'nın beklenen mesih olabilmesi için Davut'un yaşadığı köyden, Beytlehem'den çıkması gerekir. İsa'nın bu konuda konuşmaktan kaçındığı ve geldiği yeri değil de kendisini gönderene işaret eden konuşmalar yaptığı görülür: *“Ben kendiliğimden gelmedim, beni gönderen gerçektir. Onu siz tanıtmıyorsunuz, Ben onu tanırım, Ben O'ndanım. Beni O gönderdi.”*³²² O dönemde Yahudi kültüründe kullanılan coğrafi ünvanların bir kişinin nerede yaşadığını değil de nereden geldiğini söylemek için sabit olarak kullanıldığını da göz önünde tutmak gerekir. Çünkü, soyadı kullanımının olmadığı bir kültürde coğrafi bir ünvan aynı isme sahip insanları birbirlerinden ayırmanın en iyi yollarından biri olarak kullanılmıştır.³²³

İsa Mesih'in kimliği, tabiatı ve mesajı Hıristiyanlık tarihi boyunca tartışılmış, onun hakkında pek çok eser kaleme alınmıştır. İsa'nın yaşamına dair özellikle çocukluk ve gençlik dönemi hakkında birinci derece kaynaklarda oldukça az bilgi bulunur. Çünkü, hıristiyan teoloji geleneğinde İsa'nın dünyevi hayatından ziyade ölümü, üçüncü gün dirilmesi ve göğe yükselişi daha önemlidir.³²⁴ Burada hıristiyan imanı için önemli olan İsa'nın mucizevi doğumu ve gelişen bazı mucizevi olayların yanında beklenen Mesih

³¹⁸ Matta 2/1, Luka 2/4.

³¹⁹ Yuhanna 7/42.

³²⁰ Markos 1/9. Nasıra kelimesi hem bir yerleşim yerini hem de dini bir hareketin adını ifade eder. Ayrıca kelimenin bunlardan başka *“Tanrı'ya adanmış, Tanrı'nın elçisi, mukaddesi”* gibi anlamlar da taşımaktadır.

³²¹ Luka 23/26.

³²² Yuhanna 7/1-29.

³²³ Ben **Witherington III**, *Da Vinci Kurmacası* (Çev. Banu Irmak), Kariyer Yay., İstanbul 2004. s.17.

³²⁴ Harman ve Çift, s.466.

olabilmesi için Beytlehem’de doğmasıdır. İsa Mesih’in gelişi İsraili kahinler tarafından yüzlerce yıl önceden haber verildiği ve onun Yahudilere yaklaşık iki bin yıl önce İbrahim’in Kalde uygarlığının Ur şehrinde yaptığı çağrıyla başlayan Tanrı tezahürünün doruk noktası olduğuna inandıkları kabul edilir.³²⁵

Bu konuda İsa’nın ölümünden sonra ilk Yahudi-Hıristiyan cemaatlerin İsa’nın mesih olamayacağı tezini kanıtlamak için Nasıra’da doğduğunun kullanıldığı, tam tersine bu eleştiriyi çürütmek ve İsa’nın mesih olma iddialarını güçlendirmek için Davut ile aynı şehirde doğduğunu göstermek için İsa’nın Beytlehem’de doğduğu İncillere eklendiği de öne sürülmüştür.³²⁶

İsa’nın doğduğu yıllarda Filistin, Roma imparatorluğunun hâkimiyeti altında idi. Yahudiler, çeşitli mezheplere bölünmüş, dini konular çıkar meselesi olmuştu. Kudüs’teki, Kutsal mâbet ticaret yeri haline getirilmiş, şekilcilik samimiyeti boğmuştu. Tek Tanrı inancına sahip Yahudiler, Putperest Romalılarından kurtulma yollarını aramışlardır. Bunun için bir kurtarıcı, Mesih bekledikleri sırada İsa dünyaya gelmiştir. İsa bu sırada ortaya çıktı.

İncillerde İsa’nın doğum hikayesi şu şekilde anlatılır: *“İsa Mesih’in doğumu şöyle oldu: Annesi Meryem, Yusuf’la nişanlıydı. Ama birlikte olmalarından önce Meryem’in Kutsal Ruh’tan gebe olduğu anlaşıldı. Nişanlısı Yusuf, doğru bir adam olduğu ve onu herkesin önünde utandırmak istemediği için ondan sessizce ayrılmak niyetindeydi. Ama böyle düşünmesi üzerine Rabb’in bir meleği rüya da ona görünerek şöyle dedi: “Davut oğlu Yusuf, Meryem’i kendine eş olarak almaktan korkma. Çünkü onun rahminde oluşan, Kutsal Ruh’tandır. Meryem bir oğul doğuracak. Adını İsa koyacaksın. Çünkü halkını günahlarından o kurtaracak.” Bütün bunlar, Rabb’in peygamber aracılığıyla bildirdiği şu söz yerine gelsin diye oldu: “İşte, kız gebe kalıp bir oğul doğuracak; adını İmmanuel koyacaklar.” İmmanuel, Tanrı bizimle demektir. Yusuf uyanınca Rab’bin meleğinin buyruğuna uydu ve Meryem’i eş olarak yanına aldı. Ama oğlunu doğuruncaya dek Yusuf ona dokunmadı. Doğan çocuğun adını İsa koydu.”³²⁷*

³²⁵ Alev **Alatlı**, *Kökler, Batıya Yön Veren Metinler*, İlke Eğitim ve Sağlık Vakfı Yay., İstanbul 2010, C.1, s.3.

³²⁶ Aslan, s.71.

³²⁷ Matta 1/18-25, Luka 1/26:38.

İsa'nın babasız dünyaya gelişi İncillerde sadece Matta ve Luka'da anlatılır. İncillere göre İsa'nın doğumu esnasında mucizevî olaylar yaşanmıştır. Bu mucizevî olaylar arasında etrafı bir ışık kaplaması; tabiatın ve bütün canlıların hareketsiz kalması, Meryem ve Yusuf'un ve çevredeki çobanların korkması, sancısız doğum olması ve meleklerin Tanrı'ya hamd etmesi, doğan çocuğun gülmesi gibi çeşitli versiyonlarda anlatılmıştır.³²⁸ Ancak, kananonik İnciller arasında yer almayan Filip İncili'ne göre, İsa'nın biyolojik babası Yusuf'tur. Olay şu şekilde geçer: “Marangoz Yusuf zanaatı için gerekli olan ahşapı elde etmek için bir bahçe yaptı. Diktiği ağaçlardan haç yapan oydu. Kendi dölü diktiği ağaçlardan birine asıldı. Onun dölü İsa idi ve diktiği ise haçtı.”³²⁹

İncillerden Matta ve Luka'da geçen İsa'nın babasız olarak bakire Meryem'den dünyaya gelişine İlk Kilise döneminden itibaren kabul edildiğini ve İznik ve Kadıköy konsil kararları arasında yer aldığını bilinmektedir. İsa'nın bakireden dünyaya gelmesi hıristiyan teolojide özellikle kristoloji ve soteriyoloji bağlamında oldukça önemlidir. Çünkü bakireden doğumun reddedilmesi aynı zamanda Tanrı'nın sözünü reddetmek anlamına gelmektedir. Yeni Ahit kristolojisi açısından İsa, Tanrı'nın mucizevi bir hediyesi olarak dünyaya ve insanlığa armağandır.³³⁰

İsa'nın doğumuna tanıklık eden müneccimler öyküsü dört İncil'den sadece Matta'da geçmektedir. İsa, Kral Hirodes'in günlerinde, Yahudiye Beytlehem'inde doğduğu zaman doğudan Yeruslaim kentine müneccimler geldiler ve şöyle dediler: O zaman Hirodes müneccimleri gizlice çağırdı; ve onlardan yıldızın ne vakit gözüktüğünü iyice öğrendi. Müneccimler yola çıktıktan sonra Rabbin meleği Yusuf'a rüya da görünüp şöyle der: “*Kalk, anası ile çocuğu al, ve Mısıra kaç; ve ben sana söyleyinceye kadar orada kal; çünkü Hirodes çocuğu yok etmek için onu arayacaktır.*” O vakit, Hirodes müneccimler tarafından oynatıldığını görünce, çok kızar ve Beytlehem'de ve bütün sınırları içinde, müneccimlerden iyice öğrendiği zamana göre, iki yaşındaki ve daha aşağı bütün erkek çocukları öldürtür.³³¹

³²⁸ Luka 2/8-20.

³²⁹ Filip, 91.

³³⁰ Akin, Christology, p.65.

³³¹ Matta, 2/1-16.

İnciller İsa'nın sekiz günlükken sünnet olduğunu yazar.³³² Sünnet olma İbrahim'den beri bir ahit sembolü olarak Yahudiler arasında çok önemli bir dini ibadetti. Aynı zamanda Yahudi topluluğunun bir üyesi olma anlamı da taşıyan sünnet olma, aynı zamanda Yahudileri diğer milletlerden ayıran bir özellik olarak da görülmüştür.³³³ Tanrı, Avram'la yaptığı anlaşmada bazı vaatlerde bulunur. *“İbrahim'e seninle ve soyunla kuşaklar boyunca, sonsuza dek sürdüreceğim. Senin, senden sonra da soyunun Tanrısı olacağım. Bir yabancı olarak yaşadığın toprakları, bütün Kenan ülkesini sonsuza dek mülkünüz olmak üzere sana ve soyuna vereceğim. Onların Tanrısı olacağım.”* Fakat, Tanrı bunun karşılığında İbrahim'den ve onun soyundan gelenlerden kuşaklar boyu antlaşmaya bağlı kalmalarını ister. *“Seninle ve soyunla yaptığım antlaşmanın koşulu şudur: Aranızdaki erkeklerin hepsi sünnet edilecek. Sünnet olmalısınız. Sünnet aramızdaki antlaşmanın belirtisi olacak. Evinizde doğmuş ya da soyunuzdan olmayan bir yabancından satın alınmış köleler dahil sekiz günlük her erkek çocuk sünnet edilecek. Gelecek kuşaklarınız boyunca sürecek bu. Evinizde doğan ya da satın aldığınız her çocuk kesinlikle sünnet edilecek. Bedeninizdeki bu belirti sonsuza dek sürecek antlaşmamın simgesi olacak. Sünnet edilmemiş her erkek halkının arasından atılacak, çünkü antlaşmamı bozmuş demektir.”*³³⁴ Dolayısıyla Eski Ahit geleneğinde Tanrı ile olan ahitleşmeye bağlılığın simgesi olarak görülmüştür. Tarih boyunca Yahudilerin ahit üzerine Tanrı'nın vaadine uygun olarak sünnet olmaya özen gösterdikleri bilinmektedir.

Çağdaş dönem İsa araştırmacıları arasında İsa'nın bir bakireden doğduğunu kabul etmeyenler bulunur.³³⁵ Özellikle Easter öncesi yaşayan tarihsel İsa'nın yaşamını ön plana çıkaran tarihselci araştırmacılar İsa'nın doğumu, yaşamı ve ölümünde mucizevi olayların daha çok İsa'nın çarmıh hadisesinden sonra ilk dönem hirsitiyanların sahip oldukları tecrübelerin etkisinde İncillerde yer aldığını iddia ederler. Bu nedenle, İncillerin ortaya koyduğu İsa'nın doğum hikayeleri son dönem Tarihsel İsa araştırmaları ile farklı görüşler ortaya atılmıştır.

2.3.2. İsa'nın Enkarnasyonu

Enkarnasyon inancı, Kilise'nin temel esaslarından birisidir. Bu inanışa göre, Logos yani Tanrı etleşerek/bedenleşerek insan olmuştur. İnsan bedenine giren bu Tanrı, Hirsitiyan

³³² Luka 2/21.

³³³ Aydın, *Hirsitiyan...*, s.6.

³³⁴ Yaratılış, 17/7-14.

³³⁵ Borg, *Does the Historical Jesus Matter?*, p.182.

inancına göre İsa Mesih'tir. Felsefi bir ifadeyle enkarnasyon, aşkın olan Tanrı'nın, İsa Mesih'in bedeni aracılığıyla insanlık tarihine dahil olma hadisesidir. Enkarnasyon olayını Yuhanna İncili dışında sinoptiklerde bulmak mümkün değildir. Yuhanna, Logos'un yani Söz'ün Tanrı olduğunu ve her şeyin onun sayesinde varlığa geldiğini şu sözlerle ifade eder:³³⁶ *“Başlangıçta Söz vardı. Söz Tanrı'yla birlikteydi ve Söz Tanrı'ydı. Başlangıçta O, Tanrı'yla birlikteydi. Her şey onun aracılığıyla var oldu, var olan hiçbir şey onsuz olmadı. Yaşam O'ndaydı ve yaşam insanların ışığıydı. Işık karanlıkta parlar. Karanlık onu alt edemedi.”*³³⁷ *“Söz, insan olup aramızda yaşadı. Onun yüceliğini –Baba'dan gelen, lütuf ve gerçekle dolu biricik Oğul'un yüceliğini– gördük. Yahya ona tanıklık etti. Yüksek sesle şöyle dedi: “³³⁸‘Benden sonra gelen benden üstündür. Çünkü o benden önce vardı’ diye sözünü ettiğim kişi budur.”* Bu konuda, Presbiteryen teolog H.H. Farmer'a göre İsa Mesih'te Tanrı kendi kendini vahiyde bedenleşerek ve aramızda ikamet ederek tarihe gelmiştir. Bu vahiy eşsiz ve biriciktir ve insanlığın kurtuluşu için olmazsa olmazdır.³³⁹

Geleneksel hıristiyan teolojiye göre, İsa itaatkarlığının bir ödülü olarak Tanrı tarafından evlatlık alınmadı; aksine İsa her zaman, hatta daha doğmadan Tanrı'nın oğluydu. O insan yaşamında Tanrı'nın ilahi doğasını paylaşıyordu. Vücut bulma olarak bilinen bu düşünceye göre, Hıristiyan düşüncesinde bu görüş enkarnasyon ile açıklanır. Yani Tanrısal töz (cevher) İsa'da bedenleşmiştir. Hıristiyanlığın temel düşüncesi haline gelen enkarnasyon bağlamında Tanrı'nın ebedi ilahi oğlu, İsa'nın şahsında insanlık halini aldı. Tanrı'nın krallığını gökyüzünden yeryüzüne indirmek için ilahi oğlunu dünyaya insan olarak gönderdi.³⁴⁰

Enkarnasyon felsefi anlamda mantıksal olarak açıklanabilir mi? Ludwig Wittgenstein, *“Tractatus”* adlı eserinde dinin ve etiğin öznel doğrularını dil aracılığıyla ifade etmenin mümkün olmadığını ve bu doğrultuda *“üzerine konuşulamayan konusunda susmalıdır.”* der. James Conant, dilde ifade edilemeyenler konusunda sadece bireyin yaşamının varoluşsal bağlamında konuşulabileceğini ekler. Ona göre, hıristiyanlığın en ayırteci özelliklerinden biri olan enkarnasyon inancı dilsel olarak ifade etmek olanaksız olduğu

³³⁶ Akdemir, s.107.

³³⁷ Yuhanna 1/1-5.

³³⁸ Yuhanna 1/14-15.

³³⁹ H.H. **Farmer**, *The Servant of the World*, London, Nisbet 1941, p.18.

³⁴⁰ Jones ve Pallfy, s.208.

gibi rasyonel olarak anlaşılabilir olanın bütünüyle antitezini meydana getirir.³⁴¹ “*Saçma olduğu için inanıyorum*” yani rasyonel temelde açıklanamayan olarak gören bu görüşün ilk dönem temsilcileri arasında Kilise Babası Tertullian’dır. Tertullian, Marcion’un Mesih’in enkarnasyonunu saçma olarak yorumlamasına tepki olarak şu yargılarda bulunur: “*Tanrı için hangisi daha anlamsız ve utanılacak bir şeydir; doğması mı? ölmesi mi? Bana yanıt ver, çünkü sen hakikati öldürmekte sin. Tanrı gerçekten haça gerilmedi mi? Ve o haça gerildiği gibi gerçekten ölmedi mi? Yoksa bizim tüm inanışımız yanlış mi? Niçin bizim inancımız için gerekli olan şeyi yıkıyorsun? Hangisi daha anlamsız... Tanrı’nın oğlu doğdu; çünkü o utanılacak bir şeydir; fakat ben bundan utanmam. Tanrıoğlu öldü; çünkü o saçmadır, ona inanılması gerekir, o gömüldü ve tekrar dirildi; bu kesindir, çünkü o imkansızdır.*”³⁴² Gregoire, “bedenleşme” motifi ile ilgili açıklamasında “*Düşen insanın tekrar kaldırılmaya ihtiyacı var, hayatı kaybeden bir insan hayatını vermeye ihtiyacı olan insandır.*”der. Burada görülüyor ki, Kilise Babaları için Mesih İsa ve Bedenleşmiş Kelamının sırrı ile insanın Tanrılaşması sırrı sıkıca birbirine bağlıdır.³⁴³ Bu noktada enkarnasyon meselesi inanılması gereken bir şey midir? ya da anlaşılması gereken bir şey midir? İman ve akıl ilişkisi bağlamında bu konuda fideistler ikiye ayrılmıştır. Radikal fideist gruptakiler katı bir şekilde dini doğruları sadece inanç/iman meselesi olduğunda ısrar etmişler ve inanılması gereken bir mesele olarak görmüşlerdir. İlimli fideist gruptakiler ise “*İnanmadıkça anlayamazsın*”³⁴⁴ görüşünde birleşerek imanı anlamının ve bilmenin ön şartı olarak kabul etmişlerdir.

2.3.3. İsa’nın Çocukluğu

İnciller arasında İsa’nın doğum hikayeleri konusunda bazı farklılıklar vardır. Örneğin, Matta ve Luka doğumu ve çocukluğu hakkında bilgi verirken Markos İsa’nın vaftiz edilmesi başlatır. Yuhanna İncili ise tamamen tanrısal yanı ile İsa’yı anlatmaya başladığı için çocukluk dönemine dair herhangi bir bilgi bulamayız. İsa’nın 12 yaşından itibaren yaklaşık 30 yaşında vaftiz olup ilk tebliğ faaliyetlerine başladığı zamana kadar ömrünü nerede geçirdiği ve neler yaptığı hakkında herhangi bir bilgi mevcut değildir. “*Kayıp Yıllar*” olarak da adlandırılan yaklaşık 18 yıl bir insan ömrü için kısa bir zaman

³⁴¹ Recep Alpyağlı, *Wittgenstein ve Kierkegaard’dan Hareketle Din Felsefesi Yapmak*, İz Yay., İstanbul 2013. s.34.

³⁴² Alpyağlı, s.45.

³⁴³ Morali, s.128.

³⁴⁴ St. Augustinus, *Faith Seeking Understanding*, p.258

dilimi değildir. İsa Yahudi geleneklerine göre sekizinci gün sünnet edilmiş ve daha ana rahmine düşmeden önce isminin İsa olacağı Melek tarafından bildirilmiştir.³⁴⁵

İncillere göre İsa'nın bir yemlikte mütevazı şartlarda doğduğu görülür. Yahudi geleneklerine göre hareket eden anne babası çocuk İsa'yı Rabb'e adamak için kutsal bir zamanda Yerus alim'e gitmişlerdir. Çünkü, o dönemde ilk doğan her erkek çocuğun Rabb'e adanması beklenirdi. Yerus alim'de doğru ve dindar birisi olan şimon, İsrail'i kurtaracak kişiye bekliyordu. Çünkü, şimon'a mesihi görmeden ölmeyeceği Kutsal Ruh aracılığıyla bildirilmiştir. şimon Tapınak'ta İsa'yı kucağına alınca şunları söyler:

“Ey Rabbim, verdiğin sözü tuttun;

Artık ben, kulun huzur içinde ölebilirim.

Çünkü senin sağladığın,

Bütün halkların gözü önünde hazırladığın kurtuluğu,

Ulusları aydınlatıp

Halkın İsrail'e yücelik kazandıracak ışığı

Gözlerimle gördüm.”³⁴⁶

İsa'nın annesiyle babası, onun hakkında söylenenlere şaştılar. şimon onları kutsayıp çocuğun annesi Meryem'e şöyle der: *“Bu çocuk, İsrail'de birçok kişinin düşmesine ya da yükselmesine yol açmak ve aleyhinde konuşulacak bir belirti olmak üzere belirlenmiştir. Senin kalbine de adeta bir kılıç saplanacak. Bütün bunlar, birçoklarının yüreğindeki düşüncelerin açığa çıkması için olacak.”³⁴⁷*

İsa'nın on iki yaşında başından geçen bir olayı Luka şöyle anlatır: Her yıl Fısıh Bayramı için Yerus alim'e giden İsa'nın anne ve babası, İsa on iki yaşına gelince yine gittiler. Bayramdan sonra eve dönerlerken k  uk İsa Yerus alim'de kaldı. Bunu farketmeyen annesiyle babası, çocuğun yol arkadaşlarıyla birlikte olduğunu sanarak bir günlük yol gittiler. Sonra O'nu akrabalar ve dostlar arasında aramaya başladılar. Bulamayınca O'nu araya araya Yerus alim'e döndüler.    gün sonra O'nu tapınakta buldular. Din

³⁴⁵ Luka 2/21.

³⁴⁶ Luka 2/25-34.

³⁴⁷ Luka 2/25-35.

öğretmenleri arasında oturmuş, onları dinliyor, sorular soruyordu. O’nu dinleyen herkes, zekâsına ve verdiği yanıtlara hayran kalıyordu. Annesiyle babası O’nu görünce şaşkırdılar. Annesi, “Çocuğum, bize bunu niçin yaptın? Bak, babanla ben büyük kaygı içinde seni arayıp durduk” dedi. O da onlara, “Beni niçin arayıp durdunuz?” dedi. “Babam’ın evinde bulunmam gerektiğini bilmiyor muydunuz?” Ne var ki, onlar İsa’nın ne demek istediğini anlamadılar. İsa onlarla birlikte yola çıkıp Nasıra’ya döndü. İsa onların sözünü dinlerdi. Annesi bütün bu olup bitenleri yüreğinde sakladı. İsa bilgelikte ve boyda geliyor, Tanrı’nın ve insanların beğenisini kazanıyordu.³⁴⁸

2.3.4. İsa’nın Vaftizi ve İlk Tebliği

Vaftiz sözcüğü Grekçe kökenlidir ve “suya batırma, daldırma” anlamı taşır. Dinsel açıdan taşıdığı anlam ise kişinin eski günahlı yaşama ölmesi, yeni ve temiz bir yaşama doğmasıdır.³⁴⁹ Katolik ve Ortodoks Hıristiyanların üzerinde uzlaştığı yedi sakramentten biridir. Kilisenin en çok icra ettiği ritüel olarak vaftiz, çocuklar ve hıristiyanlığı din olarak seçen yetişkinlerin hıristiyanlığa girişinde yapılır. Vaftiz, rahip tarafından İsa Mesih’in havarilere Matta İncili’nde bildirdiği şekilde “*Seni Baba, Oğul ve Kutsal Ruh adına vaftiz ediyorum*”³⁵⁰ şeklinde yapılır. Vaftiz, kişiyi kutsal kılmaz, aklamaz ya da kurtarmaz. Kişi ancak İsa’ya iman etmekle kurtulur. İsa’ya iman edip İncilleri Tanrı sözü olarak kabul eden kişi vaftiz olur. Vaftiz, aslında verilmiş kararın sadece törensel bir kısmıdır.³⁵¹

Vaftiz günümüzde hala en önemli sakramenttir. Vaftizin hıristiyan teolojisinde iki anlamı bulunmaktadır. Bunlardan ilki, günahlardan temizleme; ikincisi de kutsal ruhun kabul edilmesidir.³⁵² Vaftizci Yahya’nın suya dalması ya da vücudun bir bölümü yıkanması ile yapılan vaftizin suyun maddi ve manevi kirlerden arındırıcı etkisiyle hıristiyanlığa girişin en önemli ritüeli olarak algılandığı görülür.

Sinoptik İncillerde geçen İsa’nın vaftiz olması hakkında Yuhanna İncili’nde de bazı bilgiler bulmak mümkündür. Birçok Ferisi ile Saduki’nin vaftiz olmak için kendisine

³⁴⁸ Luka 2/41-51.

³⁴⁹ *İsa’nın Yaşamı ve İlk Kilise Tarihi*, Yeni Yaşam Yay., İstanbul 2013, s.205.

³⁵⁰ Matta 25/19.

³⁵¹ *İsa’nın Yaşamı ve İlk Kilise Tarihi*, s.206.

³⁵² Paul Tillich, *A History Christian Thought*, A Touchstone Book, NewYork 1967, s.48.

geldiğini gören Yahya onlara şöyle seslenir: “*Ey engerekler soyu!*”³⁵³ *Gelecek gazaptan kaçmak için sizi kim uyardı?*” İsa’nın vaftiz olması ile ilgili bazı sorular sorulabilir. Bunlardan ilki, İsa neden vaftiz olmuştur? İkincisi, Hıristiyan imanında bütün doğruluğun içini dolduran vaftiz ne anlama gelmektedir? Üçüncüsü, Kutsal Ruh niçin İsa’nın üzerine inmiştir? Dördüncüsü, cennetten gelen sesin önemi nedir? Dolayısıyla bütün bu sorular İncillerin bildirdiğine göre İsa’nın yaşadığı vaftiz hadisesi sıradan bir olay değildir. Birçok yönden hem teolojik açıdan hem de tarihsel açıdan oldukça önemlidir. İsa’nın vaftizi hakkında bazı tespitler de bulunmak mümkündür. İlk olarak, İsa’nın vaftizi onun tebliğ faaliyetinin başlangıcıdır. İkincisi, onun vaftizi onun beşeri yönünü destekler. Üçüncüsü, onun vaftizi Baba Tanrı’nın iradesine onun itaatinin üstün bir şekilde halka deklarasyonudur. Dördüncüsü, Mesih’in vaftizi üçlü Tanrı’nın bir vahyi için vesiledir. Beşincisi, Baba’nın oğlunu onure etmesi için bir fırsattır. Altıncısı, İsa’nın vaftizi onun halka tebliği için Baba’nın Ruhu onun üzerine inmesiydi. Yedincisi de İsa’nın vaftizi onun olabileceği yönde bir Mesihçi bir eylemdi.³⁵⁴ Vaftiz sakramenti hıristiyanlar için basitçe bireysel olarak et ve kandan oluşan bir beden olmanın ötesinde vaftiz ile birlikte Mesih’in bedenine yani tüzel bir vücuda dahil olması anlamına gelir.³⁵⁵ İsa’nın vaftizi ile ilgili Pavlus Mektubunda “*Mesih İsa’ya vaftiz edildiğimizde, hepimizin Onun ölümüne vaftiz edildiğimizi bilmez misiniz? Baba’nın yüceliği sayesinde Mesih nasıl ölümden dirildiyse, biz de yeni bir yaşam sürmek üzere vaftiz yoluyla Onunla birlikte ölüme gömüldük.*”³⁵⁶ yazmıştır. Burada Pavlus vaftiz olmanın önemi açıklayarak vaftiz sayesinde günaha ve ölüme galip gelen İsa’nın dirilişine benzettiği görülmektedir.

İncillerde Vaftizci Yahya hakkında bilgiler bulmak mümkündür. Öncelikle İncillerde Yahya İsa’nın vaftiz olmasında etkili olan bir şahsiyettir. Çölde yaşayan Yahya, insanları günahlarının bağışlanması için tövbe edip vaftiz olmaya çağırıyordu.³⁵⁷ Markos’un anlattığına göre Yahya’nın kendine özgü bir yaşamı vardır. Yahya’nın deve tüyünden giyindiği, belinde deri kuşağının olduğu ve çekirge ve yaban balı yiyerek

³⁵³ Aynı şekilde daha sonraları İsa’nın da Ferisiler ve Yahudi din bilginleri için “Engerekler soyu” ifadesini kullandığı görülür. Bkz. Matta 12/34, 23/33.

³⁵⁴ Daniel L. Akin, *Christology: The Study of Christ*, Rainer Publishing, 2013, p.72.

³⁵⁵ Streufert, p.219.

³⁵⁶ Romalılar 6/3-4.

³⁵⁷ Markos 1/4.

beslendiğini bilinmektedir.³⁵⁸ Markos'a göre teolojik açıdan Yahya'nın varlığının ve öğretisinin en önemli noktasının Tanrı'nın oğlu İsa Mesih'le ilgili Müjde'nin başlangıcı olduğunu belirtmesidir.³⁵⁹ İsa, vaftiz olduğunda yaklaşık otuz yaşındadır.³⁶⁰ Vaftiz anında dua ederken gök açılır ve Kutsal Ruh, bedensel görünümde, güvercin gibi onun üzerine iner. Gökten, "*Sen benim sevgili Oğlum'sun, senden hoşnudum*" diyen bir ses duyulur.³⁶¹ Buradaki göklerden gelen sesin üzerine düşünmek gerekir. Çünkü Eski Ahit'in Mezmurlar kitabında "*Rabb'in bildirisini ilan edeceğim: Bana, 'Sen benim oğlumsun' dedi. Bugün ben sana Baba oldum*"³⁶² ifadesi ile Yeşeya kitabındaki "*İşte kendisine destek olduğum, gönlümün hoşnut olduğu, seçtiğim kulum! Ruhum'u onun üzerine koydum, adaleti uluslara ulaştıracak*"³⁶³ ifadelerini çağrıştırmaktadır. Dolayısıyla İsa'nın vaftizinde yaşanan hadiselerin Eski Ahid'de Mesih'in gelişini müjdeleyen olaylara benzediği görülmektedir.

Yahya'nın hem "*Benim senin tarafından vaftiz edilmem gerekir*" sözlerinden hem de "*Benden sonra benden daha güçlü olan geliyor. Eğilip onun çarıklarının bağını çözmeye bile layık değilim. Ben sizi suyla vaftiz ettim ama o sizleri Kutsal Ruh'la vaftiz edecektir*"³⁶⁴ sözlerinden hareketle Yahya'nın, İsa'nın kendisinden üstün olduğunu belirttiği ve beklenen kişinin habercisi konumunda olduğu görülür. Aynı şekilde İncillerde İsa'nın da Yahya'yı övücü sözlerine şu şekilde örnek verebilir: "*Size şöyle söyleyeyim, kadından doğanlar arasında Vaftizci Yahya'dan daha üstün biri çıkmamıştır. Bununla birlikte, Göklerin Egemenliği'nde en küçük olan ondan üstündür.*"³⁶⁵ diyen İsa'nın burada hem kendisinden önce yaklaşan Tanrı Krallığı'nın habercisi olması ve insanları tövbe etmeye çağırması bakımından eskatolojik bir zat olarak zikrettiği hem de kendisine tabi olup iman edenlerin durumu hakkında Yahya ile bir karşılaştırma yaptığı görülür. Sinoptiklerde yer alan bilgilerden hareketle İsa ile Yahya arasında ne tür benzerlikler kurulabilir? Ya da kurulmalı mıdır? Yahya'nın ve İsa'nın ilk karşılaşmadan önce Yahya'nın gelecek kişiden haber vermesi, İsa'nın da Yahya'nın faaliyetlerinden haberdar olmasından hareketle ikisinin de sözlerinin

³⁵⁸ Markos 1/6, Matta 3/4.

³⁵⁹ Markos 1/1.

³⁶⁰ Luka 3/23.

³⁶¹ Luka 3/21-22.

³⁶² Mezmurlar 2/7.

³⁶³ Yeşeya 42/1.

³⁶⁴ Markos 1/7.

³⁶⁵ Matta 11/11.

birbirine benzemesi dikkat çekmektedir. Özellikle İsa'nın vaftiz olduktan sonra en azından bir süre tebliğinin ilk zamanlarında İsa'nın Yahya'nın yaptıklarından farklı bir şey yapmadığı görülmektedir. Ayrıca, Vaftizci Yahya'nın öldürülmesinden sonra Yahya'nın takipçileri arasından İsa'nın cemaatine katılanların da olduğu bilinmektedir. Bu bilgiler bize göstermektedir ki; hem uygulama bakımından hem de söylem bakımından hem İsa'nın hem de Yahya'nın gelecekte haber veren eskatolojik kişiler olduğu görülmektedir.

Yahya gibi İsa da Antipa'yı ahlaksız ve Roma kuklası olarak görüyordu. İsa, Antipa'dan "O tilki" diye bahsederdi.³⁶⁶ Vaftizci Yahya'nın Hiroses Antipas tarafından öldürülmesi ile tebliğ faaliyetine başlayan İsa'nın yaklaşık 3 yıl gibi kısa bir zamanda faaliyette bulunmuştur. İncillerden hareketle İsa'nın tebliğ döneminde dikkat çeken bazı noktalar vardır. Bunlardan ilki, kendi normal tarihsel yaşamında davetine muhatap olarak İsrail halkını seçerken çarmıh hadisesinden sonra bütün uluslara yöneldiği görülür: "*Ben yalnız İsrail halkının kaybolmuş koyunlarına gönderildim. Diğer uluslara ait yerlere gitmeyin, Samiriye halkından olan hiçbir yere uğramayın, İsrail halkına gidin ve yaklaşan Göklerin Egemenliği'ni haber verin*"³⁶⁷ demiştir. Bir diğer dikkat çeken nokta, çarmıh öncesinde talebelerinden mesajı sadece bildirmelerini isterken çarmıh sonrasında Matta İncili'nde³⁶⁸ ifade edildiği gibi diğer insanları öğrencileri olarak yetiştirmelerini, onları Baba, Oğul ve Kutsal Ruh adına vaftiz etmelerini ve buyurduğu herşeye uymayı onlara da öğretmelerini ister. Dolayısıyla ilk dönemde mesajı anlatma, bildirme ya da ulaştırma üzerine yoğunlaştıkları görülürken ikinci dönemde daha çok artık diğer insanları kendi dinlerine çekme düşüncesinin yerleştiği görülmektedir.³⁶⁹

İsa'nın yaşamının ilk otuz yılını bilmiyor olsak da, Yahudi kutsal kitabını öğrendiği ve her şeyi kehanetlerini gerçekleştirmek için titizlikle yaptığı anlaşılmaktadır. Yahudi olduğu için Tapınak'tan dolayı Kudüs onun yaşamının önemli bir parçasıydı.³⁷⁰

Ünlü İtalyan dinler tarihçisi R. Pettazzoni'ye göre, Monoteistik inanç her zaman bir peygamberin tebliğine bağlı olarak ortaya çıkar ve peygamber de o yeni dinin

³⁶⁶ Montefiore, s.96.

³⁶⁷ Matta 15/24, 10/5-27.

³⁶⁸ Matta 28/19-20.

³⁶⁹ Gündüz ve Aydın, s.23.

³⁷⁰ Montefiore, s.97.

kurucusudur. Bunu kadim doğunun politeistik kültlerine zıt olan İsrail'in monoteizmi, Musa'nın ve diğer peygamberlerin monoteizmleri hakkında ispatlamak mümkündür. Hıristiyan monoteizmi ise, pagan Greko-Roman ve aynı zamanda barbar Avrupa'nın farklı dinlerine ilişkin konumu da İsrail'in diğer dinlere karşı olan konumunun devamıdır.³⁷¹

İsa Celile bölgesinde on iki havarisi ile birlikte gezerken “*iyi haberler*” dediği ve kendi üslubuyla genelde kıssalarla süslediği vaazlarını vermeye devam eder. İsa'nın mesajı “*Tövbe edin, Tanrı'nın krallığı kurulmak üzere*” sözleriyle doğrudan ve etkileyici olduğu görülür. İsa arkasında yazılı bir eser bırakmamıştı ve öğretileri sonu gelmez şekilde inceleme konusu yapıldı. İncilde onun vazifesininin özünde yaklaşan Tanrı Krallığı'ndan haber vermesi vardır.³⁷²

2.3.5. İsa'nın Mucizeleri

Birçok dinsel gelenekte görülen *mucize* terim olarak, tabiat kurallarının aykırı olarak ve doğaüstü ya da ilahi bir müdahaleyle ortaya çıkan bir durum veya etkinlik olarak tanımlanır.³⁷³ Bütün dini geleneklerde peygamberlerin sembolik dil kullandığına şahit olmaktayız. Bu sembolik dilin, doğal dünya ile politik dünyayı oluşturduğu kabul edilen imparatorluk veya krallıklar arasındaki analogiden türediğine ilişkin görüşler bulunur.³⁷⁴ İncillere göre; İsa Mesih'in yaşamında görülen bazı mucizevi olayların tebliğ hizmeti boyunca devam etmiştir. Öncelikle İsa Mesih'in bakirden doğumu en büyük mucize olarak görülür. Daha sonra onun göstermiş olduğu mucizeler arasında ölüleri diriltmesi³⁷⁵, körlerin gözlerini açması³⁷⁶, cüzamlı, felçli ve cin çarpmış olanları iyileştirmesi³⁷⁷, dilsizlerin dilinin bağını çözmesi, fırtınayı dindirmesi³⁷⁸, su üzerinde yürümesi³⁷⁹ ve gökten havarileri yemek indirmesi³⁸⁰ hadiseleri en önemlileri açısından zikredilebilir.

³⁷¹ Ancak Pettazoni'ye göre, büyük bir şahsiyetin varlığı, monoteizmin ortaya çıkması için gereklidir ancak yine de tek başına yeterli değildir. Örneğin: Budizm. Bkz. R. **Pettazoni**, Monoteizmin Teşekkülü (Çev. Fuat Aydın), *SAÜ. İFD.*, 2/2000, s.290

³⁷² Montefiore, s.98.

³⁷³ Philip **Lockley**, “Miracle” Dictionary Plus Religion, Oxford University Press, Oxford 2016.

³⁷⁴ Isaac **Newton**, *Kutsal Kitabın Yorumu* (Çev.Emre Alagöz), Panama Yay. Ankara 2016, s.20

³⁷⁵ Matta 9/18-26, Markos 5/21-43, Luka 8/40-56.

³⁷⁶ Matta 9/27-30.

³⁷⁷ Matta 8/28-34, Markos 5/1-20, Luka 8/26-39.

³⁷⁸ Matta 8/23-27, Markos 4/35-41.

³⁷⁹ Matta 14/22-34, Markos 6/45-46.

Fizik ilmi hakkında hiçbir fikre sahip olmayan İsa, dua ederek bulutların gidişatını değiştireceğine, hastalığı ve hatta ölümü durduracağına inanmış ve mucizede olağanüstü bir şey görmemiştir. Çünkü, ona göre olayların bütün akışı Tanrı'nın keyfine bağlı olarak gerçekleşmektedir.³⁸¹ İsa'nın mucizelerinin hiçbiri tarihsel olarak doğrulanması mümkün değildir. Ne var ki onun kimliği; Bir haham mı? Bir Mesih Mi? Yoksa Tanrının bedenleşmiş hali midir? konusunda pek çok ciddi tartışmalar yapılmış ancak cin kovucu ve mucizevi rolü hiçbir zaman tartışılmamıştır.³⁸²

İsa bir gün bir kayığa binince havarileri de arkasından kayığa binerler. Denizde büyük bir fırtına olur ve kayık dalgalarla örtülür. İsa ise o esnada uyuyordur. Havariler İsa'ya kendilerini kurtarması için uyandırır ve İsa onlar şöyle seslenir: “Ey kıt iman edenler niçin korkuyorsunuz?” dedikten sonra İsa kalkıp rüzgarı ve denizi azarlar ve fırtına diner.³⁸³

2.3.6. İsa'nın Tutuklanması ve Yargılanması

Yaklaşık olarak M.S.30 yılında İsa Mesih, havarileri ve diğer takipçileri Yahudilerin Fısıh bayramı nedeniyle her yıl olduğu gibi Kudüs'e gittiler. O dönemde Kudüs'te Josefus'un hesaplamasına göre 255.600 civarında kuzunun kurban edilmesinden yola çıkarak -her 10 kişiye bir kurban düşüyordu- yaklaşık olarak 2,5 milyon insan bulunuyordu. Ancak, Sanders'a göre bu sayı oldukça fazladır, ona göre yaklaşık olarak 300 bin ya da 400 bin hacı bulunmaktaydı.³⁸⁴ İncillere göre İsa, Zeytin Dağı'ndaki Getsemani bahçesinde tutuklanmadan önce havarileri ile birlikte yediği son akşam yemeği oldukça önemlidir ve hristiyan teolojisi açısından son derece sembolik anlamlara sahiptir. Yemek sırasında İsa eline ekmeği aldıktan sonra şükredip ekmeği bölmüş ve öğrencilerine uzatarak “*Alın, yiyin. Bu benim bedenimdir!*” demiş. Sonra bir kâse alıp şükrettikten sonra kaseyi öğrencilerine vererek, “*Hepiniz bundan için*” dedi.

³⁸⁰ Matta 14/13-21, Yuhanna 6/1-14, Markos 6/45-46.

³⁸¹ Renan, s.29.

³⁸² Yakup **Barakos**, *Nasıralı İsa'nın Hayatı ve Dönemi: Zelot*, Şalom Gazetesi Erişim Tarihi: 15 Aralık 2017.

³⁸³ Matta 8/23-26. Bu olay Sümer Mitolojisi'nde denizde balık avlarken güney rüzgarına kızan ve onu dindiren Adapa efsanesine benzer. Bkz. Muazzez İlmiye **Çığ**, *Kuran, İncil ve Tevrat'ın Sümer Kökeni*, s.93

³⁸⁴ Ed Parish **Sanders**, *The Historical Figure of Jesus*, The Penguin Press, London 1995, p.249.

“Çünkü bu benim kanımdır, günahların bağışlanması için birçokları uğruna akıtılan antlaşma kanıdır” demiştir.³⁸⁵

İsa'nın ölümü ile ilgili en ciddi tartışmalardan biri onun ölümünden kimin sorumlu olduğudur. İncillere bakıldığında İsa'nın tutuklandıktan sonra Sanhedrin³⁸⁶ huzuruna getirilip sorgulandıktan sonra Roma valisi Pilatus'un huzuruna getirildiği görülür. Öncelikle İsa'nın suçu neydi? Siyasi bir suça mı sahipti yoksa Yahudi şeriatına aykırı mı suç mu işlemişti? İsa'nın Roma'lı bir tarzda ölüme mahkum edilmesi ve Roma valisi tarafından çarımh emrinin verilmesi suçunun siyasi olduğunu düşündürebilir. Fakat teolojik anlamda İsa'nın öncelikli olarak suçu “*Yahudilerin Kralı*” olduğunu iddia etmesidir. İsa gerçekten böyle bir iddiada bulunmuş mudur? Çünkü tarihsel arka planda İsa'nın o dönemde sürekli Yahudi otorite din adamları ile mücadele içinde olduğu görülür ancak Romalılara karşı düşmanca tavırlarına İncillerde rastlanmaz.³⁸⁷ Aslında İsa'nın cezalandırılmasında yasal sorun, İsa ile Pilatus arasındaydı, Yahudilerle değildi. Fakat bu durum daha sonra İsa'nın aralarından ayrılmasıyla beraber ilk dönem cemaatin apolejik motivasyonları nedeniyle Pilatus'un temize çıkarıldığı ve İsa'nın ölümünden Yahudilerin sorumlu tutulduğu görülür.³⁸⁸ Raymond Brown, İsa'nın Sanhedrin huzurundaki duruşması ile daha sonraki rabbilik prosedürü arasında yirmi yedi tutarsızlık olduğunu iddia eder.³⁸⁹ Markos İncili'nde geçen 15-17 ve 20. kısımların İsa'nın Çile Öyküsü'nde³⁹⁰ Eski Ahit'ten bazı bölümleri çağrıştırdığını ifade eden John Dominic Crossan'a göre İsa'nın tutuklanması, yargılanması ve idam edilmesiyle ilgili gerçekte çok fazla bir bilgiye sahip değiliz. Çünkü, ona göre İncillerde yer alan anlatımlar tarihsel olmaktan ziyade kurgusal bir içeriği sahiptir. Ona göre, İsa'nın

³⁸⁵ Matta 26/26-28.

³⁸⁶ Yahudi dini mahkemesi “*Sanhedrin*” Kudüs'te bulunuyordu ve toplam yetmiş üyesi vardı. Mahkemenin başkanı başrahipti ve diğer üyeleri arasında rahipler, kıdemliler ve yazıcılar bulunuyordu. Bu yüksek mahkeme dünyanın her tarafındaki Yahudilerin davalarına baktığı için evrensel bir özellik taşıyordu. Mahkemede alınan kararlar mutlaka infaz olunurdu ancak Roma idaresi zamanında mahkeme kararları vali tarafından onaylanması gerekirdi. Bkz. Aydın, *Hıristiyan...*, s.7.

³⁸⁷ C. K. Barrett, *Jesus and The Gospel Tradition*, SPCK Publishing, London, p.62.

³⁸⁸ Barrett, *Jesus...*, p.66.

³⁸⁹ Aslan, s.324.

³⁹⁰ Mahmut Aydın “*Hız. İsa'ya Ne Oldu?*” (2011) adlı çalışmasında hıristiyan kaynakların üzerinde uzlaştığı İsa'nın Çile öyküsü içinde meydana gelen olayları şu şekilde sıralar: İsa'nın Kudüs'e girişi, Mabel'de çıkan olaylara İsa'nın sebebiyet vermesi, Önde gelen Yahudi din adamları tarafından İsa aleyhine bir komplo kurulması, Yahuda İskaryot'un İsa'ya ihanet ederek yerini Romalı yetkilere bildirmesi, İsa'nın havarileri ile birlikte yediği son akşam yemeği, İsa'nın tutuklanması, Petrus'un İsa'yı inkar etmesi, İsa'nın yüksek din kurulu (Sanhedrin) önüne çıkması, İsa'nın Roma valise Pilatus tarafından yargılanması, İsa ile alay edilmesi, İsa'nın çarımha gerilerek idam edilmesi, İsa'nın ölümü, İsa'nın kaya mezara konulması, İsa'nın mezarında bulunamaması.

tarihsel yaşamı ancak çağdaş Yahudilikle anlaşılacak zorundadır.³⁹¹ Aynı şekilde ölümünden üç gün sonra dirilmesi hadisesi tarihsel olmayıp, Eski Ahit'in Hoşea kitabında geçen “*Rab iki gün sonra bizi diriltecek, üçüncü gün ayağa kaldıracak, huzurunda yaşayalım diye*” ifadelerinden alındığını iddia eder.³⁹²

2.3.7. İsa'nın Çarmıha Gerilmesi

Çarmıh, sözlükte “*Dört çivi*” anlamında Farsça bir terkip olup biri yatay, öteki dikey iki ağacın oluşturduğu haç şeklindeki darağacını ifade eder. Buna haç ve salib de denilmektedir. Çarmıh, Hıristiyanların İsa Mesih için söz konusu ettikleri ve tarihin çeşitli dönemlerinde uygulanan bir idam şeklidir.³⁹³

Hıristiyanlar, İsa'nın çarmıha gerilmesi, dirilmesi ve göğe yükselmesi öyküsüne büyük önem verir. Hıristiyanlığın temel inancına göre; İsa acı çekti, öldü ve gömüldü, sonra dirildi ve kendisine inananları selamete kavuşturmak için Baba Tanrı ile birlikte hüküm sürmek üzere göğe yükseldi. Bu inanç ile, Tanrı'nın oğlu olarak İsa'nın yalnızca bir peygamber olmadığı, vücut bulmuş Tanrı, hem insan hem de ilah olduğu örtük olarak kabul edilmektedir.³⁹⁴ M.S. 30 yılında Kudüs'te Fısh bayramı zamanında Galile'li bir yahudinin Mesih olduğu iddiasında bulunduğu gerekçesiyle haç üzerine çivilendiğine dair ilk bilgiler olaydan yaklaşık 25 yıl sonra Pavlus tarafından Filipililere yazılan mektuplarda geçtiği kabul edilir.³⁹⁵ Matta, İsa'nın çarmıhın üzerindeyken öğleden sonra saat üçe doğru yüksek sesle “*Elohi, Elohi, Lema Sevaktani?*”³⁹⁶ “*Tanrım, Tanrım beni neden terkettin*” diye seslendiğini yazar. Bu sözlerinden İsa Mesih'in kendisini tıpkı daha önce birçok peygamberin ve azizin yaşadığı gibi terkedilmiş, yalnız bırakılmış hissine kapıldığı görülür. Ayrıca burada Mesih'in bile Tanrı'nın uzaklığını sorguladığı da görülmektedir. Oysa ki, Tanrı her yerdedi ve en gizli yerlerde bile görünür, bilinir ve herşeyi kontrol etme gücü vardır. Sonuç olarak İsa'nın haç üzerinde herhangi bir ilahi yardım almadan öldüğüne inanılmaktadır.³⁹⁷

³⁹¹ Crossan, İsa için Kinik bir köylü Yahudi portresi çizer. John Dominic Crossan, *The Historical Jesus: The Life of a Mediterranean Jewish Peasant*, Harper Collins Publishing, New York 1992, p.418.

³⁹² Hoşea 6/2.

³⁹³ Günay Tümer, “Çarmıh”, *D.İ.A.*, C.8, Ankara, 1993, s.230

³⁹⁴ Jones ve Pallfy, s.202.

³⁹⁵ Hengel, *The Son of God*..., p.1

³⁹⁶ Matta 27/46, Markos 15/33-35, Luka'da “Baba, ruhumu ellerine bırakıyorum” ifadesi geçerken Yuhanna'da ise İsa'nın ağzına şaraba batırılmış süngerden ağzına damlatıldıktan sonra “Tamamlandı” diyerek ruhunu teslim ettiği yazar. Yuhanna 18/28-30.

³⁹⁷ Paul Ciholas, *On the Via Dolorosa with Christ*, Mercus University Press, Macon Georgia USA 2004, p.130

Pavlus'un kristolojisine göre insan biçiminde olup ancak insandan farklı olarak dünyaya gelen İsa Mesih, Tanrı özüne sahip olduğu halde, Tanrı'ya eşitliği sınımsız sarılacak bir hak olarak görmedi ancak kul özünü alıp insan benzeyişinde doğarak ilahiliğini bir yana bıraktı. İnsan biçimine bürünmüş olarak ölüme, çarmıh üzerinde ölüme bile boyun eğip kendini alçalttı.³⁹⁸ Bunun sonucunda hıristiyan imanına göre İsa Mesih'in çarmıh üzerindeki fedakarlığı Baba Tanrı'nın sağına oturmakla ödüllendirilmiştir. İsa'nın çarmıha gerilmesinin farklı fenomenolojik anlamlar taşıdığı görülür. Çarmıha yüklenen sembolik anlam günümüzde farklı anlamlar kazanmıştır. Geçmişte ilk dönem hıristiyanlara ve sonraki dönemde Pavlus'un da etkisiyle şekillenen hıristiyan geleneğine göre İsa Mesih, insanlığın günahlarına kefaretle amacıyla çarmıhta kurban edilmiştir. Son dönemde geleneksel görüşün aksine başkaları için acı çeken biri olarak beşeri yönünün açığa çıkarılması olarak ele alınmıştır. Ayrıca, yine modern çağda birçok liberalist ve feminist teolog tarafından kefaretle doktrini yerine İsa'nın haç üzerinde çektiği acı ve ıstırapı baskı ve zulme karşı mücadelenin sembolü olduğu ileri sürülmüştür.³⁹⁹ Daha sonraları "*Çarmıh Teolojisi*" olarak adlandırılacak olan İsa Mesih'in çarmıh üzerinde acı çekerek can vermesi Pavlus'un kristolojisinde önemli bir yer teşkil eder. Çarmıh hadisesi, Pavlus'un kristolojisi ile şekillenen hıristiyan geleneğinde anahtar bir role sahip olduğu ve hıristiyan teolojisinin merkezinde yer aldığı görülmektedir.⁴⁰⁰

Yeni Ahit metinleri, insanlığın kurtuluş tarihini iki aşamalı olarak ele alır: Birinci aşama, Musa ile başlayıp İsa Mesih'in çarmıhta ölümüyle sona eren tanrısal hukuk ya da yasa dönemidir. Bu dönemde Tanrı, insana hukuk yoluyla günahı ve kendi günahkar tabiatını tanıtmış; hukukun günah, günahın da ölüm doğurduğunu anlatmaya çalışmıştır. Hukuk dönemi, Mesih'in gelişine, daha da önemlisi haça gerilme hadisesine zemin hazırlamıştır. Mesih'in haça gerilmesiyle birlikte tanrısal hukuk da işlevini tamamlamıştır, çarmıhta Mesih'in ölümü insanların kurtuluşu için bir kefaretle olmuştur.⁴⁰¹ Samuel Noah Kramer'e göre; İsa'nın ölmeden önce gördüğü işkence ve eziyetleri, öldükten sonra dirilecek diye beklenmesi Sümer Tanrıçası İnanna'nın kocası Çoban Tanrısı Dumuzi'nin cinler tarafından yer altına götürülürken vurulmasına,

³⁹⁸ Filipililer 2/6-8

³⁹⁹ Bloesch, p.17.

⁴⁰⁰ George **Herring**, *Introduction to the History of Christianity*, Newyork University Press, NewYork 2006, p.127.

⁴⁰¹ Gündüz, *Hristiyanlık*, s.87.

dövülmesine ve yer altından çıkmasının beklenmesine paralel gelişen olaylardır ve bunlar aslında İsa'nın ölümünden sonra İsa'ya yakıştırılmıştır.⁴⁰²

İsa'nın beşeriyetin günahlarına “*Kefaret*” olarak gelmiş olması ve bunun için “*Çarmih'a*” gerilmesi inancı Hıristiyanlığın en önemli inanç ilkelerinden birini teşkil eder.⁴⁰³ Bu doktrine göre, İsa Tanrıoğlu olarak zaman öncesinde babasının yanında bulunmuş ve Tanrı'nın emri ile gökten inerek insanları kurtarmak için onlara benzer halde enkarnel olmuşur. Çünkü, insanlık kaçınılmaz bir kaderin baskısı altında ezilmekteydi ve bu kader, Adem'in işlediği ilk günaha dayandırılır. Çünkü, bu ilk günahın işlenmesinde şeytan insana galip gelerek kötülük dünyaya hakim olmuşur. Bu şeytanın baskısı altında insan köleleşmiştir.⁴⁰⁴ İsa, insanlığın bir kurtarıcısı olarak dünyaya insan bedeninde gelmiş ve kefaretle olarak kurban olmuş ve böylece “*günahın yükü asli suç*” kaldırılmıştır.⁴⁰⁵ Dolayısıyla İncillere göre, İsa'nın çarmıha gerilmesi sıradan bir olay olmadığı gibi ölümü de sıradan bir ölüm değildir. Çünkü Pavlus'un öncülüğünde daha sonra Kilise Babalarının da etkisi ile hıristiyanlık İsa'nın ölümü ve dirilişi üzerine inşa edildiği görülür.

Pavlus, Mesih'e iman edenlerin çarmıh aracılığıyla dünya için ölü olduklarını, dünyanın da onlar için ölü olduğunu söyler.⁴⁰⁶ Bu ifadeyle, çarmıh hadisesiyle hukuk-günah-ölüm kısır döngüsüne mahkum olan dünyanın öldüğünü ve insanların çarmıhta ölen Mesih'e iman ile ölümsüzlüğe kavuştuklarını dile getirmektedir.⁴⁰⁷ İsa'nın çarmıhtaki ölümü, hıristiyanlar için insanlığın Tanrı'yla barışmasını simgeler. Zira günahkar insan, Tanrı'yla barışık olmayan insandır. Mesih, çarmıhta akan kanı ve ölümü aracılığıyla insanlığı günah kirinden temizleyerek ölümden kurtarmıştır, dolayısıyla insanların Tanrı'nın huzuruna kutsal, lekesiz ve kusursuz olarak çıkmalarının yolunu açmıştır.⁴⁰⁸

İsa'nın çarmıha gerilmesi her zaman yukarıda belirttiğimiz şekilde kabul edilmemiş zaman zaman tarihsel şüphecilik bağlamında ele alınmıştır. Kersten, Elmar R. Gruber ile birlikte yazdığı “*The Jesus Conspiracy: The Turin Shroud and the Truth About Resurrection*” (1994) adlı tartışma yaratan çalışmada İsa'nın çarmıhtan sonra hayatına

⁴⁰² Aynı şekilde İsa'nın “*ben iyi bir çobanım, koyunlarım uğruna canımı veririm*” demesi de Dumuzi'yi çağrıştırmaktadır. Bkz. Çığ, *Kuran, İncil ve Tevrat'ın Sümer'deki Kökeni*, s.116, Kramer, *The Sacred Marriage Rite*, p.113.

⁴⁰³ Aydın, *Hıristiyan...*, s.177.

⁴⁰⁴ Aydın, *Hıristiyan...*, s.64.

⁴⁰⁵ Thomas Michel, *Hıristiyanlık Tanrı Bilimine Giriş*, Sak Ofset Yay., İstanbul, 2002. s.80.

⁴⁰⁶ Galatyalılar 6/14-15.

⁴⁰⁷ Gündüz, *Hıristiyanlık*, s.87.

⁴⁰⁸ Koloselilere 2/19-22, Gündüz, *Hıristiyanlık*, s.88.

devam ettiğini ve İsa'nın çarmıhtan indirildikten sonra sarıldığı iddia edilen Turin kefeninin otantik olduğunu iddia etmiştir.⁴⁰⁹ Kefen bezinin ilk bilimsel incelemelerinden sonra Kurt Berna "*Das Linen/The Shroud*" ve "*Jesus Nicht Am Kreuz Gestorben/ Jesus Did Not Die On The Cross*" (1957) adlı iki eser yayımlar. Bu iki eserinin ardından 1959'da XXIII. Papa John'a kefen bezinin araştırılması ve bu konuda yaşanan tartışmaları sona erdirmesi için mektup yazar. Ancak, Vatikan Berna'nın bu talebini geri çevirir daha sonra 1969'da Vatikan konunun araştırılması için bir komisyon kurulmasına karar verir.⁴¹⁰

İsa Mesih'in hayatındaki en önemli iki olaydan birinin çarmıha gerilmesi, diğeri de dirilişi olduğu iddia edilir. Bugün dünya da bütün hıristiyanlar arasındaki baskın görüşe göre Tanrı'nın oğlu İsa Mesih, çarmıha gerilmiş, ölümden dirilmiş ve daha sonra cennete yükselmiştir. Fakat, şüpheci bakışa sahip olanlar onun çarmıh üstünde kesinlikle ölmediğini iddia eder.⁴¹¹ İsa'nın çarmıh üzerinde gerçekten ölüp ölmediği hıristiyan teologlar tarafından tartışılmıştır. Bu konuda en önemli görüş 18. Yüzyılda rasyonalistler tarafından ortaya atılan baygınlık (Swoon) ya da canlanma (Resuscitation) olarak da bilinen düşünceye göre; İsa, çarmıhta ölmemiş sadece baygınlık yaşamıştır. Çarmıh üzerinde öldü sanılarak çarmıhtan indirilen İsa, mezara konulduktan sonra yaraları iyileşince kendine gelmiş ve yaşamına devam etmiştir.

2.3.8. İsa'nın Ölümü, Dirilişi ve Göğe Yükselişi

Hıristiyan inancına göre insanlığın babası olan Adem, Tanrı ile yaptığı ahdi bozmuş ve itaatsizliğiyle Tanrı ile insanlığın arasını açmış ve insanlığı Tanrı'ya yabancılaştırmıştır. İsa ise kanıyla Adem'in Tanrı'ya itaatsizliğinin bedelini ödemiş ve bu sayede tekrar

⁴⁰⁹ 1988 yılında bir bilimsel çalışma ekibi tarafından İsa'ya ait olduğu iddia edilen 430x110 cm ebatlarındaki antik, el dokuması bir keten kumaştan örnekleri incelemişler. Araştırmalar Arizona, Oxford ve Zürih'te üç ayrı laboratuarda radyo karbon testi ile yapılmış. Sonuçlara göre kefen bezinin M.S. 1260-1390 yıllarına ait olduğu tespit edilmiş. Fakat daha sonra iki kefen uzmanı sonuçlara itiraz ederek Kefen'e XVI. yüzyıla ait kumaş parçalarının eklendiğini öne sürmüşlerdir. Daha sonra 2002 yılında kefen bezi kimyasal analiz sonucunda iki farklı kumaştan oluştuğu sonucuna ulaşılmış. Papalık bu tür iddiaları reddetmiş olsa da Kefen bezi üzerine araştırma yapan ekip son raporunda kefendeki resmin kırbaçlanmış, çarmıha gerilmiş gerçek bir insanın figürü olduğu sonucuna varabileceğini söylemiştir. J. R. **Lankford**, Torino Kefeni (Çev. Engin Süren), Maya Kitap, İstanbul 2013, s.7-8. Ayrıca Torino Kefeni ile ilgili bkz. Myra Adam.S. "The Shroud of Turin, Authenticated Again." *NationalReview.com* (April 16, 2016). Retrieved April 17, 2017, Doug, Stanglin "New Test Dates Shroud of Turin to Era of Christ." *USA Today* (March 30, 2013). Retrieved April 17, 2017, Ted Wright "The Resurrection of Jesus: Exploring the Archaeology—Part 1." *EpicArchaeology.org* (April 2017). Retrieved April 17, 2017.

⁴¹⁰ Andreas Faber **Kaiser**, *Jesus Died in Kashmir*, Gordon&Cremonesi Publishing, London 1977, p.30.

⁴¹¹ Kate **Hill**, "The Physical Death of Jesus Christ: The "Swoon Theory" and Medical Response", *Faith and Science Paper 1*, Spring 2015, p.1.

insanlığın Tanrı ile arasını uzlaştırmıştır. İsa'nın üçüncü günde dirilişi evrensel bir kefarete ve ölüme galip gelmenin delili olarak algılanmıştır. Bu şekilde günümüze gelen geleneksel Hıristiyan kefarete doktrinine göre İsa'ya inananlar Tanrı'ya yakınlaşmakta ve onun çocukları olmaktadır.⁴¹²

Hıristiyan teolojiye göre; İsa çarmıhta ölmediyse, Mesih inancının tüm yapısı iskambil kağıtlarından yapılmış bir ev gibi bir anda yıkılırdı. İnciller, sanki İsa'nın ölmek amacıyla dünyaya geldiğini izah etmeye çalışırlar. İncillerin anlattıkları, İsa'nın ölümüyle ilgili tarihsel ayrıntılarla doludur.⁴¹³ Fransız düşünür Roger Garaudy, İsa'nın ölümü ve dirilişine dair şu yorumu yapmaktadır: "...Ölümü, tabii bir ölüm değildi. Yeni bir hayatı seçimi idi. Dirilişi, biyolojik bir hayata dönüş değil, yeni bir hayatın başlangıcıdır. İman, bu yeni hayatı kabul etme eylemidir, bu gücün ve bu sevincin istilasıdır."⁴¹⁴ Dirilişte, İsa'nın sözleri sınırlı da olsa İnsanoğlu'nun hakikatinin köklerine ait olduğu görülür. Tanrı çarmıhtaki İsa ile İnsanoğlu'nun kendisidir ve böylece İnsanoğlu'nun tekrar yeryüzüne kurtuluşu ve yargılamayı getirecek fonksiyonda geri döneceğini ifade eder.⁴¹⁵ Dolayısıyla burada görülmektedir ki; nasıl Mesih ile İnsanoğlu arasında bir ilişki söz konusu ise İsa'nın dirilişi ve ikinci geliş arasında da hem teolojik hem de eskatolojik anlamda bir bağ söz konusudur.

Ernest Renan, "*The Life of Jesus/İsa'nın Hayatı*" (1867) adlı eserinde "*bir milletin en büyük adamları ölüme mahkum ettiği kimselerdir*" der. Ona göre; Sokrates, Atina'ya şan ve şeref veren adam olduğu halde Atina onunla beraber yaşayamacağına inandı. Spinoza zamanının en büyük Yahudisi olarak bilinir fakat Sinagog onu afroz etmiştir. İsrail kavmi de kendisine şeref konusu olan İsa'yı haça germiştir.⁴¹⁶

İsa'nın dirilişine şahitlik ile ilgili İncillerde yaygın olarak üç farklı sahne kullanılır. İlk olarak, İsa'nın dünyevi yaşamında onun havarilerinin ve diğerlerinin onun hakkındaki sözleri; ikinci olarak, İsa'nın ölümü ve dirilişi sonrasında yazılan onun dirilişine yapılan

⁴¹² Aydın, *Hıristiyanlık...*, s.97.

⁴¹³ John **Stott**, *Sağlam Kaya Mesih İnancının Temelleri*, Yeni Yaşam Yay., İstanbul 1989, s.49.

⁴¹⁴ Roger **Garaudy**, *Çöküşün Öncesi ABD* (Çev.Cemal Aydın), Türk Edebiyat Vakfı Yay., İst. 1997, s.210.

⁴¹⁵ Hengel, *The Son of God...*, p.65.

⁴¹⁶ Renan, s.33.

göndermeler; üçüncü olarak ise ilk yüzyılın sonlarında dört incil yazarlarının sözleridir.⁴¹⁷

İsa'nın dirilişi Pavlus'un mektuplarında şöyle anlatılır: “*Kutsal Yazılar uyarınca Mesih günahlarımıza karşılık öldü, gömüldü ve Kutsal Yazılar uyarınca üçüncü gün ölümden dirildi. Kefas’a, sonra Onikiler’e görüldü. Daha sonra da beş yüzden çok kardeşe aynı anda görüldü. Bunların çoğu hâlâ yaşıyor, bazılarıysa öldüler. Bundan sonra Yakup’a, sonra bütün elçilere, son olarak zamansız doğmuş bir çocuğa benzeyen bana da görüldü.*”⁴¹⁸ Pavlus, mektubunda İsa'nın ölümden üçüncü gün dirildiğini ve daha sonra

göründüğü kişileri sıralamakta ve en son kendisini de dirilişe şahit tutmaktadır. Burada ifade edilen “*kutsal yazılar uyarınca*” tabiri Eski Ahit'in Hoşeya kitabında şu şekilde geçtiği görülür: “*Üçüncü günde o dirilecek ve kendi varlığında bize hayat sunacak.*”⁴¹⁹

Buradan havarilerin teşebbüsü ile İsa'nın peygamberliğine direk bağlantı kurmuş olabileceği gibi sonraki süreçte ilk dönemde etkili olan Havariler Kilisesinin İsrail'in eskatolojik kaderinin şekillenmesinde İsa'nın rolüne eklemiş olma ihtimalleri vardır. Çünkü, İsa'nın hem üçüncü günde havarilere görünmesi hem de üçüncü günde İsa'yı ziyaret eden kadınların “*boş mezar*”la karşılaşmaları dirilişin üçüncü günde gerçekleştiğini güçlendirmektedir.⁴²⁰ Ancak üçüncü gün (Pazar) tartışmalı değildir fakat diriliş gününü üçüncü gün yani Pazar günü kabul edilirse İsa'nın çarmıha gerildiği ve öldüğü günün Cuma yerine Perşembe olması gerekir. Çünkü, İsa'nın Yeni Ahit'e göre Fısıh bayramı arefesinde Şabat'tan bir gün önce Cuma günü öğleden sonra çarmıh üzerinde can verdiği ve üçüncü günde mezarından dirildiğine inanılır. Bazı teorisyenler bu görüşün aksine çarmıha gerilmenin Perşembe günü olduğunu iddia eder. Çünkü Yeni Ahit'e göre diriliş üçüncü gün yani Pazar günü olmuştur ve bu şekilde kabul edildiğinde İsa'nın Cuma öğleden sonra mezara gömülmesinden Pazar günü sabaha kadar iki gece iki gündüz geçtiğinden çarmıh gününün Perşembe olduğunu kabul ederler.⁴²¹

Diriliş, hıristiyan teolojisi için oldukça önemlidir. İsa'nın dirilişi, doğrudan Tanrı'nın İsa'nın şahsında gerçekleşmiş olması Tanrı'nın eskatolojik anlamda kurtarıcı eyleminin

⁴¹⁷ Gerald O'Collins S.J., *Christology: A Biblical, Historical and Systematic Study of Jesus*, Oxford Press, Second Edition, United Kingdom 2009, p.61.

⁴¹⁸ I. Korint. 15/3-8.

⁴¹⁹ Hoşeya 6/2.

⁴²⁰ Kereszty, p.40.

⁴²¹ Günümüzde İsrail'de Yahudiler için Şabat tatili Cuma günü saat 14'te başlayıp Cumartesi günü akşam saat 19'da sona ermesi İsa'nın Cuma günü çarmıha gerildiği tezini zayıflamakta ve İnciller'e göre üçüncü gün dirilmesi için Perşembe günü daha mantıklı gözükmektedir. Bkz. Peter Cayce, *What Did Jesus Really Say-How Christianity Went Astray*, iUniversity Publishing, NewYork, 2005, p.18.

İsa'da başarılı olmuş haliydi. İncillerin bizlere sunduğu ile geç Yahudilikteki diriliş aynı anlamlar içermez⁴²² İsa'nın ölümden dirilişi konusunda Rudolf Bultmann'a göre "İsa, gerçekte değil, kerigmada yani ilk Hıristiyan toplumun imanında ölümden dirilmiştir." Bultmann'ın bu ifadelerine göre; İsa tarihsel olarak bir diriliş yaşamamış ona inananlar İsa'nın ölümünden sonra hala kendileriyle beraber olmasına duydukları aşırı istekleri, onun ölümden dirilmesi olarak algılanmıştır.⁴²³ Aksine K. Barth'a göre onun dirilişi ölümünün erdeminde saltanat sürecektir olan Mesih'i açığa çıkarmıştır.⁴²⁴ İsa'nın ölümden dirildikten sonra göğe yükselişi ile göksel tahta kral olmak için değil kral olarak oturmuştur.⁴²⁵

Aslında hıristiyan imanı için İsa'nın yaşam öyküsünde çarmıh sonrası çarmıh öncesinden daha önemlidir. Bu konuda teolog Willi Marxsen şunları söyler: "Benim İsa'ya imanım için Petrus'un iyi cumadan sonra İsa'ya yönelik iman ikrarına nasıl vardığı hiç önemli değildir. Dahası kişinin inancını nasıl bulduğu ve bu inancı bana nasıl ulaştırdığı da eşit derecede önemli değildir. Benim için bağlayıcı olan iman daima aynı olduğudur. İnancımız ilk tanıkların ve Petrus'un inancına karşıtında yegane Hıristiyan inancı olmaktadır."⁴²⁶ Enkarnasyon konusunda son yıllarda yeni görüşler ortaya atılmıştır. Batıda birçok teolog, bedenlenmiş Tanrı'nın bir mit (efsane) olduğunu iddia etmiştir. John Hick, bu teologların çalışmasını "The Myth of God Incarnate" (1977) adlı eserinde bir araya getirmiştir. Eserde yer alan makalelerin ilkinde Maurice Wiles, hıristiyanlığın varlığını sürdürebilmesi için enkarnasyon inancının olmasına gerek olmadığını iddia etmiştir.⁴²⁷ Dolayısıyla enkarnasyonun iman için şart olmaktan çıkarıldığı görülür.

İsa çarmıh üzerinde kendisini çarmıha geren Romalılar ve onunla alay edip aşağılayan Yahudiler için "Baba onları bağışla! Onlar ne yaptıklarını bilmiyorlar."⁴²⁸ diyerek dua etmiştir. İsa'nın Luka'da aktarılan çarmıhta ölmeden önceki son sözleri ile İsa'nın kardeşlerinden Yakup'un taşlanarak öldürülmesinden önce söylediği son sözlerin "Sana

⁴²² Schillebeeckx, Jesus..., p.167.

⁴²³ Aydın, İsa'ya..., s.61.

⁴²⁴ Karl Barth, Church Dogmatics (Ed.G.W.Bromiley and Thomas Torrance; Trans. G.W.Bromiley: Edinburg,T&T Clark, 1958, p.291.

⁴²⁵ Jeremy R. Treat, Christology: Ancient & Modern, Explorations In Constructive Dogmatics, (Ed. Oliver D. Crisp and Fred Sanders), Zondervan Publishing, Michigan 2013, p.100.

⁴²⁶ Willi Marxsen, The Resurrection of Jesus of Nazareth, SCM Press, London 1970, p.170.

⁴²⁷ Maurice Wiles, "Christianity without Incarnate", The Myth of God Incarnate, Ed.John Hick, Westminster Press, Philadelphia 1977, p.9.

⁴²⁸ Luka 23/34.

yalvarıyorum, Rab Tanrı Babamız, onları affet, ne yaptıklarını bilmiyorlar” çağrıştırmaktadır.⁴²⁹

İsa'nın çarmıhta ölmeden önce söylediği “*Tanrım, Tanrım niye beni terkettin*” şeklinde seslendiğini belirtmiştik.⁴³⁰ “Elohim”, kelime anlamı olarak Tanrı demektir ve Kitab-ı Mukaddes'te yaklaşık kırk kez geçer ve Eyüp kitabının dışında nispeten az bulunur. “Elohim” tek tanrıyı ifade etmesine rağmen çoğul bir kelimedir. Tekil kullanımı “*Eli*” Bunun nedeni konusunda kesin bir hüküm yoktur ancak iki farklı görüş bulunur. Bunlardan ilkinde göre, Yahudi inancındaki arkaik çok tanrılı inançların en son kalıntısı olarak görülmesidir. İkinci görüşe göre “*kraliyetle*” ilgili kullanılan “*Biz*” ifadesinde olduğu gibi ilahın önemine işaret etmektedir. Ancak bilim insanlarının büyük çoğunluğuna göre bu isim Kenanlılardan geçmiştir. Çünkü, Onlar İsrail topraklarının yerli halkıdır ve onlar kendi bireysel tanrıları için genel olarak “*benim tanrılarım*” şeklinde çoğul ifade kullanmışlardır.⁴³¹

İsa çarmıha gerildiğinde yalnız değildir. İnciller İsa'nın her iki yanında duran iki kişi için Yunanca “*lestai*” olarak yani asiler ve isyancılar için kullanılan bu tabir Roma döneminde “*hırsızlar*” ya da “*isyancılar*” için kullanılmıştır. Suçluların çarmıha gerilerek idam edilmesi geleneği Roma imparatorluğunda uygulanan bir cezalandırma yöntemi idi. Bu ceza türü genellikle siyasi suçlular için isyancılara ve asi kölelere uygulanmaktaydı. Buradan İsa'nın bir köle olmadığı bilgisinden hareketle onun siyasi bir suçtan dolayı çarmıha gerilmiş olduğu sonucu çıkmaktadır. İsa Mesih ne zaman çarmıha gerildi? İsa'nın ne zaman çarmıha gerildiği konusunda bazı farklı görüşler bulunmaktadır. Genel kanaatin aksine İsa'nın Fısıh ve Mayasız Ekmek bayramlarının kutlandığı ilkbaharda değil, Tabernakıl bayramıyla bağlantılı sonbaharda gerçekleştiğini ileri sürenler vardır.⁴³²

İsa Mesih'in çarmıhta ölümü sonrasında yaşananların etkisinde geliştirilen İznik-Kadıköy Akidesine göre geleneksel hıristiyan inancı bize İsa Mesih'in Pontius Pilatus'un yönetimi altında acı ve ıstırap çektiğini, çarmıha gerildiğini, öldüğünü ve gömüldüğünü bildirir. Ölümün üçüncü günü dirilmiş ve göğe yükseltilmiştir. Her şeye gücü yeten Baba Tanrı'nın sağ yanına oturmuş ve ölüleri, dirileri yargılamak üzere

⁴²⁹ Aslan, s.337.

⁴³⁰ Matta 27/46.

⁴³¹ Fuat **Aydın**, “Bir Sessizliğin ya da YHVH'nin Tarihi (YHVH'nin Telaffuz Edilmeme Olgusu Üzerine Bir Araştırma”, *Usül İslami Araştırmalar Der.*, S. 2, Temmuz-Aralık 2004, ss.103-128. s.108.

⁴³² Aydın, *İsa'ya...*, s.15.

tekrar geri gelecektir.⁴³³ Yeni Ahit metinlerine baktığımızda İsa Mesih, Adem'in işlediği ve nesilden nesile aktarılarak kendisine kadar gelen asli günahı ortadan kaldırmak için gökten yeryüzüne gelmiş ve söz konusu günahın fidyesi olarak çarmıhta kanını akıtmış ve böylece insanoğluyla Tanrı arasındaki uzlaşmayı tekrar sağlamıştır. Bu nedenden dolayı eğer İsa çarmıhta ölmediyse ve buna bağlı olarak da ölüme galip gelmek için ölümden dirilmediyse, o zaman ne İncil'den ne de insanlık için bir ümitten söz etmek mümkün olacaktır.⁴³⁴

İsa'nın Yahudi olup olmadığı konusunda hıristiyan teologlar tarihin İsa'sının hıristiyan değil, Yahudi olduğunu ileri sürmüşlerdir. Dahası bu teologlara göre tarihin İsa'sının öğretisi Yeni Ahit teolojisinin bir hazırlığı konumundadır.⁴³⁵ Oysa İsa, Yahudi bir anneden dünyaya gelmiştir ve Yahudi toplumunda yaşamıştır.

İncillerde İsa'nın son haftasını anlatan “Çile” öyküsü ya da haftası olarak da bilinen olaylardan hareketle şu sorular oldukça önemlidir. İsa'nın Kudüs'e girişi ve kutlamaların arka planında “mesih” olduğunu açıklamış mıdır? Tapınakta yaptığı temizlik ve çıkan olaylara bakıldığında Roma idaresine karşı bir isyan mı başlatmıştır? Ya da onun tepkisi sadece Sanhedrin üyelerine mi yöneliktir? Sanhedrin'in siyasi bir suçtan dolayı idam cezası hakkı var mıydı? Tutuklama ve yargılama konusunda hangi tartışmalar mevcuttur?

Matta'nın Çile öyküsü İsa'nın Fısıh bayramı için bir sığa⁴³⁶ üzerinde Kudüs'e girmesi ile başlar. Onu karşılayan Yahudiler “*Hossana, Rabbin adına gelen kutludur! Atamız Davut'un gelen krallığı kutludur*” diyerek desteklerini belirtirler. Aynı olay Matta ve Luka'nın ifadesine göre insanlar İsa Mesih'e açıkça “*Davut'un oğlu*” ve “*kral*” dedikleri görülür.⁴³⁷ İsa'nın Kudüs'e girdikten sonra yaptığı ilk eylemi doğrudan mabede giderek oradaki güvercin satıcılarının ve bankerlerin tezgahlarını alt-üst etmesi⁴³⁸ ve

⁴³³ Aydın, *İsa'ya...*, s.8.

⁴³⁴ Aydın, *İsa'ya...*, s.7.

⁴³⁵ Aydın, *İsa'ya...*, s.8.

⁴³⁶ Eski-Ahit'in Zekeriya kitabında yer alan ve Matta İncili tarafından nakledilen kehaneti gerçekleştirmektedir. “Ey Sion kızı, sevinçle coş! Sevinç çılgınları at, ey Yeruslaimin kız. İşte Kralın! O adil kurtarıcı ve alçakgönüllüdür. Eşeğe, evet sığaya. Eşek yavrusuna binmiş sana geliyor”. Zekeriya 9/9.

⁴³⁷ Matta 21/9, Luka 19/38.

⁴³⁸ Sinoptik İnciller bu olayın İsa'nın son haftasında cereyan ettiğini ifade ederken, Yuhanna İncili onun İsa'nın tebliğinin ilk günlerinde vuku bulduğunu ileri sürmektedir. Bkz. Yuhanna 2/13.

“*evim tüm uluların dua evi olarak adlandırılacak ama siz onu haydut inine çevirdiniz*” şeklinde eleştirileri olmuştur.⁴³⁹

Başkahine bağlı mabet görevlileri Kudüs’ün asayiş ve huzurunu bozduğu gerekçesiyle İsa’yı yakalarlar ve Yüksek Yahudi Kurulu olan Sanhedrinde başkahin ve kurul üyelerinin huzuruna getirir. Tanıklar, mabedi tahrip etmekle tehdit ettiğini söyleyerek İsa’yı suçlarlar ancak mahkum edilmesi için yeterli kanıt bulunamaz. Sadece Markos’a göre İsa, başkahinin “*Yüce olanın oğlu Mesih sen misin?*” sorusuna huzurunda hem “*Mesih*” hem de “*Tanrıoğlu*” olduğunu kabul etmese de onaylar anlamında cevaplar verir ve küfür suçuyla mahkum edilir.⁴⁴⁰ İsa Mesih’in mabette yaptığı eylemler sonucunda Sanhedrin üyeleri tarafından suçlu bulunmadığını asıl onu ölüme götürenin başkahinin sorusuna vermiş olduğu “*Mesih*” ve “*Tanrıoğlu*” olduğunu kabul eden cevapların etkili olduğu görülür. Burada Şanhedrin ve Vali Pilatus’un yargılamasında bir takım farklılıklar olduğu görülür. Çünkü, Romalı yetkililer için İsa’nın beklenen Yahudi kurtarıcı Mesih’in olmaması kendilerinde bir hayal kırıklığı yaratmamıştır. Burada asıl rahatsızlığın Yahudilerde olduğu görülmektedir. Dolayısıyla İsa’nın İsrail’in kralı olduğunu iddia etmesi Romalı yetkililer için teolojik değil siyasi bir isyan olarak algılanmıştır.

Matta İncil’ine göre İsa’nın çarşıya gerilmesinde sorumluluk dönemin Roma valisi Pilatus’a aittir. Bu suçlamanın nedeni Hıristiyanlığın yayılma alanı bulunduğu bölgelerde Roma’nın hakimiyetinin olması ve Hıristiyan-Yahudi mücadelesinde Hıristiyanların haklılığının dillendirilmesinin sağlanmasıdır. İsa’nın bir suçlu ve isyankar olmadığı, dolayısıyla Roma idaresi için bir tehdit olmadığı düşüncesi Hıristiyanlığın Roma döneminde artmıştır. Bu şekilde Hıristiyan-Yahudi çekişmesinde Yahudiler İsa’nın ölümünden sorumlu tutularak aleyhlerinde menfi propaganda yapılmıştır.⁴⁴¹ İsa Mesih, genel kanaate göre, Kudüs’de dönemin Roma valisi Pontius Pilatus’un emriyle Yahudilerin Mısır’daki esaret hayatından kurtularak özgürlüğe ulaşmaları anısına kutladıkları Fısıh bayramıyla bağlantılı olarak çarşıya gerilmiştir.⁴⁴²

Samuel Henry Hooke gibi teologlara göre, İsa’nın tarih sahnesinden ayrılış anının etrafında mitolojik öğelerin etrafında toplandığını iddia eder. Yine ona göre, İsa Mesih

⁴³⁹ Markos 11/15-19.

⁴⁴⁰ Markos 14/43-64.

⁴⁴¹ Aydın, *İsa’ya...*, s.53.

⁴⁴² Aydın, *İsa’ya...*, s.48.

tarihsel bir kişi olmayıp salt bir mitos kahramanı olduğu görüşü, bugün artık edebiyatın ilgilendiği bir yapıt olmaktan öte fazla bir anlam taşımamakta; fakat mitosun Hıristiyanlığın içindeki varlığı teologların kafalarını kurcalamayı sürdürmektedir.⁴⁴³ İsa'nın dirilişi bir çeşit doğum olarak, ölüme galip gelen mükemmel bir insan olarak Davud tarafından önceden haber verildiğine inanılır.⁴⁴⁴ İsa, başlangıç olsun diye ölümler arasından ilk doğan kişi olarak algılanır.⁴⁴⁵

Ölümlerin dirilmesi inancının ilk örneklerini en eski kaynaklar Ugarit ve İran geleneklerinde bulmak mümkündür. Zerdüşt kutsal metinleri, özellikle Gatha (ilahiler), zamanın sonu geldiğinde ölümlerin "*bedenleri ile ayağa kalkacaklarından*"⁴⁴⁶ bahsederken kişinin dirilmesi konusunda en eski ve belki de en iyi geliştirilmiş kavram sunar. Mısırlılar, Firavun'un dirileceğine inanırlardı ancak sıradan insanlar bu inanın dışında kalmıştır.⁴⁴⁷ Ayrıca Stanley E. Porter, Yunan ve Roma dönemi dini geleneklerinde dirilişe dair örnekler bulmuş olsa da Yahudilik düşüncesinde ölünün fiziksel olarak dirilmesi konusunda kaynakların yetersiz olduğunu belirtir.⁴⁴⁸ Yahudilikte özellikle Tapınak'ın yıkılışından sonra görülen diriliş anlatılarının büyük bir bölümünün kişilerin yükselişi ile değil, ulusun eski görkemini kazanması ile ilgili Yahudi halkının bir bütün olarak metaforik dirilişidir, yani bu ölümlülerin ölmesi ve sonra bedenleşerek tekrar dünyaya gelmesi şeklinde literal anlamından uzaktır.⁴⁴⁹ Charlesworth, Ölü Deniz yazmalarında "*Diriliş Hakkında*" (4Q521) olarak adlandırılan yazmada ölünün dirilerek ölümsüzleştiği inancına dair kanıtlarda Tanrı'nın aracılığıyla ölüyü hayata döndüreceği iddia edilse de Aslan'a göre⁴⁵⁰, Kumran metinlerinde geçen doğruluk (hakikat) öğretmenin kelime anlamıyla ölümden dirileceğinden bahsedilmez, Tapınak ile bağlarını ayırmış insanlar için mahrum oldukları haklarını yeniden kazanacakları anlamında metaforik bir diriliş söz konusudur.

İncil rivayetleri ve tarihsel veriler ışığında diyebiliriz ki, İsa'nın diriliş anına hiç kimse bizzat şahit olmamıştır. Burada dirilişine yönelik en büyük delilin üçüncü gün mezarı

⁴⁴³ S. Henry Hooke, *Ortadoğu Mitolojisi* (Çev. Alaaddin Şenel), İmge Kitabevi, Ankara 1995, s.198.

⁴⁴⁴ Mezmurlar 2/7, 16/10, Elçilerin İşleri 2/31, 13/55, 13/33.

⁴⁴⁵ Koloseliler 1/18, Vahiy 1/5.

⁴⁴⁶ Yasna 54.

⁴⁴⁷ Aslan, s.325.

⁴⁴⁸ Aslan, s.325, Yunan ve Roma dinlerinde diriliş örnekleri için Bkz. Stanley E. Porter, Michael A Hayes, ve David Tombs, *Resurrection*, Sheffield Academic Press, Sheffield, U.K. 1999.

⁴⁴⁹ Aslan, s.326.

⁴⁵⁰ Aslan, s.327.

ziyarete giden kadınların boş mezarla karşılaşmalarıdır. İsa'nın çarpmıha gerilmesine şahit olan kimselerden söz edebildiğimiz şekilde dirilişinden bahsedemiyoruz. Özellikle İncillerde birbirine benzer anlatımlar olmasının yanında Markos İncili'ne göre olay şu şekildedir: Yahudi geleneğine göre Şabat tatilinden yani Cumartesi gününün ertesi günü Pazar sabahleyin erkenden Mecdelli Meryem, Yakub'un annesi Meryem ve Salome adında üç kadın İsa'nın gömüldüğü mezara giderler ve mezarın içinde sağ tarafta beyaz elbiseli bir genç adamın olduğunu görürler. Adam onlara İsa'nın dirildiğini söyler ve İsa'nın havarilerini Celile bölgesine beklediğini ve İsa'nın oraya gittiğini bildirir.⁴⁵¹ Matta İncili'ne göre kadınlar mezara vardıklarında gökten gürültü ile bir meleğin inip mezarın kapısına kapatılan taşı yuvarlayıp üzerine oturduğunu gören askerlerin oldukları yere yığıldıklarını ekler. Matta İncili, Markos gibi İsa'nın dirildikten sonra Celile'ye gittiğini ve orada havarileri ile buluşacağı kadınlara genç bir adam görünümü melek tarafından bildirilmiştir.⁴⁵² Luka İncili de benzer bir anlatım sergiler fakat Sinoptik İnciller arasında İsa'nın mezarını ziyarete giden kadınların sayısı konusunda bir farklılık görülür. Yukarıda belirttiğimiz gibi Markos İncili boş mezarı gören kadınlar olarak; Mecdelli Meryem'i, Yakub'un annesi Meryem'i, Salome'yi zikrederken; Matta İncili'nde kadınların sayısı ikiye düşer. Bunlar; Mecdelli Meryem ve Yakub'un annesi Meryem'dir. Luka da ise mezarı ziyaret eden kadınların sayısının arttığı görülür. Ona göre, Mecdelli Meryem, Yakub'un annesi Meryem ve bunlarla birlikte başka kadınlar da bulunmaktadır. Sinoptik İncillerde diğer anlatımlar birbirine benzer ancak Markos ve Matta'da kadınlara görünen adam görünümü melek bir iken Luka'da bu sayının iki olduğu görülür.⁴⁵³ Sinoptiklerden farklı olarak Yuhanna'ya göre ise mezarı sadece Mecdelli Meryem ziyaret etmiş ve mezarın boş olduğunu ve sadece İsa'nın sarıldığı kefen bezinin olduğunu Petrus'a ve diğer havarilere anlatmış ve daha sonra mezarda tek başına ağlarken kendisine iki melek görülmüştür.⁴⁵⁴ Pavlus'un mektuplarında diriliş hadisesine ilişkin bilgiler İncillerde yer aldığı gibi ayrıntılı tasvirlerle yer verilmez. Pavlus sadece kutsal yazılar uyarınca Mesih'in üçüncü gün ölümden dirildiğini, önce Kefas'a (Petrus) sonra da onikilere görüldüğünü daha sonra da beş yüzden çok kişiye görüldüğünü yazar.⁴⁵⁵ İsa'nın görüldüğü kişiler arasına kendisini de koyar.⁴⁵⁶ Burada

⁴⁵¹ Markos 16/1-8.

⁴⁵² Matta 28/1-15.

⁴⁵³ Luka 24/1-12.

⁴⁵⁴ Yuhanna 20/1-30.

⁴⁵⁵ I. Korint. 15/4-5.

⁴⁵⁶ I. Korint. 9/1.

şu soru sorulabilir: Kudüs'te Golgota tepesi denen yerde çarmıha gerilen ve yine Kudüs'te kaya mezara konulduktan üç gün sonra Kudüs'te dirilen İsa Mesih, takipçileri ile neden Kudüs'te görüşmedi de Celile bölgesinde buluşmak istedi? Diriliş sonrası seçilmesi Celile bölgesi konsensüsünün temel nedeni bilim adamlarına göre İsa'nın çarmıha gerilmesinden sonra sıranın kendilerine geleceğini düşünen havarilerin İsa'yı dolayısıyla da Kudüs'ü terk edip kaçtıklarından emin olmalarıdır. Luka'nın ise diğer İncillerden farklı olarak İsa'nın havarilerine Kudüs civarında görüldüğünü söylemesi muhtemelen onun havarilerin Kudüs'ü terk etmiş olmalarını kabul etmek istememesine bağlanmaktadır.⁴⁵⁷ İsa'nın ölümünden sonra ortaya çıkan boşlukta takipçiler arasında bölünmelere neden olacak tartışmaların yaşandığı görülür. Bu tartışmaların merkezinde putperestlerin hıristiyanlığa kabulü noktasında bazı görüş ayrılıklarının olduğu görülür. Bunlar şu şekilde sıralanabilir:

- a) Şeriatın uygulanması,
- b) Sünnetin yerine getirilmesi,
- c) Havari anlayışı ile ilgili meseleler,
- d) Cemaat idaresinde ortaya çıkan liderlik anlaşmazlığı,
- e) Komünyon (Evharistya) meselesi,
- f) İsa'nın şahsiyetine yönelik tartışmalar,
- g) İsa'nın geliş gayesi etrafındaki tartışmalar.⁴⁵⁸

Öncelikle İsa'nın aralarından ayrılmasıyla birlikte havariler arasında bir liderlik sorunu başlamıştır. Her ne kadar İsa Mesih, çarmıhta ölmeden önce annesi Meryem'i Yuhanna'ya emanet etmişse de kendisinden sonra havarilere kimin öncülük edeceğine dair açıkça bir talimatı olmamıştır. Ancak, İncillerde İsa tarafından Petrus'u öne çıkaran bir anlatı olmasına karşın, Elçilerin İşleri ve Pavlus'un mektuplarında ise adaletli Yakup'un cemaat tarafından otoritesi kabul edilmiş bir lider konumunda olduğundan şüphe yoktur.⁴⁵⁹

İsa'nın dirilmesinden sonra havarilere görülmesi kristoloji açısından İsa'nın görülmesi ruhen mi gerçekleştiği ya da bedenen mi gerçekleştiği önemlidir. Bu görünme hadisesi sadece ruhen mi gerçekleşti ya da hem ruhen hem de bedenen mi gerçekleşti? Bu

⁴⁵⁷ Aydın, *İsa Mesih'in Ölümünden...*, s.108.

⁴⁵⁸ Ekrem **Sarikçioğlu**, *Başlangıçtan Günümüze Dinler Tarihi*, Otağ Yay., İstanbul 1983, s.217.

⁴⁵⁹ Aydın, *İsa Sonrası...*, s.71.

konuda teologların farklı yaklaşımları söz konusudur. Tamamen bu tartışmanın dışında görünme olayının tarihselliğinin olmadığını ve bu olayın mitsel bir anlatı olduğunu iddia edenler de olmuştur. İsa'nın bedenen ve ruhen havarilere görüldüğüne kanıt olarak Luka'da İsa'nın dirilişine şüphe ile yaklaşan havari Tomas'a İsa'nın çarmıha gerilme esnasında oluşan el ve ayaklarındaki çivi izleri ile Romalı askerlerin göğsünün altına sapladığı mızrak darbesinin izini göstermesi önemlidir.⁴⁶⁰ İsa'nın havarilerine görünmesinin bedensel olmayıp sadece ruhen/manen olduğuna ilişkin kanıtlar arasında gözleri kör eden bir ışık şeklinde ve gökten bir sesin işitilmesi olduğu öne sürülür. Özellikle Pavlus'un Şam yolunda yaşadığı vizyonda İsa'nın kendisine görünmesi bu şekildedir.⁴⁶¹ İsa'nın dirilişinin tarihsel olmadığını iddia edenler ise bu olayın Eski Ahit'de geçen "iki gün sonra bizi diriltecek ve üçüncü gün bizim onun varlığında yaşayabileceğimizi sağlayacaktır"⁴⁶² sözünden İsa'ya uyarlandığını ve buna dayanarak üçüncü gün gerçekleştiğini öne sürerler. Hem kanonik hem de apokrif İncillerin verdiği birbirinden farklı anlatılar göz önüne alındığında ve dirilişine şahit bir çift gözün olmaması İsa'nın diriliş hadisesini tartışmalı hale getirmektedir.

İncillere göre İsa'nın diriliş sonrası görünmesi hadisesi oldukça önemlidir. Bu konuda Aydın'ın İsa Mesih'in ölümden dirilişi ve taraftarlarına görülmesiyle ilgili rivayetleri tarihsel açıdan incelediği "*İsa Mesih'in Ölümünden Dirilişi Hakikat Mi? Mitoloji Mi?*" (2007) adlı çalışmasında kutsal kitapların rivayetlerinden yola çıkarak İsa Mesih'in çarmıha gerildikten sonra yaşanan hadiseleri tarihsel açıdan sorgular. Bunu yaparken şu soruları sorar: İsa gerçekten ölümden dirildi mi? Yoksa İsa'nın öldüğünü bir türlü kabullenemeyen havariler bağılılıkları nedeniyle onu imanlarında mı diriltmişlerdir? Ya da çarmıhta yaşadığı acı ve ıstıraba dayanamayıp bayılan İsa, kaya mezara kapatıldıktan bir süre sonra kendine gelen İsa'yı gören havariler onun dirildiğini mi sandılar? şeklinde kristolojik çok önemli sorular sorması çalışmanın ne kadar önemli olduğunu göstermektedir. Aydın, bu çalışmaya iten sebebin Rudolf Bultmann'ın İsa'nın dirilişi konusunda söylediği "*İsa gerçekte değil, kerigmada yani ilk hıristiyan topluluğun imanında ölümden dirilmiştir.*" sözünün olduğunu belirtir.⁴⁶³ Bultmann'ın görüşünü destekler nitelikte iddialardan birisi İsa Mesih'in çarmıh üzerinde gerçekten öldüğü ve dirilişin olmadığıdır. Bu görüşü savunanlara göre, diriliş sadece havarilerin gördüğü bir

⁴⁶⁰ Yuhanna 20/23-24.

⁴⁶¹ Elçilerin İşleri 9/3-5

⁴⁶² Hoşea 6/2.

⁴⁶³ Mahmut Aydın, "İsa Mesih'in Ölümünden Dirilmesi Hakikat Mi? Mitoloji Mi?", *OMÜ.İFD.*, s.91.

halüsünasyondan ibarettir. Bir diğer görüşe göre baygınlık teosinin savunuların İsa'nın çarmıh üstünde ölümünü kabul etmedikleri belirtmiştik. Onlara göre, öldü sanılarak mezara konulan İsa, yaraları iyileşince mezardan kalktı ve Pazar günü mezarı ziyaret edenler boş mezarla karşılaşmaları onların yaşadıklarını diriliş şeklinde yorumlamalarına neden olmuştur.⁴⁶⁴

Bultmann'a göre; İsa, insanlığın evriminde ya da tarih bağlamında basitçe anlaşılabilir. Mitolojik dilde, bu onun sonsuzlukla ilişkili olduğunu gösterir ve onun kökeni hem tarihi hem de doğayı aşar.⁴⁶⁵ Bultmann, "*The Primitive Christian Kerygma and the Historical Jesus*" (1964) adlı çalışmasında İsa'nın dirilişini ele alır. Ona göre, İsa'nın dirilişi tarihsel değildir, ona inananların imanlarında dirilmiştir ve günümüz Hıristiyanları için önemli olanın da bu olduğunu ifade eder. Hıristiyan imanında ifadesini bulan Kerigma'ya⁴⁶⁶ göre İsa Mesih, insanlığın günahlarına kefarete olarak çarmıha gerilmiş, gömülmüş, üçüncü günde ölümden dirilmiş daha sonra göğe yükselmiş ve dünyanın sonuna doğru yarım bıraktığı işi tamamlamak üzere Tanrı Krallığı'nı yeryüzüne kurmak için yeniden gelecektir.⁴⁶⁷

İsa'nın haç üzerindeki ölümünü bir zafer olarak algılayan Packer çarmıh teolojisini şu şekilde özetler: Tanrı, hiçbir şeyi kınamaz ancak bütün günahları Kutsal metinlerin ve benim vicdanımın doğrularına layık olarak yargılar. Benim günahlarım layık olduğu nihai cezayı çekmeyi Tanrı'nın varlığı reddeder ancak ben onları lekeleyemem. Tanrı'nın oğlu İsa Mesih haç üzerinde ölmesiyle benim bütün günahlarımın cezasını ödemiştir. Mesih'in ölümü benim kurtuluşumun korunması için bir güvencedir. Mesih'in ölümü benim için Tanrı'nın ve Oğul'un aşkının bana bir tedbiri ve fidesidir. Mesih'in ölümü beni aşka, güvene, ibadete ve kulluğa çağırır ve beni bunlara zorlar.⁴⁶⁸

Genel olarak İsa Mesih'in dirilişi konusundaki farklı görüşleri değerlendirdiğimizde karşımıza iki farklı görüş ortaya çıkar. Birinci görüşe göre; İsa Mesih çarmıha gerilmiş ve çarmıhta can verdikten üç gün sonra dirilmiştir. Yeni Ahit'le temellendirilen bu

⁴⁶⁴ Hill, "The Physical Death of Jesus Christ", p.1.

⁴⁶⁵ Rudolf **Bultmann**, *Faith in the Cross in Readings in Christian Theology*, (Ed. Peter C. Hodgson and Robert H. King), Fortress Press, Philadelphia, PA 1985, p.222.

⁴⁶⁶ Kerygma, Yunanca "κάρυγμα" bildirme ya da duyurma anlamına gelir. Yeni Ahit'te 61 kez geçen bu sözcük İsa Mesih'in ölümü ve dirilişi aracılığıyla kurtuluşun temel Hıristiyan mesajıdır. Bkz. Elçilerin İşleri 2/14-29, I. Korint. 15/3-11, Matta 12/41, Romalılar 16/25, Luka 11/32.

"Kerygma." New Catholic Encyclopedia. . *Encyclopedia.com*. (January 18, 2018).

<http://www.encyclopedia.com/religion/encyclopedias-almanacs-transcripts-and-maps/kerygma>

⁴⁶⁷ Aydın, *İsa Mesih'in Ölümden Dirilmesi...*, s.92.

⁴⁶⁸ Akin, p.105-106.

görüş daha sonra temel Hıristiyan dogması haline gelmiştir. İkinci görüşe göre; İsa Mesih çarmıha gerilmiştir fakat ölümü ve dirilişi konusunda farklı iddialar ortaya atılmıştır. Bu görüşü iki grupta değerlendirebiliriz. Birinci gruptakiler, İsa'nın çarmıh üzerinde ölümünü kabul ederken dirilişinin gerçekte yaşanmadığını sadece havarilerin bir vizyon yaşadığını öne sürer. Dirilişin yaşanmadığını iddia eden ikinci grubun temsilcileri baygınlık teorisine göre hareket ederler. Onlara göre, İsa çarmıha gerilmiştir ancak çarmıh üzerinde ölmemiştir sadece çivi yaraları ve mızrak darbesi nedeniyle aşırı kan ve su kaybetmesi onun bayılmasına neden olmuştur. İsa'nın ölümünü tıbbi açıdan kanıtlayan bilimsel görüşlerin yanında ölmediğini açıklayan görüşler de öne sürülmüştür.

2.3.9. Tanrı Krallığı ve İsa'nın İkinci Gelişi

Hıristiyan inancına göre insanların yönettiği krallıklarda adalet ve barış hiçbir zaman mümkün olmamıştır. Yahudi inanışına göre Tanrı Yahve zamanın sonunda, Mesih'in yönettiği bir krallıkta adalet ve barış umutlarını gerçekleştireceğine dair söz vermiştir. İsa havarilere anlattığı vaazlarında ve bizzat kendi yaşamında Tanrı'nın vaat ettiği bağışlayıcılık, barış ve adaleti nasıl yaşanacağını insanlara göstermiştir. Bu yüzden İsa'nın hizmeti Tanrı'nın Krallığının başlangıcına ve eskatolojik anlamda sonun başlangıcına işaret eder.⁴⁶⁹ Ancak İsa'nın "*sonun başlangıcı*"na işaret ettiği düşüncesi, Hıristiyanlığın Yahudi köklerinden ayrılmasına neden yol açmıştır. İsa'nın ilk takipçileri, Tanrı'nın görevlendireceği Mesih'in kim olacağını anlamak için artık beklemeye gerek kalmadığını, çünkü İsa'nın o Mesih -Tanrı'nın krallığını yeryüzüne getirmekle görevlendirdiği kişi- olduğunu iddia etmiştir. İncillere göre; İsa'nın muhaliflerinin buna inanmak istemedikleri ve onu öldürerek susturmaya çalıştıkları görülür.⁴⁷⁰

İsa'nın Yeni Ahit metinlerinde geçen kıssalarda Tanrı Krallığı'ndan bahsettiği görülür. Örneğin; "*Göklerin egemenliği, tarlada saklı bir defineye benzer. Onu bulan yeniden sakladı, sevinçle koşup gitti, varını yoğunu satıp tarlayı satın aldı. Yine Göklerin Egemenliği, güzel inciler arayan bir tüccara benzer. Tüccar, çok değerli bir inci bulunca gitti, varını yoğunu satıp o inciye satın aldı.*"⁴⁷¹ İsa Mesih'in vaazlarının

⁴⁶⁹ Jones ve Pallfy, s.205.

⁴⁷⁰ Jones ve Pallfy, s. 207.

⁴⁷¹ Matta 13/44-46, Luka 15/3-10, Markos 2/19 ve Matta 18/23-35.

kalbinde Tanrı Krallığı'nın olduğu görülür. Johannes Weiss *“The Preaching of Jesus About The Kingdom of God”* (1892) adlı çalışmasında Tanrı Krallığı'nın bu dünyaya içkin olmadığını yani dünya tarihinin belli bir kesitinde olmayacağını aksine onun eskatolojik olduğunu belirtir. Ayrıca Weiss'e göre, Tanrı Krallığı insanın ahlaki çabası ile değil Tanrı'nın doğüstü gücü sayesinde olacaktır. Tanrı'nın isteği ile dünyanın ve tarihin sonunda birden bire gerçekleşecektir.⁴⁷²

İsa kendisini dinleyenleri Tanrı'nın krallığını ve onun değerlerini yaşamlarına gecikmeden uygulamaya davet etmiş. Tanrı'nın Krallığının hem şimdi hem de henüz burada olmadığını ancak başladığını ve insanların Tanrı'nın kuralına göre yaşamayı tercih edip onun değerlerini benimseyince ve şifa görüp bağışlanınca gelişmeye devam edeceğini anlatmıştır.⁴⁷³ İsa vaazlarında Vaftizci Yahya gibi uyarı sözler söylüyordu. *“Zaman doldu, Tanrı'nın Egemenliği yaklaştı. Tövbe edin, Müjdeye inanın”*⁴⁷⁴ İsa'nın tebliğ faaliyetinin ilk sözleri *“Tanrı Krallığı'nın yakın olduğu, zamanın sonunun geldiği ve artık günahlarından vazgeçmeleri gerektiği”* olmuştur.⁴⁷⁵ Aynı şekilde İsa ile aynı dönemde yaşamış olan ve İsa'yı Ürdün nehrinde vaftiz eden Yahya'ya göre Tanrı Krallığı eskatolojik bir hadise olmakla birlikte, kişinin bireysel yaşamında da bir şeyleri değiştirmesi gereken, durup beklenilecek bir hadise olmaktan ziyade hazırlık yapılması gereken bir olgudur. İncillerde Yahya'nın vaazları da tıpkı İsa gibi insanları tövbe etmeye ve onlara Göklerin Krallığı'nın yaklaşmakta olduğunu zamanın daraldığını bildirdiği görülür.⁴⁷⁶

Ayrıca, İsa'nın mucizeleri ile Tanrı Krallığı ilişkisine baktığımızda, İsa'nın mucizelerinde, körleri iyileştirmesi gibi, tıpkı İsa'nın yoksullar ve dışlanmışlar arasında olması gibi, Tanrı'nın da statüsü ne olursa olsun herkesi krallığına davet ettiği görülür.⁴⁷⁷ İsa Mesih hayatta iken Tanrı Krallığı neden tamamlanmadı? sorusu kristoloji açısından önemlidir. İsa bunu bir mesel ile şöyle anlatır: *“Tanrı'nın krallığını bir topak hamurdaki mayaya benzetti. Başka bir meselde, krallığı toprağa ekilen tohum gibi tarif etti. Hem mayanın hem de tohumun sonuç vermesi zaman alır, büyümesi neredeyse farkedilmez ama yavaş ve emin adımlarla ilerler.”* İsa'nın Tanrı Krallığı konusunda

⁴⁷² Rudolf **Bultmann**, *Jesus Christ and Mythology*, SCM Press, London 1958, p.11-12.

⁴⁷³ Jones ve Pallfy, s.206.

⁴⁷⁴ Markos 1/15.

⁴⁷⁵ Markos 1/14-15.

⁴⁷⁶ Matta 3/2, Luka 3/3-8, Markos 1/1-18.

⁴⁷⁷ Jones ve Pallfy, s.206.

İncillerde geçen sözlerinin otantik olup olmadığı İsa Okulu üyeleri tarafından en çok tartışılan konulardan birisi olmuştur. İlk çalışmaları olan “*The Five Gospel*” adlı esere göre siyah renk oyla değerlendirilen İsa’nın Tanrı Krallığı’na dair sözleri otantik olarak görülmez. Ancak İsa’nın eskatolojik anlaşılmasını sağlayan güçlü nedenler arasında görülmüştür.⁴⁷⁸ İsa Mesih dirildikten sonra havarilerin sorduğu ilk sorular arasında “*İsrail Krallığı’nın eski günlerine döndürmek*” isteyip istemediği olmuştur. Yani, yaşadığın dönemde gerçekleştiremediğin Mesihlik fonksiyonunu şimdi gerçekleştirecek misin? İsa bu soruya net bir cevap vermekten kaçınmış ve onlara “Baba’nın bu işler için kendi yetkisiyle belirlemiş olduğu zamanları ve tarihleri sizin bilmenize izin yoktur.”⁴⁷⁹ dediği görülür.

Bugün Tanrı’nın Krallığı ne anlama gelmektedir? Tarihsel olarak Hıristiyan Kilise bazen Tanrı krallığını ya da Gökyüzü krallığını, fiziksel dünyayı etkilemeden bırakan saf manevi bir dünya olarak algıladığı görülür. Ama XX. yüzyılın başında Yeni Ahit uzmanları, İsa’nın hizmetinin Yahudi bağlamıyla yeniden ilgilenmeye başlayınca o gündən bu yana İsa’nın Tanrı krallığıyla ilgili mesajı Hıristiyan teolojisinde konuya farklı açıklamalar getirmiştir. İsa’nın özgün mesajının arka planına dikkatle bakıldığında Tanrı krallığının gelişinin siyasal ve ekonomik içerimleri daha berraklaşır. Bugün Hıristiyanlar krallığın, şimdiki gerçeklik ve değerlerin Tanrının egemenliğiyle dönüştüğü zaman gerçekleştiğine inanır. Günümüzde birçok Hıristiyanların toplumsal değişim hareketlerini savunmasına esin kaynağı olan bir inanç; Amerika Birleşik Devletlerinde Martin Luther King ve sivil haklar hareketi, Güney Amerika’da Gustavo Gutierrez ve yoksulların kurtuluşu gibi örnekler verilebilir.⁴⁸⁰ Günümüzde Baptistler, kıyametin çok yakın bir zamanda kopacağına ve buna bağlı olarak da İsa Mesih’in cennetten bulutlarla yeryüzüne gelerek “*Tanrısal Krallığı*” kuracağına inanırlar. İsa yeryüzünde geldiğinde kıyamet kopacak ve kabirlerdekilere dirilerek Tanrı’nın yargılaması gerçekleşecektir. Böylece günahkarlar sonsuz bir cezaya çarptırılırken kurtuluşa eren hıristiyanlar ise ebedi mutluluğa kavuşacaklardır.⁴⁸¹ Merkezi Washington’da bulunan dünyaca ünlü The Pew Research Center tarafından 2006 yılında yapılan araştırmaya 2003 Amerikalı yetişkinin katılmıştır. Kendisini hıristiyan olarak

⁴⁷⁸ Borg, *Jesus...*, s.166

⁴⁷⁹ Aslan, s.332, Elçilerin İşleri 1/7.

⁴⁸⁰ Jones ve Pallfy, s.207.

⁴⁸¹ Ali Rafet **Özkan**, *Baptistler, Yaşayan Dünya Dinleri* (Ed.Şinasi Gündüz), DİB. Yay., İstanbul 2007, s.165.

tanımlayan 1670 kişinin verdiği cevaplara göre İsa'nın yeryüzüne geleceğine inananların oranı %79'dur.⁴⁸² Aynı araştırma şirketi tarafından 2010 yılında ABD'de yaşayan hıristiyan gruplar üzerinde İsa'nın önümüzdeki 40 yıl içinde yeryüzüne ikinci gelişi konusunda ikinci bir araştırma yapılmıştır. Araştırma sonucunda İsa'nın kesinlikle geri geleceğine inananların oranı %28, muhtemelen geri gelecek diyenlerin oranı ise %18'dir. Araştırma sonucuna göre; genel olarak Amerikalıların %41'inin İsa'nın yeryüzüne 2050 yılına kadar tekrar geri geleceğine inandıkları görülür.⁴⁸³

Yeni Ahit'in apokaliptik niteliğe sahip Vahiy kitabında İsa'nın ikinci kez gelişinden önce bazı felaketlerin yaşanacağından bahsedilir. *“Yedi melek, insanlar ve yeryüzü için felaketler getiren borazanlarını teker teker üfleyecekler ve gökten insanların üzerlerine kala karışık dolu ve ateş yağacak, karada ve denizde yaşayanların üçte biri yok olacak, yıldızlar ve ateş topları yeryüzüne dökülecek”*⁴⁸⁴ Son dönemde Tarihsel İsa konusunda çalışmaları ile ünlü İsa Okulu (*The Jesus Seminar*) tarafından çıkarılan *“The Five Gospel”* Adlı çalışmaya göre İncillerde yer alan İsa'nın ikinci gelişi ile ilgili sözler otantik değildir ve bu sözler İsa'nın ölümünden sonra erken dönem hıristiyan cemaat tarafından ortaya konmuştur.⁴⁸⁵

Yeni Ahit'te İsa'nın ikinci gelişiyle ilgili ifadelere baktığımızda Matta İncili'nde İsa'ya *“İnsanoğlu”* lâkabı bizzat yine Matta tarafından verilmekte ve Allah'ın yeryüzündeki egemenliğinin son temsilcisi olan İsa, bizzat kendisinin eskatolojik gelişini haber vermektedir: *“Zira insanoğlu Babasının izzetinde melekler ile gelecek ve o zaman herkese kendi işine göre karşılık verecektir.”* Fakat insanoğlu bütün melekler kendisi ile beraber olmak izzeti ile gelince, o zaman izzetinin tahtı üzerine oturacaktır; bütün milletler onun önünde toplanarak, çoban koyunları keçilerden ayırdığı gibi, onları birbirinden ayıracaktır.” O zaman İnsanoğlu'nun alâmeti gökte görünecek; o zaman yeryüzünün bütün sıptları dövünecekler ve İnsanoğlu'nun göğün bulutları üzerinde kudretle ve büyük izzetle geldiğini görecekler”...Şimdiden sonra İnsanoğlu'nun Kudretin sağında oturduğunu ve göğün bulutları üzerinde geldiğini görecekler.”

⁴⁸² Araştırmanın tam raporu için: “Christian's Views on the Return of Christ”

Bkz. <http://assets.pewresearch.org/wp-content/uploads/sites/11/2009/04/religion-politics-06.pdf> (Erişim Tarihi: 15.01.2018).

⁴⁸³ Evanjelic hıristiyanlar arasında bu oran %58, Katolikler arasında ise %32'dir. Bkz. “Jesus Christ's Return to Earth” <http://www.pewresearch.org/fact-tank/2010/07/14/jesus-christs-return-to-earth/> (Erişim Tarihi: 21.03.2018).

⁴⁸⁴ Vahiy 9/1-14, 10/7, 11/15.

⁴⁸⁵ Borg, Jesus..., p.166.

İncillerde İsa'nın kendisi için kullandığı en önemli ifadelerden biri olan "İnsanoğlu" tabiri, bazen "Âdemoğlu" diye de geçmekte ve Yeni Ahit'te seksenden fazla yerde bu tabir kullanılmaktadır. Hıristiyanlar, "İnsanoğlunun" son günün büyük bunalımından önce gökten geleceğine ve yine bu gelişen sonra Tanrı'nın ona yargılama yetkisi vereceğine inanmaktadırlar.⁴⁸⁶ İsa'nın yani İnsanoğlu'nun (Aramice, bar 'nas) ikinci kez gizemli gelişi yönünde kendisini yargılayıcı bir figür olarak tanımladığı görülür.⁴⁸⁷

2.4. İsa Mesih'in Tabiatı

Hıristiyanlar, Baba, Oğul ve Kutsal Ruh adı altında "üç kişilikte" tek bir Tanrı'nın varlığını kabul ederler. Hıristiyan inancına göre Baba Tanrı kainatı yaratmıştır; Tanrı'nın enkarnasyonu olan Oğul İsa Mesih, günahın gücünden/esaretinden insanlığı kurtarmak üzere bedenleşmiş, kendini çarmıhta feda etmiştir; Kutsal Ruh ise ilahi sevgiyi insanların kalbine ve gönlüne vermiştir.⁴⁸⁸ İncillerde İsa'nın ilahi bir varlık olduğuna dair kanıtlar olduğu gibi onun diğer ölümlü insanlar gibi beşeri vasıflara sahip olduğuna ilişkin görüşler de bulunmaktadır. Hatta, enkarnasyon ile bedenleşen Tanrı'ya dair hem ilahi hem de insani özelliklere sahip olduğunu gösteren kanıtların öne sürüldüğü görülür.

İsa Mesih'in tabiatı konusunda ciddi tartışmalar İznik Konsili (325) ile şekillenmeye başladığı görülür ve bu tartışma Kadıköy Konsili (451) ile sonuçlandırılır. Buna göre; İsa tam olarak hem insan hem de Tanrı'dır. Ancak, bunun hem ontolojik açıdan hem de Aristonun akıl ilkelerine göre açıklaması oldukça güçtür. Şimdi sırasıyla İsa'nın ilahi, beşeri ve hem ilahi hemde beşeri yönüne yönelik öne sürülen kanıtları inceleyelim.

2.4.1. İsa'nın İlahi Yönü

İsa Mesih'in kimliği konusunda mevcut kaynaklar, bize iki farklı İsa tipolojisi sunmaktadır. Bunlardan ilki, Miladi takvimin başlarında Filistin bölgesinde yaşayan tarihsel bir şahsiyet olan İsa'dır ve bu figür araştırmacılar tarafından genellikle "Tarihsel İsa" ya da "Tarihin İsa'sı" olarak tanımlanır. Tarihsel İsa, Yahudi toplumu içerisinde doğmuş bir Musevi olarak yaşamını sürdüren ve toplumdaki inançsızlıklara ahlâkî zafiyetlere karşı mücadele etmiş bir şahıs olarak dikkat çeker. Diğer figür ise

⁴⁸⁶ Baybal, s.73.

⁴⁸⁷ Hengel, *The Son of God...*, p.64

⁴⁸⁸ Aydın, *Hıristiyanlık...*, s.95.

Hıristiyan inancına konu olan, teslisin ikinci unsuru, ilahî Oğul mesih olarak bedenleşen kelâm olarak ilahî kurtarıcıdır.⁴⁸⁹ Hıristiyan teoloji için asıl önemli olanın İncillerde ortaya konan İman'ın Mesih'i olduğu görülür. İncillerde İsa Mesih'in ilahi yönüne dair açıklamalara geçmeden önce Hıristiyan teolojisinin özünde teslisin yer aldığını belirtmekte fayda görüyoruz. Hıristiyan teolojiye göre, teslis (üçleme) inancı nedir? Teslis'in unsurları arasında ne tür bir ilişki vardır?

Teslis, hıristiyanlığın en önemli dogmalarından biridir. Bu inanışa göre; Baba, Oğul ve Kutsal Ruh'tan oluşan tek bir Tanrı'ya inanmak esastır. Bu inançta esas olan cevheri bölmek ve şahısları da birbiri ile karıştırmamaktır. Aksi takdirde teslis inancı ortadan kalkar. Teslis'in üç unsurundan Baba, teslisin birinci unsurudur ve Tanrı'dır. Oğul, teslisin ikinci unsurudur ve Oğul Tanrı İsa Mesih'tir. Kutsal Ruh, teslisin üçüncü unsurudur ve Kutsal Ruh da Tanrı'dır.⁴⁹⁰ Teslis unsurlarının sahip olduğu yapılarına baktığımızda; Baba Tanrı'nın doğmamış olan bir prensip olduğu, Oğul Tanrı'nın ise Baba'dan ezelde var olduğu ve doğum yoluyla südur ettiğine inanılır. Ruhül Kudüs ise Batı Kilise'sine göre hem Baba'dan hem de Oğul'dan; Doğu Kiliselerine göre ise sadece Baba Tanrı'dan südur etmiştir. Ancak Baba, Oğul ve Ruhül Kudüs uluhiyeti eşit olarak paylaşmaktadırlar.⁴⁹¹ Baba Tanrı; yaratan, hayat veren ve her şeyin sahibi olan, koruyan ve kayırandır. Oğul Tanrı, Baba Tanrı'yı kusursuz biçimde tanır ve onu insanlara en iyi şekilde bildirir. Kutsal Ruh ise insan vicdanına Tanrı'nın sevgisinin duyurulmasında bir araçtır ve insanlar onun yardımı olmadan kutsal duyumların sırrını anlayamaz.⁴⁹²

Hıristiyan teolojisi veya daha dar anlamda kristoloji, aslında bir teslis teolojisine dayanmaktadır. İlk dönem hıristiyanlar arasında en büyük kristolojik tartışmaların ve bölünmelerin yaşanmasında teslisin ikinci unsuru olan Oğul İsa'nın tabiatı ile birlikte teslisin diğer unsuru olan Kutsal Ruh ile olan ilişkinin açıklanması olmuştur.⁴⁹³ Aslında teslisi açıklamanın o kadar kolay olmadığı görülmüştür. Bir matematik sınavında $1+1+1=3$ olduğunu varsaymak güvenlidir. Ancak bir Teoloji sınavından öyle değildir. Hıristiyan inancının en önemli tartışmalarından biri Tanrı'yı $1+1+1=3$ olarak değil $1+1+1=1$ olarak tarif etmektir. Hıristiyan teologlardan bazıları Tanrı'nın nasıl üç ayrı

⁴⁸⁹ Gündüz, *Hıristiyanlık*, s.17.

⁴⁹⁰ Akdemir, s.113.

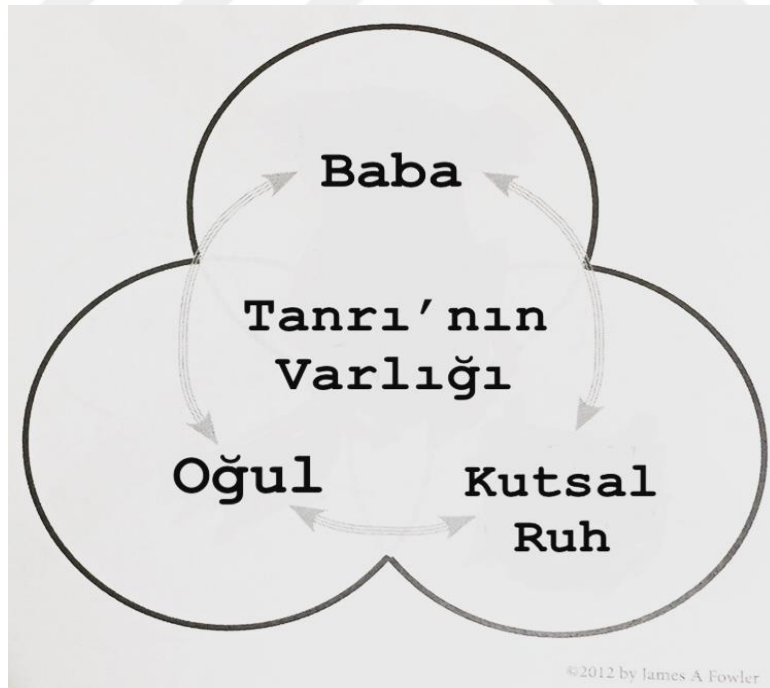
⁴⁹¹ Akdemir, s.179.

⁴⁹² N. Mehmet **Solmaz**, *Teslis Üçlü Tanrı İnancı*, Misak Yay., Ankara, 2005, s.20-21.

⁴⁹³ İbrahim **Sarmış**, *İsa ve Mesih İnancı*, Düşün Yay., İstanbul, 2015, s.228.

kişi olup aynı zamanda tek Tanrı olarak kalabileceğini açıklamaya çalışmıştır.⁴⁹⁴ Yüzyıllardır birçok kişi tarafından için nasıl bir ve birin nasıl üç olduğunu açıklamaya yönelik farklı “Üçleme Metaforları” adı verilen görüşler öne sürülmüştür. Bunlardan biri M.S. V. yüzyılda Hıristiyanlığı İrlanda’ya götüren misyoner Aziz Patrick, üç yapraklı bir yonca imgesi kullanmış. Bazıları da üçlemeyi açıklamak için konuşma analogisini kullanmış. Buna göre; Baba konuşan kişidir, Oğul konuşulan sözdür, Kutsal Ruh ise sözü söyleten nefestir. XX. yüzyılın etkili teologlarından olan Karl Barth’a göre; Hıristiyan Tanrı ile ilgili her ne söylenirse, üç kez söylenmesi gerektiği anlamına gelir; aynı öykünün üç farklı ama birbirini tamamlayan perspektiften anlatılmasına benzer. Ona göre, bu tekrar Tanrı’nın varlığının gerçekte neye benzediğini yansıtır. Çünkü, Tanrı her ne yaparsa Baba olarak, Kutsal Ruh olarak ve Oğul olarak yapar.⁴⁹⁵ Kutsal Ruh, İsa’nın göğe alınmasından sonra inanlıları desteklemek, güçlendirmek ve yönlendirmek için inmiştir ve Kutsal Ruh’un bu yardımı Tanrı’nın etkinliğinin bir ifadesi olarak görülür.⁴⁹⁶

Şekil.4: Tanrı’nın Üçlü Varlığının İlişkisel Anlamı⁴⁹⁷

⁴⁹⁴ Jones ve Pallfy, s.214.

⁴⁹⁵ Jones ve Pallfy, s.218.

⁴⁹⁶ İsa'nın Yaşamı ve İlk Kilise Tarihi, Yeni Yaşam Yay., İstanbul 2013, s.200

⁴⁹⁷ James A. Fowler, *The Triune God in Christian Thought and Experience*, C.I.Y. Publishing, California 2013, p.125.

Kutsal Ruh'un tanrılığını Tertullian gibi daha önceki kilise babaları iddia etmiş ise de birçok Hıristiyan İstanbul Konsili'nden (381) önce Kutsal Ruh'u tanrı olarak görmemiştir. Sadece Kutsal Ruh için değil aynı şekilde Efes (431) ve Kadıköy'de (451) toplanan konsillerden alınan kararlardan önce İsa'nın iki tabiatlı olduğu ve İstanbul (589) Konsili öncesinde Kutsal Ruh'un İsa'dan olduğuna inanmıyorlardı. Teslis yani üçlü tanrı inancı Hıristiyan Teoloji'ye nereden gelmiştir? Muhtemelen bunun milattan önce çok eski medeniyetlere dayandığı ve özellikle Mezopotamya-Akdeniz havzasında yaşamış Sümerler, Asurlar, Babil ve Akatlardan Anadolu'ya, Mısır'a ve oradan da Avrupa'ya geçmiştir. Gerek Ortadoğu kültür ve inançlarını, mitoloji ve astrolojisini araştıranların gerekse Türk Edebiyatında ve Halk inançlarında kullanılan mitolojik unsurlar üzerinde araştırma yapanların da ortak kanaati bu şekildedir.⁴⁹⁸

IV. Yüzyıla kadar Kilise babaları döneminde teslis doktrini, Hıristiyanlığın dini tecrübesinin basit bir ifadesiydi. Onda, Tanrı, yaratılıştaki Baba olarak, kurtarıcı Mesih işinde Oğul olarak, cemaatin hayatında Kutsal Ruh olarak görünmüştür. Dönemin ilahiyatçıları dini tecrübeyi, Tanrısal cevhere dayanarak ifade etmişlerdir. Onlar oraya beşeri aklın gücüne imanla getirilmişlerdir. Fakat Pavlus'a göre Ruh, filozofun ruhu değil, Baba Tanrı'ya inanan Hıristiyanın ruhudur. O beşeri bir ruh değil ve beşeri bir akıl ile Tanrı'nın cevheri ölçülemez.⁴⁹⁹ Tanrı anlayışında teslisin üç unsurundan birini oluşturan Kutsal Ruh, Baba ve Oğul'dan çıkmaktadır. Bu anlayış Katolikler ile Ortodokslar arasında en temel sorunlardan birini oluşturmaktadır. Katolikler 've oğuldan' (filioque) takısını sonradan kredoya⁵⁰⁰ (iman beyanı) eklemiş ancak Ortodokslar bunu kabul etmemiştir.⁵⁰¹ Teslis doktrininin açıklanmasında yoğun çaba sarfeden teologlara yönelik eleştiriler artarak devam etmiştir. Kilise, teslise yönelik eleştirileri ortadan kaldırmak amacıyla 1868-1870 yılları arasında I. Vatikan Konsili düzenler. Bu konsilde Kilise, "sır" kavramını yeniden tanımlayarak teslisin akıl ve

⁴⁹⁸ Sarmış, s.222. Teslis inancının kökenleri hakkında ve Hıristiyanlık'ta Teslis'in ortaya çıkışı konusunda Bkz. Bayraktar, *Bir Hıristiyan Dogması: Teslis*, s.78.

⁴⁹⁹ I. Korint 2/10, P. Hans Lietzmann, *Eski Kilise Tarihi* (Çev. Mehmet Aydın), Literatürk Academia Yay., Konya, 2016, s.318.

⁵⁰⁰ Hıristiyan inanç esaslarını ya da amentüsünü ifade etmede yaygın olarak "*kredo (creed)*" terimi kullanılmaktadır. Tanrı, ölüm sonrasında yaşam, ilahî yargılama ve benzeri konulardaki dogmaları içeren bir iman formülü şeklinde kredonun derlenmesine yönelik erken dönemlere ait bazı örnekler vardır. Bunlardan ilki "*Havariler Kredosu*" şeklindeki iman formülüdür. Bkz. Gündüz, *Hıristiyanlık...*, s. 57.

⁵⁰¹ Aydın, *Hıristiyanlık...*, s.109.

mantık konusu olamayacağını, onun bir iman konusu olarak sır kabul edilmesini kararlaştırır.⁵⁰²

İncillere göre İsa'nın ilahi isimlerle anıldığı görülür. Bu isimler arasında “Jesus”, “Christ”, “Son of God” ve “Lord” bulunur. İncillere göre; İsa'nın Tanrı'ya “Baba”⁵⁰³ diye hitap etmesi, havarilerin de İsa'ya “Rab”⁵⁰⁴, “Tanrı”⁵⁰⁵ ve “Tanrıoğlu”⁵⁰⁶ gibi ünvanlarda seslenmeleri ve onun bu şekilde hitap edilmesine rıza göstermesi İsa'nın ilahi yönüne işaret etmektedir. Bunların yanında İsa'nın olağanüstü mucizeler göstermesi⁵⁰⁷, olacak olayları önceden bilmesi, ölümünü ve ölümden sonra dirileceğini haber vermesi, zamanın öncesinde var olması gibi özelliklerinin yanı sıra hayat kaynağı olması, günahları bağışlaması ve yargılama yetkisine sahip olması onun Tanrısal özelliklere sahip olduğunu gösteren kanıtlar olarak ileri sürülmüştür.

Yeni Ahit metinleri incelendiğinde teslisin üç unsurunun da bir arada zikredildiği tek yer Matta İncili'nde şu şekilde geçer: “Gidin bütün ulusları öğrencilerim olarak yetiştirin. Onları Baba, Oğul ve Kutsal Ruh adıyla vaftiz edin”.⁵⁰⁸ Pavlus'un mektuplarına baktığımızda ise Pavlus'un Korintlilere yazdığı ikinci mektubunda “Dünyaya ve özellikle size, insan bilgeliğiyle değil, Tanrı'nın lütfuyla, Tanrı'dan gelen saflık ve içtenlikle davrandığımızı vicdanımız tanıktır. Ve biz bununla övünüyoruz. Okuyup anlayabileceğinizden başka bir şey yazmıyoruz. Bizi bir ölçüde anladığınız gibi, tümüyle anlayacağınızı umarım. Rabbimiz İsa'nın gününde bizim övüncümüz siz olacağınız gibi, sizin övüncünüz de biz olalım.”⁵⁰⁹ Tanrı, Rab İsa ve Tanrı'nın lütfü/yardımlarını (Kutsal Ruh) birarada kullanmış olsa da teslisin üç unumundan bahsettiğini iddia etmek zordur. Aslında Pavlus'un Mektupları detaylı incelendiğinde onun bazı yerlerde tek bir Tanrı'nın varlığını desteklediği de görülür. Ona göre, “Dünya da put bir hiçtir” ve “Birden fazla Tanrı yoktur”. Yerde ya da gökte ilah diye adlandırılanlar varsa da –nitekim pek çok “ilah”, pek çok “rab” vardır– bizim için tek bir Tanrı Baba vardır. O her şeyin kaynağıdır, bizler Onun için yaşıyoruz. Tek bir Rab

⁵⁰² Bayrakdar, s.88,89.

⁵⁰³ Matta 11/25; Luka 10/21; Yuhanna 11/41.

⁵⁰⁴ Yuhanna 20/28.

⁵⁰⁵ Yuhanna 5/18, 10/30; Filip. 2/6; Titus'a Mektup 2/13.

⁵⁰⁶ Markos 1/1, 9/7; Luka 1/35.

⁵⁰⁷ Luka 4/39, Matta 15/21-8, Markos 7/24-30.

⁵⁰⁸ Matta 28/19.

⁵⁰⁹ II. Korint. 12/14.

var, O da İsa Mesih'tir. Her şey Onun aracılığıyla yaratıldı, biz de Onun aracılığıyla yaşıyoruz.⁵¹⁰

Teslis'e kaynaklık teşkil ettiği iddia edilen İncillerde başka işaretler bulmak mümkündür. Bunlar; Onbir öğrenci Celile'ye, İsa'nın kendilerine bildirdiği dağa gittiler. İsa'yı gördükleri zaman O'na tapındılar. Ama bazıları kuşku içindeydi. İsa yanlarına gelip kendilerine şunları söyler: *“Gökte ve yeryüzünde bütün yetki bana verildi. Bu nedenle gidin, bütün ulusları öğrencilerim olarak yetiştirin; onları Baba, Oğul ve Kutsal Ruh'un adıyla vaftiz edin; size buyurduğum her şeye uymayı onlara öğretin. İşte ben, dünyanın sonuna dek her an sizinle birlikteyim.”*⁵¹¹ *“Bütün kutsallar size selam eder. Rab İsa Mesih'in lütfu, Tanrı'nın sevgisi ve Kutsal Ruh'un paydaşlığı hepimizle birlikte olsun.”*⁵¹² *“Günahkârların, Tanrı Egemenliği'ni miras almayacağını bilmiyor musunuz? Aldanmayın! Ne fuhuş yapanlar Tanrı'nın Egemenliği'ni miras alacaktır, ne puta tapanlar, ne zina edenler, ne oğlanlar, ne oğlancılar, ne hırsızlar, ne açgözlüler, ne ayyaşlar, ne sövücüler, ne de soyguncular. Bazılarınız böyleydiniz; ama yıkandınız, kutsal kıldınız, Rab İsa Mesih adıyla ve Tanrımız'ın Ruhu aracılığıyla aklandınız.”*⁵¹³ *“Çağrınızdan doğan tek bir umuda çağrıldığınız gibi, beden bir, Ruh bir, Rab bir, iman bir, vaftiz bir, her şeyden üstün, her şeyle ve her şeyde olan herkesin Tanrısı ve Babası birdir.”*⁵¹⁴ Yeni Ahit uzmanlarından Cullmann'a göre, İsa Mesih'in ilahi yönünün anlaşılmasında ilahi menşei bir Kurtuluş Tarihinin (Heilgeschichte) mutlaka olması gerektiğini belirtir. İsa'nın ilahi yönünden yoksun bırakıldığında ise olsa olsa ancak tarihte yaşamış kahramanlardan biri olarak kalacağını ifade ettikten sonra sözlerine şöyle devam eder: Yine aynı şekilde Kurtuluş Tarihi olmadan Baba Tanrı'yı, vahyi ve Oğlu olan “Logos”tan ayırt etmenin de hiçbir anlamı yoktur.⁵¹⁵

İnciller arasında sinoptiklerin İsa Mesih'in ilahi yönünü aşırı vurgulamadıkları görülür. İsa Mesih'in ilahi yönünü yücelten tek incil Yuhanna İncili'dir. Diğer taraftan Pavlus'un mektuplarında da İsa mesih'in Tanrı olarak adlandırıldığı görülmektedir.⁵¹⁶ Pavlus Mektuplarında az da olsa zaman zaman İsa Mesih'e ilahlık atfettiği görülür.⁵¹⁷

⁵¹⁰ I. Korint. 8/4-6.

⁵¹¹ Matta 28/16-20.

⁵¹² II. Korint. 13/13-14.

⁵¹³ I. Korint. 6/9-11.

⁵¹⁴ Efesliler. 4/4-6.

⁵¹⁵ Akdemir, s.100.

⁵¹⁶ Akdemir, s.101.

⁵¹⁷ İbraniler. 1/8-9, Filipililer 2/12.

Ancak, kesin olan şudur ki, Pavlus'un öğretilerinde İsa Mesih, ilahtan başka bir şey değildir. Zira ortaya koymuş olduğu kurtuluş, yani, kurtuluşun amellerle değil de insanın dışında ancak ilahi bir müdahale ile gerçekleşebileceği fikri zorunlu olarak İsa'nın ilah olmasını gerekli kılmaktadır. Aksi halde Pavlus'a göre kurtuluş asla mümkün olmayacaktır.⁵¹⁸

Hıristiyan geleneğine göre, insanın nihai amacı ve insanın manevi çabalarının hedefi bütün ızdırabı ortadan kaldırmak değil, insanda bulunan iyilik meylini amele dökmek, diğer bir tabirle bunlar, İsa'nın deneyimindekine benzer çarmıha da götürse, aşkın buyruklarına boyun eğmektir. Hıristiyanlık nokta-i nazarında, aşk için ızdırıp çeken hıristiyan, şayet bu ızdırabı tam olarak üstleniyorsa bu ızdırıp küçük bir kötülük bile olmayıp müspet bir iyilik halini alır. Çünkü, aşkla ızdırıp çekmek bizzat aşk olan Allah ile birleşmek ve olan şeyi yaptığı şeyle yani enkarnasyon ve çarmıha gerilme ile gösterme anlamına gelir. Dolayısıyla bir hıristiyan Tanrı'nın örneğini takip ederek, diğer ruhlarda bu aşka cevap veren bir aşkı uyandırabileceğini vurgulanır.⁵¹⁹

Hick, İsa'nın ilahlaştırılması sürecini, bir insanoğlu olan İsa'ya bir ilah olarak ibadet etmeye geçiş olarak tanımlar. Hick, bu sürecin yani İsa'nın ilahlaştırılmasının bizzat Yeni Ahit yazılarında ortaya çıkmaya başladığını ileri sürer. Ona göre en erken Hıristiyan metinlerinden biri olan Elçilerin İşleri'nde İsa, ilkin "*Tanrı tarafından tasdik edilen bir insan*"⁵²⁰ olarak vaaz edilir. İsa'nın ölümünden yaklaşık 30 yıl kadar sonra derlenen ve ilk İncil olarak kabul edilen Markos İncili de İsa'nın "*Tanrı'nın oğlu*" olduğunu ifade eder. Markos'tan yaklaşık 30-40 kadar sonra derlenen Yuhanna İncili ile birlikte bu tarz Hıristiyan söylemleri bizzat İsa'ya atfedilerek onun kendi ilahlığının farkında olarak, kendi ilahlığının bilincinde olarak yeryüzüne gelip orada bir müddet yaşadığı ifade edilmeye başlanmıştır.⁵²¹

Hıristiyanlık da diğer semitik kökenli dinler olarak kabul edilen Yahudilik ve İslam gibi tek tanrı inancına sahiptir. Tek Tanrı inancı bu dinlerin ortak unsuru olmasına rağmen Tanrı'ya hitap ederken farklı isimlerin de kullanıldığı görülür. Bu isimler, Yahudiler

⁵¹⁸ Akdemir, s.103.

⁵¹⁹ Arnold J. **Toynbee**, *Hıristiyanlık ve Dünya Dinleri* (Çev.Mehmet Aydın), Din Bilimleri Yay., Konya 2000, s.23.

⁵²⁰ Elçilerin İşleri 2/22.

⁵²¹ Aydın, *İsa Tanrı mı...*, s.120.

için YHVH, Hıristiyanlar için Baba Tanrı ve Müslümanlar için Allah'tır.⁵²² İbraniler, tek bir Tanrı'ya ibadet ediyorlardı. Tanrı ile ahitleştikten sonra bile İbraniler başka tanrıların varolduğuna inanmaya devam etmiş olsalar da İbrahim ile Tanrı ahitleştikten sonra böyle bir inanişin yasaklandığı görülür. Bu ahitleşme sonunda İbranilerden Tanrı yalnızca bir tanrıya bağlı kalmalarını istemiştir. Yine bu dönemde Mezopotamya'da Sümerlerde, Babillerde ve Asurlarda çok sayıda tanrıya ibadet edildiği yönünde bilgiler vardır. Mısır'da Firavun Ahenaton bile Güneş tanrısına ibadet edilmesini emrettiğinde ve diğer tanrıları kaldırdığında aynı zamanda kendisini Firavun-Tanrı olarak ibadet edilmesini istemiştir.⁵²³

Monoteizmin tasdiki, hemen hemen her zaman politeizmin yadsınmasıyla/inkarıyla ifade edilmiştir. Bu inkar/yadsıma ölüm-kalım mücadelesindeki bir inanç ve kendisini ifade eden yeni dini şuur arasındaki amansız savaşın sözlü ifadesinden başka bir şey değildir. Dolayısıyla her peygamber bu mücadelenin tercümanı ve aynı zamanda da kurbanı olmuştur.⁵²⁴ Eski Ahit'e baktığımızda Yehova halkına "Allah'ın Yehova benim, karşımda başka ilahların olmayacak" der.⁵²⁵ Yine Yahudi inancının ilk duası, *Dinle Ey İsrail, Tanrımız Rab tektir "Shema Israel, Adonai Eloheynu, Adonai Ehad"* bu kanaati ilan eder.⁵²⁶ Markos İncili'ne göre ise "O tektir ve O'ndan başka hiç kimse yoktur."⁵²⁷ ifadesi geçer. Yine buna ek olarak Pavlus'un Mektuplarında da monoteistik ifadeler şu şekilde geçer: " ..ve birden başka Allah yoktur, der."⁵²⁸ Müslümanlar da tevhide dayalı monoteist inançlarını ifade ederken kelime-i tevhid'de "Allah'tan başka ilah yoktur, Muhammed onun kulu ve elçisidir." derler. Bu noktada, Hıristiyan Teoloji içinde Teslis'i kabul etmeyen heretik gruplardan bahsetmek gerekir. Özellikle Ortaçağ'da önemli dini akımlardan biri olarak Bulgaristan'da ortaya çıkan daha sonra diğer Balkan ülkelerine yayılan Bogomilizm⁵²⁹ hareketinin teslisi, İsa'nın ilahi yönünü kabul etmedikleri gibi İsa'yı peygamber olarak görmelerinin yanısıra Papalık otoritesinin

⁵²² Aydın, *Bir Sessizliğin...*, s.103.

⁵²³ James C. Davis, *Taş Devrinden Bugüne Tarihimiz: İnsanın Hikayesi* (Çev.Barış Bıçakçı), İş Bankası Yay. İst.,2004, s.33.

⁵²⁴ Pettazzoni, s.292.

⁵²⁵ Çıkış 20/2-3, Tesniye 5/6-7, 32-39, İşaya 43/11, 44/6.

⁵²⁶ Aydın, *Bir Sessizliğin...*, s.104.

⁵²⁷ Markos 12/32.

⁵²⁸ I.Korint. 8/4.

⁵²⁹ Janko Lavrin, "The Bogomils and Bogomilism", *The Slavonic and East European Review*, Vol.8, No.23, 1929, p.269. Bogomil (Tanrı'nın sevdiği) akımın tarihsel gelişimi ve kültürel kökenleri için bkz. Dmitri Obolensky, *The Bogomils: A Study in Balkan Neo-Manichaeism*, Cambridge University Press, Cambridge 1948, Kadir Albayrak, *Bogomilizm ve Bosna Kilisesi*, Emre Yay., İstanbul 2005.

karşısında bir duruş sergiledikleri bilinir. Bogomillerin düalist Tanrı anlayışı iyilik ve kötülük tanrısı veya prensibi şeklindeki bir inanca dayanır. Onlara göre; İyilik Tanrı'sı görünmeyen metafizik alemi, Kötülük Tanrı'sı ise görünen maddi alemi yaratmıştır ve bu kötülük tanrısı şeytandır.⁵³⁰

Hıristiyan heretiği Marcion'a göre, Mesih tarafından açıklanan Yeni Ahit'in Sevgi tanrısı ile Eski Ahit'in acımasız yaratıcı tanrısı (Demiurg) aynı olamaz. Çünkü Eski Ahit'in tanrısı acımasızca işleyen hukuku ortaya koyarken Yeni Ahit'in tanrısı sevgiyi işliyordu. Marcion'un kristolojisinin Pavlus'un mektupları ile Luka'dan etkilendiği görülür.⁵³¹ Aquinalı Thomas, temel eseri "*Summa Theologia*"da teolojinin temel işlevinin Tanrı bilgisine ulaşmak olduğu fikrini savunur. Çünkü ona göre varoluşun hem nedeni hem de amacı Tanrı'dır. Tanrı bilgisine teolojik ve felsefi iki yolla ulaşabileceğini savunan Thomas'a göre bizim Tanrı hakkında bildiklerimizde, hakikatin ikili bir biçimi söz konusudur. Tanrı hakkında "onun hem üç hem de bir olduğu" gibi bazı gerçekler insan aklının sınırlarını aşarken "bir tanrının varlığı ve tek bir tanrı olduğu" tabi akılla kavranabilmektedir.⁵³² Tanrı'nın bilinebilirliği bağlamında teslis tartışmasının üstesinden gelmek oldukça zordur. Örneğin, insanlar Tanrı'ya inanır, oysa Tanrı sadece bir bilmenin konusu olabilirdi. Ancak, bilmenin araçlarındaki bazı eksiklikler onu duygusal bir inancın alanına iter.⁵³³ O nedenle bilmediğimiz ya da bilemeyeceğimiz bir konuda inanmayı tercih etmiş oluruz. Buradaki durum bir hıristiyan dogması haline gelmiş olan teslis için de düşünülebilir.

2.4.2. İsa'nın Beşeri Yönü

İncillerde İsa'nın yaşam öyküsüne baktığımızda onun bir soyunun olduğu⁵³⁴ ve bir kadından⁵³⁵ ve bebek olarak dünyaya geldiği⁵³⁶ görülür. Çocukluk döneminde kaybolması, büyümesi,⁵³⁷ bir meslek sahibi olması, acıkması,⁵³⁸ susaması,⁵³⁹ yemek

⁵³⁰ Kadir Albayrak, *Bogomilizm ve Bosna Kilisesi*, Emre Yay., İstanbul 2005, s.183.

⁵³¹ Gündüz, *Din ve İnanç...*, s.320.

⁵³² Süleyman Dönmez, *Aziz Thomas'ta Felsefe ve Teoloji İlişkisi*, Karahan Kitabevi Yay., Ankara 2004, s.34-80.

⁵³³ Atila Ataman, *Copernicus, Kant ve Düşüncenin Metafiziği*, Dedalus Kitap Yay., İst. 2015, s.18.

⁵³⁴ İsa'nın soy ağacına Dört İncil'den sadece ikisinde yer verilir. Matta 1/1-17, Luka 3/23-38.

⁵³⁵ Matta 1/24-25, Luka 2/1-7.

⁵³⁶ Matta 2/1, Luka 2/7.

⁵³⁷ Luka 2/40-52

⁵³⁸ Matta 21/18, Markos 11/12.

⁵³⁹ Yuhanna 4/7.

yemesi, uyuması, sıkıntı çekmesi⁵⁴⁰ ve Tanrı'ya dua etmesi⁵⁴¹ onun insani özelliklere sahip bir beşer olduğuna dair kanıtlar olarak gösterilir.

Markos'un İsa portresine göre, İsa'nın herşeyin bilgisine sahip olmadığı görülür. Havariler, sık sık beklenen Tanrı Krallığı'nın ne zaman geleceğini sorduklarında İsa'nın geleceğin bilgisinin sadece Tanrı tarafından bilenebileceğini belirtir.⁵⁴² Yine Markos'a göre, İsa'nın çarmıha gerilişinde yaşadığı acıyı ve ızdırabı Tanrı'ya "*Tanrım, Tanrım beni niye terkettin*"⁵⁴³ yalvarması ve havarilerin Tanrı Krallığı'nın gelme zamanını sorduklarında İsa'nın "*O günü ve saati, ne gökteki melekler ne de Oğul bilir; Baba'dan başka kimse bilmez*"⁵⁴⁴ ifadeleri son dönem tarihsel İsa araştırmacıları tarafından İsa'nın beşeri yönüne kanıt olarak öne sürülür. Çünkü yukarıdaki ifadelerde geçen dua etme, her şeyi bilememe gibi insani vasıfların ilahi bir varlıkta bulunamayacağından ileri gelir.

İlk dönemlerde ortaya çıkan farklı Hıristiyan gruplardan Ariuşçular, İsa Mesih'in bir insan olduğuna dair deliller ortaya koymuşlardır. Onlara göre, İsa Mesih tıpkı bir insan gibi büyüüp gelişmiş, üzüntülere, sıkıntılara ve korkulara maruz kalmış ve Tanrı'ya dua etmiştir. Çünkü insana has olan ve Onun aciziyetini gösteren durumların Tanrı'ya isnad edilemeyeceği kabul edilir.⁵⁴⁵ Kilise Babalarından olan İskenderiye'li Athanase'nin "*Bedenleşme*" ile ilgili eserini yayınladığında "Mesih İsa'nın insan olarak doğuşunu detaylıca çizer ve onun Kutsal belirtisini ateşimizde sergileyelim, Yahudiler iftira atsın, Grekler alay etsin biz ise taparcasına sevelim." şeklinde yazmıştır.⁵⁴⁶ Yukarıda verilen bilgileri destekler nitelikte, birçok araştırmacıya göre, özellikle İsa Mesih'in çarmıhın üzerinde ölmeden önce haykırdığı "*Eli Eli Lema Savaktani*" yani "*Tanrım, Tanrım beni niçin terkettin?*" şeklindeki sözleri tanrılıkla bağdaşmayacak ifadeler olarak değerlendirmek mümkündür.⁵⁴⁷ Bu delillerden hareketle İsa Mesih, ilahi olmaktan ziyade ölümlü bir beşer hayatına sahip olduğu görülür.

⁵⁴⁰ Luka 12/50.

⁵⁴¹ Matta 14/23, Markos 1/35.

⁵⁴² Markos 13/32.

⁵⁴³ Markos 15/34.

⁵⁴⁴ Markos 24/36.

⁵⁴⁵ Akdemir, s.106.

⁵⁴⁶ Morali, s.129.

⁵⁴⁷ Akdemir, s.107.

2.4.3. İsa'nın Hem Beşeri Hem İlahi Yönü

İsa Mesih'in insan şeklinde bir ilâh olarak kabul edilmesi, İsa'daki ulûhiyet ile beşeriyetin münasebeti meselesini ortaya çıkarmıştır. M.S. 431'de Efes'te toplanan konsil İsa'da hem ulûhiyet hem de beşeri tabiatın birlikte var olduğunu kabul etmiştir. Ayrıca bu konsilde Bakire Meryem "*Tanrı Annesi-Tanrı taşıyan*" (*Theotokos*) olarak kabul edilmiştir. M.S.451 Kadıköy Konsili'nde bu görüşler teyit edilmiştir. M.S. 680'de İstanbul'da toplanan III. İstanbul Konsili'nde İsa'daki bu iki tabiatın her birinin bir iradesi bulunduğu ilân edilerek, İsa'da iki iradenin varlığı kabul edilmiştir. Bu konsillerde alınan kararlar kiliseler tarafından bir dogma olarak kabul edilmiştir.⁵⁴⁸

İncillere göre, İsa Mesih, hem insani hem de ilahi özellikleri tek bir kişide barındıran Tanrı-insandır.⁵⁴⁹ Çünkü o, insan bedenine enkarne olmuş bir Tanrı'dır ve hıristiyan imanı açısından bu zorunludur ve tartışmasızdır. İsa'nın İncillerde geçen vasıfları ve ona yapılan hitap şekilleri ayrı ayrı incelendiğinde sadece beşeri unsurlar bulunabileceği gibi ilahi yönüne ilişkin kanıtlar da ileri sürülebilir. Yeni Ahit kristolojisi açısından ve hıristiyan dogmatik geleneğe göre bedenleşen tek bir Tanrı-insan formunda İsa'dan başkası yoktur.

İncillere baktığımızda İsa Tanrı'ya birçok kez "*Babam*" der; bu ifade en geniş yorumdan *-Tanrı, yaratıcı olarak bütün insanoğlunun "babasıdır"*- simgesel bir yoruma ve gerçek kabul etmeye kadar uzanan birçok yoruma açıktır. Ancak ilk inananlar bu ifadeyi gerçek kabul ettiler. Tanrı'nın planındaki eşsiz yerinin kanıtı olarak İsa'nın İncillerde tarif edilen olağanüstü hizmet mucizelerine ve özellikle öldükten sonra dirilmesine işaret ettiler.⁵⁵⁰ Ancak İsa Mesih, Tanrı'nın oğlu olduğunu ve beklenen Yahudilerin Kralı olduğunu iddia ettiği suçlaması ile Yahudi din işleri kurulu tarafından suçlu bulunmuş ve Romalı vali Pilatus'un da kararı ile ölüme mahkum edilmişti.

İncillerde İsa Mesih hizmeti boyunca Tanrı'ya babası olarak işaret etmiştir. Bu öğretiye göre; İsa, Tanrı'nın oğluydu ve Tanrı'yla aynı ilahilik iddiasındaydı. Bunun yanında kutsal ruh ile olan ilişkisinden Yuhanna'da şöyle bahsedilir: "Ama babamın benim adıma göndereceği yardımcı yani Kutsal Ruh, size her şeyi öğretecek, bütün

⁵⁴⁸ Tümer ve Küçük, s.268.

⁵⁴⁹ Yuhanna 1/1-14, Romalılar 8/3, Galatyalılar 4/4.

⁵⁵⁰ Jones ve Pallfy, s.208.

söylediklerimi size hatırlatacak.”⁵⁵¹ Ayrıca İsa Mesih Matta İncilinde Tanrı’nın üç şahsının ortak ilahiliğini şöyle ifade eder: “Gidin, bütün ulusları öğrencilerim olarak yetiştirin; onları Baba, Oğul ve Kutsal Ruhun adıyla vaftiz edin.”⁵⁵²

2.5. İsa Mesih’in Kristolojik Ünvanları

2.5.1. “Tanrıoğlu” İsa Mesih

Kadim Yakındoğu’da son derece önem arzeden kişiler özellikle de krallar, imparatorlar, firavunlar ve hatta büyük filozoflar ve kutsal şahsiyetler sık sık Tanrı’nın oğulları veya ilahi şahsiyetler ve hatta zaman zaman bizzat tanrılar olarak görülmekteydi.⁵⁵³ Nitekim “*Tanrıoğlu*” terimi dış dünya kadar Antik Yahudilikte Tanrı’nın Oğlu hitabının örneklerini bulmak mümkündür. Yahudi kutsal kitaplarında İsrailoğulları bir bütün olarak Tanrı’nın oğulları olarak çağırılır.⁵⁵⁴ Melekler de Tanrı’nın oğulları olarak adlandırılmaktadır.⁵⁵⁵ Tanrı Davut’tan oğlu olarak bahseder: “Sana bugün baba oldum”⁵⁵⁶. Hatta “ve gidip Firavun’a şöyle diyeceksin: Rab şöyle diyor, İsrail (Yahudi Toplumunu) benim oğlumdur, ilkindir.” burada İsrail için “ilk oğlum” ifadesi kullanıldığı görülür.⁵⁵⁷ Ancak, Yahudi geleneğinde Tanrıoğlu bir tanımlama olarak değil bir unvan olarak kullanılmıştır. Pavlus’un İsa’yı kelime anlamıyla Tanrıoğlu olarak görmesi, İkinci Tapınak dönemi Yahudiliğinden sonradır.⁵⁵⁸ Luka İncili’nde, İsa’nın soyunun anlatıldığı “Tanrı’nın oğlu olan Adem’e” kadar gitmekte olduğundan bahsedilirken “*Tanrıoğlu*” ifadesi kullanılmıştır.

Hıristiyanlar İsa’nın Oğul olarak Tanrısal bir cevhere sahip olduğuna, insanların kurtuluşu için insan şeklinde tecessüd ettiğine, yeryüzünde hukuka bağlı bir insan şeklinde yaşayarak çile çektiğine ve insanlığın temizlenmesi için çarımha gerilerek kendi kanını akıttığına inanırlar. Hıristiyanlara göre çarımha ölen Tanrı İsa mezara konulmuş ancak gömülüşünün üçüncü gününde mezardan çıkarak semaya yükselmiş ve orada Tanrısal krallığını ilan etmiştir.⁵⁵⁹ Pavlus’un mektuplarında İsa Mesih’in

⁵⁵¹ Yuhanna 14/26.

⁵⁵² Matta 28/19.

⁵⁵³ John Hick, *İnançların Gökkuşağı, Dinsel Çoğulculuk Üzerine Eleştirel Diyaloglar* (Çev.Mahmut Aydın), Bilge Kültür Sanat Yay., İstanbul 2012, s.136.

⁵⁵⁴ Hoşea 11/1.

⁵⁵⁵ Eyüp 38/7.

⁵⁵⁶ Zebur 2/7.

⁵⁵⁷ Çıkış 4/22.

⁵⁵⁸ Aslan, s.335.

⁵⁵⁹ Michael Gough, *The Early Christians*, Thames and Hudson Publishing, London 1961, p.78.

Tanrı'nın oğlu olduğu yönünde ifadeler bulunur: *Tanrı, Yasa altında olanları özgürlüğe kavuşturmak için kadından doğan, Yasa altında doğan öz Oğlu'nu göndermiştir.*⁵⁶⁰

Onun oğulluğuna fonksiyonel olarak bakıldığında; yaratılıştaki asli unsur olma, kurtarıcılık ve yargılayıcılık özellikleri öne çıkar. Bu özelliklerle ilintili olarak bilhassa Yuhanna ve Pavlus Mektuplarında logos/söz ile Mesih üzerinde özellikle durulur. Oğul, yaratılıştaki asli unsur olması bakımından sözdür, kurtarıcılık ve yargılayıcılık özellikleri açısından da Mesih'tir.⁵⁶¹ Teolojiye göre Oğul İsa-Masih merkezde, Baba ise bu merkezi figüre göre konumlanmış olarak karşımıza çıkar. Hıristiyanlara göre İsa Mesih ikinci gelişinde her türlü egemenliği yok edip tüm hükümlerini Tanrı'ya sunan olarak resmedilse de bireysel dindarlıkta İsa Mesih'in kurtarıcılığı daha çok ön planda yer aldığı görülmektedir.⁵⁶²

Tanrıoğlu ünvanı ilk Hıristiyanların İsa'da "*yeni İsrail'i*" Yahudi kavminin mesihle ilgili tüm umutlarının gerçekleştiğini gördüğüne işaret eder.⁵⁶³ Yuhanna İncili'nin yazarı gibi sinoptik İncil yazarları da İsa'nın Tanrıoğlu olduğu konusunda hem fikirdirler.⁵⁶⁴ Ancak, bu hususta bizi ikna eden esas nokta İsa'nın kendisiyle ilgili bu ifadeleri kullanıp kullanmadığıdır, her ne kadar İncil yazarları onu böyle nitelendirse de İsa'nın sinoptik İncil metinlerinde kendisini "*Tanrıoğlu*" olarak nitelendirdiğine rastlanmaz.⁵⁶⁵

Sinoptik İncillerin birçok yerinde "*Tanrıoğlu*" ünvanı kullanıldığı görülür. "Baba beni kendine ayırıp dünyaya gönderdi. Öyleyse Tanrı'nın oğluyum dediğim için bana nasıl küfür ediyorsun dersiniz. Eğer babamın işlerini yapmıyorsam, bana iman etmeyin. Ama yapıyorsam, bana iman etmeseniz bile, öyleyse yaptığım işlere iman edin."⁵⁶⁶ Öyle ki, Baba'nın bende, benim de Baba'da olduğumu bilirsiniz ve anlayasınız." "O günü ve o saati ne gökteki melekler ne de Oğul bilir; Baba'dan başka kimse bilemez."⁵⁶⁷ "Babam her şeyi bana emanet etti. Oğul'u Baba'dan başka kimse tanımaz. Oğul'dan ve Oğul'un Baba'yı tanıtmayı dilediği kişilerden başkası da Baba'yı tanıyamaz."⁵⁶⁸

⁵⁶⁰ Galatyalılar 4/4.

⁵⁶¹ Gündüz, *Hıristiyanlık*, s.67.

⁵⁶² Gündüz, *Hıristiyanlık*, s.66.

⁵⁶³ Michel, s.60.

⁵⁶⁴ Gündüz, *Pavlus...*, s.183.

⁵⁶⁵ Gündüz, *Hıristiyanlık*, s.70.

⁵⁶⁶ Yuhanna 36/38.

⁵⁶⁷ Markos 13/32.

⁵⁶⁸ Matta 11/27, Luka 10/22.

“Tanrı İsa’yı hem Rab hem Mesih yapmıştır.” Elçilerin İşleri’nde geçen öğretisi İsa ile ilgili sahip olunan en eski öğretilerdir. Buna daha sonra “evlat edinme” teorisi de eklenmiştir. Burada evlat edinme terimi doğuştan gelen doğal evlat durumunun karşılığı olarak kullanılmıştır.⁵⁶⁹ Bu düşünceye göre İsa en başından beri Mesih değildir. Başka bir deyişle İsa en başından beri Tanrı’nın oğlu değildir ancak Tanrı’nın çok özel ve kesin kararı ile Tanrı’nın oğlu haline gelmiştir. Bu durum özellikle Mezmurlar’da ifade edildiği “*Sen benim oğlumsun, bugün ben sana baba oldum*”⁵⁷⁰ şeklinde gerçekleşmiştir. Buradaki ifade İsa’nın gükyüzüne yükselme anına yapılan bir gönderme olarak algılanmaktadır.⁵⁷¹ “Baba Oğul’u sever ve her şeyi O’na emanet etmiştir.”⁵⁷² “Her şey Oğul’a bağlı kılınca, o zaman Oğul da her şeyi kendisine bağlı kılan Tanrı’ya bağlı olacaktır. Öyle ki Tanrı, her şeyde her şey olsun.”⁵⁷³ Tanrı Saltanatı veya Gök Saltanatı sözü İsa’nın yeryüzüne getirdiği inkılabı ifade ederken en çok severek kullandığı bir tabir olarak karşımıza çıkar.⁵⁷⁴ Doğu Kilisesi’nin rahiplerine göre de İsa Mesih’te “*insan ilah olabilsin diye Tanrı kendisini insanlaştırmıştır.*”⁵⁷⁵ İncillerden hareketle İsa’nın kendisini Tanrıoğlu olarak gördüğünü söylemek mümkün müdür? Kesin bir cevap vermek oldukça zordur. Çünkü, İsa’nın çarmıh üzerindeki seslenişinde “*Abba*” Baba hitabından hareketle böyle bir iddia da bulunmak zordur. Çünkü İsa’nın yaşadığı dönemde Yahudi kültürü bağlamında düşünüldüğünde bu hitabın yaygın bir kullanım olduğu görülür. Alman Yeni Ahit uzmanı Joachim Jeremias, Aramice “Abba” sözcüğünü “Dear Father” olarak çevirir ve eşsiz bir otorite ve benzersiz bir vahiy iddiası olarak duyulmamış yeni bir kullanım olduğunu iddia eder.⁵⁷⁶ Schimmel’e göre de, Eski İsrail’de Tanrının “Baba” sıfatı vardır, fakat onun daha çok “Rab-Kral” sıfatı öne çıkmıştır. Yeni Ahit’te İsa’nın “Tanrı-Baba’yı öne çıkardığı görülür ve “Abba” hitabında “Tanrıoğlu” olduğunu mecazi anlamda söylemiştir.⁵⁷⁷ John Hick’e göre, Matta ve Luka İncillerinde geçen bakire doğum hikayeleri dogmatiklere göre kısmen ilahi oğulluğu çağırırsa da “*Tanrıoğlu*” tabiri literal olarak değil İsa’nın

⁵⁶⁹ Elçilerin İşleri 2/36.

⁵⁷⁰ Mezmur 2/7.

⁵⁷¹ Fromm, s.49.

⁵⁷² Yuhanna 3/35.

⁵⁷³ I.Korint. 15/28.

⁵⁷⁴ Renan, s.49.

⁵⁷⁵ Roger **Garaudy**, *İsrail, Mitler ve Terör* (Çev.Cemal Aydın), Pınar Yay., İstanbul 2015, s.40.

⁵⁷⁶ Gary **Habermas**, *Evidence for the Historical Jesus: Is the Jesus of History the Christ of Faith?* Gary Habermas.com Publishing, Virginia 2015, p.37, Ayrıca bkz. Joachim **Jeremias**, *The Central Message of the New Testament*, Chapter 1, “Abba” p.16-30.

⁵⁷⁷ Annemarie **Schimmel**, *Dinler Tarihine Giriş*, İlahiyat Fakültesi Yay., Ankara 1955, s.121.

Tanrı'ya yakınlığını, Onun mevcudiyetine olan açıklığını ve Onun iradesini yerine getirmesine işaret ederek mecazi olarak kullanılmıştır.⁵⁷⁸ İsa'nın Tanrıoğlu olarak teslisin ikinci unsuru olması bir hıristiyan dogması olarak IV. yüzyılda İznik ve Kadıköy konsilleri ile kararlaştırılmıştır. Dolayısıyla buradan iki sonuç çıkarabiliriz. Bunlardan ilki İsa'nın Tanrıoğlu olduğunu iddia etmediğini Yeni Ahit uzmanlarının çalışmalarına göre söylemek mümkündür. İkincisi de İsa'nın Tanrıoğlu olarak teslisin ikinci unsuru olduğu dogması Kilise aracılığıyla üretilmiştir.

2.5.2. “İnsanoğlu” İsa Mesih

İncillerde İsa'nın kendisi için kullandığı en önemli tabirlerden birisi “insanoğlu”dur. İncillerde bazen “*ademoğlu*” olarak da kullanıldığı görülür ve Yeni Ahit'in seksenden fazla yerinde “*İnsanoğlu*” tabiri kullanılmıştır. Hıristiyanlara göre “insanoğlu”nun son günün büyük bunalımından önce gökten geleceğine ve yine bu gelişten sonra Tanrı'nın ona yargılama yetkisi vereceğinden söz edilir.⁵⁷⁹ Sinoptik İncillerde İsa'nın kendisi için altmışdokuz kez “İnsanoğlu” ifadesini kullandığı görülürken Pavlus'un mektuplarında “*İnsanoğlu*” hitabına hiç rastlanmaz. Elçilerin İşleri'nde ve Vahiy kitabında fazla önemseyen bu ifade Yuhanna'da ise toplam on üç kez kullanılır.⁵⁸⁰

İsa, Filupus Sezariyesi bölgesine geldiğinde öğrencilerine şunu sordu: *Halk insanoğlunun kim olduğunu söylüyor?* Öğrencileri şu karşılığı verdiler: *Kimi vaftizci Yahya, kimi İlyas, kimi de Yeremya ya da peygamberlerden biri olduğunu söylüyor.*⁵⁸¹ “Bu vefasız ve günahkar kuşağın ortasında, kim benden ve benim sözlerimden utanırsa, İnsanoğlu da, Baba'sının görkemi içinde kutsal meleklerle birlikte geldiğinde o kişiden utanacaktır.”⁵⁸² “ve işte, İnsanoğluna benzer biri göklerin bulutları ile geldi ve günleri eski olana kadar geldi ve onun önüne kendisini yaklaştırdılar. Ve bütün kavimler, milletler ve diller ona kulak kesilsinler diye, kendisine saltanat, izzet ve krallık verildi; onun saltanatı geçmeyecek ebedi bir saltanattır ve krallığı yıkılmayacak bir krallıktır.”⁵⁸³ “İsa, insanoğlunun çok acı çekmesi, ihtiyarlar baş kahinler ve din bilginlerince reddedilmesi, öldürülmesi ve üç gün sonra dirilmesi gerektiğini onlara

⁵⁷⁸ Hick, *İnançların Gökkuşağı...*, s.138.

⁵⁷⁹ Aydın, *Hıristiyan...*, s.44.

⁵⁸⁰ Gerald O'Collins S.J., *Christology: A Biblical, Historical and Systematic Study of Jesus*, Oxford Press, Second Edition, United Kingdom 2009, p.62.

⁵⁸¹ Matta 16/13-14.

⁵⁸² Markos 8/38.

⁵⁸³ Daniel 7/13-14.

anlatmaya başladı.”⁵⁸⁴ İnsanoğlu ünvanı Tarihsel İsa araştırmalarında ve Yeni Ahit kristolojisinde herkesin bildiği gibi karmaşık bir konu olarak karşımıza çıkar. İsa Mesih kendisini için İncillerde sıklıkla “*insanoğlu*” tabirini kullanmıştır ancak çevresinde bulunan kişilerin kullanmadığı görülür.⁵⁸⁵

2.5.3. “Kurtarıcı” İsa Mesih

İsa’nın iddiası ve öğretisinin temelinde bulunan ana tema “Tanrı Krallığı” vurgusudur. Tanrı Krallığı, Pavlusçu teolojinin temelinde ana tartışma konusu olarak karşımıza çıkar ve Vaftizci Yahya’nın konuşmalarından farklı olarak eskatolojik bir kurtuluşa taşınmıştır. İncillerde İsa’nın “*Kurtarıcı*” olarak da anıldığı görülür. “*Sözlerimi işitip de onlara uymayanı ben yargılamam. Çünkü ben dünyayı yargılamaya değil, dünyayı kurtarmaya geldim.*”⁵⁸⁶ demiştir. Aynı şekilde Hıristiyan kefarete doktrinine göre de İsa, Tanrı’nın oğlu olarak Baba’nın yanında bulunmuş ve Tanrı’nın emri ile gökten inerek insanları kurtarmak için onlara benzemiştir. Hıristiyan imanına göre insanlığı kaçınılmaz kaderin baskısı altından kurtarmakla görevlendirilmiştir.⁵⁸⁷

Luka İncili’ne göre bu kurtarıcı önceden haber verilen bir şahsiyettir. Eski çağlardan beri Kutsal peygamberlerin ağzından bildirdiği gibi, Kulu Davut’un soyundan Bizim için güçlü bir kurtarıcı çıkardığı; düşmanlardan, nefret edenlerin hepsinin elinden kurtuluşu sağladığı yazar.⁵⁸⁸

Yuhanna İncili’nde Baba’nın Oğlu’nu dünyanın Kurtarıcısı olarak gönderdiği ifadesi geçmektedir.⁵⁸⁹ İncillere göre, İsa Mesih insanların günahını ortadan kaldıracak tek kurtarıcıdır. Ondan başka yeryüzünde ve gökyüzünde yaşamış veya yaşayacak insanlar arasında insanları kurtaracak başka biri yoktur. O insanlığın günahları için acı çekip ölmüştür ve ölümüyle büyük bir bedel ödemiştir.⁵⁹⁰

2.5.4. “Davut oğlu” İsa Mesih

İncillerde İsa’nın “Davut oğlu” şeklinde anıldığı görülür. Öncelikle Matta İncili’nde İsa’nın soyu Davut soyuna dayandırılır. “İbrahim oğlu, Davut oğlu İsa Mesih’in soy

⁵⁸⁴ Markos 8/31;2/28, Luka 9/22.

⁵⁸⁵ Bu görüşte tek istisna Elçilerin İşleri’nde geçmektedir. Bkz. Elçilerin İşleri, 7/56.

⁵⁸⁶ Luka 12/47.

⁵⁸⁷ Aydın, *Hıristiyan...*, s.64.

⁵⁸⁸ Luka 1/69-71.

⁵⁸⁹ Yuhanna 4/14.

⁵⁹⁰ *İsa’nın Yaşamı ve İlk Kilise Tarihi*, Yeni Yaşam Yay., İstanbul 2013, s.198.

kaydı şöyledir: İbrahim İshak'ın babasıydı, İshak Yakup'un babasıydı, Yakup Yahuda ve kardeşlerinin babasıydı.”⁵⁹¹

Pavlus'un Romalılara Mektubunda “Tanrı, Oğlu Rabbimiz İsa Mesih’le ilgili bu Müjde’yi peygamberleri aracılığıyla Kutsal Yazılar’da önceden vaat etti. Rabbimiz İsa Mesih beden açısından Davut’un soyundandır; kutsallık ruhu açısından ise ölümden dirilmekle Tanrı’nın Oğlu olduğu kudretle ilan edildi.”⁵⁹² İsa’nın soyunun Davut’a dayandırıldığı görülür. Yine Matta İncili’nde İsa Mesih ile iki kör dilenci hikayesinde İsa’ya “Davutoğlu” denildiği görülür. “İsa oradan ayrılırken iki kör, “Ey Davutoğlu, halimize acı!” diye feryat ederek Onun ardından gittiler. “Bütün kalabalık şaşırıp kaldı. “Bu, Davut’un oğlu olabilir mi?” diye soruyorlardı. “O yöreden Kenanlı bir kadın İsa’ya gelip, “Ya Rab, ey Davutoğlu, halime acı! Kızım cine tutuldu, çok kötü durumda” diye feryat etti. ”Yol kenarında oturan iki kör, İsa’nın oradan geçmekte olduğunu duyunca, “Ya Rab, ey Davutoğlu, halimize acı!” diye bağırdılar. “Kalabalık onları azarlayarak susturmak istediye de onlar, “Ya Rab, ey Davutoğlu, halimize acı!” diyerek daha çok bağırdılar.⁵⁹³ Benzer şekilde İsa’nın havarileri ile birlikte Kudüs’e bir sığa üzerinde girişinde kalabalığın ona “Davutoğlu” şeklinde seslendiği görülür. “Önden giden ve arkadan gelen kalabalıklar şöyle bağıyorlardı: “Davutoğlu’na hozana! Rab’bin adıyla gelene övgüler olsun, En yücelerde hozana!”⁵⁹⁴ Buradan hareketle İsa’nın sıklıkla Davutoğlu olarak çağırıldığı görülür.

2.5.5. “Kral” İsa Mesih

İsa’nın İncillerde Yahudilerin Kralı olarak anıldığı pek çok yer vardır. Bunlardan ilki İsa doğduktan hemen sonra Matta İncilinde şu şekilde geçmektedir: “*İsa’nın Kral Hirodes devrinde Yahudiye’nin Beytlehem Kenti’nde doğmasından sonra bazı yıldızbilimciler doğudan Yeruslaim’e gelip şöyle dediler: “Yahudiler’in Kralı olarak doğan çocuk nerede? Doğuda Onun yıldızını gördük ve O’na tapınmaya geldik.*”⁵⁹⁵

İsa tutuklandıktan sonra Sanhedrin üyeleri tarafından Pilatus’a götürülür ve orada O’nu şöyle suçlamaya başlarlar: “Bu adamın ulusumuzu yoldan saptırdığını gördük. Sezar’a vergi ödenmesine engel oluyor, kendisinin de Mesih, yani bir kral olduğunu söylüyor.” Pilatus İsa’ya, “Sen Yahudiler’in Kralı mısın?” diye sordu. İsa, “Söylediğin gibidir”

⁵⁹¹ Matta 1/1-2.

⁵⁹² Romalılar 1/2-4.

⁵⁹³ Matta 9/27, 12/23, 15/22, 20/30-31.

⁵⁹⁴ Matta 21/9.

⁵⁹⁵ Matta 2/1-2.

yanıtını verdi.⁵⁹⁶ Burada İsa'nın kendisine yöneltilen suçlamaya karşı çıkmayıp kabullendiği görülmektedir.

İsa Golgota tepesinde çarmıha çivilendikten sonra başının üzerine, “Bu, Yahudiler’in Kralı İsa’dır”⁵⁹⁷ şeklinde bir suç yaftası astılar. Oradan geçenler başlarını sallayıp İsa’ya sövüyor, “Hani sen tapınağı yıkıp üç günde yeniden kuracaktın? Çarmıhtan in de kurtar kendini!” diyorlardı. Aynı şekilde başkâhinler ve din bilginleri de Onunla alay ederek aralarında, “Başkalarını kurtardı, kendini kurtaramıyor” diye konuşuyorlardı. “İsrail’in Kralı Mesih’i şimdi çarmıhtan insin de görüp iman edelim.” İsa’yla birlikte çarmıha gerilenler de O’na hakaret ettiler.⁵⁹⁸ Askerler de yaklaşıp İsa’yla eğlendiler. O’na ekşi şarap sunarak, “Sen Yahudiler’in Kralı’ysan, kurtar kendini!” dediler.⁵⁹⁹

Yuhanna İncili’ne göre kral ünvanını bizzat İsa’nın kendisi için kullandığı görülür: “İsa onların gelip kendisini kral yapmak üzere zorla götürceklerini bildiğinden tek başına yine dağa çekildi.”⁶⁰⁰ Yine başka bir yerde Fısıh bayramı kutlamaya gelen büyük kalabalık İsa’nın Yeruşalim’e gelmekte olduğunu duydu. Hurma dalları alarak O’nu karşılamaya çıktılar. “*Hozana! Rab’bin adıyla gelene, İsrail’in Kralı’na övgüler olsun!*” diye bağıyorlardı. İsa bir sığa bulup üzerine bindi. Yazılmış olduğu gibi “Korkma, ey Siyon kızı! İşte, Kralın sıpaya binmiş geliyor.”⁶⁰¹

2.5.6. “Mesih” İsa Mesih

İncillerde İsa’ya ait olan en önemli kristolojik başlıklardan biri Mesih’tir. Mesih’in Yeni Ahit’te beş yüzden fazla kullandığı görülür. Mesih (Christos) İbranice “*övülmüş, meshedilmiş, yağlanmış kişi*” anlamına gelen Mesiah (Mashiach) sözcüğünün karşılığıdır. Eski Ahit’te yer alan özel dini anlamı eski Yahudi ve Hıristiyan kullanımı için Yunan kültüründe özel bir dini öneme sahip değildir. Eski Ahit’te mesihin özel bir görev için kutsanmış ve yağlanmış kişiler arasında peygamberler, rahipler ve krallar için

⁵⁹⁶ Luka 23/1-5.

⁵⁹⁷ Matta 27/37, Markos 15/26’da sadece “Yahudilerin Kralı” olduğu yazar.

⁵⁹⁸ Markos 15/29-32.

⁵⁹⁹ Luka 23/36-37.

⁶⁰⁰ Yuhanna 6/15.

⁶⁰¹ Yuhanna 12/12-15. Yahudilere Mesih olarak gelecek olan Kralı Eski Ahit’te geçmektedir:

“Ey Siyon kızı, sevinçle coş!

“Sevinç çılgınlıkları at, ey Yeruşalim kızı!

İşte kralın!

O adil kurtarıcı ve alçakgönüllüdür.

Eşeğe, evet, sıpaya,

Eşek yavrusuna binmiş sana geliyor!” Zekeriya 9.

kullanıldığı görülür.⁶⁰² İbranice olan “Messiah” kelimesi Yunanca’ya “Christos”, Latince’ye “christus” olarak geçmiştir.⁶⁰³ Mesih kelimesi Arapça asıllı olmayıp, Arapça’ya Aramca (Aramice) “*Meşih*” (Meshiha) ve İbranice Maşiah’dan geçmiştir. Ayrıca bu sözcüğün Habeşçe’den (Masih) alınmış olabileceğini ileri sürenler de vardır. Yine bu terim, peygamberlerin söz ettiği Yahudi kavmine vaadedilen kurtarıcıyı ifade eder.⁶⁰⁴ Mesih sıfatı erken dönemlerden itibaren özel isim gibi kullanılmaya başlanmıştır. Yeni Ahit’te İsa Mesih sıfatı yanında rab, kurtarıcı, Tanrı’nın oğlu, İnsanoğlu, yol, gerçek hayat, iyi çoban, hayat gibi ünvanlar da taşımaktadır.⁶⁰⁵

Mesih’in⁶⁰⁶ Eski Ahit’te kullanımına baktığımızda genellikle “*Onun Mesih’i* ya da *Rabbin Mesih’i*” gibi isim tamlaması şeklinde kullanıldığı gibi yüksek dereceli papazlar için de kullanıldığı görülür. Çoğunlukla tekil olarak kullanılan bu sözcük sadece iki yerde “*Benim Mesihlerim*”⁶⁰⁷ şeklinde çoğul olarak ifade edilmiştir. Ayrıca, Allah tarafından “peygamber” veya “melik” olarak gönderildiği kabul edilen kişilere de yine “*Mesih*”⁶⁰⁸ denildiği görülür.⁶⁰⁹

Nasıralı İsa, şüphesiz İsrail Tanrı’sının onaylanmış elçisi değildi ancak İsa havarileri ve takipçileri tarafından onaylanmış olan Mesih’tir.⁶¹⁰ Sinoptik İncillere göre; İsa, öğrencileriyle birlikte Filipus Sezariyesi’ne bağlı köylere gitmişti. Yolda öğrencilerine, *Halk benim kim olduğumu söylüyor?* diye sorar.⁶¹¹ Öğrencileri O’na “Vaftizci Yahya diyorlar. Ama kimi İlyas, kimi de peygamberlerden biri olduğunu söylüyor.” cevabını verince O da onlara, “*Siz ne dersiniz, sizce ben kimim?*” diye sorar. Petrus, “*Sen Mesih’sin*” yanıtını verdiğini anlatır. Bunun üzerine İsa bu konuda kimseye bir şey söylememeleri konusunda onları uyarır.⁶¹² Burada geçen havari Petrus’un cevabı Yeni Ahit kristolojisinde “*Petrus’un İtirafı*” olarak da değerlendirilir ve bu cevap İsa’nın Mesih olduğunun en güçlü kanıtı olarak kullanılmış ve ayrıca İsa’nın sebebi tam olarak bilinmese de bunu gizlemek istediği görülür. İsa’nın yukarıdaki diyalogu incelendiğinde

⁶⁰² Karkkainen, p.23.

⁶⁰³ Sanders, p.240.

⁶⁰⁴ Baybal, s.25.

⁶⁰⁵ Harman ve Çift, s.466.

⁶⁰⁶ Kuran-ı Kerim’de genelde İsa ile birlikte kullanılan Mesih tabiri farklı ayetlerde olmak üzere toplam 11 yerde geçmektedir. Bkz. Nisa 4/172, Maide 5/17,72,75, Tevbe 9/30,31.

⁶⁰⁷ Mezmurlar 105/15, I. Tarihler 16/22.

⁶⁰⁸ Daniel, 9/25-6.

⁶⁰⁹ Has, *İsa...*, s.2.

⁶¹⁰ Aytunç **Altındal**, *Üç İsa*, (Çev. Sibel Özbudun), Anahtar Kitaplar Yay. İstanbul 1993, s.114

⁶¹¹ Matta 16/13’de “*benim*” yerine “*İnsanoğlu*” kullanılmıştır.

⁶¹² Markos 8/27-30. Aynı olayın diğer İncillerdeki anlatımlar için bkz. Luka 9/20-22, Matta 16/15-23.

İsa'nın adeta sağ kolu olan Simun Petrus'un İsa'yı Mesih olarak gördüğünü ve İsa'nın da onayladığı görülür. Ancak, neden bu konuda kimseye bir şey söylenmemesini istediği tam olarak bilinmese de bu konuda bazı görüşler bulunmaktadır. Bunlardan en güçlüsü de İsa'nın mesih kavramından anladığı ile Yahudilerin mesih algısı arasındaki uçurumun farkında olan İsa'nın başına gelecek tehlikeleri önceden sezerek temkinli yaklaşmasıdır.

Xavier Jacob'a göre, İsa kendisini dünyanın kurtarıcısı olarak telakki edip tanıtmıştır; yani dünyayı kurtarmak için, onu günahlardan kurtarmak için geldiğini söylemiştir. Ona göre; diğer peygamberler kendileri için söylememişler; onların hiçbiri dünyanın kurtarıcısı olduğunu iddia etmemiş, sadece dünyanın kurtarıcısı olan birinin gelişini müjdelemiştir.⁶¹³

Dinler tarihi açısından baktığımızda bütün dini geleneklerde bir “*mesih inancı*”na rastlamak mümkündür. Değişik zamanlarda ortaya çıkıp gelişmelerine rağmen dinler arasında mesih anlayışlarında bazı benzerlikler olduğu gibi farklılıklar da bulmak mümkündür. İsa'nın dünyaya geldiği Filistin bölgesinde M.S.I. yüzyılda insanlar arasında sayısız peygamber, vaiz ve mesih kutsal topraklarda dolaşmakta ve Tanrı'nın yakında göndereceği kıyamete dair mesajlar iletiyorlardı. Kurtarıcılık iddiasında bulunan bu sözde mesihlerin isimlerinin çoğu bugün bilinmektedir. Bunların bazılarını Yeni Ahit metinlerinde bulmak mümkündür.⁶¹⁴ Yahudi geleneğine göre; Davud soyundan bir hükümdarın geleceği ve ebedi barışı yeryüzüne getireceğine dair Eski Ahit'in bazı bölümlerinde kehanetler yazılıdır.⁶¹⁵

Yahudilerin bazıları mesih'in Yahudileri eski güçlü ve görkemli günlerine yeniden kavuşturacak toparlayıcı bir kişi (kral) olacağına inanıyordu. Bazıları ise, mesih'i kıyametle bir (eskatolojik) ve ütöpik anlamda mevcut dünyayı yıkıp yerine daha adil bir dünyayı kuracağına inanıyordu. Yahudi “mesih” algısına göre Kral Davut'un soyundan geleceğine inanılan kurtarıcı mesih'in başlıca görevi, Davut'un krallığını yeniden kurmak ve İsrail ulusunu yeniden oluşturmaktır. Hatta, Roma işgali döneminde mesihlik iddiasında bulunmak Roma'ya karşı savaş açmakla aynı anlama geliyordu.⁶¹⁶ Yahudiler kutsanmış bir kişi olan Mesih'in, bir Kral ve ruhani lider olarak Kudüs'te ilk bağımsız

⁶¹³ Sarmış, s.106.

⁶¹⁴ Aslan, s.29.

⁶¹⁵ Yeşeya 9/1-6, 11/1-10, Samuel 7/13.

⁶¹⁶ Aslan, s.61.

Yahudi Krallığı'nı kurmuş olan Kral Davud'un soyundan geleceğini ummaktaydılar. Mezmurlar bazen Davud ya da Mesih'i "*Tanrı'nın oğlu*" olarak adlandırmışlarsa da bu, sadece onun Yehova'yla olan yakınlığını dile getirmek için kullanılmıştır.⁶¹⁷

İsrail tahtının krallarını ifade eden bir terim olarak Yahudi geleneğinde yer bulan mesih tabiri ilk Hıristiyan geleneğinde de Davud'un soyundan gelip onun krallığını yeryüzünde yeniden kuracak olan Mesih-Kral bağlamında algılanmıştır.⁶¹⁸ Dolayısıyla İsa'nın ilahi bir özelliğe sahip bir varlık olarak görülmesi ilk olarak onun yaşadığı kültürün bir sonucudur. Buna göre; İsa'nın geldiği dönemde bazı önemli özelliklere sahip kişiler, mecazi anlamda ilahi özelliğe sahip Tanrı'nın oğlu olarak mütalaa edilmekteydi.⁶¹⁹

Daha önceki yüzyıllara ait temel Yahudi dini metinlerden özellikle İşaya'nın Kitabı'nın vaadine göre, İsrail'in Tanrı'sının bütün dünyanın kabul edilen hükümdarı olacağı bir zamanda gelecektir. Mesih olarak bilinen atanmış temsilci aracılığıyla herkes için bir adalet ve barış sistemi getireceği anlatılır.⁶²⁰ Ayrıca Kumran metinlerinde iki Mesih beklentisinden söz edilir. Biri bir hükümdar, kral ve diğeri rahip olan bir mesihti. Yine o yazılarda "*son mahkemeye, hesap gününe*" bir İnsanoğlu'nun bulutlar arasından geleceği, gökten ineceği anlatılır.⁶²¹

İsa'nın Mesihliği konusunda İncillere baktığımızda en güçlü kanıtın havari Petrus'un itirafı öne sürülmektedir. Ancak, İsa'ya Mesih denilmesi hususunda çeşitli sebepler zikredilmiştir ki; Kamus sahibi bunu elliye kadar çıkarmış, şarih Ayni'de bunlardan yirmüçünü topladığını bildirmiştir. Şu sebeplerden dolayı İsa'ya "Mesih" denmiştir: 1) İsa çok seyahat ettiği için, 2) Hasta olanları eliyle meshettiğinde Allah'ın izniyle iyileştikleri için, 3) Doğduğunda bedenine yağ sürüldüğü için, 4) Ayaklarının altı çukur değil düz olduğu için..⁶²² Bazı Hıristiyan yazarlara göre, her ne kadar İsa hayatı boyunca kendisi için "*Mesih*" ünvanı kullanmamış olsa da çarmıha gerilip, mezardan

⁶¹⁷ Armstrong, *Tanrı'nın...*, s.136.

⁶¹⁸ Mahmut Aydın, "Yahudi Bir Peygamberden Gentile Tanrı'ya: İsa'nın Tanrısallaştırılma Süreci", *İslamiyat Der.*, 3/4, 2000.

⁶¹⁹ Mahmut Aydın, *İsa Tanrı mı? İnsan mı? Dinler Arası Diyalog Bağlamında İsa Mesih'in Konumu Sorunu*, İz Yay., İstanbul, 2002, s.122.

⁶²⁰ Jones ve Palfy, s.204.

⁶²¹ Ekrem Sarıkçıoğlu, *Kanonik-Apokrif İncillere Göre İsa, Hayatı ve Mesajı*, Ankara Okulu Yay., Ankara 2017, s.15.

⁶²² Baybal, s.26.

dirilişinden sonra ilk Hıristiyanlar İsa'nın gerçekten "*vaadedilen Mesih*" olduğuna kanaat getirmişlerdir.⁶²³

Mesih kelimesinin Tanrı ile ilişkisi olan şahıslar için de kullanıldığı görülür.⁶²⁴ İsa isminin verilişi konusunda İncillere göre, meleğin Yusuf'a ve Meryem'e talimatı doğrultusunda ilahi irade tarafından verildiği görülür.⁶²⁵ İstilahi manada Mesih; vakti geldiğinde yeryüzüne inerek Yahudi milletini kurtaracak, bozulan düzeni yeniden kuracak, dünyayı adaletle dolduracak bir tanrı temsilcisidir.⁶²⁶

Hıristiyan ilahiyatında İsa'ya verilen en önemli kristolojik ünvan Mesih'tir. İsa Mesih, Hıristiyanlıkta dünyaya ve insanlığa yönelik tanrısal iradenin açılımı ve Tanrı'nın kurtuluş planının ifadesidir. Pavlus, Tanrı'nın sır olan planının ya da İsa'ya ilişkin "*Mesih sırrının*" kendisine açıklandığını ve kendisine açıklanan/bağışlanan bu sırrı insanlara bildirmekle görevlendirildiğini söylemektedir. Mesih, yeryüzünde bedenleşen ve ölüp dirilen bir kurtarıcıdır. Onun ölüp dirilmesi, İsa Mesih'in ve şahsında bütün inanan insanlığın, yeryüzünün sonlu ve günahkar yaşamından ölümünü ve ilahi alemin ebedî yaşantısında dirilmesini sembolize etmektedir. İsa Mesih, yeryüzündeki yaşamında kurtuluşun konusu olan insanlara, önce kurtuluşun ne ile mümkün olamayacağını göstermiş, daha sonra kendisinde bulunan tanrısal ruhla ölümden dirilerek kurtuluşun ya da ebedi hayatın yolunu öğretmiştir. İsa Mesih'in bedenleşmesinin insanlık açısından önemi, iman ve sevgi ilkesi bağlamında kurtuluş planını yürürlüğe koymasıyla ilişkilidir. Mesih, bireysel olarak her insana "*iman*" olgusunun kurtuluş açısından önemini öğretmiş ve ebedî yaşama kavuşmanın yalnızca Mesihe imanla mümkün olduğunu ilan etmiştir.⁶²⁷

Mesih beklentisi hemen hemen tüm dinlerde, hatta bütün ilkel kavimlerde tespit edilebildiği kadarıyla vardır. Kurtarıcı beklentisi eski şark milletlerinin hemen hemen hepsinde yayılmış ve yerleşmiştir. Habeşistan Hıristiyanları, kralları Teodor'un ahir zaman mehdisi gibi tekrar döneceğini beklerler. Yine Hıristiyanlardan pek çoğu Mesih'in, dünyayı insanların zulmünden kurtarmak için ri'cat edeceğine, dünyaya tekrar döneceğine inanırlar. Moğollar, Cengizhan'ın dokuz asır sonra dünyaya tekrar dönüp

⁶²³ Baybal, s.27.

⁶²⁴ Ekrem **Sarıkoğlu**, *Dinlerde Mehdi Tasavvurları*, Sidre Yay., Samsun 1997, s.15.

⁶²⁵ Matta1/21, Luka 1/31.

⁶²⁶ Zeki **Ünal**, *İsa'nın Dönüşü Meselesi*, Türkiye Diyanet Vakfı Yay., Ankara 2011, s.29.

⁶²⁷ Gündüz, *Hıristiyanlık*, s.81.

milletini Çin'in boyunduruğundan kurtarmayı, ölmeden önce vaat ettiğini iddia ederler. Eski Mısırda da buna paralel inanışlar vardır. Eski Çin kaynaklarında "Kurtarıcı" tema'sının işlendiğini görüyoruz. Eski İran'da Brahmanların tenasuh (reenkarnasyon) akidesinde ise bu inancı uzun uzadıya aramaya ihtiyaç yoktur.⁶²⁸

Eski Ahit'te "*Mesih*" tabiri başlangıçta İsrail Kralları'nı veya büyük kahinleri belirtmektedir. Çünkü Eski İsrail'de Tanrı'nın hizmetinde yağlanmış bir kralın dünya da doğruluğu hakim kılacağına inanılmıştır. Bu anlamda "*Mesih*" kelimesine Esk-i Ahit'te otuz beş kez, Yeni Ahit'te dört kez rastlanmaktadır. Örneğin Pers İmparatoru Cyrus da "*Allah'ın Mesihi*" olarak görülmüştür. "*Mesih*" sözcüğü, Yahudi kavmine vaad olunan bir kurtarıcıya işaret etmektedir. İsa henüz dünyaya gelmeden Yahudiler, *Mesih*'in Davud'un soyundan geleceğine inanıyorlardı ve bu sebeple, Matta ve Luka İncilleri'nin başında İsa'nın, Davud soyundan olduğunu gösteren bir şecere yer almaktadır. İsa'nın, Davud'un şehri olan Beytlehem'de doğmuş olması da, ilk Hıristiyanlar için "beklenen *Mesih*" olduğunu gösteren başka bir olgu idi.⁶²⁹

Mesih inancının tarihi kökeni ile ilgili çok farklı görüşler ortaya konmuştur. Max Weber'e göre, ilkel çağlarda birey kötülüklerden korunabilmek için kabilenin putuna değil de, büyücüsüne sığınıyordu. Bu sığınmanın sebebi, büyücünün sahip olduğu karizma idi. Büyücünün onu sıkıntılarından kurtaracağına inanıyordu. İşte bu inanç zaman içinde büyücülerin kutsallaştırılmalarına yol açmıştır. Kutsallaştırma, onların sihirli gücünün halk tarafından, dünya da kurtulmak için satın alınmasıyla ortaya çıkmıştır. *Mesihçilik* fikrinin ilk ortaya çıkışını M.Ö. takriben 2066 yıllarına, İbrahim'e kadar götürülenler de vardır. Bu görüşe göre *Mesih* fikri Tevrat'ın birinci bölümü olan Tekvin'de İbrahim ile ilgili zikredilen mübarek kişi tasvirine dayanmaktadır. "*Mesih*" tabiri, teknik bir terim olarak M.Ö.I. yüzyıla kadar, Mezmurlar hariç, kullanılmamıştır. *Mesih* inancı Hıristiyanlık dininin temelini oluşturduğundan, bu inancın kökleri ve gelişimi hususu batılı araştırmacıların büyük ilgisine mazhar olmuştur. Çeşitli araştırmalar sonucunda ortaya iki ana görüş çıkmıştır: Birinci görüşe göre; *Mesih* inancının ilk önce Sümerliler'de doğduğu, Babilliler'de ve Mısırlılar'da geliştiği ve bu iki yoldan bütün dünyaya yayıldığı teorisi dir. Bu görüşün temsilcisi Alfred Jeremias'tır. İkinci görüşe göre ise; *Mesih* inancı her dinin kendi bünyesinde, kendi tarihi, sosyolojik

⁶²⁸ Ünal, s.34.

⁶²⁹ Baybal, s.25.

ve psikolojik şartlara göre doğmuş ve gelişmiştir. Bir dindeki Mesih inancının diğer dindekine etkisi yoktur.⁶³⁰ Bu inancın, Babil esareti sırasında, İran mitolojisinden Yahudilere, Davud soyundan bir Mesih geleceği, onun sayesinde Tanrı Krallığı'nın kurulacağı ve seçkin kavim olan Yahudilerin delaletiyle yeryüzündeki bütün insanların kurtulacağı fikrinin aşılandığı ortaya atılan görüşler arasındadır. A. Küçük'e göre; İran düşüncesi, Yahudilikte dağınık olarak bulunan Mesih fikrinin sistemleşmesine sadece yardım etmiştir. Bu sayede dinlerde ortak bir fenomen olan Mesih anlayışına Yahudi karakterinin kazandırılmasını sağlamıştır.⁶³¹ Yahudi kaynaklarında İsa hakkındaki bilgiler son derece kısadır. Onların, ne dini tarihlerinde ne de diğer kitaplarında İsa ve Onun daveti, yakalanıp Haç'a gerilmesi ile ilgili konulara rastlanmaz. Yahudi kitaplarını okuyanlar, İsa'ya ait bilgi bulamazlar. İsrail Wilkinson'a göre, İsa'nın katli meselesi Talmut'ta vardır ancak gerek Yahudilerden ve gerekse Hıristiyanlardan herhangi bir şahsın, ona muttali olmaması için Yahudiler bu bilgileri Talmut'tan çıkardılar.⁶³² Yahudilerin Mesih beklentisinin tarihi arka planında Yahudilerin sürekli bir sürgün halde yaşamak zorunda kalmaları nedeniyle bir kurtarıcı beklentisinin hep canlı tutulduğu görülür. Bunun yanında Yahudiler için Mesih geldiğinde tekrar İsrailoğullarını birarada toplayacağı ve onları Roma'nın esaretinden kurtaracağına inandıkları görülür.

Yahudi inancına göre Mesih, tanrısal nitelikte ve tanrı gücünü taşıyan bir kişiliktir. Tanrı Yehova'nın temsilcisi olarak görülür. İlk defa M.Ö. VIII. yüzyılda Yahudi peygamberleri tarafından ileri sürülmüştür. Mesih'in iki yönü bulunduğu inanılarak Rûhanî Mesih, Yehova'nın bir hizmetkârı olup tanrının benliğini ruhunda taşıyacaktır. Cisimsel Mesih de Davud soyundan yüce bir kral olacaktır.⁶³³

Yahudilikte mesih beklentisinde İsrail'in geleneksel formlar içindeki umudu ulusalcı bir nitelik taşımaktadır. Davud'un krallığı Mesih olan Davudi bir kral tarafından yeniden inşa edilecektir. Bir savaşçı, kahraman ve kurtarıcı olan Mesih, Davud krallığını yeniden kurmasının yanında dağılmış olan İsrailoğullarını tekrar bir araya getirecektir. Son tahlilde Mesih, gerçek bir ana figürandan başka bir şey değildir. Gerçek kral Tanrı'nın bizzat kendisi olmalıdır. Mesih'in krallığı da nihai krallık değil nihai krallık

⁶³⁰ Baybal, s.33.

⁶³¹ Baybal, s.48.

⁶³² Ünal., s.66.

⁶³³ Orhan **Hançerlioğlu**, *Dünya İnançları Sözlüğü*, Remzi Kitabevi, İstanbul 1975, s.403.

olan Tanrı'nın Krallığı'na geçişi sağlayan bir basamak olarak görülür.⁶³⁴ Talmud'da geçen şu söz de bunu ifade etmektedir: *'Mesih, insanlık tam olarak kötü olduğu zaman gelecektir.'*⁶³⁵ Yahudilerin bekledikleri bu kurtarıcı Mesih, yalnızca dinî ve ahlakî anlamda bir canlanmayı değil, aynı zamanda siyasi bağlamda bir değişimi de gerçekleştirecek olan kişidir. İsa, etrafındaki insanlarca böylesi bir Mesih olarak görülmeye çalışılmıştır. Nitekim İncillerde yer alan İsa'nın tutuklama sonrasındaki yargılanma sahnelerinde, yöneticilerce kendisine krallık iddiasında bulunduğu yönünde bir ithamın yapılması da bundan dolayıdır. Öte yandan İncil metinlerinde İsa'nın kendisini İşaya ile ve Tanrının İşaya'yı meshetmesiyle kıyasladığı görülür. Bu durumda olan, doğrudan kendisiyle ilgili olarak Mesih unvanını kullanmasa da İşaya Peygamber'in Tanrı tarafından meshedilmesi (seçilmesi) gibi bir meshedilmeden bahsettiği söylenebilir.⁶³⁶

Hıristiyanlıktaki Mesih inancı en az Yahudilikteki Mesih inancı kadar önemli ve merkezî bir yer işgal eder çünkü bu inanç, Hıristiyanlığın iman esaslarının başında gelmektedir.⁶³⁷ Hıristiyanlar için Mesih beklentisinin nedenleri nelerdir? Yahudi geleneğinde görülen Mesih beklentisi ile aralarında bir benzerlik ya da fark var mıdır? Alaycı bir ifade olarak İsa'nın Vali Pilatus tarafından yargılanmasında şu soru sorulmuştur: *"Yahudilerin Kralı sen misin?"* Sanhedrin huzurunda ise *"Mesih olduğunu iddia eden sen misin?"* İsa'nın ikinci defa yeryüzüne gelişi meselesi Yeni Ahit'te bir nakarat olmuş ve *"Mesih semaya nasıl çıktı ise öyle inecek"* denmiştir. Papaz Hanacir Cis El- Huzari bu konuda *"Mesihin dönüşü hakikat mi, yoksa efsane mi?"* sorusunu sormakta ve dört İncil'in Mesih'in ölümünü tafsilatlı olarak bizim için yazdıklarını ve Mesih'in tekrar dönüşünü tescil eden İncillerde⁶³⁸ örnekler bulmanın mümkün olduğunu belirtir.⁶³⁹ Dolayısıyla diyebiliriz ki, Yahudilerin Mesih'i ile Hıristiyanların Mesih'i aynı değildir. Yahudiler; Mesih olarak yeni bir şahsın gelmesini beklerken, Hıristiyanlar İsa'nın tekrar dönüşüne inanmaktadırlar. Dönüş için süre, kırk gün ile dünyanın son anına kadar değişebilmektedir. Bu inanç, menşe olarak, eski ve çok yaygın Doketizm doktrinine bağlanmaktadır. Bu inanışa göre, İsa Mesihin çektiği

⁶³⁴ Batuk, s.183.

⁶³⁵ Talmud, Sanhedrin, 98.

⁶³⁶ Luka 4/18-19. Gündüz, Hıristiyanlık, s.26.

⁶³⁷ Baybal, s.67.

⁶³⁸ Matta 28/1-20, Markos 16/1-8, Luka, 24/1-11, Yuhanna 20/1-18.

⁶³⁹ Baybal, s.70.

acılar ve ölümü gerçekte vaki olmamış, sadece bir hayal gibi göze öyle gözükmiştir. Onun ölümüne dünya daki görevinin sona ermesi nazarı ile bakılmalı ve geçici bir kesinti sayılmalıdır. Onun bu hayalî şehitlikten sonraki durumu ölüm değil, bir gözden kaybolmadır. Yarıda kalan vazifesini tamamlamak ve zafere ulaşmak, onun yeniden zuhuruna ve dünyaya dönmesine bağlıdır. Aslında Mesih, Hıristiyanlıkta, eskatolojik manada kıyamete işaret eder ve öbür dünya hükümrânlığı ile bağlantılı olduğu görülür. Yahudilikte ise Mesih, dünya hâkimiyeti şeklinde algılandığı görülür.⁶⁴⁰

2.5.7. “Rab” İsa Mesih

İncillerde İsa Mesih için kullanılan Tanrıoğlu, Mesih, İnsanoğlu gibi ünvanlardan başka İsa’ya “Rab” denildiğini de görülür. İsa Mesih’in Tanrısal yapıya sahip olup olmadığı ve onun teslisin diğer unsurları ile olan ilişkisi Hıristiyan gelenekte ilk dönemden itibaren tartışma haline gelmiştir. Pavlus Korintlilere mektubunda İsa Mesih “Rab”liği için: “*Yerde ya da gökte ilah diye adlandırılanlar varsa da birçok ilahlar ve rabler zaten vardır bizim için tek bir Tanrı Baba vardır. O her şeyin kaynağıdır ve biz onun için yaşıyoruz. Tek bir Rab var o da İsa Mesih’tir. Her şey onun aracılığıyla yaratıldı ve biz de onun sayesinde yaşıyoruz.*”⁶⁴¹ ifadelerini kullanır. Dolayısıyla Pavlus’un kristolojisi İsa Mesih’in ilahi yönü üzerine inşa edildiğinden onun mektuplarında sıkça İsa’nın Rab olarak tasvir edildiğine şahit olmaktayız. Filipililere Mektubunda ise: “*Mesih Tanrı özüne sahip olduğu halde, Tanrı’ya eşitliği sınımsız sarılacak bir hak saymadı. Ama yüceliğinden sıyrılarak kul halini aldı ve insana benzer bir halde dünyaya geldi. İnsan biçimine bürünerek ölüme, çarmıh üzerinde ölüme bile boyun eğdi ve kendini alçalttı. Bunun için Tanrı ona yüce bir kat verdi ve varolan adların üstünde bir ad verdi. Böylece İsa’nın adı anıldığında göktekiler, yerdekiler ve yeraltındakilerin hepsi diz çöküp, her dil Baba Tanrı’nın yüceltilmesi için İsa Mesih’in Rab olduğunu açıkça dile getirsin.*”⁶⁴² dediği görülür.

İsa Kefarnahum’a varınca bir yüzbaşı O’na gelip, “*Ya Rab*” diye yalvardı, “*Uşağım felç oldu, evde yattıyor; korkunç acı çekiyor.*”⁶⁴³ Başka bir öğrencisi de İsa’ya, “*Ya Rab, izin ver, önce gidip babamı gömeyim*” dedi.⁶⁴⁴ Yine bir başka olayda da İsa eve girince

⁶⁴⁰ Baybal, s.68.

⁶⁴¹ I. Korint 8/5-6.

⁶⁴² Filipililer 2/5-11.

⁶⁴³ Matta 8/5-6.

⁶⁴⁴ Matta 8/21.

körler yanına geldi. Onlara, “İstedığınızı yapabileceğime inanıyor musunuz?” diye sordu. Körler, “İnanıyoruz, ya Rab!” dediler.⁶⁴⁵ O yöreden Kenanlı bir kadın İsa’ya gelip, “Ya Rab, ey Davut Oğlu, halime acı! Kızım cine tutuldu, çok kötü durumda” diye feryat etti.⁶⁴⁶ Petrus İsa’ya, “Ya Rab” dedi, “Burada bulunmamız ne iyi oldu! İstersen burada üç çardak kurayım: Biri sana, biri Musa’ya, biri de İlyas’a.”⁶⁴⁷ Yol kenarında oturan iki kör, İsa’nın oradan geçmekte olduğunu duyunca, “Ya Rab, ey Davut Oğlu, halimize acı!” diye bağırdılar.⁶⁴⁸ Görüldüğü üzere İncillerde sıkça İsa’dan Rab olarak bahsedilir. Ayrıca İngilizce İncil metinlerinin çevirilerinde İsa’nın Rab’liği “Lord” olarak geçmektedir.

Yukarıda verilen örneklerin hemen hepsinin İsa’nın bir mucizeyi gerçekleştirmeden önce yardıma dileyen kişilerin İsa’ya “Rab” şeklinde yalvarmaları ve mucizenin gerçekleşmesi hadisesinden sonra insanların İsa’ya olan memnuniyet ve şükranlarının bir ifadesi olarak “Rab” hitabında buldukları görülmektedir. Ayrıca İsa’nın yakın çevresinden havariler arasından da “Rab” hitabında bulunan olduğu gibi İsa’nın uzağında onu ilk defa görenler arasında da Rab hitabında bulunanların olduğunu görmek mümkündür. Ayrıca Markos, İsa’nın göğe çekilmesini anlatırken “Rab İsa, onlara bu sözleri söyledikten sonra göğe alındı ve Tanrı’nın sağında⁶⁴⁹ oturdu”⁶⁵⁰ sözlerinde İsa için “Rab” ifadesini kullanmıştır.

2.6. İsa Mesih’in Mesajı

Yahudi bir kasabada Yahudi bir ailede dünyaya gelen ve Yahudi mabedinde ibadet edip insanlara vaazlar veren İsa’nın mesajının doğru anlaşılması kristoloji açısından son derece önemlidir. İncillere göre İsa Mesih’in kısa süren tebliğ faaliyetinde büyük şehirlerden ziyade genellikle köylerde, kasabalarda ve kırsal alanlarda vaazlar vererek bölge halkını “yaklaşan son” konusunda uyarmış ve onları bir olan Tanrı’ya iman ederek onun emir ve yasaklarına uymayı ifade eden Tanrı’nın Krallığı’na katılmaya

⁶⁴⁵ Matta 9/28.

⁶⁴⁶ Matta 15/22.

⁶⁴⁷ Matta 17/4.

⁶⁴⁸ Matta 20/30.

⁶⁴⁹ “Tanrı’nın sağ” ifadesinin temellerini Eski Ahit geleneğinde bulmak mümkündür. Bkz. Yeremya 22-24, mühür yüzüğünün sağ ele takılması, Yaratılış 48/14-17 daha büyük olan oğul daha büyük kutsamayı sağ elle alması, yine onurlandırmanın kişinin sağ tarafına oturtulması ile yapılması Bkz. Mezmurlar 111, Tanrı’nın sağ eli kurtarır. Mısır’dan Çıkış 15/6.

⁶⁵⁰ Markos 16/19.

çağırmıştır.⁶⁵¹ İsa'nın sözlerinde ve yaptıklarında İsrail'in büyük isimlerinden Musa gibi kendine bir güven duyduğu görülür.⁶⁵² İnciller bunu destekleyen örnekler açısından oldukça zengindir. Özellikle İsa'nın Ferisilere karşı söylediği sözlerde ve havarileri ile beraber Kudüs'e girişinde ve akabinde Tapınak'ta yaptıkları karşısında kendine aşırı bir özgüven içinde olduğu görülür. Bu özgüveni Sanhedrin üyeleri karşısında suçlamaları kabullenmesinde de kendini göstermiştir.

Öncelikle peygamberler tarihine baktığımızda her peygamberin gönderildiği toplumun sorunlarıyla ilgilendiği görülür. İsa Mesih'in insanlığa sunduğu mesajın özünü “sevgi” oluşturmaktadır. Mesajında sevgiye ağırlık verilmesinin nedeni, İsa'nın gönderildiği Yahudi toplumunun dini bakımdan tamamen yozlaşmış olduğu bir dönemde gelmiş olmasıdır.⁶⁵³ İsa Mesih, mesajını sıradan insanalara, günahkarlara ve hatta fahişelere yaymaya başlayınca Ferisilerin ve Sadukilerin şiddetli tepkisi ile karşılaşmıştır.⁶⁵⁴ Çünkü İsa, günahkarlarla birlikte dolaşıp onlarla beraber yemek yiyordu. Ferisiler için dindar bir yahudinin bunları yapması düşünülemezdi. Sinoptik İnciller adeta, Ferisileri İsa karşıtlığının prototipi olarak tasvir etmiştir. Ancak İsa her ne kadar Ferisilerin şekilci dindarlıklarına yönelik sert eleştiriler getirmiş olsa da teolojik anlamda Ferisilere Sadukilerden daha yakın olduğu görülür.⁶⁵⁵ “Göze göz, dişe diş” dediğini duydunuz. Ama ben size diyorum ki, kötüye karşı direnmeyin. Sağ yanağınıza bir tokat atana öbür yanağınızı da çevirin. Size karşı davacı olup mintanınızı almak isteyen abanızı da verin. Sizi bin adım yol yürümeye zorlayanla iki bin adım yürüyün. Sizden bir şey dileyene verin, sizden ödünç isteyen geri çevirmeyin.” ‘Komşunu seveceksin, düşmanından nefret edeceksin’ dediğini duydunuz. Ama ben size diyorum ki, düşmanlarınızı sevin, size zulmedenler için dua edin. Öyle ki, göklerdeki Babanız'ın oğulları olabilirsiniz. Çünkü O, güneşini hem kötülerin hem iyilerin üzerine doğdurur; yağmurunu hem doğruların hem eğrilerin üzerine yağdırır. Eğer yalnız sizi sevenleri severseniz, ne ödülünüz olur? Vergi görevlileri de öyle yapmıyor mu? Yalnız kardeşlerinize selam verirseniz, fazladan ne yapmış olursunuz? Putperestler de öyle yapmıyor mu? Bu nedenle, göksel Babanız yetkin olduğu gibi, siz de yetkin olun.”⁶⁵⁶

⁶⁵¹ Markos 3/2.

⁶⁵² Joseph Gedaliah Klausner, *Jesus of Nazareth*, Bloch Publishing Company, New York, 1997, p.408.

⁶⁵³ Akdemir, s.25.

⁶⁵⁴ Akdemir, s.29.

⁶⁵⁵ Olgun, s.40.

⁶⁵⁶ Matta 5/38-48.

İncillerde geçen bu ifadelerden anlaşılacağı üzere İsa Mesih'in çevresindekilere hitaben evrensel olarak tüm insanlara sevgi ve barış mesajının tebliğine ilişkin teknikleri açıklamıştır. Elbette İncillerde İsa Mesih'in sevgi ve barış mesajının aksini iddia eden söz ve davranışlar bulmak mümkündür. Düşmanlarınızı sevin diye öğüt veren İsa'nın kendisine karşı düşmanca tavır sergileyen din adamlarına karşı özellikle Ferisiler için ağır hakaretler içeren sözler söylediği görülür. Örneğin; onlara *"yılanlar, engerekler soyu"*⁶⁵⁷, *"Vay halinize, ey din bilginleri Ferisiler, ikiyüzlüler!"* dediği görülür. Ayrıca İsa'nın sevgi mesajının karşı yönünde en büyük kanıt olarak *"Yeryüzüne barış getirmeye geldiğimi sanmayın! Barış değil, kılıç getirmeye geldim."*⁶⁵⁸ sözleri olduğu iddia edilir. Aynı sözlerin sahibi İsa'nın bir başka yerde kendisini kılıçla tutuklamaya gelen Romalı askerlere tepki göstermesi İncil'de şu şekilde geçmektedir: İsa havarilere konuşurken, Onikiler'den biri olan Yahuda geldi. Yanında, başkâhinlerle halkın ileri gelenleri tarafından gönderilmiş kılıçlı sopalı büyük bir kalabalık vardı. İsa'yla birlikte olanlardan biri, ani bir hareketle kılıcını çekti, başkâhinin kölesine vurup kulağını uçurdu. O zaman İsa ona, *"Kılıcını yerine koy!"* dedi. *"Kılıç çekenlerin hepsi kılıçla ölecek."* Bundan sonra İsa kalabalığa dönüp şöyle seslendi: *"Niçin bir haydutmuşum gibi beni kılıç ve sopalarla yakalamaya geldiniz? Her gün tapınakta oturup öğreliyordum, beni tutuklamadınız"*⁶⁵⁹ diyerek onların sert tavırları nedeniyle eleştirdiği görülür.

İsa'nın yaklaşık üç yıl kadar kısa süren tebliği insanlar üzerinde etkili olmaya başlayınca onun Yahudi toplumu üzerinde etkili olan Musa'nın şeriatını kaldırıp yerine yeni bir yasa/şeriat getirdiği yönünde görüşler ortaya atılınca İsa Mesih onlara varolan yasayı değiştirmek yerine onu tamamlamaya geldiğini İnciller şu sözlerle anlatır: *"Kutsal Yasa'yı ya da peygamberlerin sözlerini geçersiz kılmak için geldiğimi sanmayın. Ben geçersiz kılmaya değil, tamamlamaya geldim. Size doğrusunu söyleyeyim, yer ve gök ortadan kalkmadan, her şey gerçekleşmeden, Kutsal Yasa'dan ufacık bir harf ya da bir nokta bile yok olmayacak. Bu nedenle, bu buyrukların en küçüğünden birini kim çiğner ve başkalarına öyle öğretirse, Göklerin Egemenliği'nde en küçük sayılacak. Ama bu buyrukları kim yerine getirir ve başkalarına öğretirse, Göklerin Egemenliği'nde büyük sayılacak. Size şunu söyleyeyim: Doğruluğunuz din*

⁶⁵⁷ Matta 12/34, 23/33, Aynı şekilde Yahya'nın da, vaftiz olmak için kendisine gelen kalabalıklara şöyle seslendiği görülür: *"Ey engerekler soyu! Gelecek gazaptan kaçmak için sizi kim uyardı?"* Luka 3/7.

⁶⁵⁸ Matta 10/34.

⁶⁵⁹ Matta 26/47.

bilginleriyle Ferisiler'inkini aşmadıkça, Göklerin Egemenliği'ne asla giremezsiniz!"⁶⁶⁰ Kendinden önceki Yasa'yı değiştirmek için değil onları uygulamak için geldiğini ifade eden İsa Mesih başka bir yerde şunları söylemiştir: *"Kim bu küçük emirlerden birini kaldıracak olursa o, göklerin krallığında küçük olarak çağrılacaktır; kim bunlara uyarırsa ve başkalarını da buna uymaya çağırırsa bu kişi göklerin krallığında büyük olarak çağrılacaktır."* Ayrıca İsa Mesih *"Sizden öncekilere şöyle dendiğini biliyorsunuz, fakat ben size böyle diyorum"* diyerek mesajının eskiden farklı olmadığını altını çizerek yeni bir şeriat getirmekten ziyade asıl gayesinden uzaklaşmış kaideleri uygulamaya davet ettiği görülür. Ayrıca İsa'nın vaazlarında *"şöyle dendiğini duydunuz.."* ama *"ben size böyle söylüyorum.."* demesinde onun yeni bir yasa getirmediğini varolan yasanın ruhunu geri kazandırmaya çalıştığı ya da Yasa'nın yeni bir yorumcusu olduğu görülür.

İsa bir Yahudi olarak yaşamıştı ancak her defasında Yahudi şeriatına sıkı sıkıya bağlılık yeterli değil diyordu. Sürekli vaazlarında *"Sizin faziletiniz katipler (yazıcılar), Ferisilerinkini geçmedikçe Tanrı'nın krallığına giremezsiniz"* uyarısında bulunmuştur.⁶⁶¹ Yeni Ahit'te İsa, Tevrat'ın yerini alır. Tüm yaratılış kendine doğru yöneltilmiştir ve tüm değerini kendisinde bulur.⁶⁶² İsa ve onun getirdiğine inanılan mesaj, bütün Hıristiyanları birbirine bağlayan ortak bir bağ olarak varlığını sürdürmektedir.⁶⁶³ Dolayısıyla İsa'nın gelişi Ahit'in yenilenmesi olarak algılanır. Hıristiyan teolojisine göre İsa Mesih'in mesajı Yeni Ahit'tir.

İsa'nın mesajında kötüye ve zalime karşı direnmeyi öğütleyen vaazı oldukça önemlidir. İsa, meşhur dağdaki vaazında *"Göze göz, dişe diş' dendiğini duydunuz. Ama ben size diyorum ki, kötüye karşı direnmeyin. Sağ yanağınıza bir tokat atana öbür yanağınızı da çevirin. Size karşı davacı olup mintanınızı almak isteyeneye abanızı da verin. Sizi bin adım yol yürümeye zorlayanla iki bin adım yürüyün. Sizden bir şey dileyene verin, sizden ödünç isteyeniyi geri çevirmeyin."*⁶⁶⁴ İsa'nın bu telkini analiz edildiğinde ilk bölümünde belirttiği *"Göze göz, dişe diş"* ile Yahudi şeriatına atıfta bulunduğu görülür. İsa'nın daha önce de belirttiğimiz gibi Musa şeriatını yıkmaya değil tamamlamaya geldiği şeklinde algılandığında ve *"ben size diyorum ki.."* ile sözlerine

⁶⁶⁰ Matta 5/17-20.

⁶⁶¹ Montefiore, s.99.

⁶⁶² Has, *Ahit Teolojisi...*, s.8.

⁶⁶³ Kürşat Demirci, "Hıristiyanlık", D.İ.A., C.17, Ankara, 1998, s.328.

⁶⁶⁴ Matta 5/38-39.

başlamıştı İsa'nın Tevrat'ın yeni bir yorumlayıcısı olarak kendini sunduğu görülür. Dolayısıyla “*diğer yanağı çevirme*”⁶⁶⁵ metaforik bir dil olarak zalime karşı bir meydan okuma anlamında şiddet içermeyen farklı bir protesto olarak alınabilir.

3. TARİHSEL KRİSTOLOJİ

3.1. Patristik Dönem Kristolojiler

Hıristiyanlık, Yahudi bir ortamda doğmuş ancak Yahudilikten farklı olarak daha geniş bir coğrafya da yayılma imkanı elde etmiştir. Bu yayılma ile birlikte Yahudi kökenli hıristiyanlar ile pagan kültürden gelen hıristiyanlar arasında “*Tanrı*” yorumunda farklı sorunlar ortaya çıkmıştır.⁶⁶⁶ İsa'nın Tanrı veya beşer olarak algılanma problemi II. yüzyıldan itibaren VI. yüzyıla kadar yoğun bir şekilde devam ettiği görülür. II. Yüzyılda tartışmaların başlamasının ilk nedeni hıristiyanların felsefi spekülasyonlardan etkilenmiş olmalarıdır. Diğer yandan da hıristiyan nüfusunun artması ve değişik coğrafyalara yayılmaları ile kendilerini hem dış dünyaya hem de kendi içlerindeki farklılıkları muayyen bir çizgiye çekmeye çalışmışlardır.⁶⁶⁷ Özellikle Tanrı'nın birliği üzerine düşünceler oldukça önemlidir. Origenes'e (185-254) göre, Tanrılık açısından Baba Tanrı öndedir, Oğul'un tanrılığı Baba'ya göre ikinci plandadır. Ayrıca tüm ruhların eşit bir şekilde yaratıldığını ve insanların kendi iradeleri ile seçimlerde bulduklarını iddia etmiştir.⁶⁶⁸ Bu yeni durumun beraberinde getirmiş olduğu sorunlar ve beklentiler kristolojik tartışmalara yön vermiştir.

IV. Yüzyıl, batıda Hıristiyan Kilise'nin⁶⁶⁹ durumunda kesin değişikliklerin yaşandığı bir dönem olmuştur. İmparator Constantin'e kadar, Batı Kilise'sinin üyelerinin Mesih'e iman ile bağlı olduğu bağımsız bir cemaattir. Onun organizasyonu kendi tabiatı ile

⁶⁶⁵ İsa'nın “*diğer yanağını çevirme*” telkini Yahudi toplumsal/kültürel bağlamı içinde anlaşılması gerekir. Çünkü, İsa döneminde toplumsal hukuk geleneği içinde cezalandırma aracı olarak elin hangisinin ve hangi yönünün kullanıldığının toplumsal statüye göre değişmektedir. Örneğin; üst statüden birinin alt statüden birini cezalandırmak için sağ elinin arkasıyla onun sağ yanağına vurması gerekmektedir. Sağ yanağına vurulmuş mağdurun ise vurması için ona sol yanağını çevirmesi önemli bir toplumsal hukuk sorununa yol açacaktır. Zira sol yanağına vurabilmesi için vuran kişi ya sol elinin dışını ya da sağ elinin içini kullanmak zorundadır. Yahudi toplumunda sol el sadece kirli şeylerin temizliğinde kullanılır ve bir başkasını darp etmek için asla kullanılmaz. Sağ elin içini vurma sadece aynı sosyal statüdeki insanların kendi aralarındaki bir cezalandırma şeklidir. Olgun, s.131.

⁶⁶⁶ Turhan Kaçar, *Geç Antikçağ'da Hıristiyanlık*, Arkeoloji ve Sanat Yay., İstanbul 2015, s.11.

⁶⁶⁷ Kaçar, *Geç Antikçağ'da...*, s.12.

⁶⁶⁸ Gündüz, *Din ve İnanç...*, s.380.

⁶⁶⁹ Birçok kişi “*Kilise*” denildiğinde bunun bir binayı nitelediğini düşünür. Bir yere kadar bu düşüncenin doğruluk payı vardır. Ama asıl anlamı bina değildir. Kilise, hıristiyan geleneğinde hem kutsal mekan ifade etmek için hem de yerel ya da evrensel manada hıristiyan toplumu veya hıristiyanlıktaki çeşitli akımları ya da mezhepleri (Katolik mezhebi gibi) ifade etmek için kullanılır. Bkz. *İsa'nın Yaşamı ve İlk Kilise Tarihi*, Yeni Yaşam Yay., İstanbul 2013, s.202. Gündüz, *Din ve İnanç...*, s.285.

belirlenmişti ve onu canladırın ruh, onun çevre dünya dan aldığı şeyleri değiştiriyordu. Constantin'in kiliseyi tanınması ve özellikle Theodose'nin Hıristiyanlığı "*Devlet Dini*" yapması kilisenin iç hayatına da etki etmiştir. Cemaate akın eden kitleler, kilisenin manevi yeteneklerini, tabiatçı din duygularını belirlenen ihtiyaçlara göre değiştiriyorlardı. Artık, sakremanetler daha etkili kurtuluş vasıtaları olarak telakki edilmeye başlanmış ve böylece vaftiz olanlarla, kilise üyesi olmayı arzu edenler arasındaki uçurum gittikçe artmıştır.⁶⁷⁰ İlk dört yüzyıl içinde yeni doktrinler ortaya çıkmasında Hıristiyanlığın kristosentretik/mesih merkezli bir dini yapıya sahip oluşu önemli bir rol oynamıştır. Nitekim, bu dönemde Hıristiyan görüşlerinin merkezinde yer alan konu şüphesiz İsa Mesih olmuştur. Ancak onun söz ve davranışlarının gerçekliği ve otantikliği veya onun bir insana kazanırdığı ahlaki değerleri gibi konularla değil de daha çok onun "*Nasıl bir varlık olduğu*" ve "*İnsan mı ilah mı? ya da her ikisi de mi? yoksa hiçbiri mi?*" gibi bağlamlarda ele alınmıştır.⁶⁷¹

3.2. Hıristiyan Akımların Kristolojileri

M.S. yaklaşık 30 yılında İsa Mesih çarmıha gerilip üç gün sonra dirilişinin ardından göğe yükseltilmesi sonrası Yahudi düşüncesinde bazı bölünmeler ve ayrılıklar yaşanmıştır. Ferisilere göre; ölümden sonra fiili bedensel bir diriliş mümkündür ancak Sadukiler bunu kabul etmezler, onlar ölümden sonra yaşamın her biçimini inkar ederler.⁶⁷² Özellikle M.S. 3.yüzyılda hıristiyan öğretilerini İskenderiyeli teolog Origenes Yunan felsefesinin özellikle Platon felsefesinin terimlerini kullanarak geliştirmiştir. Platon gibi Origenes'e göre de insan bedenlerinin ölümlü ruhlarının ise ölümsüz olduğunu savunmuş ve ruhun ölümsüzlüğü, Tanrı'nın değişmeyen doğasının doğrudan bir içerimidir.⁶⁷³ Pavlus'un izinden giden Kilise babaları, Pavlusçu geleneği korumak ve yaşatmak için her türlü çabayı göstermişlerdir. Bu yüzden daha ikinci asırda Iranaeus, Tertullian ve Origenes gibi kilise babaları kutsal metinleri anlamak için geleneğe başvurulmasının gerekli olduğunu ve bu gelenek olmadan metinleri doğru anlamının mümkün olamayacağını açıkça ifade etmişlerdir.⁶⁷⁴ Tertullian'ın kristolojisine göre; Tanrı ve İsa Mesih bir kişide birleşen ama birbirine karışmayan iki varlıktır. Bu görüş daha sonraları Mesih'in kişiliğinde "*iki tabiat doktrini*" ya da "*varlığın güçleri*" olarak

⁶⁷⁰ Lietzmann, s.359.

⁶⁷¹ Darcan, s.12.

⁶⁷² Jones ve Pallfy, s.210.

⁶⁷³ Jones ve Pallfy, s.210.

⁶⁷⁴ Akdemir, s.99.

formüle edilmiştir. Tertullian'ın görüşleri hem üçlü tanrı teslis dogmasına hem de klasik kristoloji için temel bir formülasyon sağladığı görülür. Bu formülasyon daha sonra Roma Katolik Kilisesi'nin Latin kredolarına girmiştir.⁶⁷⁵ Ortaçağın en önemli kilise babalarından birisi olan Aziz Augustinus (M.S.354-430) aynı zamanda Aristoteles ile Aquinolu Thomas arasındaki yaklaşık 1600 yıllık dönemde felsefe alanında önde gelen simaları arasında yer alır. Dünyanın en büyük kitapları arasında kabul edilen iki kitabından biri, kendi özyaşam öyküsünü anlattığı “*İtiriaflar*” (M.S. 400), diğeri de Teoloji çalışmalarının vazgeçilmez eseri olan “*Tanrı Krallığı*”dır (M.S. 413-426).⁶⁷⁶

Bu dönemde yaşanan kristolojik tartışmaları iki aşamada ele almak mümkündür. Bunlardan ilki, Doketizm, Gnostizm ve Apollinarianizm'e karşı İsa Mesih'in tabiatı ile ilgili olarak onun tam ve bütün olarak insani yönü ve Adoptiyanizm ve Aryanizm'e karşı İsa Mesih'in tam ve bütün olarak ilahi yönü ile ilgili yapılan yoğun tartışmalardır. Bu dönemde yaşanan kristolojik tartışmaları kabaca IV. yüzyılın sonuna doğru tamamlandığı görülmektedir. İkincisi ise, Mesih'in ilahi yönü ile insani yönü arasındaki ilişkinin nasıl olduğu yönünde yapılan tartışmalardır. Bu tartışmaların açıklığa kavuşmasının birinci adımı Efes Konsili'nde Nestoriusçuların görüşlerine karşı İsa Mesih'in ontolojik birliğinin savunulmasıdır. İkinci adımı ise, Kadıköy Konsili'nde Monofizitçilere karşı İsa Mesih'in tek kişiliğinde ilahi ve beşeri iki tabiatlı daha dengeli bir formülasyonun kabul etmesi şeklinde kesinlik kazandığı görülür.⁶⁷⁷

3.2.1. Doketizm ve Gnostisizm

Doketizm'e göre İsa Mesih tam olarak bir beşer hayatına sahip olmamış sadece öyle görünmüştür. Dokein, İngilizce'de “*appear*” görünme/gözükme anlamına gelmektedir. İsa'nın yaşamında acı çekmesi, çarmıha gerilmesi, dirilmesi gerçek değildir sadece öyle görünmüştür. Aşkın ilahi ruh İsa'nın insani bedeninde cisimleşmiştir. II. Vatikan Konsili sonrasında bazı teologlar Doketizm'in yeni biçimlerini iddia etmişlerdir. Onlara göre, Hinduizm'deki Krişna ve Rama da gerçek bir insan yaşamına sahip değildi sadece Hindu dini düşüncesinde ilahiliğin insani biçimde görünmesinden kaynaklanıyordu ve tarihsel olmayan bu görünme Doketizm'deki İsa'nın görünmesinin aynısıdır.⁶⁷⁸

⁶⁷⁵ Paul Tillich, *A History of Christian Thought*, A Touchstone Book, NewYork 1967, p.46

⁶⁷⁶ Bryan Magee, *Felsefenin Öyküsü* (Çev. Bahadır Sinan Şener), Dost Kitabevi, Ankara 2000, s.50.

⁶⁷⁷ Roch A Kereszty, *Jesus Christ: Fundamentals of Christology*, Revised and Updated Third Edition, The Society of St. Paul Publishing, USA 2002, p.230.

⁶⁷⁸ Kereszty, p.232.

Hıristiyanlık imanını kendi görüşlerine adapte etmek için II. yüzyılda Doketist taraftarlar Mesih İsa'nın insanlığını saf bir görüntü olarak algıladılar. Diğer taraftan karşı görüş olarak Adoptiyanist görüşe göre Mesih İsa'nın kutsallığını kabul etmeyip, Tanrı'nın "Adoptif/Evlatlık bir oğlu" olacağını ve İsa'nın Allah'ın gerçekten oğlu olmadığını ileri sürmüşlerdir.⁶⁷⁹

Gnosis, Yunanca kökenli bir kelime olup bilgi ya da ilim anlamına gelir. Gnostik düşünce hıristiyanlık öncesinde kökenlerini Yahudi gnostik düşüncesi ve Pagan gnostik düşüncelerden alan karmaşık bir yapıya sahiptir. Gnostik düşüncenin yüzyıllar içinde farklı biçimlerine rastlanmıştır. M.S. III. yüzyılda Pers Mani tarafından kurulan Maniheizm Gnostik bir mezhep olarak kabul edilir.⁶⁸⁰ Gnostisizm'i Tanrı, alem, insan, kurtuluş ve bilgi konularında kendine has açıklamalar getiren ve M.Ö. V. ve IV. yüzyıllardan itibaren çeşitli Ortadoğu toplumlarınca yaygın olarak temsil edilen dini felsefi bir akım olarak tanımlayabiliriz.⁶⁸¹ Bir diyagram yardımı ile Adoptiyanizm (Adoptionism), Kenotisizm⁶⁸² (Kenoticism) ve Doketizm (Doketizm) akımlarının kristolojilerini karşılaştırmalı olarak görebiliriz.⁶⁸³

⁶⁷⁹ Morali, s.126.

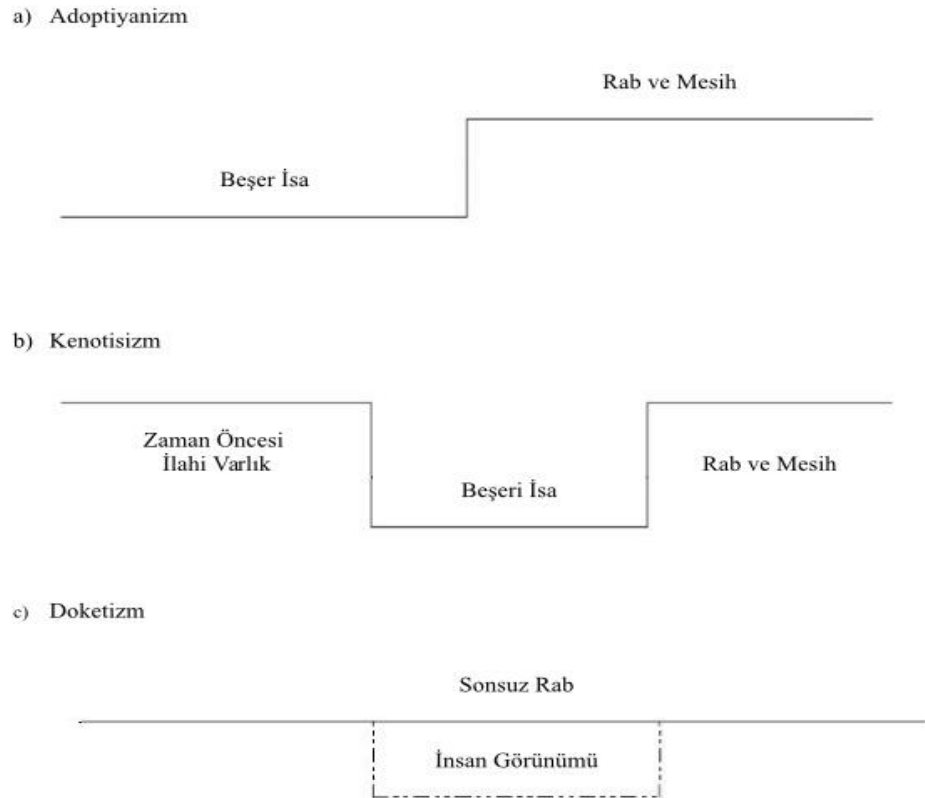
⁶⁸⁰ Frank L. Cross and Elizabeth A. Livingstone (Ed.), *The Oxford Dictionary of the Christian Church*, Third Edition Revised, Oxford University Press, Oxford 1997, p.688.

⁶⁸¹ Şinasi Gündüz, *Mitoloji ile İnanç Arasında*, Etüt Yay., Samsun 1998, s.46.

⁶⁸² Kenotik kristoloji, sıklıkla Pavlus'un kristolojisi olarak görülür. İsa Mesih'in uluhiyetinin yaratılış öncesi var oluşuna "pre-existence" dayanan kristolojinin temel dayanağını Pavlus'un Filipililer mektubundaki şu pasajdan alır: "Mesih İsa'da olan düşünce sizde de olsun, Mesih, Tanrı'nın özüne sahip olduğu halde Tanrı'ya eşitliği kendine bir hak saymadı. Kul özünü alarak insan benzeyişinde dünyaya geldi ve uluhiyetini bir yana bıraktı. İnsan biçimine bürünmüş olarak çarmıh üzerinde ölüme boyun eğerek kendini alçalttı. Buna karşılık Tanrı onu yükseltti ve ona her adın üstünde yüce bir ad bağışladı." Filipililer 2/5-11.

⁶⁸³ John Knox, *The Humanity and Divinity Of Christ: A Study of Pattern in Christology*, Cambridge University Press, Cambridge 1967, p.17.

Şekil 5. Adoptiyanist, Kenotik ve Docketist Kristolojiler

3.2.2. Adoptiyanizm

Adoptiyanizm terimi, genellikle İsa Mesih'in beşeri yönünü kabul ederken onun Tanrı'nın gerçek bir oğlu olmadığına yönelik inanış olarak tanımlanır.⁶⁸⁴ Pavlus'un Romalılara mektubunda Tanrı'nın, oğlu Rab İsa Mesih'le ilgili bu Müjde'yi Kutsal Yazılar'da daha önce vaat ettiğini yazar. Rab İsa Mesih, beden açısından Davud soyundandır ancak ilahi ruh açısından ölümden dirilerek Tanrı'nın Oğlu olduğunu ilan etmiştir.⁶⁸⁵ Bart Ehrman, erken dönem hıristiyan hareketinde adoptiyanist pozisyonun İsa Mesih'in dirilişinde Tanrı'nın İsa Mesih'i oğul olarak kabul etmesinin yansıması olduğunu belirtir.⁶⁸⁶ Adoptiyanist kristolojinin bir diğer önemli dayanağı İsa Mesih'in vaftiz olmasından gelir. Kutsal Ruh, İsa vaftiz olduktan sonra güvercin görünümünde

⁶⁸⁴ Cross & Livingstone, p.19.

⁶⁸⁵ Romalılar 1/3-4

⁶⁸⁶ Bart Ehrman, *The Orthodox Corruption of Scripture*, Oxford University Press, Oxford&NewYork 1993, p.71.

gökten İsa'nın üzerine iner ve gökten “*Sen benim oğlumsun, senden hoşnudum*”⁶⁸⁷ diye ses duyulur. Burada yaşanan olay İsa'nın ilahi oğul olarak kabul edilmesi olarak yorumlandığı gibi onun dünyevi anlamda tebliğine başlangıcı olarak da değerlendirilir. Yukarıda kısaca değindiğimiz Adoptiyanist kristolojiye göre; İsa'nın gerçekte ilahi bir varlık olmadığına, Tanrı'nın sadece İsa dünyaya geldikten sonra onu Oğul olarak seçtiğine ve sonradan ilahi bir güçle donatılarak yüce bir varlık konumuna getirildiğine inanılır.

3.2.3. Aryanizm

Ariuşçu tartışmanın kronolojisi üzerine ilk çalışmayı yapan Telfer'e göre, bu tartışma M.S. 318-323 tarihleri arasına denk düşmektedir. Fakat bu konuda bazı görüş ayrılıkları da mevcuttur.⁶⁸⁸ Arius'un teolojik olarak rakibi görülen İskenderiye Piskopusu Alexander o dönemde bütün kiliselere yazdığı mektubunda Aryanist kristolojinin kökenini Samsat'lı Pavlus'a, Artemas'a ve Ebionitelere bağlamaktadır.⁶⁸⁹ Bu tartışma ile birlikte IV. yüzyılda İsa Sorunu ile ilgili tartışmaların başladığı görülür. Bu dönemdeki teolojik tartışmalar önemli kristolojik görüşlerin ortaya çıkmasına, Hıristiyan cemaatler arasında bölünmelere Antakya ve İskenderiye İlahiyat ekollerinin doğmasına, ökümenik konsillerin toplanmasına ve buna bağlı olara aforozlara neden olduğu bilinmektedir.

Bu dönem kristolojik tartışmaların merkezinde yer alan Arius, o dönemde İskenderiye'de Baukalis Kilisesi'ni yönetmektedir. Onun kristolojik düşüncelerini “*Thalia*” adlı eserinde bulmak mümkündür. Ona göre, bu tartışmanın özünde Hıristiyan itikadını oluşturan temel unsur Baba Tanrı'nın ve Oğul İsa'nın tanımlanması yatmaktadır. Arius'un düşüncelerini dört ana noktası vardır. Bunlar; 1) Baba Tanrı'nın birliği (monad), mutlaklığı, ululuğu, emsalsizliği ve eşsizliğidir. Yani, Baba'nın bir başlangıcı yoktur fakat Oğul bir başlangıca sahipti. Baba Tanrı doğmamış ve doğrulmamış (agenetos), Oğul Baba'ya tabidir ve o yaratılanlar arasında en mükemmel olanıdır. 2) Oğul, bir beşer yani yaratık (ktisma) olduğundan ötürü bir başlangıca sahiptir. 3) Oğul söz ve hikmet olmasına rağmen onun Baba ile ilişkisi doğrudan değildir. Yani Baba'nın bilgisine doğrudan sahip değildir ve aralarında ilişki diğer

⁶⁸⁷ Luka 3/22.

⁶⁸⁸ Kaçar, *Geç Antikçağ'da...*, s.61.

⁶⁸⁹ Turhan Kaçar, “Ebionitelerden Arius'a: Eski Çağ Doğu Hıristiyanlığında İsa Teolojisi Tartışmaları”, *Ankara Üni. İFD. C.44 S.2, 2003, ss.187-206, s.188.*

beşeri varlıklar gibidir. 4) Teslis'i kabul etmekle birlikte Baba ile Oğul'un özünün aynı olmadığını ve unsurlar arasında bir hiyerarşi olduğunu dolayısıyla da İncil metinlerinde Baba Tanrı'nın Oğul'u seçtiği ve atadığını açıklayan kanıtlar bulunmaktadır.⁶⁹⁰ Kısaca Aryanizm düşüncesine göre, İsa Mesih Baba ile aynı öze sahip değildir sadece ona benzer bir yapıya sahiptir. Daha sonraları aynı görüşü Apollinaris de savunacaktır. İsa Mesih, Oğul olarak insani yönünün anlaşılması için yeterlidir ve Mesih, beşeri akla sahip bir beşer değil ilahi bir akla sahip beşeri bir varlıktır. Burada rasyonel ruhun yerini Logos'un aldığı görülür.⁶⁹¹ Dolayısıyla Aryanizm'in temelinde İsa Mesih'in tanrısallığı tartışmasına onun Baba Tanrı ile aynı özden olmayıp sonradan kazanıldığı üzerine kuruludur.

M.S. V. yüzyılda ortaya çıkan Nestoriusçu ve Monofizit kristolojiler oldukça etkili olmuştur. Nestoriusçuluk, Mesih İsa'nın kişiliğinde bir ayrılma, Monofizitizm ise İsa'nın insanlığını parantez içine alır.⁶⁹² Nestorius (381-451)⁶⁹³ Efes Konsil kararları arasında yer alan Bakire Meryem'e atfen kullanılan Theotokos (Tanrı taşıyan) sıfatını reddeder ve "*Christotokos*" yani Mesih doğuran olduğunu belirtir. Nestorius ve takipçilerine göre İsa Mesih'in hem tanrı hem de insan olarak çift tabiatlı (diyofizit) olduğunu savunmuşlardır. Bu düşüncelerine kanıt olarak Luka'nın "*İsa hem hikmet hem de boyca gelişiyor ve Tanrı'nın ve insanların beğenisini kazanıyor.*"⁶⁹⁴ ifadesinde görülen bedenen gelişiminden hareketle onun beşeri bir varlık oluşuna işaret etmesi bakımından ihtilafın kaynakları arasında görülmüştür.⁶⁹⁵ Diyofizit görüşüne göre, İsa'nın beşeri ve tanrısal olmak üzere birbirinden bağımsız iki tabiatı vardır. Çarmıh'a gerildiğinde ilahi tabiatı bedeninden ayrılmış, sadece insani tabiatı acı çekmiştir. Onlara göre Meryem, insan olan İsa'nın annesidir. Dolayısıyla, onlara göre; Meryem'e "*Theotokos*" yani "*Tanrı doğuran*" ya da "*Tanrı taşıyan*" demek doğru değildir.⁶⁹⁶

⁶⁹⁰ Kaçar, *Geç Antikçağ'da...*, s.56.

⁶⁹¹ Crisp and Sanders, p.14.

⁶⁹² Morali, s.126.

⁶⁹³ Konstantinopolis patriğidir ve Efes Konsili'nde aforoz edilmiştir. Yazıları günümüze Heracleides Pazarı adlı yazarı belirsiz bir kaynaklar gelmiştir.

⁶⁹⁴ Luka 2/52.

⁶⁹⁵ Bülent Şenay, *Ayrılmış Doğu Kiliseleri, Yaşayan Dünya Dinleri* (Ed. Şinasi Gündüz), DİB Yay., İst. 2007, s.135.

⁶⁹⁶ Schimmel, *Dinler Tarihine Giriş*, s.102.

3.2.4. Apollianarizm

Apollian, Laodikeia piskopusu olarak görev yapmıştır ve o dönemde Mesih'in tabiatı tartışmalarına katılmıştır. Apollian, Aryanlar gibi Logos-sarx (Word-Flesh) formülünü aynı şekilde kullanmasına rağmen onlardan Mesih'in tam olarak aşkın ilahiliğini kabul etmesi bakımından ayrılır. Mesih'te rasyonel bir beşer ruhunun varlığını reddeden Apollian'a göre, Logos onun insan bedeni ile birleşmiştir. Kilise Babalarından Origenes ve Gregory'e göre Logos, doğrudan beden ile birleştirilemez ancak zihinde mümkün olabilir. Apolliancı görüşler daha sonra Papa Damasus tarafından I. İstanbul Konsili'nde kınanmıştır.⁶⁹⁷

IV. yüzyılda Efes Konsili sonrasında Nestorius'un görüşlerine karşı ortaya çıkan Apolliancı görüşe göre; İsa'nın günahattan kurtarıcı doktrinini inkar ederek, Uluhiyeti ve bedeni tek bir tabiatı oluşturan iki kısım olduğunu belirtir. Tıpkı normal bir insanın içinde bulunan ruh ve cesetten oluşan tek bir tabiata sahip olduğu gibi demişlerdir. Dolayısıyla İsa'da beşeri tabiatın ilahi yönde kaybolduğunu iddia ederek sadece ilahi tabiatı öne çıkaran bu görüş daha sonra monofizit hareketin de ortaya çıkmasına neden olmuştur.⁶⁹⁸

3.2.5. İskenderiye Okulu

Bu dönemde farklı görüşlere sahip iki önemli Teoloji okulundan biri İskenderiye Okulu, diğeri de Antakya Okulu'dur. İskenderiye Okulu'nun görüşleri Aryanizm ve Apollinarizm kristolojileri tarafından şekillendirmiştir.⁶⁹⁹ Hıristiyan tarihçi İbn Batrik'in İskenderiye'li Arius hakkında söyledikleri dönemin kristolojik tartışmaları açısından oldukça önemlidir. İbn Batrik, *"İskenderiyeli Arius isimli bir kafir vardı. O, baba tek başına Allah'tır, oğul mahlüktür, yaratılmıştır, ilah değildir. Çünkü, oğul olmadan önce baba vardı"* demiştir. İskenderiye patriği bir öğrencisine, bizzat İsa Mesih'in Arius'u lanetlediğini, dolayısıyla onun sözlerini kabul etmekten kaçınmaları gerektiğini söylemiş ve kendisinin rüyasında İsa Mesih'i elbiseleri yırtık olarak gördüğünü, elbiselerini kimin yırttığını ona sorunca, İsa Mesih'in elbiselerini Arius'un yırttığını, onu Kilise'ye almamalarını kendisine tembih ettiğini bildirmiştir.⁷⁰⁰ İskenderiye Okulu'nun kristolojik görüşlerinin temel dayanağını Yuhanna'da geçen *"Söz, insan*

⁶⁹⁷ Kereszty, p.237.

⁶⁹⁸ Aydın, *Hıristiyan Kaynaklarına...*, s.58.

⁶⁹⁹ Kereszty, p.243.

⁷⁰⁰ Kuzgun, *Dört İncil...*, s.126.

olup aramızda yaşadı. Onun yüceliğini, Baba'dan gelen, lütuf ve gerçekle dolu biricik Oğul'un yüceliğini, gördük."⁷⁰¹ ifadeleri oluşturur. En önemli savunucusu olan Cyrill'in monofizit kristolojik görüşüne göre; İsa'daki insani tabiat ilahi tabiat içerisinde yok olmuş ve dolayısıyla onda sadece ilahi tabiat bulunmaktadır.⁷⁰² Bu çerçevede; Origenes'in de talebesi olan İskenderiyeli piskopos Denys'in görüşleri oldukça önemlidir. Miladi 260 yılında Prolemais kentinde yaşanan teolojik tartışmalarda adına "Sabellienne" adı verilen bir doktrin ortaya çıkmış. Buna göre; hıristiyan temel dogması, bir tek tanrı ve İsa Mesih'te bedensel olarak yeryüzünde görülmüş ve çarmıhta ölümü ile ve dirilmesiyle bizi kurtarmıştır. İskenderiye felsefesinden etkilenen insanlar Tanrısal logosun kendine özel kişiliği tezini (hypostase) savundukları görülür. Denys'e göre; Tanrısal monarşinin yüce doktrinini ortaya koyarak Tanrısallığın üç güce bölünmesini (dynameis) veya üç cevhere (hypostase) ayrılmasını reddediyordu. Yani, babalar ve çocuklar farklı şahsiyetlerdir fakat aynı "cinsten"dir. Dolayısıyla Mesih'in Tanrı ile aynı cevherden bir olduğunu (homousios) kabul etmemiştir. O, "Tanrısal birliği, bölünmez bir tesliste genişletiyoruz ve bilakis, teslisi azaltmadan birliğe getiriyoruz" anlayışına sahip olmuştur.⁷⁰³ Pavlus, "homousios" kelimesini kendi öğretisini ifade etmek için kullandığı için İskenderiye ekolünün Origenes ilahiyatını savunarak ona karşı çıktıkları ve bu görüşü sapkınlıkla suçladıkları görülür.

3.2.6. Antakya Okulu

Helenistik kültürün önde gelen merkezlerinden biri olan Antakya, hıristiyanlık döneminde de bu özelliğini sürdürürerek Süryanilerin merkezi haline gelmiştir. Putperestler arasında hıristiyanlığın öncüsü olan bu kilise, aynı zamanda değişik etnik kökenden gelen insanların bir arada yaşadığı ilk hıristiyan kilise olarak kabul edilir.⁷⁰⁴

Antakya ve İskenderiye şehirleri daima birbirlerine rakip olmuş iki muhalif ilahiyat okulunu oluşturmuştur. Birbirlerine dış biledikleri ve birbirlerindeki göz diktikleri anlatılır. Aynı durum hıristiyan çağında da devam etmiştir. Doğunun en büyük piskoposlarının çoğu bilgilerini Origenes'in görüşlerine borçludurlar. Bunlar Pavlus'un doktrininde birçok eleştiri noktası bulmuşlar ve ortak bir eylem olarak orada merkezileşmişlerdir. Yaşlı olması nedeniyle yazıları ile Anyakya'daki toplantılara

⁷⁰¹ Yuhanna 1-14.

⁷⁰² Gündüz, *Din ve İnanç...*, s.345

⁷⁰³ Lietzmann, s.74.

⁷⁰⁴ Kenan Altınışık, *5500 Yılın Tanıkları: Süryaniler*, Altan Yay., İstanbul 2004, s.21.

katılan İskenderiyeli Denys'in dışında Helenos da Tarse, Hymenaeus de Jerusalem, Filistin Sezaresinden Theotecnos, Maximus de Bostra, Nicomas dionium ve Firmilien de Cappados gelmişlerdir.⁷⁰⁵ Antakya Okulu'nun temel ilgisi, Apollinarizm'e karşı Mesih'in tamamıyla insani yönünü, Aryanizm'e karşı da Logos/Söz'de Tanrı'nın kesin olan aşkın varlığını güçlü bir şekilde savunmak olmuştur. Onlar, Logos-sarx terminolojisinin yanında Logos-antropos (Word-man) terimini kullanmışlardır. Okulun savunucuları arasında Mopsuestia piskoposu Teodor, Antakya piskoposu John ve İstanbul piskoposu Nesturyus bulunmaktadır.⁷⁰⁶

Aryanizm tartışmalarının neticesinde, Konsil'in kabul ettiği iman ikrarı, çok gelişmiş bir formül içinde, alışılmış şekilde aşağıdaki teolojik tasdikler dahil edilmiştir. *"İsa, Tanrısal cevherin (ousia) değişmez imajıdır. Üç şahıs (hypostases), iradenin uyumu ile birdir. Fakat her birinin kendine ait şahsiyeti (hypostases), seviyesi ve zaferi vardır."* Burada açıkça tanrısal teslis fikri görülmektedir. Onların üç uknumu kendi aralarında bir bağımlılık içindedir ve bu anlayış, Marcel'in temsil ettiği ve Roma'nın onayladığı Monarchianizm'in antitezini meydana getirir. Buradan hareketle Konsil'in Origenes ekolünün çizgisinde olduğu görülmektedir. *"Tanrısal imaj"* terimi Mesih'i belirtiyordu ve belirgin bir şekilde İznik konsilinde ifade edilen *"homoosious"* kelimesinden daha çok Arius ilahiyatına yakın görünüyordu.⁷⁰⁷

Athanasius *"Des Decrets de Nicee"* isimli kitabını, Cesareeli Acece ve Eusebe'nin görüşleri karşısında yazmış ve *"homoosious"* terimini savunmuştur. İskenderiyeli Denys'e ve hasımlarına cevap olması maksadıyla Denys'in düşüncelerini ve İznik formülünü incelemiştir. Athanasius'e göre, Oğlun Baba'ya benzerliği (*homoios*) şeklinde kullanılan ifade onun için yeterli değildir. Çünkü, Baba ve Oğul ayrılmaz biçimde birleşmiştir ve burada beşeri benzerlik ortadan kalkmaktadır. Baba ve Oğul birdir ve Baba Tanrı, varolan herşeyin cevheridir. herşey yoktan yaratıldığında sadece Oğul, Baba'nın cevherinden doğmuştur.⁷⁰⁸ IV. yüzyılda *"Discovers Contree les Ariens"* adlı eserinde Aryanizm'i sert bir şekilde eleştiren Athanasius, daha sonra *"Incarnation"* adlı eserinde kurtuluş problemini hıristiyanlığın merkezinde ele almıştır. Dönemin teolojik sorunlarını soteryolojik açıdan ele alan Athanasius için Ousia konusundaki

⁷⁰⁵ Lietzmann, s.78.

⁷⁰⁶ Kereszty, s.244.

⁷⁰⁷ Lietzmann, s.162.

⁷⁰⁸ Yuhanna 10/30.

kavga ya da çekişme Tanrı bilgisi üzerine oturan bir tartışma değil, kurtuluşumuzun güveni ve gerçekliğinin aranması kavgası olduğu görülür. Ona göre, Logos'un bedenleşmesi, Tanrı'nın anlaşılmazlığının bir eylemi değildir aksine Onun cevherinden çıkan bir zarurettir. Yani, Adem'in günahının cezası olarak insanlık, ölüme boyun eğmiştir. Buradan hareketle, Tanrısal Logos vaktiyle kainatı yoktan var etmiş ve insanlara hayat bahşetmiş ve işe koyulmuştur. Kaybolmuş Tanrı'nın yarattığını aramak ve yeniden ölüme adanmış insanlara ölümsüzlüğü vermek söz konusudur. Bunun için Logos, her şeyde bize benzeyen ve bizim gibi olan cevhere (ousia) sahip beşeri bir bedene ihtiyaç duymuştur. Bakire Meryem'den alınan bedende Logos, beşeri kadere boyun eğmiş, insanlara mucizeleri ile Tanrısallığına inandırmış ve onlara Baba'yı öğretmiştir.⁷⁰⁹ Ona göre; insanların cennetten gelen Logos'a katılması sayesinde tekrar cennete yani geldiğimiz evrene sahip olabileceklerini belirtir.⁷¹⁰ Bu dönemde görülen iki önemli İlahiyat okulunun kristolojik görüşlerini en iyi açıklayan ayırım, İskenderiye Okulu kristolojisi'ne *Logos-sarx* (söz-beden) terimi, Antakya Okulu'nun kristolojisine ise *Logos-antropos* (söz-insan) terimi yön vermiştir.

3.3. Konsiller Dönemi ve Kristolojik Tartışmalar

Latince '*concilium*'dan türetilen konsil kelimesi, '*beraber*' anlamına gelen '*cum*' ve '*çağırma*' anlamına gelen '*calare*' fiilinden türetilmiş olup '*birlikte çağırarak, bir araya toplamak*' yani '*ictima*' anlamına gelmektedir. Yunanca'da konsil karşılığında kullanılan ve günümüzde '*sinod*' olarak bilinen '*sunodos*' ise, '*beraber*' anlamına gelen '*sun*' ile '*yol*' anlamına gelen '*odos*' kelimelerinin birleşiminden türetilmiş olup '*birlikte gelmek*' anlamına gelmektedir.⁷¹¹ Çeşitli dinsel geleneklerde görülen konsil, özellikle Hıristiyanlık ve Budizm'de inanç esasları, ibadetler veya yönetim gibi konulardaki sorunları görüşmek ve karara bağlamak gayesiyle üst düzey din adamlarının biraraya gelerek yaptıkları geniş katılımlı toplantılara denir.⁷¹²

M.S. III. yüzyıldan itibaren Kilise konsilleri ve bu konsillerin bazılarında tutulan

⁷⁰⁹ Lietzmann, s.210.

⁷¹⁰ Athanasius, "*Truly Human, Truly God*" in *Readings in Christian Theology*, (Ed. Peter C. Hodgson and Robert H. King), Fortress Press, Philadelphia 1985, p.206.

⁷¹¹ İsmail Taşpınar, "I. İznik Konsili (325) ve İslam Kaynaklarındaki Yeri", *Marmara Üni. İFD.* 26 (2004-1), s.25.

⁷¹² Bu konsiller hıristiyanlıkta belirli bölgelerle sınırlı olan yerel konsiller (sinod) var olduğu gibi bütün hıristiyan grupların temsilcilerinin katıldığı evrensel (genel/ökümenik) konsiller adı verilir. Gündüz, *Din ve İnanç...*, s.288.

zabıtlar, dönemin Hıristiyanlarının gündemlerini ortaya koymanın yanında hıristiyan teolojisini ve dönemin kristolojik tartışmalarını analiz etmede son derece önemlidir. Genel konsillerden İznik (325) ve İstanbul (381) konsillerinin kayıtları günümüze kadar ulaşmamışken Efes ve Kadıköy Konsil tutanakları E. Shwartz'ın Latince ve Yunanca edisyonu “*Acta Conciliorum Oecumenicorum*” adlı çalışması sayesinde kullanılabilir durumdadır.⁷¹³ Bu kısımda, Hıristiyan teolojinin şekillenmesinde önemli bir yere sahip olan Konsillerin toplanma nedenleri, toplantılarda alınan kristolojik kararları ve bu kararların hıristiyanlar üzerine yansımaları ele alınacaktır.

3.3.1. İznik Konsili (M.S. 325)

İznik Konsili öncesi kristolojik tartışmalara bakıldığında daha çok İsa'nın Oğul olarak tanrısallığının ve bu tanrısallığın yaratılmış olup olmadığı tartışılmıştır.⁷¹⁴ İznik konsili İmparator Konstantin tarafından Arius'un fikirlerine karşı M.S.325'te İznik'te toplanmıştır.⁷¹⁵ Konsil sonunda İmparatorun isteği ile “*homoosious*” terimi İznik kredisuna girmiş ve Oğul, Babanın cevherinden (*ousia*) meydana geldiğini ile Baba ile aynı cevhere (*homoosious*) sahip olduğunu tasdik edilmiştir. Ayrıca kredonun sonuna Arius'un ve taraftarlarının tezlerini mahkum eden ifadeler de eklenmiştir.⁷¹⁶ Bunun sonucunda Kilise'nin imparatorun iradesi önünde eğildiği ifadeleri görülse de muhalefet eden iki isim Nikomedie'li Eusebe ve İznik'li piskopos Theognios, İznik iman formülünü imzalamamışlardır. Konsilde afroz edilen Arius ve Ptolemais'li Sekundus ve Marmarika'lı Theonas Mısır'dan sürgün edilmiştir.⁷¹⁷ Konsil sonunda iman esasları şu şekilde belirlenmiştir:

“Her şeye gücü yeten ve tek olan Baba Tanrı'ya inanırız,

O, cennetin, yerin ve bu ikisi arasında görünen ve görünmeyen her şeyi yaratandır.

Tek Rab olan İsa Mesih'e inanırız,

O, Tanrı'nın tek oğludur ve ezeli olarak Tanrı'dan olmuştur.

⁷¹³ Kaçar, *Geç Antikçağ'da...*, s.16.

⁷¹⁴ Kaçar, *Geç Antikçağ'da...*, s.59.

⁷¹⁵ Aydın, *Hıristiyan Kaynaklarına...*, s.160.

⁷¹⁶ Lietzmann, s.95.

⁷¹⁷ Lietzmann, s.96.

O, Tanrı'dan Tanrı, Işıktan ışıktır.

O, gerçek Tanrı'dan gerçek Tanrı'dır.

O, yaratılmamıştır, O Baba Tanrı'yla var olmuştur ve onun sayesinde herşey varolmuştur.

Bizler için bizim kurtuluşumuz için O cennetten yeryüzüne Kutsal Ruh'un gücüyle Bakire Meryem'den doğarak indi ve O, beşer oldu.

Bizim uğrumuza Pontius Pilatus'un idaresinde çarmıha gerildi, acı çekerek öldü ve gömüldü.

Kutsal kitaplara göre üçüncü gün ölümden dirildi ve göğe yükseldi.

Cennete yükseldi ve Baba'nın sağ tarafına oturdu. O, yaşayanları ve ölüleri yargılamak için zaferle geri gelecek ve Onun krallığı sonsuzdur.

Baba'dan ve Oğul'dan olan ve hayat veren Rab Kutsal Ruh'a inanırız. Baba ve Oğul'la beraber Kutsal Ruh'a hürmet ve ibadet ederiz.

O, peygamberler aracılığıyla konuşur.

Biz, tek bir kutsal Katolik ve Apostolik Kilise'ye inanırız.

Biz günahların affı için tek vaftizi biliriz. Ölülerin dirileceği ve ahiretin gelmesini bekliyoruz.⁷¹⁸

19 Haziran 325 yılında imzalanan İznik iman akidesi ile kilise yasaları resmîyet kazanmıştır. Bu sayede yoğun çatışmalara neden olan kristolojik tartışmalar imparatorun arzusuna göre son bulmuştur.⁷¹⁹ Konsil sonunda İsa için “*Baba ile bir tözden*” ifadesi kullanılarak, İsa'nın Tanrı'nın ilahi oğlu olduğu ifade edilerek İsa'nın tabiatı tartışmasına çözüm bulunmuştur. Ancak İznik'te bu sorunun tam olarak sona erdiğini söylemek zordur. Daha sonra Kadıköy Konsili ile İsa'nın hem tam olarak Tanrı hem de tam olarak insan olduğu bir hıristiyan dogması halini almıştır.

⁷¹⁸Catechism of the Catholic Church, *The Credo: The Profession Of The Christian Faith*, Libreria Editrice Vaticana Press, Section Two, Vatican 2000, p.49.

⁷¹⁹Lietzmann, s.98.

3.3.2. İstanbul Konsilleri (M.S.381)

M.S. 381’de toplanan ikinci ökümenik I. İstanbul konsilinden önce Kutsal Ruh’un ilahiliği meselesi tartışılmış ve Kutsal Ruh’un tabiatı orijinal İznik kredosundaki Oğul gibi geliştirilmiştir. Kutsal Ruh’un Rab ve hayat verici olduğunun yanında Baba Tanrı’dan geldiği ve Baba Tanrı ile Oğul’la birlikte ibadete ve övgüye layık olduğu kesinlik kazanmıştır.⁷²⁰ Pavlus’un mektuplarında Kutsal Ruh’un Tanrı’nın üçüncü şahsiyeti olarak ilahi *Rab ve Hayat Verici* olarak tanımlandığı görülür.⁷²¹

VII. Yüzyıl teoloğu ve asketiği/mistiği olan Maksimus’a göre (580-662) İsa’nın beşeri ve ilahi iki iradesinin yanında beşeri ve tanrısal iki eylemi bulunmaktadır. O dönemde imparatorluğun Monotelit görüşleri hakimdi ve imparator öldükten sonra toplanan altıncı ökümenik konsil olan III. İstanbul Konsili’nde (680-681) onun düşünceleri resmi kristoloji halini almıştır.⁷²² Markos’a göre İsa çarmıha gerileceğini anladığında Getsamani Bahçesinde Tanrı’ya şöyle yalvarmıştır: “*Mümkünse o saati yaşamayayım. Abba (Baba) senin için herşey mümkün, bu kaseyi benden uzaklaştır. Benim değil, senin isteğin olsun.*” demiştir. Ona göre, bu sözlerde açıkça İsa’nın bir iradesinin bulunduğu ve bunun da doğası gereği, Baba Tanrı’nın iradesinden farklı olduğunu gösterir.⁷²³ İsa Mesih’in şahsında iki tabiatın sonucunda iki iradeyi/eylemi kabul eden Maksimus’a göre İsa Mesih’in beşeri iradesinin Baba’nın iradesine bağlıdır.

XVI. yüzyılda Reformistlerin başlattığı harekete karşılık Kilise de kendi içinde bir “*Karşı-Reform*” hareketi başlatmış ve bunun neticesinde Ortodoksların katılmadığı Trente Konsili 1545’te başlayıp 1563’e kadar sürmüştür. Kilise, Reformasyon hareketine karşı iman ve inayete ilgili Katolik doktrini kesin bir şekilde açıklamayı amaçlamıştır. Konsil, kurtuluşu tamamen Tanrı’ya bağlayan protestan görüş ile tamamen insan çabasına bağlayan düşüncenin dışında kurtuluşun saf bir ihsan olarak Tanrı’dan geldiğini; ancak bunun belli miktarda insanın çabasına bağlı olduğu vurgulanmıştır.⁷²⁴ Trente konsilinde altıncı ökümenik konsil olan III. İstanbul konsilinde Mesih’te sadece bir iradenin olduğunu savunan Monotelitizm akımı heretik

⁷²⁰ James A. Fowler, *The Triune God in Christian Thought and Experience*, C.I.Y. Publishing, California 2013, p.27

⁷²¹ I. Korint. 15/45.

⁷²² Fuat Aydın, “Maksimus The Confessor ve Diyotelit Kristolojisi”, *SAÜ.İFD.*, C. XII, S.22, 2010/2, s.49.

⁷²³ Markos 14/35.

⁷²⁴ Güngör, *Vatikan...*, s.46.

kabul edilip kınanmış ve onun yerine Mesih'te biri ilahi, diğeri de beşeri olmak üzere iki iradeye sahip olduğunu savunan diyotelitizm doktrini kabul edilmiştir.⁷²⁵ Konsil sonunda alınan kararları özetlemek gerekirse; İznik kredosunun yeniden vurgulandığı, Kitab-ı Mukaddes'in yorum yetkisinin Kilise'ye ait olduğu, Sakramentlerle ilgili görüşlerin belirlenerek Katolisizmin oluşturulduğu ve Lutherci, Kalvinist ve Zwinglianist görüşlerin reddedildiği görülmektedir.⁷²⁶

3.3.3. Efes (M.S.431) ve Kadıköy (M.S.451) Konsilleri

Üçüncü ökümenik konsil olan Efes Konsili'nin (M.S.431) toplanmasına neden olan teolojik tartışma “*theotokos*” problemi yani İsa Mesih'in annesi bakire Meryem'in bir tanrı doğuran olup olmadığıdır. Eğer, Meryem'in Tanrı doğuran ya da taşıyan olduğu kabul edilirse iki yeni kristolojik tartışma ortaya çıkacaktır. Bunlardan ilkinde göre; eğer Meryem tanrı doğuran ise Mesih İsa yaratılmış mıdır? Doğurulmuş mudur?, ikinci olarak da Tanrı doğuran ise o zaman bir insanın Tanrı doğurması mümkün olamayacağı için dolayısıyla Meryem'in de tanrı olması gerekir. O dönemin İstanbul Patriği Nestorius ve taraftarları Meryem'in insan olan İsa'yı dünyaya getirdiğini savunmuşlardır. Bu görüşün aksini savunana Cyril ve taraftarlarına göre ise Meryem'in tanrıoğlu İsa'yı doğurduğunu savunmuştur.⁷²⁷ Konsilin sonunda Bakire Meryem'in “*Theotokos*” Tanrı taşıyan olduğu yönünde kesin karara varılmıştır.⁷²⁸

Efes Konsili'nde Nestorius'un ve taraftarlarının görüşleri heretik kabul edilmesiyle birlikte İsa'da tek bir tabiatın olduğu Monofizit düşünce kilisenin resmi görüşü haline gelmiştir. Nestorius'un iki tabiatçı yani diyofizit görüşleri Antakya, Suriye ve İran bölgelerindeki Doğu hıristiyanlarının Batı hıristiyanları tarafından dışlanması ile ana gövdeden ayrılmalarına neden olmuştur. Daha sonraları Nesturiler olarak da adlandırılan bu Hıristiyanlar İsa Mesih'te monofizit görüşü kabul etmedikleri gibi Meryem'e verilen “*Theotokos*” yani Tanrı doğuran ana ünvanını da reddetmişlerdir.⁷²⁹ Dolayısıyla Nestorius ve taraftarlarının görüşleri temel hıristiyan dogmasının dışında kaldığı için dönemin kristolojik tartışmalarını anlama adına oldukça önemlidir. Buradan

⁷²⁵ Jordan Wessling, *Christology and Conciliar Authority, On the Viability of Monothelism for Protestant Theology*, (Ed. Oliver D. Graspoy and Fred Sanders) Chapter 8, Michagen 2013, p.151.

⁷²⁶ Gündüz, *Din ve İnanç...*, s.483.

⁷²⁷ Aydın, Maksimus..., s.57.

⁷²⁸ Aydın, *Hıristiyan Kaynaklarına...*, s.160.

⁷²⁹ Gündüz, *Hıristiyanlık*, s.124.

hareketle Efes Konsili'nde, hıristiyanlar arasında İsa'nın tabiatı ve Meryem'in Tanrı doğuran olup olmadığı en önemli kristolojik tartışmalar arasında yer aldığı görülür.

Efes Konsili sonunda İsa'nın tek bir tabiata sahip olduğu yani ilahi tabiatın hakim olduğu kabul edilmesiyle birlikte İsa'da iki tabiatın bulunduğunu ve insani yönü üzerine yapılan vurguların Nesturiler tarafından yoğunlaşmasıyla artan kristolojik anlaşmazlıkları ortadan kaldırmak maksadıyla yeni bir konsil toplanması kararlaştırılmıştır.⁷³⁰ Bu nedenle Kadıköy Konsili (451) İmparator Marcion tarafından İskenderiyeli Dioscore'nin Monofizit görüşlerine karşı toplanmıştır.⁷³¹ Konsil sonunda Monofizit düşüncenin reddedildiği ve Nesturi taraftarlarının görüşleri kabul edildiği görülür. Kadıköy kristolojisine göre; İsa'da kurtarıcı bir tek şahsiyette iki tabiatın bulunduğu yönünde alınan karar şöyledir: *"Kutsal Kilise Babalarıyla hemfikir olarak oybirliğiyle ilan ediyoruz: Hepimiz kabul etmeliyiz ki, Rabbimiz İsa Mesih bir ve aynı Oğul'dur; Tanrılıkta da mükemmel alandır, insanlıkta da. Gerçek bir Tanrı ve gerçek bir insandır... Tanrılıkta Baba ile, insanlıkta bizimle aynı doğaya sahiptir. Günah dışında her şeyde bizim gibidir. Tanrılığı bakımından zamandan önce Baba'dan doğmuştur. İnsanlığı bakımından son günlerde bizim için ve kurtuluşumuz için Bakire Meryem'den, Theotokos'tan doğmuştur. Bir ve aynı Mesih, Oğul ve Rab, Biricik Oğul; karışmadan, değişmeden, bölünmeden ve ayrılmadan iki doğa halinde malum olmuştur. Doğalar arasındaki farklılıklar, birleşme nedeniyle asla yok olmaz; bilakis her bir doğanın özellikleri bir prosopon'da (şahıs) ve bir hypostasis'te (şahıs/fert) korunup birleşir. İki şahsa (prosopa) bölünmez; tam tersine, tıpkı eski peygamberlerin ve İsa Mesih'in bize onun hakkında öğrettiklerinde ve pederlerimizin bize miras bıraktıkları inanç esaslarında olduğu gibi, O, bir ve aynı Oğul, Biricik Oğul, İlahi Kelam ve Rabbimiz İsa Mesih'tir."*⁷³²

Schleiermacher'e göre Kadıköy kredosuna hıristiyanların ihtiyacı vardır. Çünkü, Mesih aracılığıyla Tanrı'nın insanları kurtarmasının kabul edilen ilkesinden hareketle heretik yorumların içine düşmemek için tek tabiatı vurgulamak gerektiğini belirtir.⁷³³ Kadıköy'de alınan kararlar kristoloji açısından son derece önemli bir gelişme olarak

⁷³⁰ Aydın, *Maksimus...*, s.69.

⁷³¹ Aydın, *Hıristiyan Kaynaklarına...*, s.160.

⁷³² Mehmet **Aydın**, *Hıristiyan Genel Konsilleri ve II.Vatikan Konsili*, Selçuk Üni. Yay., Konya 1991, s.18.

⁷³³ Mary J. **Streufert**, "A Feminist Lutheran Substantive Christology: Method and Methodology", *Dialog: A Journal Theology* V.49, No.3, Fall 2010 September, p.218

görülür ve sonraki dönemlerde klasik kristolojinin öne çıkmasında vazgeçilmez bir karar olarak kristoloji araştırmalarında dogmatik kaynaklar arasında yerini almıştır.

3.3.4. Konsiller Dönemi Kristolojik Tartışmaların Değerlendirilmesi

Genel olarak bakıldığında İsa'nın zamanında ve vefatının hemen ardından İsa'nın tabiatına yönelik tartışmaların sonraki dönemlere göre oldukça az olduğu görülür. Bu tartışmaların Havariler Konsili ile öncesinde başlayan otorite ve liderlik mücadelesi Hıristiyanlığın Roma'nın resmi dini olmasıyla dengelerin değişmesi yeni kristolojik tartışmaları beraberinde getirmiştir. Bu tartışmalar konsillerin toplanmasına neden olduğu gibi hıristiyan topluluklar arasında bölünmelere de yol açtığı görülür. Konsiller döneminde en önemli kristolojik tartışmalar; İsa'nın tabiatı, İsa'nın Baba Tanrı ile ilişkisi, Kutsal Ruhun konumu ve Meryem'in Tanrı doğuran (Theotokos) olup olmadığı meseleleridir.

İlk ökümenik konsil İznik'ten sonra ortaya çıkan kristolojik tartışmalarda Monofizit ve Diyofizit görüşlere dayanan iki farklı yaklaşım etkili olmuştur. IV. yüzyılda Athanasius'un ve V. yüzyılda Cyril'in savunduğu İskenderiye ekolü ile ilişkilendirilen birinci yaklaşıma göre; teslisin ikinci unsuru olan Oğul İsa, Baba Tanrı ile bir bedende bütünleşmiştir. Onda bulunan ilahi ve beşeri tabiat, birbirlerinden farklı oldukları açık bir şekilde görülebilse de aslında iki tabiat birbirlerinden ayrılmazlar. Bu yüzden de bu yaklaşımın İsa'nın şahsında ikiliği değil de tanrısal ve beşeri birliği savunduğu görülmektedir. En önemli savunucuları arasında VII. yüzyılda yaşamış Maksimus'un da aralarında bulunduğu Antakya ekolü ile ilişkilendirilen ikinci görüşe göre; Mesih'te olduğuna inanılan iki tabiat birbirine karışmadan bulunur. Bu anlayışa göre, iki ayrı tabiatın sonucu olarak ilahi ve beşeri olmak üzere iki ayrı irade ya da eylem bulunmaktadır.⁷³⁴ Kadıköy Konsil kararlarında yer alan iki tabiatın “*değişmeksizin, karışmaksızın, dönüşmeksizin ve bölünmeksizin*” varlığını devam ettirdiği düşüncesi iki tabiatın iki irade ve eylemi koruyarak tek *hypotasis*'te yani İsa Mesih'te bir araya geldiği yönündeki doktrin Maksimus tarafından geliştirilmiştir. Bu görüş daha sonra II. İstanbul Konsili sonunda resmi hıristiyan dogması halini almıştır. Dolayısıyla IV.

⁷³⁴ Aydın, *Maksimus...*, s.56.

yüzyıldan VII. Yüzyıla kadar süren Oğul İsa'daki iki tabiatın birbiriyle olan ilişkisi tartışması bir anlamda çözüme kavuştuğu görülmektedir.⁷³⁵

Pavlus'un yaklaşık M.S.67 yılında ölümünden M.S. 451 yılında gerçekleşmiş olan Kadıköy Konsili'ne kadar geçen zamanda ortaya çıkan kristolojik tartışmaları şöyle özetlemek mümkündür: M.S.I. yüzyılın sonuna kadar olan dönemde tek tanrılı tevhitçi geleneğin zayıflamasıyla Pavlusçu teslise dayalı gelenek hakim olmaya başlamıştır. İkinci asırda Doketistler ve Adoptiyonistler ile yapılan tartışmalar, Kilise'ye Mesih'teki ilahi ve beşeri yönü daha güçlü tenkit etme imkanı vermiştir. Gnostikler ile yapılan tartışmalar ise Kurtuluş Tarihinin özelliklerini ve Mesih'in kurtarıcı şahsiyetini gündeme getirmiştir. Her ne kadar İsa'nın ilahi ve insani yönü vurgulanmış olsa da bu asırda henüz teknik anlamda iki tabiat öğretisi kabul edilmiş değildir. Miladi ikinci asrın sonundan 325 İznik Konsili'ne kadar olan süreçte Kilise babaları, Gnostikler ile Doketistlere karşı Mesih'teki iki tabiatın varlığını ve gerçekliklerini vurgulamışlardır. İznik konsilinde resmen İsa'nın ilahi ve insani yönü kabul edilmiştir. Ayrıca, Tanrı'nın birliğini ve İsa'nın insan olduğunu savunan Ariusçular aforoz edilmiştir. İznik Konsili'nden 451 yılında gerçekleşen Kadıköy Konsili'ne kadar geçen sürede ise artık İsa Mesih'in tabiatı meselesi tartışması yerini iki tabiatın birbiriyle olan ilişkisi problemine bırakmıştır. Bu ilişkinin izah edilmesinde Nesturilik, Monofizitlik gibi Kilise nazarında heretik kabul edilen mezheplerin ortaya çıkmasına neden olmuştur. Nesturiler kısaca İsa'nın insani yönüne vurgu yaparken Monofizitler ise onun insani yönünü yok sayarak sadece ilahi tabiatını kabul etmişlerdir. İki grubun ortak özelliği ise teslise olan bağlılıklarının olduğu görülür.⁷³⁶

IV. Yüzyıl başlarında İsa'nın tabiatı ile ilgili ortaya çıkan Aryanizm, Nestoriyanizm ve Monofizitizm akımlara karşı Kilise, resmi öğretileri aracılığıyla dengeyi korumaya çalışmıştır. Bu denge Mesih'in hem ilah hem de beşer olarak anlaşılması üzerine kurulmuştur. I. İznik Konsili'nde insan olan, acı çeken, ölen ve insanlığın kurtuluşu için göğe yükselen Tanrı'nın kelamı Mesih'in, Baba ile aynı öze sahip olması yönüyle gerçekten Tanrı'dır. İstanbul ve Kadıköy Konsillerinde İsa'nın aynı zamanda diğer insanların tabiatına sahip birisi olarak bizim gibi insan olduğu vurgulanmıştır. Efes, Kadıköy ve II. İstanbul konsillerine göre İsa Mesih'in ilahi ve insani tabiatı arasındaki

⁷³⁵ Aydın, *Maksimus...* , s.70.

⁷³⁶ Akdemir, s.119.

farka rağmen o Tanrı'nın bir ve aynı tabiata sahip, ezeli ve ebedi oğludur. İsa bir insan olarak Tanrı annesi olarak Bakire Meryem'den dünyaya gelmiştir. III. İstanbul konsiline göre, İsa insanlığın her alanda rehberi, insani faaliyetlerin, insan özgürlüğünün ve insan vicdanının gerçek hayat kaynağı olarak kabul edilmiştir.⁷³⁷ Görüldüğü üzere bu konsiller, siyasal ve dini birliği sağlamak bir tarafa, ayrılıkların belirginleşmesine ve bir dizi bağımsız kilise yapılanmalarının ortaya çıkmasına zemin hazırlamıştır. İsa'nın şahsı konusunda ayrılıklara yol açan bu görüş farklılıklarını telif etmek ya da probleme adeta bir orta yol bulmak amacıyla imparatorluğun yaptığı hamleler de sonuç itibariyle başarısız olmuş ve yalnızca yeni bir grubun/kilisenin daha ortaya çıkmasına yol açtığı görülmektedir.⁷³⁸ Son tahlilde, ilk hıristiyan topluluğunun da etkisi ile tarihsel süreçte şekillenen İsa'nın tabiatı meselesi İznik ve Kadıköy'de hıristiyan dogması haline gelmiştir. İsa'nın hem ilahi hem de beşeri tabiatı kabul edilmesinin yanında beşer hayatı yaşayan ilahi oğul/logos düşüncesi kesinleşmiştir. İsa'nın tabiatına yönelik tartışmalar İznik'ten sonra da iki ekol olarak İskenderiye ve Antakya olarak belirginleşerek farklı kristolojilere ayrılmalarına neden olmuştur. Patristik dönemde Kilise babalarının da görüşlerinin etkisinde şekillenen yoğun teolojik tartışmalar konsillerin toplanmasına, hıristiyanlar arasında bölünmelere ve akabinde yeni oluşumlara neden olduğu görülmüştür.

3.4. Ortaçağ ve Reformasyon Dönemi Kristolojileri

“İman çağı” olarak da değerlendirilen Ortaçağ'da akli yok sayan katı bir iman doktrini geliştiren Tertullianus “saçma olduğu için inanıyorum” (*credo quia absurdum*) vecizesi ile Aziz Pavlus'un Hıristiyanlığın merkezi doktrinleriyle Yunan felsefesinin standartlarının uyuşmayacağı görüşünü uç bir noktaya taşımıştır. Hatta Pavlus, ilk dönemde ortaya çıkan heretik grupların silahlarını felsefeden aldıklarını iddia etmiştir.⁷³⁹ St. Augustinus, İşıya'nın “Eğer inanmazsanız, anlamazsınız”⁷⁴⁰ ayetini “inanmak için anla, anlamak için inan” şeklinde yorumlamıştır. Bilinen ifadesiyle “anlamak için inanıyorum” (*credo ut intelligam*) ile bir şeyin anlaşılması için ona içten bakmakla mümkün olacağını anlatmaktadır.⁷⁴¹ Augustinus'un kurumsallaştırdığı Katolik doktrini zamanla zayıf noktalarından kurtulmuştur. Evrensel Kilise'nin

⁷³⁷ Güngör, *Vatikan...*, s.37.

⁷³⁸ Gündüz, *Hıristiyanlık*, s.125.

⁷³⁹ Alpyağıl, s.16.

⁷⁴⁰ İşıya 7/9.

⁷⁴¹ Alpyağıl, s.18.

otoritesini İsa'nın öğretileri ile kurumsallaştırmak istemesi “*Deus homo factus es, et homo deus fieret*” Tanrı insanı ilahileştirmek için kendini insanileştirdi, şeklinde yorumlara neden olmuştur.⁷⁴²

Reform döneminin kuşkusuz en önemli ismi Protestan⁷⁴³ hareketinin kurucusu Martin Luther'dir (1483-1546). Luther, Katolik Kilise'nin başta endüljans olmak üzere papalık, rahiplerin bekarlık geleneği ve sakramentler gibi uygulamalara karşı çıkmış ve 1517 yılında Wittenberg Şatosu Kilisesi'nin kapısına doksanbeş maddelik bir manifesto niteliği taşıyan düşüncelerini asarak ilan etmiştir. Ayrıca Luther'in eleştirdiği bir başka önemli nokta Pavlus'un kristolojisinde yer alan “*imanla aklanma/kurtuluş*” anlayışıdır. Ona göre, iman ve tövbe konusunda Kilise'nin aracılığına ihtiyaç yoktur, imanın Tanrı ile kişi arasında olduğundan dolayı tövbenin de ancak Tanrı tarafından kabul edebileceğini vurgulamıştır.⁷⁴⁴ Ayrıca Luther, 1530'da Noel vaazında kurtarıcı ve kral Mesih'e inanmanın öneminden bahsetmiştir.⁷⁴⁵ Luther'in kristolojisinin aşkın ve içkin olanı birleştirdiği görülür. Luther kristolojisinde, Tanrı'nın varlığı ile dünyaya umut ile Tanrı'nın varlığı arasında aracılık eden Mesih'in tekliği “*solus Christus*” oldukça önemlidir.⁷⁴⁶ Kerygma, Lutherci kristoloji'nin merkezinde yer almıştır ve bunun anlamı ise hristiyanlar için İsa Mesih'in mesajı, Tanrı'nın zarafetinin mesih aracılığıyla bildirisi. Ayrıca Amy A. Marga'ya göre, Luther için Mesih, insanlık için bütün iyi işlerin kaynağıdır.⁷⁴⁷ Ayrıca Reformasyon döneminde XVI. yüzyılda Michael Serveto'nun (1511-1553) öncülüğünde ortaya çıkan teslis aleytarı bir niteliğe sahip olan Üniteryan hareket oldukça önemlidir. Tanrı'nın birliğini esas alan dini akım olarak görülen Üniteryanizm'in doğuşunda Arius'un fikirlerinin etkili olduğu iddia edilir. Serveto yazdığı “*On The Errors of the Trinity/ Teslis'in Hataları*” adlı eserinde teslisin yani Baba, Oğul ve Kutsal Ruh üçlemesinin filozoflar tarafından bir özün üç ayrı

⁷⁴² Altındal, *Üç İsa*, s.116.

⁷⁴³ Protestan kelimesi, ilk defa 1529 yılında ortaya çıkmıştır. Bu tarihte toplanan Spire Meclisi'nde azınlıkların dini durumunun çoğunluğun kararı ile belirlenmek istenmesini, azınlıkta bulunan Luther yanlıları protesto etmiştir. Bu olaydan sonra Reformcular, “Protestan” olarak nitelendirilmeye başlamıştır. Ahmet H. **Eroğlu**, “Hıristiyanlığın Bölünme Sürecine Genel Bir Bakış”, *Ankara Üni. İFD. C.41, S.1*, 2000, ss.309-325, s.320.

⁷⁴⁴ Gündüz, *Hıristiyanlık*, s.133.

⁷⁴⁵ Martin **Luther**, ‘*Sermon on the Afternoon of Christmas Day*’ *Martin Luther's Basic Theological Writings*, First Edition, Ed. Timothy F. Lull, Minneapolis Fortress, 1989, p.228.

⁷⁴⁶ Trelstad, p.180.

⁷⁴⁷ Streufert, p.218

varlığa paylaştırılması şeklinde formüle edildiğini ve bunun çok tanrıcılığa kapı araladığını belirtir.⁷⁴⁸

Reformasyon dönemi kristolojik tartışmaları Kilise geleneğinin aksine İncil otoritesinin gelmesiyle başlamış ve farklı bir boyut kazanmıştır. Aynı zamanda reformasyon döneminde İncillerin Batı dillerine çevrilmesi bu tartışmaların geniş bir yankı uyandırmasına neden olmuştur.⁷⁴⁹ Bu dönemde, kutsal metnin merkeze alınmasıyla hem kristolojik tartışmalar hem de hıristiyan teoloji derinden etkilenmiştir. Dolayısıyla Kilise'nin otoritesinin sarsılmasıyla birlikte geleneksel hıristiyan inancının yerine herkesin kendi dilinde kutsal kitabını okuyabilmesi İsa'nın konumu ve şahsiyeti tartışması sonraki yüzyıllarda özellikle Aydınlanma döneminde kutsal metin eleştirisi ile beraber kristolojik çalışmalar etkilemiştir.

3.5. Aydınlanma Dönemi Kristolojiler

Aydınlanma dönemi, Avrupa'da XVII. yüzyılın ikinci yarısı ile XIX. Yüzyılın ilk çeyreğini kapsayan ve önde gelen bir takım filozofların akli insan yaşamında mutlak yönetici ve yol gösterici yapma ve insan zihni ile bireyin bilincini bilginin ışığında aydınlatma yönündeki çabaların yoğun olarak yaşandığı kültürel dönemde bilimsel keşiflerin ve felsefi eleştirilerin ağırlık kazandığı bir çağdır.⁷⁵⁰ Aydınlanma hareketi ile bilim ile inanç arasındaki çatışmanın sonunda bilim gerek insanın doğaya hakim olmasını sağlayıcı gerekse de onun pratik faaliyetlerini yönlendirici bir araç olarak hayatı belirleyen bir işleve bürünmüştür. Aynı zamanda Aydınlanma eski, gelenekleşmiş ya da köhneleşmiş bir düzenin sonunu getirmekle kalmaz insanlığın akla dayalı gerçek tarihsel deneyiminin başladığı bir dönemdir.⁷⁵¹ Aydınlanma olarak bilinen Avrupalı bir düşünce hareketi doruk noktasına 18. yüzyılda ulaşmıştır. Genel olarak aydınlanma düşünürleri, insan aklının ve toplumsal ilerlemenin özgürleştirici olanaklarına inanmışlar ve içinde yaşadıkları toplumu eleştirmekten kaçınmamışlardır. Bu dönemin en önemli isimlerden Alman filozofu Immanuel Kant'a (1724-1804) göre, insanlık aydınlanma ile rüştünü ispat etmiş, vesayetten kurtulmuş ve kendi özgürlüğünün bütün sorumluluğunu üstlenlenmiştir.

⁷⁴⁸ İsmail Yılmaz, "Üniteryanizm'in Doğuşu ve Bunu Etkileyen Dini Faktörler", Uludağ Üni. SBE., Bursa 1994 (Yayımlanmamış Doktora Tezi), s.49-50.

⁷⁴⁹ Borg, Jesus..., p.184.

⁷⁵⁰ Cevizci, s.111.

⁷⁵¹ Veysel **Atayman**, *Aydınlanma*, Don Kişot Yay., İstanbul 2005, s.79

Bu dönemde teolojide hız kazanan kutsal metin eleştirisi “*biblical criticism*” ile beraber Tarihsel İsa çalışmalarının Hamburg’da doğu dilleri profesörü olan Hermann Samuel Reimarus’un (1694-1768) görüşleri onun ölümünden sonra Gotthold Lessing tarafından yayınlanan “*The Aims of Jesus and His Disciples*” (1778) adlı çalışması ile başladığı kabul edilir. Onun ardından David Friedrich Strauss tarafından henüz 27 yaşında iken iki ciltten ve 1400 sayfadan oluşan “*Life of Jesus*” (1835) adlı eserinin yayınlanması kristolojiye olan ilgiyi artırmıştır.⁷⁵² Aydınlanma döneminin bir diğer ismi Thomas Chubb (1679-1747) *The “True Gospel of Jesus Christ Asserted”* (1738) adlı çalışmasında İncil metinlerinin tarihsel gerçeklikten uzak bir şekilde Kilise’nin geliştirmiş olduğu dogmaları yansıttığını ileri sürmüştür. Onun bu iddiasına göre, İsa Mesih’in çarmıh olayının ardından onun takipçileri İsa’nın orijinal mesajını değiştirmişlerdir. Dolayısıyla İncillerin sunmuş olduğu uluhiyete sahip İsa imajı doğru değildir.⁷⁵³

Aydınlanma döneminin temellerinin Reformasyon döneminde atıldığını daha önce belirtmiştik. Aydınlanma döneminde rasyonel aklın ve bilimsel bakışın yükselişi ile beraber kutsal metinlere yönelik eleştirel yöntemin hız kazandığı görülür. Aydınlanma döneminde yaşanan yeni gelişmeler Teoloji alanında da kendini göstermiştir ve en başta kutsal metinler bundan etkilenmiştir. Özellikle Hollanda’da 1644 yılında Hugo Grotius, Eski Ahit’in anlaşılması öncelikle Yeni Ahit’le olan ilişkisine bağlı olmadığını bunun orijinal tarihsel koşullara bağlı olduğunu iddia etmiştir. Onun ardından aynı eleştirel tarzda ünlü filozof Benedict Spinoza, Tevrat’ın ilk beş kitabının Musa’ya ait olmadığını ondan dokuz yüzyıl sonra yaşamış Ezra tarafından yazıldığını iddia etmiştir. 1678 yılında Fransa’da bir Katolik olan Richard Simon, Eski Ahit’in ilahi bir ilham alınarak yazılmadığını kutsal yazı okulunda derlendiği iddia etmiştir.⁷⁵⁴ Görüldüğü üzere ilk başta Eski Ahit metinleri üzerine başlayan kutsal metin eleştirisi daha sonra Yeni Ahit metinlerine taşınmıştır.

3.5.1. Rasyonalist Kristoloji

Aydınlanma hareketi, Hollanda ve İngiltere’de başlamış, Fransız rasyonalizmi ile yükselmiş ve Alman felsefecilerle doruğa ulaşarak Kilise’yi sarsmıştır. Çünkü,

⁷⁵² Borg, Jesus..., p.185.

⁷⁵³ Hatice Koç Kanca, “Hıristiyan ve İslâmî Kaynaklardan Hareketle Yeni Bir İslâmî Kristoloji Denemesi” OMÜ, SBE, Samsun 2013 (Yayımlanmamış Doktora Tezi), s.188.

⁷⁵⁴ Borg, Jesus..., p.184.

aydınlanma felsefesinin savunduğu akla güvenmek, dünyaya ve insan tabiatına olumlu bakmak ve her şeyi hür bir şekilde sorgulamak ve araştırmak gibi düşünceler Kilise'ye oldukça yabancı yaklaşımlardır. Dolayısıyla Aydınlanma hareketi tabiat üstü aşkın bir varlık ve vahiy gibi fikirlere karşı bir tavır sergilemiştir.⁷⁵⁵ Rasyonel aklın ve bilimsel bakışın yoğun olarak kabul edildiği bu dönemde kutsal metin eleştirisinin etkisiyle beraber İncillere yönelik eleştirilerin artmasıyla kristoloji çalışmaları hız kazanmıştır. XVIII. Yüzyılın başlarında İngiltere'de Thomas Woolston İncillerde anlatılan İsa'nın mucizelerinin gerçek olmadığını ileri sürmüştür.⁷⁵⁶ Aynı konuda Strauss'a göre de, İncillerde yer alan İsa'nın mucizeleri tarihsel olarak değil ancak mit olarak anlaşılabilirliğini söylemiştir.⁷⁵⁷ Dolayısıyla rasyonel kristoloji çalışmalarında metin kritiği çerçevesinde özellikle Yeni Ahit'teki mucizelerin tarihselliğinin araştırıldığı görülür.

3.5.2. Hümanist Kristoloji

Aydınlanma döneminde hümanizm, herşeyden önce dünyanın sınırları doğa tarafından değil de ulusal sınırlar tarafından çizilen insani bir dünya olduğu anlamına gelir. Dünya başlangıçta Tanrı tarafından yaratılmıştır ancak artık insanların elindedir ve insanoğlu için iyimserliğin ve hoşgörünün hakim olduğu "*İnsani olan hiçbir şey bana yabancı değildir*" sloganı ile hareket edildiği bir döneme girilmiştir.⁷⁵⁸ Bu bağlamda, Friedrich Schleiermacher, klasik kristolojiyi mantıksız ve istikrarsız olduğu gerekçesiyle reddetmiş ve hümanist bir kristoloji adı altında yeni bir kristolojinin gelişmesine öncülük etmiştir.⁷⁵⁹

3.5.3. Özgürlük Kristolojisi

Ünlü Alman filozofu Karl Marks (1813-1883) "*filozoflar dünyayı sadece çeşitli biçimlerde yorumlamakla yetindi; oysa mesele onu değiştirmektir*" der. En ünlü iki eserinden biri Engels ile birlikte yazdığı "*Komünist Manifesto*" (1847), diğeri de "*Das Kapital*" (1867)'dir. Marks, kendi döneminin endüstrici kapitalist toplumunu, tarihsel

⁷⁵⁵ Güngör, *Vatikan...*, s.49.

⁷⁵⁶ İngiltere'de Cambridge Üniversitesi'nde profesörlük yapan Woolston iddiaları nedeniyle bir yıl hapis cezasına çarptırılmıştır. Bkz. Borg, *Jesus...*, p.185.

⁷⁵⁷ Strauss, düşüncelerinden dolayı Tübingen Üniversitesi'ndeki akademik hayatına son verilmiş ve bazı çevreler onun için "*günümüzün İskaryot'u*" demiştir. Bkz. Borg, *Jesus...*, p.186.

⁷⁵⁸ Cevizci, s.112.

⁷⁵⁹ Kanca, s.194.

gelişmenin, çatışmadan kurtulmuş toplumun sondan bir önceki evresi olarak görülür. Ona göre, modern teknolojinin amansız gelişmesi gittikçe daha fazla insanın kaçınılmaz olarak işini kaybetmesine yol açacak ve bu durum üretim araçlarının mülkiyeti ve kontrolü giderek daha az sayıda insanın elinde toplanırken, kitlelerin sayısının artmasına ve üretim araçlarından daha çok yabancılaşmasına neden olacağını iddia etmiştir. Bu gelişme ile toplum kapitalistler ve işçiler olmak üzere iki sınıfa ayrılacaktır.⁷⁶⁰ Marks'a göre, üretim süreci bir nesneleştirme süreci olup, insan bu süreçte içinde yaratıcılığın cisimleştirmekle birlikte, yaratıcısından ayrı şeyler olarak duran maddi nesnelere meydana getirir. Yabancılaşma, işte tam bu noktada, insan artık daha fazla kendisine ait olmayan ayrı ve bağımsız bir güç olarak karşısında duran ürününde kendisini tanımadığı zaman ortaya çıkar.⁷⁶¹ Burada Marks'ın felsefesi ile özgürlük kristolojisinin temel amacı arasındaki ilişkinin anlaşılması oldukça önemlidir. Çünkü baskı altında köleleştirilen insanların kapitalist sistemlerin altında kalarak ezileceğini ve kendilerine hükmeden üst yapı ile sosyal açıdan bir uçurumun yaşanacağına vurgular. Sonuçta bu sınıfsal yapıya dayalı ayırım insanların özgüleşmesinin önündeki en büyük engel olarak karşımıza çıkar. Genel olarak, özgürleştirme teolojileri belli grupların somut durumlarından ve deneyimlerinden hareketle yazdıkları için özgül bir yapıya sahiptirler. Ortak amaçlarının hıristiyanları radikal, siyasal ve toplumsal değişikliklere yönlendirerek yeni ve daha insani bir dünya yaratmak için toplumu dönüştürme planı taşımaktadır.⁷⁶²

3.6. XIX. ve XX. Yüzyıl Kristolojileri

XIX. yüzyılda hıristiyan imanı için tarihsel İsa'nın arayışı büyük bir öneme sahiptir. Ancak aynı durum yüzyılın sonu için geçerli değildir. Yüzyılın sonunda tarihsel İsa'nın arayışı meselesi hıristiyan imanı ve teolojisi için önemini yitirmiş sadece tarihçilerin bir ilgisi ya da meselesi olarak kalmıştır. Martin Kahler'ın (1835-1912) Almanya'da yayımladığı eser İngilizce'ye "*The So-Called Historical Jesus and the Historic Biblical Christ*"(1892) olarak çevrilmiştir. Sistematik teoloji profesörü olan Kahler'e göre, hıristiyan imanı ve teolojisi için tarihin İsa'sı değil İncillerin Mesih'i önemlidir. Çünkü ona göre, Tarihin İsa'sı tarihçilerin çalışmaları sonucunda tarihsel olarak yeniden inşa edilmiştir. İmanın Mesih'i ise, İncillerin ve diğer Yeni Ahit metinlerinin mesihidir.

⁷⁶⁰ Magee, s.168.

⁷⁶¹ Cevizci, s.1100.

⁷⁶² Donovan, p.245.

Ayrıca çalışmasında tarihin İsa'sının hıristiyanlar için önemsiz olmasının nedenleri arasında İncillerin bizlere yeterli bilgiler sunmaktan uzak olmasını öne sürmüştür.⁷⁶³ Kahler, 1892 yılında önemli bir kristolojik tartışmayı başlatmıştır. Bu tartışma, Tarih'in İsa'sı ve İman'ın Mesih'i arasında geçmektedir. Daha önceki bazı eserlerde bu tartışmanın köklerini bulmak mümkündür. John B. Cobb'un "*Christ in a Pluralistic Age*" (1975) adlı eserinde Mesih, bize yaşamın yeni yollarını açan yaratıcı dönüşümün gücü olarak resmedilmiştir. Cobb ile aynı düşüncede olan Wolfhart Pannenberg de yaşamın yeni biçimlerine özgürlüğü teklif eden ve geleceğin gücü olarak Tanrı'nın bir devrimi olan İsa Mesih'in olduğu kristolojinin evrensel bir formunu öne sürmüştür.⁷⁶⁴ Kahler'in hıristiyan inancının İncillerin ortaya koyduğu Mesih'te olduğu iddiasının ardından Albert Schweitzer (1875-1965) "*Quest for the Historical Jesus*" (1906) adlı çalışmasında ortaya benzer şekilde ancak farklı terimlerle koymuştur. Ona göre de Tarihsel İsa tarihsel yöntemlerle ortaya çıkarılmıştır. İsa, doğaüstü Tanrı krallığının gücünün elinde bulunduğu inanmış ve daha sonra kendisini dünyanın sonunda Tanrı'nın bir yardımcısı ve Mesih olarak hükmeden bir apokaliptik bir kral olarak düşünmüş fakat başarısız olmuştur. Schweitzer'e göre, hıristiyanlar için bu sorun değildir, hıristiyan imanı için asıl gerekli ve önemli olan İncillerin sunduğu spirüel Mesih'tir. Çünkü o, hala yaşayan bir gerçekliktir.⁷⁶⁵ XIX. yüzyıl sonunda Kahler'in görüşleri ile ivme kazanan İncillerin sunduğu mesihe dayalı kristolojiler XX. yüzyılın başlarında Schweitzer'in görüşleri ile güç kazanmış ve daha geniş bir etkiye sahip olmuştur. Ayrıca bu dönemde Varoluşçu⁷⁶⁶ felsefenin etkisinde Varoluşçu bir kristolojiden bahsedilir.

⁷⁶³ Borg, Jesus..., p.186.

⁷⁶⁴ Trelstad, p.180, 181.

⁷⁶⁵ Borg, Jesus..., p.187.

⁷⁶⁶ "Varoluş" (ing. Existence, Fr. Existence, Al. Existenz) var olma durumu, aktüel bir varlığa sahip olma, canlı ve yaşanan gerçeklik, tanımlanamayan ya da kendinden kaim birey, gibi anlamlara gelir. Felsefe tarihinde insanın özünün gerçekte ne olduğunu göstermeyi, insanın tarihselliğini ve özgürlüğünü ifade etmeyi amaçlayan varoluş aydınlanması Alman filozof Karl Jaspers ile başlamış ve daha sonraları varoluşçu (egzistnsiyalist) filozoflar olarak anılan M. Hedegger, J. P. Sartre, G. Marcel, F. Nietzsche ve S. Kierkegaard gibi filozoflar tarafından savunulmuştur. Ahmet **Cevzici**, *Paradigma Felsefe Sözlüğü*, Paradigma Yay., İst. 2005, s.1076

III. BÖLÜM

4. SON DÖNEM KRİSTOLOJİ ÇALIŞMALARI

Önceki bölümlerde hristiyan teolojisinin anlaşılmasında temel olarak genelde Kitab-ı Mukaddes'in özelde ise dört incilin derlenmesi ve kanonik kabul edilmesiyle birlikte Konsiller ve Kilise babalarının kristolojik görüşlerinin etkisinde dogma haline dönüşen enkarnasyon, çarmıh, teslis konularını hem incillere göre hem de hristiyanlık tarihi içindeki yerini, önemini ve tarihsel gelişimini açıklamaya çalıştık. Özellikle klasik ya da geleneksel kristoloji olarak bilinen Yeni Ahit kristolojisinin Aydınlanma döneminin kritik ve analitik bakış açısı ile günümüzde farklı alanlarda kendini göstermesine neden olmuştur. Bu bölümde, Tarihsel İsa çalışmaları ele alındıktan sonra son dönemde ortaya çıkan çağdaş kristolojilerin amaçları ile temsilcilerinin temel eserlerinden hareketle kristolojik görüşlerin analizi yapıldıktan sonra genel bir değerlendirmede bulunulacaktır.

Aydınlanma dönemi ile geleneksel ya da klasik kristolojinin ağırlığını kaybetmesi ile birlikte R. Bultmann gibi protestan teologların yanı sıra din felsefecilerinin analitik bakış açısı Yeni Ahit metinlerinin rasyonel ve tarihsel okumaya tabi tutulmasının ardından her alanda görülen yenileşme çabaları kristoloji alanında da kendini göstermiştir. Bunun sonucunda, XX. yüzyılda yaşanan siyasi ve tarihsel olaylar ile bilimsel gelişmeler kristolojinin farklı alanlarla ilişkilendirilmesine neden olmuştur. Batı Avrupa'da Hitler'in baskı ve zulmü altında kalan Yahudilerin yaşadıklarına II. Vatikan Konsili'nde Katolik dünyanın verdiği özür niteliğindeki olumlu tepkiler ve 1947'de Kumran metinlerinin de keşfedilmesi ile birlikte hristiyan teolojinin merkezinde yer alan kristoloji alanında yeni yaklaşımlar ortaya çıkmıştır. Neticede modern insanın değişen ve gelişen anlam arayışında eksen kayması yaşanmış ve farklı alanlarla etkileşim halinde olan yeni kristoloji türleri doğmuştur. Kristoloji'ye farklı

açılardan yaklaşımların görüldüğü son dönemde en çok tartışılan konular arasında *Tarihin İsa'sı kimdir?, İsa, gerçekten yaşadı mı? Yaşadı ise İsa Mesih'in tabiatı, enkarnasyon, çarmıh, teslim, ikinci kez dünyaya gelişi ve kurtuluş özellikle Tanrı'nın kurtuluş planı diğer dinleri kapsayıp kapsamadığı* gibi sorular yer almıştır. Dolayısıyla İsa'nın şahsiyeti, konumu ve mesajının yanında *Bakire Meryem'in konumu ve Tanrı taşıyan "theotokos"* gibi kristolojik tartışmaların geride kaldığı görülür. Özellikle son dönemde kristoloji çalışmalarında kurtuluş ve hakikat kavramları bağlamında farklı kurtuluş tipolojileri tartışılmıştır. İngiliz din felsefecisi ve teoloğu John Hick'in çoğulcu kristolojik görüşleri ile Robert Funk'un öncülüğünde kurulan "*The Jesus Seminar*" araştırmacılar⁷⁶⁷ tarafından ortaya konan çalışmalar XX. yüzyılın son çeyreğinde oldukça etkili olmuş ve kristoloji disiplini zirve noktaya taşınmıştır.

4.1. Tarihsel İsa Çalışmaları

4.1.1. Tarihsel İsa Çalışmalarının Genel Görünümü

Tarihsel İsa araştırması, XVII. yüzyılda Avrupa'da başlayan rasyonel ve ampirik yöntemlerin Teoloji alanında özellikle kutsal metinler üzerine uygulanması ile başlamıştır. Bu dönemde görülen yüksek eleştiri diye isimlendirilen kutsalı anlama çabasının aynı zamanda çoğu hıristiyanı Kitab-ı Mukaddes'ten uzaklaştırdığı da öne sürülür.⁷⁶⁸ J.P. Meier'e göre; modern tarihsel araştırmalarda bilimsel araçların kullanılmasıyla Tarihsel İsa'ya ulaşılabilir. Bu yüzden tarihsel İsa, bilimsel bir yapıya sahiptir. M.S.I. yüzyılda Filistin bölgesinde Yahudi olarak yaşayan ve marangozluk işiyle uğraşan Nasıralı İsa hakkında çalışan modern düşünürlerin sonuçlarının teorik bir özetidir.⁷⁶⁹ M. J. Borg'un İsa'ya ilişkin tarihsel bilginin teolojik açıdan temel bir mesele olmadığını, dolayısıyla bunun hıristiyan olma açısından fazla bir önem arz etmediğini belirtir. Borg, "*Tarihin İsa'sı*" ve "*İmanın Mesihi*" ifadeleri yerine "*Easter Öncesi İsa*" ve "*Easter Sonrası İsa*" şeklinde kullanılmasını önerir. Burada Tarihsel İsa, Easter Öncesi İsa'ya aittir ve Easter Sonrası İsa ise, Tarihsel İsa'nın ölümü sonrası yüzyıllarda ortaya çıkan hıristiyan tecrübesi ve geleneğince oluşturulan İsa algısı için kullanmıştır.⁷⁷⁰ İmanın Mesih'inden birçok yönden farklı görünen kristoloji tarihinde Tarihsel İsa terimi, Nasıralı İsa'nın yani dünyevi İsa'nın geri getirilmesinde tarihsel

⁷⁶⁷ İlahiyat çevrelerince bu seminerlere katılan bilim insanlarından "İncil Dedektifleri" diye söz edilir.

⁷⁶⁸ Seyyid Hüseyin Nasr, "İslam-Hıristiyan Diyaloğundaki Teolojik Birkaç Meseleye Dair Yorumlar" (Çev. Atilla Arkan ve Fuat Aydın), SAÜ.İFD., 3/2001. s.82.

⁷⁶⁹ J. P. Meier, *A Marginal Jew: Mentor, Message and Miracles*, Dobleday Publishing, USA 1994, p.4.

⁷⁷⁰ Gündüz, *Pavlus* s.124, Borg, s.192.

eleştiriciliğin sonucu olarak görülmüştür.⁷⁷¹ Tarihsel İsa çalışmaları sonunda ortaya çıkan yeni İsa portlerinin yeni bir Helenistik Hıristiyanlığı temsil ettiği iddia edilmiştir. Özellikle R. Bultmann tarafından ortaya atılan görüşlerde orijinal Filistin Hıristiyanlığının aksine temel olarak tamamıyla yeni bir din olarak tanımlanabileceğini iddia edilmiştir. Aynı zamanda Alman Marburg Teoloji okulunun teologları Harnack'ın ortaya attığı Hıristiyanlığın Helenleşmesi tezini doğrulamıştır.⁷⁷² Tarihsel İsa'nın arayışında hıristiyan teologların yanında Müslüman ve Yahudi ilahiyatçıların ve araştırmacıların da katkı sağladıkları görülür. Çünkü İsa meselesi, Hıristiyanlık dışında hem İslam hem de Yahudilik bağlamında özel bir konuma sahiptir. Özellikle son dönemde Geza Vermes'in tarihsel İsa çalışmalarının yanısıra Yahudi Walter Homolka'nın "*Jewish Jesus Research and Its Challenge to Christology Today*" (2016) adlı eseri oldukça önemlidir. Hamalka eserinde, ikinci tapınak dönemi Yahudi toplumunda Galileli İsa'nın rolüne odaklanır ve hem tarihsel İsa araştırmalarının metodolojisini hem de Avrupalı teologlardan özellikle Almanların tarihsel İsa yaklaşımları inceler.

İsa Mesih'in yaşamı üzerine tarihsel eleştirel çalışmalarda Alman teologların öncülüğünde başladığı görülür. Bu alanda en önemli katkıyı yapan ilk isim Hermann Samuel Reimarus'tur (1694-1768) ve onun "*The Aims of Jesus and His Disciples*"⁷⁷³ (1778) eseridir ve ondan önce hiç kimse buna teşebbüs etmemiştir. Reimarus ilk kez İncillerde, İsa'nın işleri ve mucizelerinde bir düzen olmadığını ve bunun önemli bir sorun olduğunu belirtmesinin ardından diğer Alman Luteryan teologlar bu konuda harekete geçerler. Andreas Osiander (1498-1552) "*Harmony of Gospels*" (1537) adlı çalışmasında İncillerde yer alan olayları bir diğerine göre karşılaştırarak İncilleri incelemeye tabi tutar. Teolojik anlamda eserlerinde Kilise imanına karşı rasyonel bir yaklaşım sergileyen Reimarus'un önemli eseri "*Abhandlungen von den vornehmsten Wahrheiten der natürlichen Religion (The Leading Truths of Naturel Religion)*" (1754) ve daha sonra 1774'ten 1778'e kadar Hamburg baş pastörü Goetze ve Lessing arasındaki mektupları yedi fragman olarak yayımlanır.⁷⁷⁴ XIX. yüzyıla gelindiğinde;

⁷⁷¹ Edward Schillebeeckx, *Jesus: An Experiment in Christology* (Trans. Hubert Hoskins), Collins Fount Paperbacks, London, 1974, p.67.

⁷⁷² Hengel, *The Son of God...*, p.17.

⁷⁷³ Eserin orijinal adı: "*Von dem Zwecke Jesu und seiner Jünger*" olarak Almanya'nın Braunschweig şehrinde 1778'de 276 sayfa olarak basılmıştır.

⁷⁷⁴ Albert Schweitzer, *The Quest of The Historical Jesus*, Dover Publications, (Trans. W. Montgomery) New York 2005, p.14.

“*Tarihsel İsa Araştırması*” olarak adlandırılan bu çalışmalarda hakim olan yaklaşım “*tarihsel şüphecilik*” olduğu görülür. Bu bağlamda mevcut kaynakların, özellikle de İncil metinlerinin güvenilirliği ve tarihsel gerçekliği sorgulanmıştır. D. F. Strauss’un “*Das Leben Jesu/ The Life of Jesus*” (1835) adlı eserinde Sinoptik İncillerde çokça yer alan İsa’nın mucizelerini anlatan hikayelerinin tarihsel bir değeri olmadığı ve bunların birer mitos olarak algılanması gerektiğini belirtmiştir. Ayrıca; Lessing gibi XIX. yüzyıl deistleri, İsa’nın tanrılığını reddederek onun insani yönünü ön plana çıkarmaya gayret ettiler. XX. yüzyılda ise İsa’nın Yahudiliğini ön plana çıkaran R. Bultmann da aynı fikirleri devam ettirmiştir.⁷⁷⁵ Bu dönemde Bertnard Russell gibi isimlerinde içinde yer aldığı bazı filozofların İsa’nın tarihsel hayatını reddetmeye kadar götürdükleri görülür.

Özellikle son iki asırda, Kilise’nin çok ciddi eleştirilere maruz kaldığı görülmektedir. Öyle ki, hatta bazı eleştirilerde İsa Mesih’in yaşamadığı, Hıristiyanlığın varolması için ona gerek olmadığı, çünkü bugün Hıristiyanlığın esasını teşkil eden birçok dogmanın Kilisenin teşekkül ettiği sıradalarda Helenistik kültürde mevcut olduğu ifade edilmiştir. Kısacası bu görüşü savunanlara göre İsa Mesih tarihi bir şahsiyet değildir.⁷⁷⁶ Buradan yola çıkarak iddia edilen görüşün dayandığı nedenler doğru olarak kabul edilse bile vardığı sonucu kabul etmek mümkün değildir. Çünkü, Kilise’nin dayandığı temel dogmalar, İncillerin dışında olan kültürlerden fazlasıyla etkilenmiştir ve bunu kimse inkar edemez. Ancak, Hıristiyanlığın İncillerin dışında farklı kültüre dayanması İsa Mesih’in yaşamadığı anlamına gelmez.⁷⁷⁷

Eldeki mevcut kaynaklardan hareketle tam olarak İsa Mesih’in tarihsel yaşamını ortaya koymak oldukça zordur. Yeni Ahit’de yer alan bilgilerden hareketle İsa Mesih kral Herod’un ölüm tarihi olan M.Ö. 4 yıllarında Galile bölgesinin Nasıra kasabasında bakire Meryem’den dünyaya gelmiş bir Yahudi olduğu bilinmektedir. M.S. 28 yılında Vaftizci Yahya tarafından Ürdün nehrinde vaftiz edilmiş, Yahya’nın şehit edilmesinden sonra yaklaşık 30 yaşında tebliğ faaliyetlerine başlamış ve yaklaşık M.S. 30 yılında Kudüs’te kutsal mabette bazı olaylara karıştığı ve karışıklıklara sebebiyet verdiği gerekçesiyle dönemin Roma valisi tarafından kargaşa, anarşi ve isyan çıkarmak

⁷⁷⁵ Nuran Geçiş, “Dinlerde Mucizevî Doğumlar ve Hıristiyanlık’ta Noel”, Marmara Üni., SBE. (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi) s.131., Rudolf **Bultmann**, *Jesus Christ And Mythology*, Charles Scribner’s Sons Press, NewYork 1958.

⁷⁷⁶ Akdemir, s.18.

⁷⁷⁷ Akdemir, s.19.

suçlarından çarmıh cezasına çarptırılmıştır.⁷⁷⁸ Öldüğü anlaşıldığında aynı gün bir kaya mezara konulmuş ve üç gün sonra mezarı ziyarete gidenler tarafından mezarda olmadığını anlaşılmasının ardından İsa havarilerine görünmüş ve onlarla yaklaşık 40 gün beraber olduktan sonra göğe yükseltilmiştir.

Aydınlanma ile beraber Tarihsel İsa araştırmalarında gerçek İsa'nın kim olduğu ve misyonunun ne olduğuna dair Kilise'den bağımsız yeni araştırmalar da yapılmıştır. Bu araştırmalar yapılırken doğum ve ölüm olayları dışında İsa'nın yaşamı ile ilgili inanç ilkelerinin yanında bakire Meryem'den doğan ve sonra çarmıha gerilip ardından dirilen İsa'yı anlatan İncil metinlerinin tarihsel İsa hakkında yeterli bilgi vermedikleri yalnızca imanın Mesih'inden ve buna paralel kurgulanan bir yaşamdan bahsettikleri yönünde görüş ağırlık kazanmıştır.⁷⁷⁹ Aydınlanma dönemi ile birlikte aklın ön planı alınması ile birlikte eleştirel bakış açısından Hıristiyan teoloji ve beraberinde kristoloji etkilenmiştir. Hıristiyan teoloji içinde öncelikle kutsal metinler tenkit edilmeye başlanmış ve Ortaçağ'da Marcion ile başlan hıristiyan kutsal metin eleştirisi Yahudi filozof Benedictus Spinoza⁷⁸⁰ (1632-1677) ile etkili bir şekilde devam etmiştir. Felsefenin yanı sıra din bilimleri alanında yazıları tartışmalı hale gelen Spinoza'nın en önemli eseri "Tractatus Theologico-politicus" (İlahiyat ve Siyaset İncelemesi) (1670) ve "Etika" (1677)'dir. İsimlessiz olarak yayımlanan ve daha sonraları görüşlerinden dolayı yasaklanan ilk kitabında Kitab-ı Mukaddes'in lafzi ve tarihsel eleştirisinde, kutsal yasaların ortaya çıktığı tarihsel koşullar ele alınır. Eserinde, Kelamın yapısı, tarih ve yetke üzerine yoğunlaşır. Tarafsız bir bakış açısı ile incelemeye tabi tuttuğu Kitab-ı Mukaddes'i kendinden sonra gelenler için de kutsal kitap eleştirisinin öncülüğünü yapmıştır.⁷⁸¹

4.1.2. Tarihsel İsa Çalışmalarında Dönemler

4.1.2.1. Arayış Yok (M.S. 26-1738)

Bu dönemde Tarihsel İsa çalışmalarının olmaması doğal karşılanır. Çünkü, bu uzun dönemde İsa Mesih'in çarmıh sonrası göğe yükselişi ile başlayan ve Aydınlanma döneminin akli ve şüpheyi ön plana çıkaran Reimarus'un öncülüğündeki çalışmalara

⁷⁷⁸ Aydın, *Hıristiyanlık...*, s.85.

⁷⁷⁹ Schweitzer, *The Quest of the Historical Jesus*, p.67.

⁷⁸⁰ Portekiz'de Katoliklerin zulmünden kaçan yahudi inancına sıkı sıkıya bağlı anne ve babadan Amsterdam'da dünyaya gelen Spinoza, Yahudi cemaatinden ve sinagogdan 1656'da henüz 24 yaşındayken dışlanmıştır. Ayrıca Spinoza'ya 1673 yılında ünlü Heidelberg Üniversitesi tarafından profesörlük teklifi yapılır fakat o geri çevirir.

⁷⁸¹ Magee, s.90.

kadar Pavlusçu kristolojinin Kilise'nin dogması haline gelmesi neticesinde İman'ın Mesih'i kabul görmüş ve yüzyıllarca hıristiyan geleneğinde klasik kristoloji için İsa'nın tarihsel hayatı önemsenmemiştir.

4.1.2.2. İlk Dönem (1738-1906)

18. yüzyılın ikinci yarısında 1778'te Reimarus ile başlayan ve XX. yüzyılın başında Albert Schweitzer'in önemli şaheseri olarak kabul edilen "*The Quest of the Historical Jesus*" (1906) adlı çalışması arasında yapılan tarihsel İsa çalışmalarını kapsar.

XVII. yüzyılın sonunda Yeni Ahit metnlerinin ve bu metinlerde geçen İsa portrelerinin bilimsel eleştiricilik süzgecinden geçirildiği görülür. Ünlü filozof Spinoza (1632-77) İncillerde geçen mucizevi öyküleri sorgulanmış ve ondan başka İngiliz deistler geleneksel İsa görünümüne adeta meydan okumuşlardır. Daha önemli bir meydan okuma İsa'nın niyeti ile İsa'nın ölümünü takip eden günlerde havarilerin hileli komploları olarak nitelendirilen davranışları arasında bir çatışma gören Hermann Reimarus (1694-1768) tarafından ortaya atılmıştır. Reimarus İncillerde tasvir edilen Mesih'ten uzak bir İsa portresi çizer.⁷⁸² Reimarus'a göre İsa yeryüzüne mesihçi bir krallığı kurmak üzere çalışmış ve başarısız olmuş Yahudi bir devrimcidir. Daha sonraları öldükten sonra bedeni çalınan ve ölümden yükselişi taklit edilen kurgusal bir yansımadan ibarettir.⁷⁸³

Aydınlanma düşüncesinin getirmiş olduğu yeni eleştirel bakış ile birlikte Reimarus, Strauss ve Albert Schweitzer gibi teologlar tarafından geleneksel İsa anlayışına aykırı görüşler öne sürülmüştür. Bunlardan ilki Reimarus'a ait olan görüşlerdir ve O'na göre; 1) Geleneksel Hıristiyan düşüncesinin Yeni Ahit metinlerine dayanarak ortaya koymuş oldukları İsa Mesih potresi tarihsellikten uzaktır. 2) Bu metinlerde yer alan İsa Mesih bir din kurtarıcı ve Rab olan Mesih havarilerin kendi görüşlerini yansıtır. 3) Dolayısıyla metinlerde yer alan bu ifadeler bilimsellikten uzak olduğu için kabul edilmemeli ve gerçek tarihsel İsa dönemin Yahudi kültürü bağlamında aranmalıdır. 4) İsa geleneksel

⁷⁸² Edvin K. **Broadhead**, *The Historical Jesus, A Comprehensive Work*, V.2, p.1169.

⁷⁸³ Raymond **Brown**, *An Introduction to the New Testament*, Doubleday, New York 1996, p.817, Broadhead, p.1169.

Hıristiyan düşüncesinde kabul edilen manevi bir krallığın aksine dünyevi bir krallık kurmayı planlamıştır. 5) İsa başarısız olmuş politik bir Yahudi reformcudur.⁷⁸⁴

Reimarus ile başlayan yeni tarihsel İsa araştırmaları David Friedrich Strauss ile aynı doğrultuda devam etmiştir. Strauss'a göre; İnciller tarihin İsa'sını ortaya koymaktan uzak metinlerdir. Ona göre, İncil yazarları daha çok mitolojik bir bakış açısına dayalı sembolik bir dil kullanarak ortaya koymuşlardır. Dolayısıyla İncillerde tarihin İsa'sı araştırılırken bu bakış açısına göre İncillerin sorgulanması gerektiğinin altını çizer.⁷⁸⁵

4.1.2.3. Ara Dönem (1906-1953)

Çağdaş dönem tarihsel İsa araştırmaları üzerine çalışmalar yapan Albert Schweitzer'in (1875-1965) "*The Quest of The Historical Jesus*" (1906) adlı çalışmasında tarihsel İsa arayış problemini tanımladıktan sonra Hermann Samuel Reimarus, Hase ve Schleirmacher, David Friedrich Strauss, Bruno Bauer ve Ernest Renan gibi isimlerin eserlerini ve görüşlerini tartışır. Ona göre İsa Mesih, yakın bir zamanda ortaya çıkacağını ilan eden ve bunun gerçekleşmesini hızlandırmak için kendi acı sonunu hazırlayan eskatolojik bir mesaja sahip olan apokaliptik bir şahsiyetten öte değildir.⁷⁸⁶ Schwietzer'e göre, İsa'nın kendisi insanoğlunun günahlarına kefaret olması için değil bizzat Tanrı Krallığı'nın gelmesi adına⁷⁸⁷ çarmıhta can vermiştir.⁷⁸⁸ Tarihsel İsa konusunda Schweitzer'in eseri "*The Quest of the Historical Jesus*"⁷⁸⁹ büyük ses getirmiş ve hayranlık uyandırmıştır. O, bu eserinde XIX. yüzyıl boyunca ortaya konan tarihsel İsa figürlerini tanımlamaya ve ayırmaya çalıştığı görülür. Genel olarak Tarihsel İsa çalışmalarına önemli katkılar sunmuş olan Schweitzer'in düşüncelerini özetlemek gerekirse; Tarihsel İsa'nın İncil yazarlarının ortaya koymuş oldukları İsa portresinden ayrıldığı görülür. Ona göre; İsa içinde bulunduğu Yahudi toplumunun beklentilerini iyi bilen ve ona göre hareket etmiş olan eskatolojik bir peygamberdir. Schweitzer ile birlikte o döneme kadar ortaya konan tarihsel İsa çalışmaları sayesinde yaygın ve kabul edilmiş olan kristoloji anlayışı büyük bir kırılma yaşadığı görülmektedir. İnciller'de yer

⁷⁸⁴ Kanca, s.205

⁷⁸⁵ Schweitzer, *The Quest of Historical Jesus*, p.69.

⁷⁸⁶ Borg, *Jesus* p.3.

⁷⁸⁷ Schweitzer'e göre İsa Mesih Tanrı Krallığı'nın bir an evvel gelmesi için Kudüs' gitmesinin altında Eski Ahit'in Zekeriya Kitabı 9/9'da yer alan kehanetinin gerçekleşmesini istediğini belirtir.

⁷⁸⁸ Schweitzer, *The Quest of Historical Jesus*, p.334.

⁷⁸⁹ Albert Schweitzer'in eserinin Almanca baskısının adı "*From Reimarus to Wrede: A History of Research on the Life of Jesus*" (*Von Reimarus zu Wrede: Eine Geschichte der Leben-Jesu-Forschung*)1906.

alan ve İznik-Kadıköy Konsilleri ile karara bağlanan İsa'nın kişiliği ve tabiatı yerini kasaba ve köylerde ahlak vaazları veren, hastaları iyileştiren bir şifacı ve ilerde gelecek olan Tanrı Krallığı'ndan haber veren eskatolojik bir peygamber figürüne bırakmıştır.

XX. yüzyılın başında Schweitzer'in eseri yayınlandıktan onbeş yıl sonra XX. yüzyılın en etkili Yeni Ahit uzmanı R. Bultmann tarafından "*The History of the Synoptic Tradition*" (1921) yayınlandı. O çalışmasında; İsa'nın sözlerinin ve öğretisinin İncilleri oluşturan sözlü gelenek içinde çok az bir yere sahip olduğunu öne sürüyordu.⁷⁹⁰ Burada Bultmann, İsa'nın mesajına İncillerde tam olarak yer verilip verilmediğini sorguluyordu. Bu arayış metin kritiği açısından oldukça önemlidir. Bultmann'a göre; tarihin İsa'sına İncillerden yola çıkarak ulaşmak mümkün değildir. Çünkü ona göre, İnciller içinde kaynağını önceki dini geleneklerden alan birçok mitsel öge barındırmaktadır. Öncelikle onun amacının İsa'nın sözleri ve işleriyle ilgili İncillerdeki bu mitolojik unsurlardan arındırma (demitolojizasyon) çalışması yapılmalıdır.

Bu ara dönemde İncillerden İsa'nın sözlerine ve yaptıklarına ulaşma konusunda oldukça şüpheli yaklaşımlar görülmüştür. Bu konuda Witherington, Yeni Ahit uzmanlarının İsa'nın yaptığı ya da yapmadığı ya da söylediği şeylerle ilgili olarak Romalı tarihçilerin ilk yüzyılda M.S.60'da meydana gelen büyük yangınla ilgili Neron'un sorumluluğuyla ilgili onun yaptığıyla ya da yapmadığıyla ilgili söyleyeceklerinden daha fazlasını ortaya koyamayacağı görüşündedir.⁷⁹¹ Tarihsel İsa arayışında Bultmann'n düşüncelerini analiz ettiğimizde ilk olarak İncillerden hareketle tarihsel İsa'ya ulaşmak imkansızdır. İkinci olarak da tarihsel İsa çalışmaları ile dünyevi İsa'ya ulaşmaya çalışmak yerine Yeni Ahit metinlerinde mitolojik öğelerden arındırmak daha doğru bir yaklaşım olduğudur.

4.1.2.4. İkinci Dönem (1953-1980)

İkinci ya da yeni arayış dönemi 1950'lerde Kasemann'ın tarihsel İsa araştırmaları ile başlar ve 1970'e kadar devam eder. Bu dönemde, tarihin İsa'sında keskin ayrımlara karşı çıkmış olsa da hıristiyan imanı ve teolojisi için merkezinde kerigmatik Mesih kabul edilmiştir. Bu dönemdeki çalışmalar 1953'teki Ernst Kasemann'ın dersleri ile başlatılır ve 1959'ta James Robinson'un "*A New Quest the Historical Jesus*" adlı kitabı ile devam eder. Yeni arayış döneminin temel iddiasına göre, Nasıralı İsa bağlantısı

⁷⁹⁰ Borg, Jesus..., p.4

⁷⁹¹ Anna **Wierzbicka**, *What Did Jesus Mean? Explaining the Sermon on the Mount and the Parables in Simple and Universal Human Concepts*, Oxford University Press, NewYork, 2001, p.5.

olmaksızın bir Hıristiyanlık risklidir ve bu durum Doketizm'e ya da tarihsel olmayan bir dindarlığa neden olur.⁷⁹² 1951'de teologlar Kadıköy Konsili'nin 1500. Yılı dönemin kristolojisine uygun yazılar kaleme alarak yeniden gündeme taşıyarak kutlamışlardır. Kadıköy Konsili kristolojinin başlangıcı açısından son derece önemlidir. Çünkü İsa'nın tabiatına yönelik tartışmalar İznik ve Kadıköy ile kesinleşerek Hıristiyan dogması halini almıştır. Bunun sonucunda kristoloji açısından İsa'nın tabiatı modern kültürün etkisinde yeniden yorumlanmıştır.

4.1.2.5. Üçüncü Dönemi (1980 sonrası)

Tarihsel İsa arayışının üçüncü dönemde (*The Third Quest*) Robert Funk tarafından Amerika'nın Kaliforniya eyaletinde bulunan Pasific School of Religion'da 1983 yılında kurulan İsa Okulu'nun (*The Jesus Seminar*) çalışmaları ile bugüne kadar yapılan çalışmaları kapsar.⁷⁹³ Hugh Ross Mackintosh'a (1870-1936) göre bugün iki bin yıl önce yaşamış insanların çoğunun belli belirsiz izleri bulunmaktadır. Ancak İsa Mesih hakkında bildiklerimiz herhangi bir Antik figürden örneğin Sokrates, Çiçero ya da Julies Sezar'dan çok daha fazladır. İnciller onun bizim yaşadığımız gibi bir dünya da yaşadığı olayları anlatmaktadır. Fakat onun kısa yaşamında Kefernahum sokaklarında bir marangozun oğlu olarak yürüdüğü, elbiselerinin diğer insanlar gibi olduğu, fakir ve mütevazı bir yaşama sahip olduğu tam olarak anlaşılamamıştır.⁷⁹⁴ Ernst Kasemann 1953'te "*The Problem of the Historical Jesus*" adlı makalesi ile konuya yeni bir bakış kazandırır. Ondan önce Günther Bornkamm (1905-1990) "*Jesus of Nazareth*" (1956) adlı eserde görüşlerini açıklar. Daha sonra Bornkamm'ın düşünceleri James M. Robinson tarafından "*The New Quest of the Historical Jesus*" (1959) çalışması ile değerlendirmiştir. Karl Barth ve R. Bultmann gibi Ortodoks teologların ortaya koymuş oldukları görüşler muhtemelen XX. yüzyılın başında sona ermiştir.

XX. yüzyıla damgasını vurmuş tarihsel İsa araştırmaları devam ederken Martin Kahler "*The So-Called Historical Jesus and The Historic Biblical Christ*" (1964) adlı eserinde tarihsel araştırmalar sonucunda ortaya konan tarihsel İsa portresini eleştirmiştir. Tarihsel İsa çalışmalarıyla Hıristiyan inancının inşa edilemeyeceğini ve bu çalışmalardan

⁷⁹² Borg, *Jesus...*, p.189.

⁷⁹³ Mahmut Aydın, "Tarihsel İsa Araştırmaları ve Onların Bulguları Üzerine Bazı Mülahazalar", *İSAM Araştırmaları Der.*, 2001. S.5, 2001, s.3

⁷⁹⁴ H. Ross Mackintosh, *Who is Jesus Christ*, The United Church of Scotland Press, Edinburg 1917, p.113

memnun kalmadığını ifade eden Kahler, “*Hıristiyan inancı bugüne kadar tarihin İsa’sı ile değil imanın Mesih’i ile ilgilenmiştir.*”der. Ayrıca Kahler’e göre İnciller sadece İsa Mesih’in yaşamının son bölümü hakkında bazı malûmatlar verebilir ancak bütün tarihsel yaşamı hakkında bilgi vermesi bakımından yeterli değildir.

Tarihi İsa hakkında önemli katkılar sunmuş olan Yeni Ahit uzmanı Marcus Borg oldukça önemlidir. Onun “*Reading the Bible Again for First Time: Taking the Bible Seriously But Not Literally*” (2002) adlı kitabının temel hedefini günümüzde yani modern çağda İncillerin yeniden eleştirel, bilimsel ve literal olmayan bir şekilde okumayı önerir.⁷⁹⁵ Eserinde özellikle Pagels, King, Ehrman, Brown ve diğerleri tarafından erken dönem Hıristiyanlık üzerine yapılan eleştirel görüşleri gün yüzüne çıkartır. Diğerleri gibi kutsal kitabı Tanrı sözü olarak görmeyen ve geleneksel hıristiyanlık eleştirisinin güçlü sesi olan Borg da hıristiyanlığı modern çizgilerle yeniden yaratmayı dener.⁷⁹⁶ 1982 yılında yayımlanan “*Kutsal Kan, Kutsal Kap*”⁷⁹⁷ isimli esere göre de, İsa’nın haç üzerinde ölmemiş olabileceğini, evlenmiş ve soyunun şuan hala devam eden çocuklara babalık etmiş olabileceği gibi olguların eninde sonunda ortaya çıkacağını iddia eder.⁷⁹⁸ Ayrıca, bu eseri okuduktan sonra hayatının değiştiğini iddia eden Margaret Strabird tarafından yayımlanan “*The Woman with the Alabaster Jar: Mary Magdalen and the Holy Grail*” (1993) Kaymaktaşı Kavanozlu Kadın: Magdalalı Meryem ve Kutsal Kitap adlı eserde Roma Katolik geleneğinde kadınların baskı altında olmalarına ve dışlanmalarına karşı çıkmıştır. Eserindeki en önemli iddiası ise, Mecdelli Meryem’in İsa’nın karısı olduğu ve karnında İsa’nın çocuklarını taşıdığını ve kutsal kanı nesilden nesile geçirmesi nedeniyle Kutsal Kap olduğunu iddia eder.⁷⁹⁹ N.T.Wright’ın tarafından yazılan “*Who Was Jesus*” (1992) kitabı ile tarihsel İsa araştırmalarına ilgi daha da artmıştır. Robert Funk öncülüğünde İsa Okulu üyelerin çalışmalarını da göz önüne aldığımızda son dönemde sorgulanan iki temel kristolojik problem karşımıza çıkar. Birincisi; Tarihsel İsa’nın gerçekte ne söylediğidir; ikinci de, İsa’nın gerçekte neler yaptığıdır. Dolayısıyla son dönemde İsa çalışmalarında İsa’nın

⁷⁹⁵ Marcus **Borg**, “*Reading the Bible Again for First Time: Taking the Bible Seriously But Not Literally*”, Harper Collins Publishing, Fransisco 2002, p.3.

⁷⁹⁶ Witherington, s.147.

⁷⁹⁷ Michael Balgent, Richard Leigh ve Henry Lincoln, *Kutsal Kan Kutsal Kase*, (Çev. Mehmet Topdaş), Emre Yay., İstanbul 1996.

⁷⁹⁸ Witherington, s.16

⁷⁹⁹ Witherington, s.17.

sözleri ve işlerinin Yeni Ahit metinlerinde ve erken dönem hıristiyan kaynaklara göre otantikliğinin arandığı görülür.

Tarihsel İsa çalışmaları kapsamında Gary R. Habermas'ın (2015) "*Evidence for the Historical Jesus: Is the Jesus of History the Christ of Faith?*"⁸⁰⁰ adlı çalışmasında genel olarak tarihin İsa'sı ile İmanın Mesih'i aynı kişi midir? sorusuna cevap araması oldukça önemlidir. Habermas'a ait altı televizyon programından elde edilen soru ve cevaplardan oluşan kitapta altı bölüm bulunmaktadır. Birinci bölümde, İsa Okulu'nun çalışmalarının sonuçları hakkında başlıca düşünceler nelerdir?, İkinci bölümde; İsa'nın dirilişinde meydana gelen olaylar İsa'yı Tanrı olarak düşünmemiz için yeterli midir?, Üçüncü bölümde; İsa kendisini hiç Tanrı olarak düşündü mü? Ya da kendisini İnsanoğlu ya da Tanrıoğlu olarak tahayyül etti mi?, Dördüncü bölümde; İsa'nın ölümden yükseldiğine inanç için güçlü tarihsel ilkeler bulunmakta mıdır?, Beşinci bölümde ise İsa'nın yaşadığına, İddia edildiği gibi Tanrı olduğuna, haç üzerinde can verdiğine ve tekrar yükseldiğine dair sağlam temel ilkeler sunan oniki tarihi gerçekler ve altıncı ve son bölümde ise İsa'nın ölümünden sonra havarilerine görüldüğüne dair İsa'nın yaşamının en tartışmalı gerçeklerden biri olduğunu tartışır. Tarihsel İsa araştırmalarının sonucunda elde edilen bulguları 10 maddede özetlemek mümkündür:

- 1) *İsa, Galileli bir Yahudi olarak doğdu, yaşadı ve öldü.* İsa, tüm yaratılanların ve tüm ulusların üzerinde egemen olan tek Yahve'ye inandı. İsrail ile ve aracılığıyla Tanrı'nın özel planını doğruladı. İsa, Tanrı'nın bütün yaşama baskın olması gerektiğine inandı. İsa muhtemelen evliydi. İsa Aramice konuşuyordu ve biraz da Grekçe (Yunanca) anlıyordu.
- 2) *İsa, hayatını bütün yönleriyle baskıcı Roma hakimiyetinde yaşadı.* İsa, birçok imanlı Yahudi gibi Tanrı'nın saltanatının antitezi ve Tanrı'nın hakimiyetine baskıyla meydan okuma olarak Roma imparatorluğunu görüyordu. İsa, Tanrı'nın yargılaması için Roma'nın bir özne olduğuna inandı. İsa'nın Roma'nın gücü karşısında sessiz kalmasının ve doğrudan reddeden bir tavır ya da ima içinde olmamasının nedeni onun Tanrı'nın tarih planında Roma'nın yerinin olmadığına inanmasıdır.

⁸⁰⁰ Ian **Henderson**, "Rudolf Buttmann" (Çev. Mehmet Dağ), AÜ.İFD., Ankara 1987, s.145. Esere internette ulaşmak için http://garyhabermas.com/books/EvidenceBook/GaryHabermas_Evidence-for-the-historical-Jesus-Release_1point1.pdf (Erişim Tarihi: 05.02.2017)

- 3) *İsa, Vaftizci Yahya tarafından vaftiz edildi.* İsa, Yahya'nın sözlerini ve kişiliğini çok iyi bilirdi. İsa, Yahya'nın tövbe çağrısına uymuştur. İsa, Vaftizci Yahya'nın bir takipçisiydi ve İsa vaftizci Yahya tarafından telaffuz edilen yargılamayı en azından içinden onayladı.
- 4) *İsa, öncelikle İsrail'in Tanrısı Yahve hakkında konuştu.* İsa, bir kristolojiden ziyade bir teoloji tarafından tahrik edildi. İsa, dünyanın kaderin kendi elinde olmayıp Tanrı'nın eylemleri üzerine dayandığına inandı. İsa, Tanrı'nın İsrail ile sürekli çalışmasını mevcut dönemle ilgili gördü.
- 5) *İsa'nın mesajının içeriği Tanrı'nın saltanatı bağlamında Tanrı merkezliydi.* Yaratılmış olan herşeyin düzen içinde ayakta kalması Yahve'nin kontrolündedir. Roma imparatorluğu Tanrı egemenliğinin karşısında durması son bulacak. Tanrı'nın çözülmaz ve kırılmaz planı ile mevcut düzen arasındaki gerilimi bitirecek felaket değişim yakındır. İsa'nın kimliği onun mesajının içeriği ile tutarlıdır. İsa, Tanrı Krallığı'nın habercisidir.
- 6) *İsa'nın mesajının iç yapısında belirgin bir şekilde Yahudi retoriğine gizlenmiş sözler, atasözleri, meseller ve benzetmeler sunuldu.* İsa, İsrail'in peygamberlik geleneğini geliştirdi ve geleneğin içine kendisini yerleştirdi. İsa, kendisinin eskatolojik mesajının sosyal etkilerini biliyordu.
- 7) *İsa, öncelikli ve talep gören peygamberlik retoriğini kullandı.*
- 8) *İsa, Yahudi imanının kült merkezlerinden uzak durdu.*
- 9) *İsa, Yahudi din liderleriyle devam eden tartışmalar içinde oldu. Bu tartışmaların bazıları İsa ile ilişkilendirilmişti.*
- 10) *İsa, Romalıların eliyle Kudüs'te öldü.* İsa'nın sözlerini ve işlerini Romalı yetkililer politik bir tehlike olarak yorumladılar. İsa'nın Tapınak'ta çıkardığı olaylar onun tutuklanmasında kısmen rol oynamıştır.⁸⁰¹

Tarihsel İsa çalışmalarına Michael Welker'e göre XX. yüzyılın son çeyreğinde üçüncü dönem arayış çalışmaları bir çok yönden eleştirilmiş ve istenilen/beklenen sonuçlara ulaşmada yetersiz kalmıştır. Çünkü arkeolojik verilerin kullanılmasında daha çok metinsel ve insan eliyle tek bağlamda ortaya konmuştur. Welker'e göre, elde edilen

⁸⁰¹ Edwin K. **Broadhead**, *Implicit Christology and The Historical Jesus*, (Ed.Holmen, Tom and Stanley E. Porter), *Handbook for the Study of the Historical Jesus: The Study of Jesus*, Leiden Publishing, Vol.2, Boston 2011, p.1179-1181.

veriler çoklu bağlamda (*multi-contextually*)⁸⁰² incelemelerin yapılacağı dördüncü bir tarihsel İsa arayışına ihtiyaç vardır. Dolayısıyla Hıristiyan imanı ve teolojisinin anlaşılması için İsa'nın tarihsel bilgisine ihtiyaç vardır. Çünkü, onların görüşüne göre İncillerin Mesih'i tarihsel İsa'nın yaşamını da kapsamaktadır.

Tarihsel İsa'yı tam olarak açıklığa kavuşturmada yaşanan en büyük sorun, insanlık tarihini böylesine kalıcı bir biçimde değiştirmiş olan insana; İsa Mesih'e dair, Yeni Ahit dışında yeterli kanıtın olmayışdır. İnciller dışında, İsa'dan bahseden en eski ve güvenilir kaynak M.S.I. yüzyılda yaşamış olan Yahudi tarihçi Flavius Josephus'tur. Josephus'un M.S.94 yılında yazdığı *Antiquities* adlı eserinde yer alan bir pasajda Roma valisi Festus'un ölümünden sonra “..Mesih olduğunu söyledikleri İsa'nın kardeşi Yakup” adında bir kişiyi kanunları çiğnemek suçundan haksız yere taşlanarak idam cezası veren Hanna isimli bir zalim başkahinden bahseder.⁸⁰³ Burada “*mesih-lik iddiası yöneltilen*” kişinin Nasıralı İsa'nın olduğuna kanıt olduğu yönünde görüşler vardır.

4.1.3. Arkeolojik Keşifler: Ölü Deniz Ruloları ve Nag Hammadi Metinleri

1947 yılında Bedevi bir keçi çobanı tarafından Lut Gölü'nün kuzeybatı kıyısında Kumran'da bir mağarada gömülü halde rulolar bulur. Ruloların eski bir Yahudi hareketi olan Essenilere ait olduğu ve M.S.66-70 yıllarında yaşanan Yahudi ayaklanması sırasında Romalı askerlerden kaçan Yahudiler tarafından saklandığı düşünülmektedir.⁸⁰⁴ Günümüzde Jung Kodeksi diye bilinen kısım hariç koleksiyonun tamamı Kahire'deki Kıpti Müzesi'nde korunmakta olup ve Kıptice yazılan bu belgeler toplam 13 papirüs kodeksten oluşan 52 kitaptır. Kavanozlar içinde bulunduğu iddia edilen bu belgelerin bazılarının M.S. 2. yüzyıla kadar uzandığı iddia edilse de küplerin kapaklarının M.S. 4. ya da V. yüzyıla ait olduğu tespit edilmiştir.⁸⁰⁵ Ölü Deniz Rulolarının keşfedilmesi ile ilgili üç soru ortaya atılmıştır. Bunlardan ilki, bu metinlerin ilk dönem Hıristiyanlık hakkında ne söylediği; İkincisi, bu metinlerin İbrani kutsal kitabı Eski Ahit konusunda ne söylediği; Üçüncüsü de, bu metinlerin Yahudilik tarihi konusunda ne söylediğidir.⁸⁰⁶ Bu metinlerin bazıları hıristiyanlık öncesi döneme ait olup gnostisizmin hıristiyanlık

⁸⁰² Michael Walker, *God the Revealed: Christology*, Trans. Douglas W. Stott, Grand Rapids: Eerdmans, 2013, p.88.

⁸⁰³ Aslan, s.29.

⁸⁰⁴ Jones ve Pallfy, s.180.

⁸⁰⁵ Witherington, s.92.

⁸⁰⁶ Hershel Shanks, *The Dead Sea Scrolls: Discovery and Meanings*, Biblical Archaeology Society Press, Washington 2007, p.7.

öncesi dönemdeki durumu hakkında önemli bilgiler sunmaktadır. Metinlerin önemli bir kısmı ise çeşitli Hıristiyan gnostik gruplara ait malzemeyi yansıtır.⁸⁰⁷

Ölü Deniz Rulolarının keşfini takiben Nag Hammadi metinlerinin keşfedilmesinde kristolojiye en önemli katkılardan biri Gnostik Thomas İncili'nin ortaya çıkarılmasıdır. Thomas İncili'nde İsa'ya ait olduğu öne sürülen 114 deyiş bulunur. Bunlar Thomas tarafından diğer dört kanonik İncil'den bağımsız olarak kaleme alınmıştır. Bu İncil tamamen bambaşka bir karakterde İsa portresi çizer.⁸⁰⁸ Thomas İncili'nin analiz edilmesi on yılı aşmıştı ve temel olarak Thomas İncili diğer İncillere bağlı mıydı yoksa onlardan bağımsız bir yapıya mı sahip miydi? sorusu öne çıkar. 1980'lere gelindiğinde bu İncil konusunda daha net görüşler ifade edilmeye başlandı. Bunlardan ilki, Thomas İncili'nin kanonik incillerden bağımsız bir metin olduğuydu; ikincisi de, diğer incillerden farklı olsa da onlara ait olan bazı materyalleri içermesiydi.⁸⁰⁹ Kumran'da bulunan bu metinlerde "Essen" adı verilen grubun Hirodes Tapınağı'na sırt çevirdikleri ve ibadetlerini Yahuda çöllerine çekilerek yaptıkları anlaşılıyordu. Bu metinlere göre sadece vaftizci Yahya değil muhtemelen İsa ve ailesi de Kumran topluluğuna yakındı. Ayrıca Vaftizci Yahya'nın bir süre bu topluluk içinde yaşamış olabileceği ve dini eğitiminin bir kısmını da burada almış olabileceği iddia edilir.⁸¹⁰ Ayrıca Sabii kaynaklarında Vaftizci Yahya'nın bir Nasuralı⁸¹¹ olduğu yönünde bilgiler de bulunmaktadır.

Bu belgeler, ilk dönem Yahudi-Hıristiyanlığı hakkında yepyeni bilgileri ortaya çıkarmıştır. Ölü Deniz'de bulunan Kumran Cemaati ile ilgili bilgileri inceleyen J. M. Allegro, Pavlus'un ortaya koyduğu inancın, Kumran Cemaatine tamamen yabancı olduğunu belirttikten sonra sözlerine şöyle devam eder:⁸¹² "Her ne kadar Kumran literatüründe de, Davud soyundan gelen Mesih'in "Oğul"luğundan söz edilirse de buradaki mevcut bilgilerin Pavlus kristolojisi ile hiçbir şekilde yakınlığı söz konusu

⁸⁰⁷ Gündüz, *Din ve İnanç*..., s.358.

⁸⁰⁸ Altındal, *Yoksul Tanrı*..., s.60.

⁸⁰⁹ Borg, *Jesus*..., p.164.

⁸¹⁰ Ratzinger, *Nasuralı İsa*, s.34.

⁸¹¹ Nasuralar, eski Filistin bölgesinde İsa öncesi dönemlerden M.S. IV. yüzyıla yakın yaşadıklarına inanılan heteredoks Yahudilerdir. Aşırı muhafazakar görülen herkes zamanla Yahudiler tarafından dışlayıcı ve kötüleyici manasında nasuralı olarak kullanılmıştır. Yahudilerin ilk zamanlar İsa ve cemaatini Nasuralar olarak adlandırdıkları görülür. Gerçek Torah'ın kendilerinde bulunduğunu iddia eden bu hareketin et yemediği, kanlı kurbanı karşı oldukları ve günahlardan arınmak için temizliğe aşırı önem verdikleri bilinmektedir. Nasuralar için bkz. Gündüz, *Din ve İnanç*..., s.362.

⁸¹² Akdemir, s.77.

değildir. Greklerin kolayca kabul edebilecekleri Tanrı-insan anlayışı, bugün Yahudiler ve Müslümanlar için nasıl iğrenç bir şey ise aynı şekilde bu cemaat müntesipleri için de durum aynıdır."⁸¹³

Mısır'ın Nag Hammadi ilçesinin 10 km kadar kuzeyinde Cebelü-t Tarif (Yeni Dağ) denilen yerde bulunan çok sayıdaki mağaraların içinde 1945 yılında El Kasr köyünden Muhammed Ali as-Samman ve kardeşleri tarafından kilden yapılmış çömlekler içinde deri kaplı bir düzineden fazla kitaplar bulur. 1948 yılında Jean Doresse tarafından külliyyatın ilk cildi incelenmiş ve o zamana kadar varlığı dahi bilinmeyen gnostik yazmalar olduğu anlaşılmıştır. Daha sonra 1952 yılında Kıpti Müzesine aktarılan yazmalar Jean Doresse tarafından 1958 yılında "*Les Livres Secrets des Gnostiques d'Égypte*" adlı eserinde Nag Hammadi Külliyyatının tanıtımını yapmıştır.⁸¹⁴

James D. G. Dunn'a göre de Nag Hammadi belgeleri için yapılacak en belirgin yorum hepsinin tipik bir şekilde eş zamanlı olduklarıdır. Yahudilik, Hıristiyanlık ve diğerleri de dahil eski dünya üzerindeki geniş kapsamlı dini etkilerden ufak parça ve kısımları alırlar. Aslında, II. ve III. yüzyıl Gnostisizm'i hakkında bilindik terimlerle anlaşılması mümkündür.⁸¹⁵ Şüphesiz Kumran metinlerinin keşfi ve bu yazmaların analiz edilmesi kristoloji alanı için önemli olmasının yanında bizlere hem ilk dönem Hıristiyanlar hem de o dönemin Yahudi inancı ve kültürü hakkında son derece yeni bilgiler bulmak mümkündür. Bu metinlerin, elimizdeki mevcut bilgilerin gözden geçirilmesi adına ve Tarihsel İsa çalışmaları adına önemli katkılar sağladığı görülmektedir.

4.1.4. İsa Okulu'nun Çalışmaları

ABD'de Westar Enstitüsü'ne bünyesinde faaliyet gösteren İsa Okulu⁸¹⁶ (The Jesus Seminar) Robert W. Funk⁸¹⁷ (1926-2005) tarafından 1985'te otuz farklı Yeni Ahit uzmanı Tarihsel İsa araştırmalarında işbirliği yapmaya davet etmesiyle başlamıştır.

⁸¹³ John Marco Allegro, *The Dead Sea Scrolls and Christian Myth*, A Pelican Book, 1959, p.161.

⁸¹⁴ Ahmed Yüksel Özemre, *Toma'ya Göre İncil ya da Hz. İsa'nın 114 Hadisi*, Kaknüs Yay., İstanbul 2002, s.65-66.

⁸¹⁵ Witherington III, *Da Vinci Şifresi Kurmacası*, s.116.

⁸¹⁶ İsa Okulu'nun kuruluş tarihine bkz. <http://www.westarinstitute.org/about/history/>

⁸¹⁷ 2005 yılında hayatını kaybeden Robert W. Funk, Bob olarak da bilinir. Kuzey Amerikalı Yeni Ahit uzmanı olan Funk'un biyografisi okumak için bkz. <http://www.westarinstitute.org/about/history/about-westar-founder-bob-funk/> Funk'un İsa ve İnciller üzerine yazdığı eserleri arasında "*Language, Hermeneutic, and Word of God (1966), Jesus as Precursor (1975), Parables and Presence (1982), The Poetics of Biblical Narrative (1988), The Five Gospels (1993) and The Acts of Jesus (1998) (Jesus Seminar/İsa Okulu ile birlikte), Honest to Jesus (1996), and A Credible Jesus (2002)*", bunlara ilave olarak Yunanca iki gramer kitabı bulunmaktadır.

Araştırmacılar çalışmalarında İsa ile ilgili geleneksel dini iddiaları gözardı etmeden ilk başta İsa'nın söz ve eylemleri üzerine odaklanmışlardır. Funk, aslında kendisine göre yeni bir şey yapmamıştı, XIX. yüzyılda David Friedrich Strauss ile başlayan ve XX. yüzyılın başlarında Albert Schweitzer ile devam eden tarihsel İsa araştırmalarına yeni bir ivme kazandırmıştır. Funk, 1985'te Enstitü'nün açış konuşmasında amaçlarını şu sözlerle özetler: *“İsa'nın gerçekten söylediği şeylerden sonra İsa'nın sözlerini titizlikle ve basitçe soruşturmalıdır.”* Okulun bugüne kadar yaptığı çalışmaları İsa'nın sözleri (1985-1991), İsa'nın işleri (1991-1996) ve İsa'nın profilleri (1996-1998) olarak üç aşamada gerçekleştirmişlerdir. Üyeler; ABD ve Kanada'nın yanında Avrupa, Avustralya, Yeni Zelanda'dan gelen Katolik ve Protestan düşünürlerden oluşmuştur. Müzakerelere bazen Yahudi düşünürlerinde katıldığı olmuştur. İsa Okulu'nun üyeleri genellikle kritik bakış açısına sahip düşünürlerden oluşmuştur. Bu düşünürleri diğer araştırmacılardan farklı kılan ise çalışmalarında uyguladıkları yöntemden kaynaklanmaktadır. İsa Okulu üyelerinin çalışmalarında kullandıkları temel ilkeler şunlardır:

1. Eleştirel düşünürler öncelikle kendilerini bilginin ve teorinin kurulmasında sorumlu tutmuşlardır.
2. Eleştirel düşünürler kendi çalışma alanlarında kritik (eleştirel) metotları uygulamayı benimsemişlerdir.
3. Eleştirel düşünürler kendi çalışmalarının çıktılarını o alanda çalışan diğer araştırmacıların da değerlendirebilmesi için kamuoyuna sunmuşlardır.
4. Diğer akademisyenlerin eleştirilerini kabul ederek kendi eserlerinin standart bir biçim kazanmasında böyle bir yol takip etmişlerdir.
5. İncil konusunda teolojik bir imtiyazın oluşmasını da önledikleri ve bu konuda ön yargı ve doktrinel yaklaşımların doğmasına mani olmaya çalışmışlardır.
6. Bu alandaki çalışmalar sayesinde hıristiyan bilim insanları tarihi ve filolojik öğrenmeyle ilgili gereksinimler ortaya koymuşlar ve Protestan bilim insanlarının çalışmalarını Katolik bilim insanlarının değerlendirmeleri için onların onayına sunmaları oldukça önemlidir.
7. Amerikan din bilimsel çalışmalarda teologlar özel önyargıların değerlendirmede etkisinin farkında olduklarından İncil metinlerinin okunmasında semitik bakış

açısının değişmesi gerektiğine inanmışlardır. Bu doğrultuda etnik, milliyetçi ve diğer entelektüel ve ahlaki olmayan okuma türlerinden kaçınmışlardır.

8. İsa Okulu'nun üyeleri genellikle dini inancın eleştirel düşünceyi içeren geniş bir yelpazeyi temsil ettiğine inanmışlardır.⁸¹⁸

Tarihsel İsa araştırmaları için İsa Okulu'nun üyeleri tarafından oldukça önemli iki eser ortaya çıkmıştır. Bunlardan ilki; İsa'nın otantik sözlerinin araştırmasını içeren "*The Five Gospels: The Search for the Authentic Words of Jesus*" (1993) adıyla yayınlanmıştır.⁸¹⁹ Funk ve diğerlerinin bu projedeki amaçları, Yeni Ahit ve M.S. 300 yılından önce yazılan diğer erken dönem Hıristiyan metinlerinde geçen İsa'nın sözlerinin otantikliğini tespit etmek ve bu konuda bir fikir birliğine varmaktır. İsa Okulu üyesi teologların tarihsel araştırma sonuçlarını oylama yöntemi ile belirlemişlerdir. Değerlendirmelerde kullandıkları renkli oyların anlamları ise şöyledir: Kırmızı renkli oy, sözlerin otantik olduğu yani kesinlikle İsa'ya ait olduğu anlamında; Pembe renkli oy, sözlerin muhtemel olarak İsa'ya ait olduğu anlamında; Gri renkli oy, sözlerin muhtemelen İsa'ya ait olmadığı ancak onun fikirlerini kısmen yansıttığı anlamında; Siyah renkli oy ise sözlerin kesinlikle İsa'ya ait olmadığı anlamında kullanılmıştır.⁸²⁰

1985-1991 yılları arasında kanonik ve kanonik olmayan tüm İnciller'de İsa'ya ait olduğu düşünülen 518 sözün, 1544 farklı versiyonu incelenmiş ve yapılan çalışma sonucunda İsa'ya ait olduğu varsayılan sözlerin sadece %18'inin otantik olduğu sonucuna ulaşılmıştır. Altı yılı aşan araştırmanın bitiminde gizli oylama sonunda kırmızı ve pembe oyların toplamı yaklaşık yüzde 18, gri ve siyah oyların toplamı ise yüzde 82 civarında çıkmıştır. Bu sonuçlara göre Dört İncil ve Apokrif Thomas İncili'nde İsa'ya ait olduğu iddia edilen sözlerin sadece yüzde 18'inin otantik olduğu sonucuna ulaşılmıştır. Borg'a göre, bu sonuçlardan hareketle özellikle Yuhanna İncili'nde İsa'ya ait olduğu düşünülen yükselişle ilgili *Tanrıoğlu, Mesih* ya da "*Ben*" *söylüyorum..*" gibi sözlerin siyah renkte olduğunu belirtir.⁸²¹ Bu çalışmanın arkasında oylamaya 100'ün üzerinde akademisyen katılmış ancak yetmiş dört önemli isim

⁸¹⁸ İsa Okulu araştırmacılarının metodolojik yönü için bkz.

<http://www.westarinstitute.org/membership/westar-fellows/what-is-a-critical-scholar/> (Erişim Tarihi: 10.06.2017)

⁸¹⁹ Robert W. Funk, Roy W. Hoover, and The Jesus Seminar, *The Five Gospels: The Search for the Authentic Words of Jesus* (New York: Macmillan, 1993). Beşinci İncil, 1947'te Mısır'da keşfedilen Tomas İncili'dir.

⁸²⁰ Borg, Jesus..., p.160.

⁸²¹ Borg, Jesus..., p.160.

sıralanmıştır.⁸²² Katılanların çoğunluğu düzenli seyahat edebilmeleri nedeniyle Kuzey Amerika'dan oluşmuş ve bu alanda çalışan kadın sayısı az olduğundan araştırmacıların çoğunluğunu erkekler oluşturmuştur. Akademisyenlerin yaklaşık dörtte üçü düzenli olarak yılda iki kez bir araya gelmişlerdir. Bu listede yer almayan ancak tartışmanın ilk bölümüne katılmış olan oldukça önemli isimler bulunur. Bu isimler arasında; Yeni Ahit'in Yunanca dilbilgisi üzerine çalışmaları ile herkes tarafından bilinen Robert Funk, düşüncenin inceliği ve makul yazı stili kombinasyonu açısından saygı duyulan Dominic Crossan, Nag Hammadi metinleri üzerine çalışmalarıyla tanınan James Robinson, İsa bağlamında tartışmalara katılan Marcus Borg, Bruce Chilton, Walter Wink, Thomas İncili üzerine yazıları bulunan Ron Cameron ve hipotetik kaynak kabul edilen Q metni üzerine çalışan John Kloppenborg gibi çok önemli isimler vardır.⁸²³

İkinci eser “*The Acts of Jesus: The Search for the Authentic Deeds of Jesus*” (1998) adlı eser ise, İsa Okulu araştırmacıları tarafından 1991-1996 yılları arasında İncillerde İsa'ya ait olduğu düşünülen 176 olayla ilgili 387 farklı versiyon tetkik edilmiş ve yapılan oylama neticesinde İsa'ya ait olduğu varsayılan işlerin sadece %16'sının otantik olduğu sonucuna ulaşılmıştır.⁸²⁴ Bu çalışmalar ile İsa Okulu üyeleri tarihsel İsa'nın kimliği ve yaşamı konusunda oldukça önemli kararlar almışlardır. Geleneksel olarak iman edilen Mesih İsa'nın gölgesinde unutulmuş tarihsel İsa'nın kimliği ve yaşamı tekrar gündeme gelmiş, tartışılmış ve eleştirilmiştir. İsa Okulu üyelerinin eleştirel tutumu sayesinde o güne kadar yapılamayan bir arayış ortaya konmuş ve tarihsel İsa araştırmalarında XX. yüzyılın sonunda bir dönüm noktası kabul edilebilecek çalışmalara imza attıkları görülür. İsa Okulu'nun yürüttüğü Tarihsel çalışmalar özellikle İncillerin negatif değerlendirilmesine ve hıristiyanlığın tarihsel temellerine yönelik bir tehdit olarak algılanmasına neden olarak görülmüştür. Bazı çevrelerce özellikle Kilise tarafından İsa Okulu çalışmaları “*anti hıristiyan*”, “*anti-kilise*” olarak algılanmıştır.⁸²⁵ İsa Okulu'nun çalışmalarının sonuçlarına yönelik eleştirilerin dışında onların kullandıkları oylama yöntemi de eleştirilmektedir. Eleştirilerin başında, araştırma sonucunun sadece o dönemde araştırmaya katılan İsa Okulu üyelerinin görüşlerini kapsadığının iddia

⁸²² İsa Okulu üyesi 74 araştırmacının isim listesi için bkz. Funk, Roy W. Hoover, and The Jesus Seminar, *The Five Gospels...*, s.533.

⁸²³ Five Gospels But No Gospel: Jesus And The Seminary, NTWrightPage, (10 Ekim 2017) <http://ntwrightpage.com/1999/01/01/five-gospels-but-no-gospel-jesus-and-the-the-seminary/>

⁸²⁴ Funk ve The Jesus Seminar, *The Acts of Jesus*, p.1.

⁸²⁵ Borg, Jesus..., p.161.

edilmesidir. Bugün bu konuda çalışan teologların düşüncelerini ne kadar yansıttığı bir tartışma konusu olarak karşımızda durmaktadır. İsa Okulu'nun ilk çalışması “*The Five Gospels: The Search for the Authentic Words of Jesus*” “*The Scholar's Version*”⁸²⁶ olarak yeni bir İncil çevirisi olarak algılanabilir. Ayrıca bu çalışmayı Bultmann'ın yapmayı arzuladığı demitolojizasyon çalışmasının bir örneği olarak da düşünmek mümkündür.

İsa Okulu'nun tarihsel İsa ile ilgili çalışmaları İncillerin çağdaş dönemde anlamanın bir adımı olarak görülmüştür. Çünkü, Okulun üyesi teologların oylama ile tarihsel tartışmalara kesin bir sonuç kazandırılmayacağı varsayılmıştır. Peki, İncillerde İsa'ya ait olmayan sözler ve işler İncil yazarları tarafından veya onlara aktarılan sözlü gelenek ile ulaşmasının arka planında hangi nedenler etkili olmuştur? Yine İsa Okulu üyelerine göre; ilk dönem hıristiyan cemaat, İsa'nın ölümünden sonra yeni durumlara ve şartlara önceki materyalleri adapte etmişler ve onlar İsa'nın önemi konusunda yeni inançların ifadesine uygun materyaller yaratmışlardır.⁸²⁷

Tarihsel İsa çalışmalarında Rönesans olarak kabul edilen İsa Okulu (*The Jesus Seminar*) adlı kuruluşun çalışmalarının son dönemde yürütülen kristoloji araştırmalarına etkisi inkar edilemez. Borg'un düşünceleri çerçevesinde özetlemek gerekirse öncelikle bu çalışmalar sayesinde Yeni Ahit metinlerinin çağdaş dönemde anlaşılması adına yeni bakış açılarının bazı kolaylıklar sağladığı kabul edilir. İkincisi, bu çalışmalar sayesinde İsa'nın otantik kabul edilen sözleri ile ilk dönem hıristiyan cemaati ve İncil yazarlarının aktarmış olduğu İsa'nın sözleri arasındaki fark olduğu ortaya konmuştur.⁸²⁸ Özellikle “*The Five Gospels*” adlı çalışmanın ortaya çıkmasında yapılan oylamada “*siyah*” kodlu oyların büyük çoğunluğunu İsa'nın ölümü sonrasına ait olduğudur. Üçüncüsü de, Easter öncesi yaşayan tarihsel İsa ile ölümünden sonra dirilen ve sonra tekrar göğe yükseltilmesi ile teolojik anlamda Easter sonrası Mesih İsa arasındaki ayırım ortaya çıkarılmıştır. Bütün bu yeni çalışmalar sayesinde kristoloji alanında yeni bakış açılarının kazandırılmış olması oldukça önemlidir.

⁸²⁶ *The Five Gospels* adlı eseri İncillerin günümüzde “*The Scholar's Version*”u olarak Robert Miller, Ed. *The Complete Gospels* (Sonoma, California: Polebridge,1992) adlı eserinde de kullanmıştır.

⁸²⁷ Borg, *Jesus...*, p.170.

⁸²⁸ Borg, *Jesus...*, p.171.

4.1.5. Yahudi İsa Çalışmaları

Hıristiyan teoloji, kristoloji çalışmalarında Galile’li Yahudi İsa’ya pek fazla ilgi göstermemiştir. Sadece Teoloji’de değil aynı zamanda sanatta da XIX. yüzyıla kadar Batı’lı hıristiyan sanatı tarihsel realizme uzak kalmış ve onun etnik kökeni tamamen göz ardı etmiştir.⁸²⁹ R. Bultmann’a göre; İsa ancak Yahudilik bağlamında anlaşılabilir çünkü o bugünkü anlamda bir hıristiyan değil marangozluk işiyle uğraşan Galile’li bir Yahudiydi.⁸³⁰ Aslında hıristiyan teolojide İsa’nın etnik kökenine yönelik ilgisizliğin farklı nedenleri öne sürülebilir. Ancak, Klasik krsitoloji bakımından İsa’nın Yahudi olması dünyevi bir konudur ve İncillerin sunduğu dogmanın İsa’sı için herhangi bir önem taşımaz.

Yahudi İsa çalışmalarında öne çıkan isimler arasında Abraham Geiger (1810-1874), Joseph Klausner (1874-1958), Geza Vermes (1924-2013) bulunur. Bu alanda verilen eserler arasında Susannah Heschell’in “*Abraham Geiger and the Jewish Jesus*” (1998), Geza Vermes “*The Changing Faces of Jesus*” (2000), E. P. Sanders’ın “*Jesus and Judaism*” (1985), Joseph Klausner “*Yeshu ha-Notzri: Zemanno, Hayyav ve-Torato/ Jesus of Nazareth: his Times, his Lifes and his Torah*” (1922) adlı eserlerin yanısıra Geza Vermes’in Yahudi İsa çalışmalarını biraraya getirdiği meşhur üçlemesi “*Jesus the Jew*” (1981), “*Jesus and the World of Judaism*”(1983) ve “*The Religion of Jesus the Jew*” (1993) bu alanda oldukça önemlidir.

Son dönemde Yahudilik bağlamında tarihsel İsa araştırmalarında öne çıkan isim şüphesiz Geza Vermes’tir. Vermes, 1947 yılında Ölüdeniz civarında Arap bir çoban tarafından bulunan yazmalarla ilgili ilk doktora tez çalışması ile gündeme gelmiştir. Vermes’in ilk eseri “*The Dead Sea Scrolls*” (1962)’tir. Vermes tarihsel İsa araştırmalarında çağdaş anlamda en etkili düşünürlerden birisi olarak İsa’yı M.S.I. yüzyılda Filistin’de yaşayan Yahudi kutsal bir adam olarak tasvir etmiştir. Tarihsel İsa’nın İncillerin sunduğu Mesih’ten farklı olduğunu ve hıristiyan imanının kökenlerini tekrar düşünmenin gerekli olduğunu vurgulamıştır. Yaklaşık kırk yılını Yahudi İsa’nın araştırılmasına adayan Vermes’in bir diğer önemli eseri “*Jesus the Jew: A Historian’s*

⁸²⁹ Philip S. **Alexander**, *Yeshu/Yeshua Ben Yosef of Nazareth: Discerning The Jewish Face of Jesus, The Birth Of Jesus: Biblical and Theological Reflections* (Ed. George J. Brooke), T&T Clark Publisher, Edinburg 2000, p.9

⁸³⁰ Rudolf **Bultmann**, *Primitive Christianity in its Contemporary Setting*, (Trans. R.H. Fuller), Meridian Books, New York, 1956, p. 71.

Reading of the Gospels”⁸³¹ (1973)’dir. Onun ortaya koyduğu İsa imajına göre; İsa, Galileli karizmatik bir Yahudi’dir. Onun eserlerinde görülen ana temanın Yahudi tarihi ve teolojisi bağlamında İsa konusunda hıristiyan öğretisinin temellerini sorgulamak olduğu görülür. Bu amaç etrafında İsa’nın kendisinin Yahudi olması, Yahudi kültürü içinde Yahudilere tebliğde bulunması ve Yahudilerin baskısı altında mesajını yayması göz önüne alındığında Tarihsel İsa’nın ancak Yahudilik bağlamında ortaya çıkarılabileceği tezini güçlendirmektedir.

James Crossley’e göre Vermes’in konumu İsa araştırmaları içinde oldukça önemli bir yere sahiptir. Hatta James Dunn, Vermes için tarihsel İsa’nın üçüncü arayış döneminde Vaftizci Yahya’nın etkisine sahip olduğunu belirtir. Vermes, İsa araştırmalarını içeren üçleme çalışmasının ilkinin 1973’te yayınladıktan sonra İsa’nın Yahudiliği tartışması o dönemin diğer düşünürleri üzerinde oldukça etkili olmuş ve İsa’nın Yahudiliği bağlamında yeni eserler ortaya konmuştur.⁸³²

Son dönemde tarihsel Yahudi İsa araştırmalarında önemli çalışmalar yapıldığı ortadadır. Kendisi de Yahudi olan Walter Homolka’nın “*Jewish Jesus Research and its Challenge to Christology Today*” (2016) adlı çalışması Nasıralı İsa meselesini Yahudilik bağlamında ele alması açısından oldukça önemlidir. Homolka bu çalışmada Tanrı’nın evrensel ilahi gerçekliğini hıristiyan dışlayıcı anlayışı ile Hıristiyanlık gibi diğer dini geleneklerin de eşsiz olduğunu ve Tanrı’nın anlaşılmasını Hıristiyanlık özelinde açıklayan çoğulcu kristoloji arasında yeni bir kristoloji formüle eder. Ayrıca eserin son bölümünde Yahudi bağlamında Tarihsel İsa çalışmalarının Hıristiyan teolojiye yansımalarının yanısıra günümüz Hıristiyan ve Yahudi diyalog faaliyetlerini de sorgular. Son dönemde Yahudi İsa imajı çizen önemli bir çalışma Aytunç Altındal’ın “*Üç İsa*”⁸³³ (1992) adlı eseridir. Eserinde üç farklı İsa’dan bahseden Altındal’a göre; İncillerin sunduğu İsa Mesih, Tarihsel bir yaşama sahip olan İsa ve mitolojik bir

⁸³¹ Geza Vermes, *Jesus the Jew: A Historian’s Reading of the Gospels*, Fortress Press, Minneapolis 1973.

⁸³² John P. Meier, *A Marginal Jew: Rethinking the Historical Jesus*, (Doubleday Publishing, 1991); Any-Jill Levine, *The Misunderstand Jew*, (Harper Collins Publishing, 2007); Ben Witherington, *The Jesus Quest: The Third Search for the Jew of Nazareth*, (Intervarsity Press, 1997); John W. Pryor, *The Enigmatic Jew: In Quest of the Historical Jesus*, (Kindle Direct Publishing, 2011); James Crossley’in ve James Dunn’un Vermes hakkındaki görüşleri ile Vermes’in İsa çalışmaları hakkında bkz. Hilde Brekke Moller, *The Vermes Quest: The Significance of Geza Vermes for Jesus Research*, Boomsbury T&T Clark Publishing, London U.K., 2017, p.5-6.

⁸³³ İlk olarak İngiltere’de 1992 yılında yayımlanan eser “*Three Faces of Jesus*” Hıristiyanlar ve Yahudiler arasında tartışmalara neden olmuştur. Eser, Türkçe’ye “*Üç İsa*” olarak çevrilmiştir. Aytunç Altındal, *Üç İsa* (Çev. Sibel Özbudun), Anahtar Kitaplar Yay., İst. 1992.

şahsiyet olan İsa olmak üzere üç farklı İsa imajı olduğunu savunur. Onun iddiası ve eserinde çizdiği İsa portresine göre İsa, seküler bir Yahudi'dir.

4.2. Yeni Kristolojiler

4.2.1. Fonksiyonel Kristoloji

Fonksiyonel kristolojinin Tanrı'ya son derece bağlı olan bir şahsiyet olarak İsa'nın ilk yüzyıl Filistin bölgesinde kendisi ile karşılaşan insanlar üzerinde bıraktığı etkiden yola çıkılarak daha çok içinde yaşadığı toplumda kendisini temayüz ettiren eylemleri üzerine yoğunlaştığı görülür. Buradan hareketle İsa Mesih'in eylemlerinin temel fonksiyonu ilk olarak insanları Tanrı'ya inanmaya, onun egemenliğine hazır olmaya ve buna bağlı olarak da kurtuşa eren bireyler haline getirmektir.⁸³⁴ Geleneksel anlamda klasik kristolojiler İsa'nın tabiatını ön plana çıkarırken fonksiyonel kristoloji için İsa'nın şahsiyetinin yanı sıra hem bireysel hem de toplumsal anlamda değişimi ve dönüşümü sağlayacak İsa'nın eylemleri üzerine odaklanıldığı görülür. İsa Mesih'in eylemleri üzerine yoğunlaşan İsa Okulu'nun "*The Acts of Jesus: What Did Jesus Really Do?*" (1998) adlı çalışması oldukça önemlidir. Tarihsel İsa'nın ortaya çıkarılması adına önemli çalışmalarda bulunan İsa Okulu'nun üyeleri bu eserle İsa'nın yaptığı işlerin otantikliğini araştırma konusu yapmışlardır. Bu çalışmanın neticesinde İncillerde ve diğer Yeni Ahit metinlerinde ele alınan 176 olayın sadece %16'sının İsa'ya ait olduğu sonucuna varılmıştır.

Fonksiyonalist kristolojinin en ünlü temsilcileri arasında İngiliz din bilimci John Hick yer alır. Hick, "*God and the Universe of Faiths*" (1993) adlı eserinde sadece hıristiyanların değil diğer dini geleneklerin taraftarlarının artık Batlamyusçu yani kişinin kendi dinsel geleneğini veya dini figürünü merkeze alan anlayış yerine insanlığın dinsel yaşamını "*Kopernik*" merkezli yani Tanrı merkezli bir yaklaşıma geçilmesinin zamanının geldiğini belirtir.⁸³⁵ Hick, burada özelde bir kristosentrik anlayışlı bir hıristiyan teoloji geleneğini eleştirse de genelde benzer diğer dini gelenekleri de kapsadığını savunur. Ona göre hıristiyanlığın merkezinde yer alan İsa Mesih anlayışı astronomide Batlamyusçu anlayışı temsil etmekte ve Hick'in tabiriyle nihayetinde bu

⁸³⁴ Aydın, *İsa Tanrı mı?...*, s.69.

⁸³⁵ Aydın, *İsa Tanrı mı?...*, s.99.

anlayış bizi “*hıristiyan emperyalizmine*”⁸³⁶ götürmekte olup dolayısıyla Mesih merkezli bir anlayış yerine Tanrı merkezli bir anlayış önermektedir.

John Hick, “*God Has Many Names*” (1980) adlı bir başka eserinde hıristiyan mutlakiyetçiliğinin nedenlerini geleneksel hıristiyan teolojisinde arar ve ona göre İsa’nın biriciklik ve eşsizlik iddialarının bulunması olduğunu belirtir. Bu bağlamda ona göre söz konusu teolojiyi “*İsa’nın Tanrı enkarnasyonu*” belirlemektedir.⁸³⁷ Böylece İsa’nın Tanrı’dan başka bir şey olmadığı ve teslisin ikinci unsuru olması doktrinel açıdan düşünüldüğünde kurtuluşun merkezinde ve yegane aracın İsa Mesih’in olması dışlayıcı bir İsa algısına neden olmaktadır. Hick’in eserinde yer alan İsa algısına baktığımızda ise görüşlerini İngiltere’de yayımlanan ve büyük tartışmalara neden olan “*The Myth of God Incarnate*” (1977) adlı eserinde açıklamıştır. Hick, “*Jesus and the World Religions*” adlı makalesinde özellikle İsa hakkındaki “*enkarnasyon*” ve “*Teslis doktrini*” konularını yeniden ele almıştır. Hick, İsa’yı Tanrı’nın varlığına ve mevcudiyetine son derece açık ve onu diğer insanlara açıklayan ve bu şekilde kendisini takip edenlerin hayatında bir değişim meydana getiren olağandışı *Tanrı-bilinçli* bir beşer olarak tasvir eder.⁸³⁸ Ayrıca Hick, Hıristiyanlıktaki enkarnasyon doktrininin literal olarak değil, metaforik olarak anlaşılması sayesinde hıristiyanlarla diğer dini geleneklere mensup kişiler arasında daha verimli ve sağlıklı bir diyalog zemininin kurulabileceğini öne sürer.⁸³⁹ Burada Hick’in geleneksel hıristiyan teolojisi içinde yer alan enkarnasyon, çarmıh ve kurtuluş gibi konuları yeniden yorumladığı görülmektedir. Özellikle Hick’in yeniden yorumlaması ve literal okuma yerine metaforik tarzda okuma önerisini çoğulcu yaklaşım için zorunlu olduğu söylenebilir. Bu sayede Hick’in kendi ifadesi ile teolojide Kopernik devrimini gerçekleştirmenin önü açılmış olacaktır.

Fonksiyonel kristoloji ile İsa Mesih’in enkarnasyonu arasında bir bağ kurmak mümkün müdür? Eğer böyle bir ilişki varsa nasıl izah edilebilir? Bu konuda Hick, “*The Metaphor of God Incarnate*” (1993) adlı eserinde enkarnasyon doktrini metaforik biçimde anlaşılması gerektiğini belirtir. Bunun anlaşılması için “*tıpkı önemli şahsiyetlerin dönemlerinin ruhunun enkarnasyonu*”nu hatırlamanın altını çizer. Hick, ilahi enkarnasyonu üç yolla izah etmeye çalışır. Birincisi; İsa Tanrı’nın iradesini yerine

⁸³⁶ John Hick, *God and the Universe of Faiths: Essays in the Philosophy of Religions*, Oxford: One World Publications, 1993. p.131.

⁸³⁷ Aydın, *İsa Tanrı mı?...*, s.102.

⁸³⁸ Aydın., *İsa Tanrı mı?...*, s.109.

⁸³⁹ Aydın, *İsa Tanrı mı?...*, s.140.

getirdiği sürece, Tanrı onun aracılığıyla yeryüzünde faaliyette bulunmaktadır. İşte bu nedenle Tanrı, İsa Mesih'in yaşamında tecessüm etmiştir. İkincisi; İsa Tanrı'nın iradesini yerine getirdiği sürece Tanrı'ya açıklık ve mukabele içinde yaşayan ideal insan yaşamını hayata geçirmiştir. Üçüncüsü de; İsa karşılıksız sevgiyi öngören ideal insanı yaşadığı sürece sonsuz ilahi aşkın nihai bir yansıması olan sevgisini tecessüm ettirmiştir.⁸⁴⁰

Çağdaş dönemde kilisenin üzerinde durduğu en önemli konulardan birisi de sosyal adalet meselesi olmuştur. Kilise resmi belgelerinde, yeryüzünün farklı bölgelerinde yaşayan insanların içinde bulunduğu eşitsizlik ve adaletsizliğe dikkat çekmiş ve Hıristiyan misyonunun bu insanlara ulaşmasında misyonerlik çabası içinde bu konulara yer verilmesi gerektiğini belirtmiştir. Özellikle İsa Mesih'in fakirlere ve açlara yönelik yaklaşımını ele alan kutsal metinlerden hareketle, bu insanların sorunlarıyla ilgilenmenin kilisenin temel görevleri arasında olduğu belirtilmiştir.⁸⁴¹ Yoksulluk konusunda Fransız din bilimci Jacques Ellul'un analizine göre; Hıristiyanlığın özü yoksulun yanında olmaktır. Sevgi, kendisini bütünüyle yoksullara yardım etmekle açığa çıkar ve böylelikle kendisini yoksulluğun cezalandırmasından kurtarır. Bu dışarıda bırakıldığında Hıristiyanlığın içi boşaltılmış olur. İsa da yoksuldu ve onu sevdiğimize göre bizim için yoksul insan İsa'nın bir temsili konumundadır. Sevgi onu siyasal mücadelesinde desteklemektir. Aksi halde sadece sevdiğimizi söylememiz sadece yalan ve ikiyüzlülükten ibarettir.⁸⁴² Buradan hareketle İsa'nın hem kendi hayat biçimi hem de mesajı dikkate alındığında onun fakir bir hayatı tercih ettiği ve mesajın yoksullara, fakirlere ve güçsüzlere yönelik olduğu görülür. Ayrıca, hem bireysel hem de toplumsal anlamda bir dönüşümün yaşanmasında İsa'nın işlevsel bir göreve sahip olduğu ortaya çıkar.

4.2.2. Feminist Kristoloji

Çağdaş dönemde ağırlık kazanmış olan kristolojinin farklı bir başka alanı da feminist kristolojidir. Feminist kristolojinin konusunu ve amaçlarını analiz etmeden önce Feminist teorinin açıklanması gerekir. Öncelikle Feminizm nedir? Feminist hareketlerin temel hedefleri nelerdir? sorularının cevaplanması ile birlikte feminist kristolojinin

⁸⁴⁰ Aydın, *İsa Tanrı mı?...*, s.146.

⁸⁴¹ Gündüz ve Aydın, *Misyonerlik*, s.43.

⁸⁴² Ellul, s.39.

kristoloji bilimi içindeki yeri ve önemini tartışmak isabetli olacaktır. Feminist kristolojinin konusu, yöntemi ve amaçları açıklandıktan sonra bu kristoloji dalı üzerine çalışmaların tahlil ve değerlendirmesine geçebiliriz.

Feminizm, (ing. *Feminism*, fr. *Féminisme*, Al. *Feminismus*) genel olarak fakat dar bir anlam içinde kökleri XIX. yüzyıla dayanmakla birlikte özellikle dünya da 1960'lı yıllarda gelişme kaydeden ve kadınlar için erkeklerle eşit sosyal ve politik haklar talep eden hareket veya öğretisi olarak tanımlanır.⁸⁴³ Feminist hareketlerin hedefleri günümüzde çeşitlilik arz etse de özünde cinsiyete dayalı ayrımcılığın sona ermesi ile bir fırsat eşitliğini sağlama çabası içinde olduğu görülür.

Feminist kristolojinin savunucularından Rosemary Radford Ruether'in ifade ettiği gibi metodolojik olarak tecrübenin teoloji için kaynak olarak kullanılması hristiyan geleneği için yeni bir şey değildir. Ona göre, kutsal kitap ve gelenek gibi teolojinin objektif kaynakları olarak adlandırılan şeyler kolektif insan tecrübesinin biraraya getirilmesi ile meydana gelmiştir.⁸⁴⁴ Hristiyan teoloji içinde feminist bir kristolojinin inşa edilmesinde sadece kadınların yaşadığı sorunların üstesinden gelmede İsa Mesih'in mesajından yararlanmanın yanı sıra kadınların her alanda geri kalmışlığını teoloji alanı içinde kadınların etkisini ve katkısını artırmanın yolları aranmıştır.

Feminist kristolojinin amacı kristolojinin temelinde yer alan *İsa'nın tabiatına ve kimliği* problemine inanan kadının tecrübesi bağlamında cevap aranmasıdır.⁸⁴⁵ Feminist kristolojinin bir çok türünden söz edilebilir ancak kabaca iki ana kategoriye ayırmak mümkündür. Bunlardan ilki; devrimci feminist teoloji ve diğeri de reformistlerdir. Devrimci yaklaşımı savunan feminist teologlar İsa Mesih üzerine yansımaları bir kenara bırakarak klasik anlamda Katolik teoloji ile ilgilenmemişlerdir. Reformist kanadı temsil eden teologlar hristiyan geleneğin erkek egemen yapısını kabul etmelerine rağmen onlar bu durumdan kurtulmak için bir umuda sahiplerdir. Bunların çoğunluğunu Rosemary Radford Ruether, Elisabeth Schüssler Fiorenza, Anne Carr ve özgürlük teolojisi ile ilgili çalışmaları olan Margaret Farley gibi Katolik teologlar oluşturur.⁸⁴⁶

⁸⁴³ Cevizci, s.407, M. E. **Waite**, *A History of Women Philosophers* (ed.) Vol.4, Dordrecht 1995.

⁸⁴⁴ Aydın, *İsa Tanrı mı?...*, s.73.

⁸⁴⁵ Elizabeth A. **Johnson**, *Consider Jesus: Waves of Renewal in Christology*, Newyork, 2012. p.97.

⁸⁴⁶ Johnson, *Consider Jesus...*, p.97.

Feminist kristoloji İsa Mesih'in hem beşeri hem de ilahi yönü kurtuluşun yeni yönlerini açıklamada yeterli olacak şekilde kabul eder.⁸⁴⁷

Temel olarak feminist kristolojinin en temel eleştirisi “*Tanrı, neden daima erkek olmak zorundadır?*” sorusu olmuştur. Çünkü klasik kristoloji İsa'nın erkek olmasından hareketle Tanrı'yı erkek egemen çerçevede ve Tanrı'yı erkek cinsiyetinde değerlendirmiştir. Bunun üstesinden gelmek için onlar Tanrı'nın erkek olmadığını cinsiyete dayanmayacak şekilde dünyayı yaratan, yöneten ve yenileyen Tanrı'nın Ruh olduğunu iddia etmişlerdir.⁸⁴⁸ Elizabeth Schüsler Fiorenza “*In Memory of Her*” (1987) adlı çalışmasında tarihsel bir feminizmin yeniden yapılandırma çalışmasıyla özellikle hıristiyan geleneğinde kadının katkı ve başarılarının kaybolmuş tarihini yeniden ortaya çıkarmaya çalışarak bugüne kadar görmezden gelinen kadınların teolojiye yaptıkları katkıyı gün ışığına çıkarmayı hedeflemiştir.⁸⁴⁹ Bazı luteryan feministler Arnfrour Guomundsdottir, Cynthia Moe-Lobeda ve Alicia Vargas gibi isimler Mesih'i Luther gibi kurtuluşun tek aracı olarak karanlığın, utancın ve acının yerine koymuşlardır. Daha sonraları benzer şekilde James Cone da İsa'nın çarmıh üzerindeki yaşadığı acıyı ve zaferini siyahi topluların yaşadığı baskıya ve ayrımcılığına karşı bir umut olarak algılamıştır.⁸⁵⁰ Bu çalışmalardan hareketle İsa'nın yaşamı ve mesajının sadece baskı ve zulüm altındaki kadınlar için değil tüm insanlar için bir umut ve ilham kaynağı olarak algılandığı görülür.

Kutsal Kitap'ta insanın yaratılışı şöyle geçer: “*Ve Allah, insanları kendi suretinde yarattı, onu Allah'ın suretinde yarattı; onları erkek ve dişi olarak yarattı.*”⁸⁵¹ Bu ayette, altıncı gün Tanrı'nın insanı erkek ve dişi olarak yarattığı anlatılır ancak hemen arkasından gelen cümlelerde Tanrı'nın önce Adem'i yarattığı ve o yalnız kalmasın diye daha sonra Havva'yı yarattığı anlatılır. Dünyayı ve yaşamı yaratan Tanrı, sanata da eril bir figür olarak yansımıştır. Hıristiyan ikonografisinde yaşlı ama güçlü, aksakıllı ve uzun saçlı olarak tasvir edilmiştir.⁸⁵² Dolayısıyla, Kutsal Kitap'ın ilk metninde çift

⁸⁴⁷ Streufert, p.218.

⁸⁴⁸ Johnson, *Consider Jesus...*, p.106.

⁸⁴⁹ Aydın, *İsa Tanrı mı?...*, s.74. Bkz. Elizabeth Schüsler **Fiorenza**, *In Memory of Her: A Feminist Theological Reconstruction of Christian Origins*, Crossroads Publishing, NewYork 1987.

⁸⁵⁰ Trelstad, p.183.

⁸⁵¹ Tekvin 1/27.

⁸⁵² Buna örnek olarak Trabzon Sümela Manastırı freskleri ile Michaelengonun ünlü Adem'in Yaratılışı tablosu örnek verilebilir. Bu konuda bkz. İsmail Gezgin, *Sanat'ın Mitolojisi*, Sel Yay., İstanbul 2014, s.164,165.

olarak yaratıldıkları söylenen insanın daha sonraki metinlerde önce erkeğin sonra da erkeğe bir yardımcı olarak erkeğin kaburga kemiğinden kadının yaratıldığı ifade edilir.

Kilise Babaları, popüler Greko-Romen dinlerin, gizemli kültlerin ve Gnostisizmin erkeksi ya da kadınsı manada cinsiyetçi dilde konuşan tanrılarına karşı cinsiyetsiz tabiatla Tanrı'nın ruhunu vurgulamışlardır. Yeni Ahit'te de kullanıldığı şekilde teslisin birinci kişisi Baba Tanrı, ikinci kişisinin de Oğul olduğunu savunarak hıristiyan dogması haline gelmesini katkı sağlamışlardır.⁸⁵³

Kutsal Kitap'taki Tanrı imajının erkek olması, hem de Tanrı'nın enkarnasyonu olan İsa'nın erkek olmasından hareketle erkek cinsinin üstünlüğünü ifade eden ataerkillik haklı çıkarılmıştır.⁸⁵⁴ Bu konuda Mary Daly "*Beyond God and the Father*" (1973) adlı eserinde "*Tanrı erkek olduğu zaman erkek de Tanrı olmaktadır.*"⁸⁵⁵ Feminist kristoloji alanında Rebecca Pentz şöyle der: "*Sadece erkek tecrübesine sahip olan bir erkek, nasıl olur da bir kadın olarak benim kim olmam gerektiğini açıklayabilir?*"⁸⁵⁶ Feminist teologlarının temel amacı kadınların kurtuluşunda İsa Mesih'in oynadığı rolü belirlemeye çalışma olduğu görülür. Onlara göre, İsa'nın erilliğinin ötesinde bir anlayış ile klasik kristolojinin vurguladığı İsa'nın cinsiyeti üzerinden yapılan bir teolojiyi eleştirirler. Onlara göre, İsa'nın şahsında açığa çıkan Tanrı gerçeği, Tanrı'nın İsa'nın şahsında eril bir figür olarak tecelli etmediğini sadece bir beşer olarak tecelli ettiğini iddia ederler.⁸⁵⁷ Tanrı'nın ve İsa'nın cinsiyeti üzerine inşa edilen hıristiyan geleneğini sorgulayan feminist teologlar mevcut kristoloji ile modern çağın sorunlarını çözmenin mümkün olmadığını savunmuşlar ve İsa'nın erkek olmasının değil de bir beşer olarak kadın-erkek ayırt etmeden tüm insanlığa seslendiğini vurgulamışlardır. Dolayısıyla teolojinin teorik kısmı yerine daha çok pratik anlamda kullanmışlar yani fonksiyonalistler gibi İsa'nın mesajının bugünün kadın sorunlarını çözmede bir araç olarak düşündükleri görülmektedir.

Son dönemde feminist kristoloji alanında ortaya konan eserlerin hem sayısı hem de niteliği artmıştır. Çağdaş feminist teorinin en önemli çalışmalarından birisi Simone De Beauvoir'in "*The Second Sex*" (1949), diğeri de Marly Daly'nin "*Beyond God the*

⁸⁵³ Kereszty, p.403.

⁸⁵⁴ Hick, *İnançların Gökkuşağı...*, s.146.

⁸⁵⁵ Mary Daly, *Beyond God and the Father*, Boston: Beacon Press, 1973, p.19.

⁸⁵⁶ Rebecca Pentz, *Can Jesus Save Women, Encounter in Jesus: A Debate on Christology*, ed. Stephen T. Davis, Atlanta: John Knox Press, 1988, p.82.

⁸⁵⁷ Aydın, *İsa Tanrı mı?...*, s.74.

Father” (1973) olarak bilinir. Kadının durumunu eserlerinde varoluşçu felsefenin etkisinde açıkladığı görülen Beauvoir’e göre “*Kadın öyle bir durumdadır ki, bütün insanlar gibi özgür ve özerk bir varlık olduğu halde yine de kendini, erkeklerin onu Öteki statüsü benimsemeye zorladıkları bir dünya da yaşar bulur*”.⁸⁵⁸ J. P. Sartre’nin varoluş felsefesinin etkisinde kalan Beauviour, “*Denemeler*” (1982) adlı eserinde “*İnsan seçerken vardır, seçmekten ayrılırsa yok olur!*”⁸⁵⁹ sözleri ile kadınların da kendi seçimlerinde bulunma hakkının olduğunu ve bu hakkını ise ancak varoluşsal bir özgürlük alanı sağlandığı takdirde açığa çıkabileceğini belirtir.

Daly’e göre; kadın devrimi ontolojik, tinsel bir devrimsel harekettir. Bu hareket cinsiyet ayrımcısı toplumun ötesine işaret ettiği gibi aşkınlıkta bulunan yaratıcı eyleme de ışık tutar. Aynı zamanda, feminist teoloji, mutlak anlam ve gerçekliğin araştırılmasına yönelik çalışmalar da yürütür. Böylece kadınların özgürlüşme süreci hem kadınlar hem de toplumlar için bir kurtarıcı fonksiyona dönüşür. Kadınların birbirleriyle kardeş içinde yaşamaları, insanlığın gelecekteki tinsel yükselişini gösteren en mükemmel kültürlerarası bir olgu olarak karşımıza çıkar.⁸⁶⁰ Bu alanda, Jacquelyn Grant’a ait olan ve oldukça dikkat çekici bir başlığa sahip olan “*White Women’s Christ and Black Women’s Jesus: Feminist Christology and Womanist Response*”⁸⁶¹ (1989) adlı çalışmasına göre feministlerin klasik kristoloji ile araları teolojik anlamda problemlidir. Çünkü geleneksel anlamda Kilise’ye göre İsa’nın iki tabiatından biri ilahidir ve Tanrı erkek cinsine yakın bir görünüm arzeder. İncillerin sunduğu İsa imajı batılı ve beyaz kadına hitap etmekte ancak beyaz ve batılı olmayan kadınlara ulaşmada klasik kristoloji yetersizdir. Buradan hareketle J. Grant’ın yeni bir feminist kristoloji denemesinde bulunduğunu söylemek mümkündür.

Feminist hareketlerin kristolojiye ve teolojiye etkisi *Uluslararası Dinler Tarihi Cemiyeti’nin* (IAHR) 3-8 Eylül 1990 tarihinde Roma’da yaptığı XVI. Genel Kongresi’nin konu başlıklarına yansımıştır. Bu toplantıda “*Din ve Cinsiyet*” konulu bir panel düzenlenmiş ve konu 19 kadın dinler tarihçi tarafından tartışılmıştır. Daha sonra sunulan bildiriler “*Religion and Gender*” (1995) adıyla İngiliz Dinler Tarihi Derneği

⁸⁵⁸ Josephine Donovan, *Feminist Teori*, (Çev.Aksu Bora, Meltem Ağduk Gevrek ve Fevziye Sayılan) İletişim Yay. 1997 İstanbul, s.223.

⁸⁵⁹ Simone de Beauviour, *Denemeler* (Çev. Asım Bezirci), Pagel Yay., İstanbul, 1982, s.69.

⁸⁶⁰ Mary Daly, *Beyond God The Father*, p.6,11.

⁸⁶¹ Jacquelyn **Grant**, *White Women’s Christ and Black Women’s Jesus: Feminist Christology and Womanist Response*, Edition 1, Oxford University Press, USA, 1989.

Başkanı Ursula King tarafından kitaplaştırılmıştır.⁸⁶² Eserin ortaya çıkmasında uluslararası saygın bir derneğin bu konuda toplanması feminist kristoloji çalışmalarının başarısı olarak değerlendirilir.

Pavlus'un ortaya koyduğu Mesih'e dayalı İsa portresi ile insan işlemediği bir suçtan dolayı sorumlu tutularak bir bakıma aşağılanmıştı. Kadının durumu ise daha içler acısı idi. Çünkü asli gûnahta asıl fail kadındır. Kadın yüzünden insanoğlu ölümsüzlükten mahrum bırakılmıştır. O halde günahın yükünü öncelikle kadının taşıması gerekirdi ve öyle de oldu. Asırlar boyunca kadın Kilise tarafından aşağılanmaya ve dışlanmaya maruz kalmıştır. Bugün batı dünyasında "Feminizm" hareketlerinin başlaması ve güçlenmesinin altında yatan nedenlerin çıkış noktası burasıdır.⁸⁶³ Daly'e göre kadınların yeni bir bilinç kazanmasında kadınların her türlü "Öteki" olmayı reddetmeleri gerektiği ve yeni bir Öteki'nin oluşmasına neden olmayacak şekilde kendi benliklerini ifade etmesi gerektiği vurgulanır.⁸⁶⁴ Marksist felsefesinin etkisinde kadın devriminin gerçekleşmesi için "praksis" in önemi bir kez daha ortaya çıkmaktadır. Çünkü, olgusal anlamda eyleme dönüşmeyen fikirlerin geçersizliği yeni bir bilinç yaratamayacağı gerçeğinden hareketle zaman zaman özgürlük kristolojisinde yer bulan Marksizm'in kendine özgü kavram ve unsurları feminist kristoloji içinde yer aldığı görülür.

İmanda aklanma ile Mesih'te birleşen insanları eşitlemiş olan Pavlus'un bu görüşlerinden hareketle sosyal statüleri kaldırdığı ya da kaldırılmasını istediği anlamını çıkarmak zordur. Ayrıca, Pavlus'un bunu ima eden açık bir ifadesi de yoktur. Buradan hareketle Pavlus'un toplumsal düzene yönelik sosyal bir projesinin olduğu söylenemez. Çünkü, kadının erkekler karşısındaki durumuyla alakalı sözleri de bunu destekler niteliktedir.⁸⁶⁵ "Mesih İsa'ya iman ettiğiniz için hepiniz Tanrı'nın oğullarısınız. Vaftizde Mesih'le birleşenlerinizin hepsi Mesih'i giyindi. Artık ne Yahudi ne Grek, ne köle ne özgür, ne erkek ne dişi ayrımı var. Hepsiniz Mesih İsa'da birsiniz. Eğer Mesih'e aitseniz, İbrahim'in soyundansınız, vaade göre de mirasçısınız."⁸⁶⁶ Ayrıca, Pavlus'un kadınların, çocukların, kölelerin ve ailenin diğer üyelerinin görevlerinden bahsederken farkında olmayarak, Yahudilikten kaynaklanan geleneksel öğretilerden bahsetmektedir. Romalılara

⁸⁶² Mustafa **Ahıcı**, "Çağdaş Dinler Tarihi Metodolojisinde Feminist Yaklaşım", *Milel ve Nihal*, 2 (2), İstanbul 2005, s.89.

⁸⁶³ Akdemir, s.18.

⁸⁶⁴ Daly, p.34.

⁸⁶⁵ Fuat **Aydın**, "Pavlus'un Ahlak Anlayışı", *SAÜ.İFD.*, S.9, Sakarya 2004, s.16.

⁸⁶⁶ Galatyalılar 3/27-29.

yazdıklarında zinayı, cinayeti, hırsızlığı ve kıskanmayı yasak olarak kabul ederken de *On Emir'i* esas aldığı görülür. Ahlaki ve törensel olanlarla Şeriat arasında bir ayırım yapmasına rağmen, ahlaki öğretisinin çoğunu Eski Ahit'den aldığını söyleyebiliriz.⁸⁶⁷

Pavlus'un evlilikle ilgili görüşleri şunlardır: “*Öyle sanıyorum ki, şimdiki sıkıntılar nedeniyle insanın olduğu gibi kalması iyidir. Karın varsa, boşanmayı isteme. Karın yoksa, kendine eş arama. Ama evlenirsen günah işlemiş olmazsın. Bir kız da evlenirse günah işlemiş olmaz. Ne var ki, evlenenler bu yaşamda sıkıntılarla karşılaşacak. Ben sizi bu sıkıntılardan esirgemek istiyorum. Kardeşler, şunu demek istiyorum: Zaman daralmıştır. Bundan böyle, karısı olanlar karıları yokmuş gibi, yas tutanlar yas tutmuyormuş gibi, sevinenler sevinmiyormuş gibi, mal alanlar malları yokmuş gibi, dünya dan yararlananlar alabildiğine yararlanmıyormuş gibi olsun. Çünkü dünyanın şimdiki hali geçicidir.*”⁸⁶⁸ Yukarıda görüldüğü gibi, Pavlus için hıristiyanların yaşadıkları an, iki devrenin arası olan bir geçiş, ara dönemdir. Daha önce de belirttiğimiz gibi Pavlus neredeyse bütün teolojisini İsa Mesih'in ölümü, dirilişi ve yüceltilmesi üzerine kurduğu için onun evlilik ve bekarlıkla ilgili yaklaşımları da büyük oranda yaklaşan bir son (eskatoloji) ile bağlantılıdır. Dolayısıyla, ona göre bu ara dönemin sonunda İsa Mesih'in ikinci gelişi (paraosia) ile başlayacak olan yeni dönemle yaşanan sıkıntılar sona erecektir.⁸⁶⁹ Pavlus'un görüşleri daha sonraları hıristiyan gelenek içinde kabul görmüş ve Kilise'nin resmi görüşleri olması bakımından oldukça önemlidir.

Çağdaş dönemde feminist kristoloji alanında Veli-Matti Karkkainen'in “*Christology: A Global Introduction, An Ecumenical, International and Contextual Perspective*” (2003) adlı çalışmasından bahsetmek gerekir. “*Çağdaş Dönemde Mesih: Bağlamsal Kristolojiler*” başlıklı dördüncü bölümünde feminist kristolojinin konusu ve amacına yönelik geniş bilgiler verir. Feminist kristolojinin gelişmesine önemli bir katkı da Elizabeth A. Johnson tarafından “*Women, Earth and Creator Spirit*” (1993) adlı eseriyle yapmıştır. Ona göre, son dönemde kriz boyutuna ulaşan dünyanın istismarı kadının marjinalleştirilmesiyle yakından ilgilidir. Bu kötü durum doğal olarak aynı zamanda yaşam döngüsünde dünyaya yayılan yaratıcı ruhun (creator spirit) unutulması

⁸⁶⁷ Romalılar 13/9, Aydın, Pavlus'un Ahlak Anlayışı, s.22.

⁸⁶⁸ I. Korint. 7/26-31.

⁸⁶⁹ Aydın, Pavlus'un Ahlak Anlayışı, s.21.

ile ortaya çıkmıştır. Ayrıca Johnson “*Consider Jesus*” (1990) adlı eserinin “*Feminist Kristoloji*” başlıklı bölümde kristolojinin karakterini ve türlerini analiz eder.

Ellen Leonard hem kadınları hem de erkekleri kapsayan bir Mesih anlayışı için beş yaklaşım belirlemiştir. Bunlar: 1) “*Kadın Mesih*” olarak Feminen koşullarda öngörülen Mesih’in insanlığı, 2) Kadın tanrısallığının enkarnasyonu (bedenleşmesi) olarak öngörülen Mesih, 3) Prototip olarak tarihin İsa’sından başlangıç, 4) İkonoklast peygamber olarak tarihin İsa’sından başlangıç, 5) Toplumda kristolojinin yerini değiştirme. Burada ilk maddede yer aldığı üzere alışık olunmayan bir durum vardır. Bu da “*kadın mesih*” tabiridir. XXI. Yüzyılda hıristiyanlar için bir kadın olarak “*mesih*” imgesi şok edicidir. Her ne kadar bu kullanım radikal bir görünüm arz etse de hıristiyan teoloji içinde kadın mesih imgesine yakın tasvirler bulmak mümkündür. Clement, Origenes, Irenaeus, John Chrysostom, Ambrose ve Augustine gibi erken dönem kilise babalarının yazmalarında ve aynı şekilde ortaçağ teologları arasında yer alan Bernard of Clairvaux’lu Bernard ve Anselmus’un eserlerinde buna ilişkin referanslar yer almaktadır. Özellikle kadın mesih imgesinin ortaçağda daha popüler olduğu görülür. M.S.IV. Yüzyılda Julian, Mesih konuşmalarında bizim gerçek annemizin yalnız başına sonsuz yaşam ve sevincimizle ilgili olarak İsa olduğunu belirtir. “*Our true mother Jesus*”.⁸⁷⁰ Ayrıca feminist kristoloji bağlamında İsa’nın ikinci gelişi geleneksel kristolojiden farklı olarak algılanır.

İnciller Meryem’den çok sık bahsetmez. İsa çarmıha gerildiğinde çarmıhın yanında İsa’nın annesi Meryem, teyzesi, Klopas’ın karısı Meryem ve Mecdelli Meryem bulunur. İsa annesi Meryem’i Yuhanna’ya emanet eder.⁸⁷¹ Ancak sonrasında Meryem’in hayatında neler olduğu hakkında elimizde kesin bir bilgi yoktur. Bu konudaki görüşlerden biri havari Yuhanna ve Meryem Kudüs’ten kalkıp Efes’e geldiği ve orada yaşadığı ve orada öldüğü yönündedir. Fakat bugün arkeolojik veriler Efes’teki Meryem Ana Evi’nin sonraki yüzyıllara ait olduğuna dair kalıntılara da sahiptir. Aslında hıristiyanlar için Meryem’in tarihsel olarak oraya gelip gelmediği önemli değildir, onlar için önemli olan tıpkı İsa’nın dirilişi meselesinde olduğu gibi Meryem’in de tarihsel olarak oraya gelmesi değil onun orada olduğuna iman edilmesidir. İkinci görüş ise İsa Mesih’in çarmıhta can verdikten sonra annesi Meryem’in de fazla yaşamadığı,

⁸⁷⁰ Karkkainen, p.199.

⁸⁷¹ Yuhanna 19/25-27.

Kudüs'te öldüğü ve oraya defnedildiği yönündedir. Bu iki görüşün dışında Andreas Faber Kaiser, “*Jesus Died in Kashmir*” (1977) adlı çalışmasında İsa'nın çarmıh üzerinde ölmediğini ve daha sonra iyileşerek annesi Meryem ve havari Thomas ile birlikte Hindistan'ın Keşmir bölgesine ikinci yolculuğunu yaptığını iddia eder. Ona göre; Rowalpandi-Srinagar yolunda İslamabad yakınlarında Meryem vefat eder ve Murree⁸⁷² denilen kasabaya defnedilir.⁸⁷³

Kitab-ı Mukaddes'te 22 farklı kadından bahsedilir. Bu kadınlar kendi hayatlarında aldıkları kararlar ve etkileri bakımından korkusuz tavırları nedeniyle Feminist kadın devriminin gerçekleşmesinde model kişiler olarak görülmüştür. Bu kadınları şu şekilde sıralayabiliriz: 1) Sarah⁸⁷⁴ Tanrı'nın vaatlerine iman etmiş bir kişi olarak Tanrı ile yapacağı yolculuk için kendi rahatını ve tanınmış bir çevreyi terk etmiştir. 2) Zelophead'ın beş kızı; Mahlah⁸⁷⁵, Noah⁸⁷⁶, Hoglah, Milcah ve Tirzah'tır. Bunlar korkusuz bir şekilde dimdik durmuşlardır. Bunların babalarının mirasına sahip çıktıklarını iddia etmişler ve o dönemin kültürel dönüşümünde etkili olmuşlardır. 3) Moabit⁸⁷⁷ Ruth, yaşayan Tanrı'nın ona hayat bahşetmesiyle geçmişinin üstesinden gelmeyi başarmıştır. İdololojik yaşam tarzından dönüştürülerek Kral Davut'un büyük annesi olarak anlatılır. 4) Priscilla⁸⁷⁸ kocası Aquilla ile birlikte Müjdenin hizmetinde bulunmuş. Kocasını ile birlikte Aapallo'yu bırakıp İsa Mesih'in yolunda devam etmiştir.⁸⁷⁹ 5) Mecdelli Meryem⁸⁸⁰ kadınlar arasında en meşhur olanıdır. Şeytanın baskısı altındaki hayatından İsa Mesih'e olan imanı sayesinde kurtulmuş ve çarmıhtan sonra mezardan dirilen İsa'nın ilk şahitlerinden olmuştur. 6) Hannah⁸⁸¹ İncillerde Meryem'in annesi olarak geçer. Tanrı'ya inanan Hannah bir çocuk için yalvarır ve Tanrı Hannah'ın duasına Meryem ile karşılık verir. Oğul olacağını umarak Tanrı'nın mabedine adayacağına söz vermiştir ancak çocuk kız olunca sözünden dönmeyerek ve Meryem'in mabede bırakmıştır. 7) Samiriyeli Kadın kuyudaki kadından İsa Mesih su

⁸⁷² Andreas F. Kaiser, eserinde Meryem'in oraya defnedilmesi hatırasına bugün Pakistan sınırları içinde yer alan Kasaba'nın ismine Murree denildiğini yazar. p.83.

⁸⁷³ Kaiser, *Jesus Died in Kashmir*, p.82-83.

⁸⁷⁴ Yaratılış 11/29-31, 12/5-7, Romalılar 4/19.

⁸⁷⁵ I. Tarihler 7/18, Yaratılış 28/9.

⁸⁷⁶ Sayılar 26/33, 27/1.

⁸⁷⁷ Matta 1/5

⁸⁷⁸ Elçilerin İşleri 18/2, 18/18, 18/26; Romalılar 16/3; I. Korint. 16/19, II. Timoteos 4/19.

⁸⁷⁹ Luka 7/36-50, Yuhanna 11/2, 12/1-8, Markos 14/8

⁸⁸⁰ Matta 27/56, 27/61, 28/1; Markos 15/40, 15:47, 16/1, 16/19; Luka 8/2, 24/10; Yuhanna 19/25, 20/1, 20/18.

⁸⁸¹ I. Samuel 1, 2/1-21.

ister ve kadın İsa'ya kendisinin Samiriyeli olduğunu hatırlatır. İmana gelmesinde ve hayatının dönüşüme geçmesinde İsa Mesih onu cesaretlendirmiş ve motive etmiştir. 8) Beytlehem'li (Bethany) Meryem⁸⁸² İsa Mesih'in samimi takipçilerinden biri olmuştur. İsa'nın dizlerinin dibinde oturup ve onun sözlerini dinlediğinden bahsedilir. 9) Esther⁸⁸³ halkının hayatını kurtarmak için kendi yaşamını tehlikeye attığında cesareten ilham alan bir kadındır. O Tanrı'nın şanını yüceltmek için korkudan vazgeçmemiz gerektiğini söyler. 10) Jehosheba⁸⁸⁴ Kral Joram'ın kızıdır. Annelik iç güdüsü ile oğlunu ölümden korumak için tehlikelerle mücadele etmiş ve İsrail'in geleceğini korumada yardımcı olmuştur. 11) Deborah, İsrail'in peygamber ve yargılayıcısıdır. O, bilgeliği, cesareti ve merhameti ile bilinir. 12) Miriam⁸⁸⁵ Musa peygamberin kız kardeşidir. O sadece erkek kardeşinin hayatını kurtarmamış aynı zamanda İsrail'in geleceğini de kurtarmaya yardım etmiştir. 13) Achsah, Caleb'in kızıdır. Hem kendisi için hem de ailesi için İsa Mesih'in öğretisi yolunda yürümüştür. 14) Evangelist Filip'in dört kızı, Yasalar kitabında önceden bildirilmiştir. Tanrı yolunda her zaman cesur adımlar atmışlardır. 15) İsa'nın annesi Meryem⁸⁸⁶ hem hayatını hem de itibarını İsa Mesih'in hayatına teslim etmiştir. O hayatın Rab'be adandığında ne şaşırtıcı şeyler olabileceğini bize göstermiştir.⁸⁸⁷

Harvard İlahiyat Okulu Profesörlerinden olan Karen King'e göre kilisede kadınlara sessiz olmayı öğütleyen Pavlus'un Timoti'ye mektubu ile Mecdelli Meryem'in rolünü yücelten Meryem İncili arasında bir ilişki vardır. Onun iddiasına göre Meryem İncili yaklaşık M.S.125 civarında erken kilise döneminde yükselen cinsiyetçi savaş ile birlikte üretildi. Ancak iki metnin de tam olarak ne zaman yazıldığını kimse bilemez fakat bazı düşünürlere göre Pavlus'un mektubu M.S.90'lı yıllarda yazıldığı kabul edilirken Meryem İncili ise M.S. 2. Yüzyıl sonlarında yazıldığı kabul edilir. King, ikisinin de yazılma tarihlerini ortaya çıkarır ve yeni Mecdelli Meryem ona göre eski bir gnostiktir.⁸⁸⁸ “*Hıristiyanlığın gizlenen Tanrıçası: Meryem*” anlayışı Tanrı'nın feminen imajı uzun zamandır hıristiyan geleneğinin bir parçası olmuştur ancak günümüz

⁸⁸² Luka 10/39

⁸⁸³ Esther 2/7.

⁸⁸⁴ 2. Krallar 11/2, 2. Tarihler 22/11.

⁸⁸⁵ I. Korint 4/17, Çıkış 15/20, Sayılar 12/1-15.

⁸⁸⁶ Matta 1/2, 12/46; Luka 1/2, Yuhanna 2/1-11, 19/25; Elçilerin İşleri 1/14.

⁸⁸⁷ 22 Fearless Daughters of the Bible” (<http://www.beliefnet.com/ilovejesus/features/22-fearless-women-in-the-bible.aspx>) (Erişim Tarihi: 01.05.2017).

⁸⁸⁸ <http://www.beliefnet.com/entertainment/movies/the-da-vinci-code/a-quite-contrary-mary.aspx> A Quite Contrary Mary, Erişim Tarihi: 01/05/2017

postmodern çağın beklentilerini karşılayamamıştır. Hatta bu konuda, İsa'nın Kilise'nin başına Petrus'un değil de Mecdelli Meryem'in geçmesini istediğini şeklinde görüşler de vardır.

İsa Mesih'in medeni durumu ile ilgili tartışmalar tarihsel süreç içerisinde devam etmiş ancak bu tartışmayı son dönemde güçlü bir şekilde alevlendiren Dan Brown tarafından yazılan "*Da Vinci Code*"⁸⁸⁹ (2003) isimli roman olmuştur. Bu romanda Mecdelli Meryem'in İsa Mesih'in karısı olduğu anlatılır. Oysa ki, Yeni Ahit'te İsa'nın evli olduğuna ilişkin bir bilgi bulunmamaktadır. Dolayısıyla roman sadece İsa'nın Mecdelli Meryem ile evli olduğunu iddia etmez aynı zamanda onların bu evliliğinden bir kız çocukları olduğunu ve bu kız çocuğunun da Fransız Merovingian hanedanının atası olduğunu iddia eder. İsa'nın evli olup olmadığı tartışması yeni tartışma konularını da beraberinde getirir. Çünkü, eğer İsa hiç evlenmedi ise o zaman İsa'nın bir Esseni olma olasılığı artıyordu. İnciller Vaftizci Yahya'nın da evliliğinden bahsetmez. Vaftizci Yahya'nın yaşamını tekrar hatırlayacak olursak, o tam bir zahit hayatı yaşıyordu ve deve tüyünden elbise giyip, deriden bir kemer takardı. Çekirge ve yaban balı yerdi ve talebeleri çoğu zaman oruç tutardı. İsa ise serbestçe talebeleri ile beraber yiyip içiyordu. İsa, sadece ibadet için dağa çıktığında yalnızdı, diğer zamanlar hep takipçileri ile beraberdi.⁸⁹⁰ Dan Brown'un yarı kurgusal romanından sonra yapılan bir araştırmaya göre; Mecdelli Meryem'in İsa Mesih'in karısı olduğuna inananların oranı %19'a yükselmiştir.⁸⁹¹

İncillerde İsa'nın eşcinsellik (homoseksüellik) konusunda onayladığı ya da karşı çıktığı yönünde bilgilerin olup olmadığı tartışılmıştır. Bu tartışmanın bir yönü İsa'ya ait bu konuda bir bilginin olmayışdır ve İsa'nın bu sessizliği eşcinselliğin kınanmasında bir boşluk olarak değerlendirilir. Diğer yaklaşım ise Eski Ahit'in Yaratılış kitabında geçen "*Bu nedenle Adam annesini ve babasını bırakacak ve karısına bağlanacak, ikisi tek beden olacak*"⁸⁹² sözleri İsa ile ilişkilendirilir. Bu durum heteroseksüelliğin geçerli bir ifadesi olarak görülür. İncillere göre İsa'nın homoseksüellik üzerine yorumda

⁸⁸⁹ Dan **Brown**, *The Da Vinci Code: A Novel*, Doubleday Press, NewYork 2003.

⁸⁹⁰ Lietzmann, s.381.

⁸⁹¹ Mark D. **Roberts**, *Was Jesus Married: A Careful Look at the Real Evidence*, <http://www.beliefnet.com/columnists/markdroberts/pages/series/was-jesus-married.html/> (Erişim Tarihi: 12.11.2017).

⁸⁹² Yaratılış 2/24.

bulunmadığını söyleyebiliriz. Buradan hareketle onun sessizliğinden onayladığı ya da kınadığı yargısında bulunamayız.⁸⁹³

Katolik Kilisesi bugünlere bir papadan ötekine aktarılan bir “*bekarlık geni*” sayesinde değil, Yeni Ahit ve Kilise Hukuku’nun hikayelerinin aktarılması ile bugünlere geldiği yönünde yorumlar yapılır.⁸⁹⁴ Bugün için de Katolik Kilise tarihsel İsa çalışmalarına mesafeli yaklaştığı ve tartışma yaratan konular hakkında geleneksel dogmayı koruma çabası içinde olduğu görülür. Yahudi şeriatına uygun olarak hareket etmiş ve tebliğini de İsrailoğullarının kayıp ve dağınık koyunları üzerine kuran İsa Mesih’in yaşamının tatbik edilmesinde Hıristiyan dünya tarihsel İsa yerine İncillerde resmedilen Mesih figürüne imanı tercih etmiştir.

İsa, evliliği Tanrısal bir kurum olarak görmüş ve insanın bozmaması gereken kutsal bir bağ olarak değerlendirmiştir. Ancak İsa’nın, evlenmeyi kendisine yasakladığı görülür. Tanrısal krallığa tahsis edilen faaliyet, ailede yaşanan mutluluğa ve istirahata aykırı idi. Tanrı’nın krallığı davasında, kendilerini hadım yapanlara İsa’nın şöyle bir sözü ile ilişkilendirilir.⁸⁹⁵ “*Göklerin melekütü uğruna kendilerini hadım edenler de vardır. Bunu kabul edebilen etsin*”⁸⁹⁶ Pavlus’un mektuplarında evlilik hayatının insanın Rabbine tam olarak teslimiyetine engel olacağına dair uyarılarda bulunduğu görülür.⁸⁹⁷ Pavlus, insan için kadına dokunmamanın iyi olduğunu beyan ettiğinde, tamamen başka bir şeye işaret eder. Ona göre evlilik, kötülükten kaçınmak için insan duygusallığına verilen bir cevaptır. Burada tabiatçı dinlerden gelen bir fikir olarak seksüel ilişkiler insan varlığını, Tanrı’nın önünde kirlendirmektedir.⁸⁹⁸ Hem İsa’nın yaşamı ve öğretilerinden hareketle hem de Pavlus’un tavsiyeleri arasında bir uyum ve paralellik olduğu görülür. İsa’nın mesajında bir tercih olarak bekarlık bir emir olarak değil de tavsiye olarak vurgulanmış. Buna gerekçe olarak da nefsin kötülüklerine karşı Tanrısal olana dahil olma adına keşifliğin ya da zahit yaşam biçiminin Vaftizci Yahya’dan beri örnekleri görülmektedir. Aslında hıristiyanlıkta görülen bekar kalma Yahudi kültürünün genelinde yaygın değildir sadece Esseni cemaati üyelerinin evlenmediğini biliyoruz. Buna karşılık

⁸⁹³ K. Darnell Giles, *What Did Jesus Say: Why the Bible Does Not Condemn Homosexuality?*, A Project GBC Publication, USA 2009, p.195

⁸⁹⁴ Harari, s.47.

⁸⁹⁵ Lietzmann, s.381.

⁸⁹⁶ Matta 19/12.

⁸⁹⁷ I. Korint. 7/1-40.

⁸⁹⁸ Lietzmann, s.382.

Yahudi şeriatına göre gençlik çağına gelen kız ya da erkeğin evlenmemesi hoş karşılanmamıştır. Evliliğin önemli olduğu Yahudi toplumunda kadınların ikinci planda olup hor görülmesi ilginçtir. Toplumsal olarak bu durumun anlaşılması güç olsa da teolojik olarak bunun anlaşılması daha kolaydır. Çünkü, Yahudi erkekler her sabah İsrail'in tanrısı Yahve'ye erkek olarak dünyaya geldikleri için şükran duasına önem verirler.

M.S. IV. yüzyılda Kurtuba'nın yakınlarında yaşayan Priscillien talebeleri için 92 yasa altında bir metin hazırlamıştı. Onun düşüncelerinin merkezinde bulunan Pavlus'un mektupları radikal bir zahitliğin tükenmez kaynakları olmuştur. Ona göre en yüksek mükafatı elde etmek için İncil'in emirlerine uymak için Tanrı'yı dünyaya tercih etmeyi öğütüyordu. Ona göre, Tanrı'nın gerçek oğulları evlenmezler ve evliliği aramazlar. Onların çocukları yoktur, onlar doğmuş değililerdir, onlar Tanrı'nın meleklerine benzemektedirler.⁸⁹⁹

4.2.3. Çoğulcu Kristoloji

Dini plüralizm, basit bir tanımlama ile, farklı dinlerin birarada yaşamak durumunda kaldığında birbirleriyle olan münasebetlerinin ne şekilde gerçekleşeceği meselesidir. Ancak, herhangi bir din diğerlerinden üstün olduğunu iddia ettiğinde dini plüralizm çözülmesi zor bir problem olarak karşımıza çıkmaktadır.⁹⁰⁰ Dini plüralizmin tarihsel gelişimine bakıldığında II. Vatikan sonrası yaşananlar oldukça önemlidir. Batılı entelektüeller tarafından tanımlanan dini plüralizm, gerek yeniden değerlendirilen bilgilerin etkisiyle, gerekse halkların yakınlaşması gerçeğinden hareketle Kilise diğer dinlere bakışını yeniden gözden geçirme gereği duymuştur. Kilise, diğer dinleri bir güç ve bir realite olarak algılamaya başlamıştır. Bu durum Kilise'nin diğer dinlere karşı olan tavrını formüle etmesiyle sonuçlanacak yeni bir dönemin başlamasına neden olmuştur.⁹⁰¹ Dolayısıyla ileride de ifade edileceği üzere Katolik Kilise'nin dışlayıcı anlayışı II. Vatikan Konsili sonrası yerini kapsayıcı anlayışa bıraktığını söyleyebiliriz. Fakat bu yeni durum dışlayıcı anlayışın tamamen ortadan kalktığı anlamına gelmemektedir.

⁸⁹⁹ Lietzmann, s.337.

⁹⁰⁰ Demirci, *Yahudilik ve Dini Çoğulculuk*, s.11.

⁹⁰¹ Demirci, *Yahudilik ve Dini Çoğulculuk*, s.12.

Çoğulcu kristolojinin en önemli savunucuları arasında Amerikalı Katolik teolog Paul Knitter yer alır. Knitter, XX. yüzyılın ikinci yarısından itibaren İsa merkezli anlayışlara bir alternatif olarak öne sürülen ve gittikçe gelişmekte olan Tanrı merkezli modeli ve onun savunucularının görüşlerine yer verdiği “*No Other Name? A Critical Survey of Christian Attitudes Toward the World Religions (1985)*” adlı eserinde Tanrı merkezli (theocentric) model ışığında İsa’nın eşsiz ve tek olması konusunu ele alarak kendine özgü bir İsa anlayışı ortaya koyar.⁹⁰² Knitter, modern çağda çoğulcu bir İsa anlayışının niçin gerekli olduğu konusunda üç neden öne sürmüştür. Bunlardan ilki; insanlık tarihi boyunca dünya sahnesine pek çok din var olmuş ve olmaya da devam etmektedir. İkincisi; pek çok dinin varlığının inkarı mümkün olmayan bir gerçek olarak karşımızda durmaktadır ve farklı dinlerin mensupları arasında artık diyalojik bir ilişki zorunlu hale gelmiştir. Üçüncüsü; İsa’nın sadece hıristiyanlar için değil aynı zamanda tüm insanlar için normatif ve eşsiz olduğunu iddia eden hıristiyan doktrinleri hıristiyanların diğer din mensupları ile karşılaşmalarına engel teşkil etmektedir. Son olarak, bu sıralanan nedenlerden ötürü geleneksel inançlar dinsel çoğulculuk ekseninde yeniden gözden geçirilerek günün şartlarına uygun bir yaklaşım sergilenmesi gerektiği anlaşılmıştır.⁹⁰³

Çoğulcu yaklaşıma göre dinsel öğretiler mutlak ve ebedi hakikatler değildir. Bunları, insanlara aydınlanma, kurtuluş, uyanma veya hıristiyan deyimiyle kurtuluş geyesine doğru manevi gelişmelerine belli aşamalarında yardım eden beşeri fikirler olarak kabul etmeliyiz. Çünkü, her birimiz değişik coğrafyalarda farklı kültürel ortamlarda pek çok manevi gelişme aşamalarından geçmekteyiz.⁹⁰⁴ John Hick ve Paul Knitter gibi diğer Çoğulcu kristologların görüşlerine kurtuluş tipolojileri başlığı altında Çoğulcu yaklaşımda geniş yer verilecektir.

4.2.4. Özgürlük Kristolojisi

Latin Amerika kökenli özgürlük kristolojisinin en önemli temsilcisi Jon Sobrino’dur. Onun görüşlerini ünlü iki eseri “*Christology at the Crossroads*” (1978) ve “*Jesus in Latin America*”da (1987) bulmak mümkündür.⁹⁰⁵ Özgürlük kristolojisi, özellikle 1960’lardan sonra Latin Amerika’da fakirlerin, acı ve ızdırap çekenlerin, ezilenlerin, zulüm görenlerin inanç algısından ortaya çıkmıştır. Bu yaklaşım daha çok teorik bir

⁹⁰² Aydın, *İsa Tanrı mı?...*, s.176.

⁹⁰³ Aydın, *İsa Tanrı mı?...*, s.181.

⁹⁰⁴ Hick, *İnançların Gökkuşağı*, s.166.

⁹⁰⁵ Karkkainen, p.237.

söylemden ziyade hıristiyan söyleminin pratik hayata aktarılmasını hedeflediği görülür.⁹⁰⁶ Bu yaklaşımın en güçlü sorumlusu Jon Sobrino, “*Jesus and The Liberator*” (1994) adlı eserinde özgürlük kristolojisinin amacının özgürlük noktasından hareketle Mesih’in gerçekliğinin ve anlamının ortaya koymak olduğunu belirtir.⁹⁰⁷ Sobrino’ya göre; özgürlük kristolojisinin ortaya çıkışının iki nedeni vardır. Bunlardan ilki daha çok kavramsal iken diğeri de bağlamsal olarak değerlendirilebilir. Kavramsal olarak, kristoloji alanında günümüz şartlarında bir şeyler yapma ihtiyacına yöneliktir ve bu nedene cevap vermek aynı zamanda ahlaki bir eylem olarak görülür. Diğeri ise geçici bir karakterde ilkinin göre daha spesifiktir. Latin Amerika’da İsa hâlâ önemli bir figür olarak gerçekliğe sahiptir. Bu amacın Afrika ve Asya’daki özgürlük hareketlerinden ve I. Dünya savaşı sonrasında Avrupa’daki özgürlük hareketlerinden farklı olarak daha geniş kitlelere hitap etmesi ve aktüel anlamda eylemde bulunması gelmektedir.⁹⁰⁸ Dolayısıyla Latin Amerika’da baskı ve zulüm altında yaşayanlardan hareketle dünyanın her yerindeki güçsüzlerin, kurbanların ve fakirlerin çaresizliğine bir umut olarak Mesih aracılığıyla özgürleşmelerinin sağlanmasının hedeflendiği görülmektedir. Böylelikle Mesih’in kurtarıcı vasfıyla özgürleşen insanların kurtuluş ile tanışmalarının önü açılmış olacaktır.

Aynı zamanda bu hareket II. Dünya savaşının getirmiş olduğu yoksulluk ve fakirlik ile kapitalist ekonomik sistemin ve siyasi gücü elinde bulunduran otoritenin altında ezilenlerin bir başkaldırısı olarak görülebilir. Özellikle bu alanda, II. Vatikan Konsil toplantısı ile Roma Katolik Kilise içindeki özgürlükçü teologların, Protestan Kiliselerde İsa Mesih’i fakirlerle ve mazlumlarla birlikte görenleri takip etmeye başlayınca yeni görüşler ortaya çıkmaya başlamıştır. Bu doğrultuda II. Vatikan Konsili sonrasında Katolik Rahipler Sinod’u 1971 yılında “*Dünyada Adalet*” başlığı ile toplanmış ve önemli kararlar yayımlamıştır. İnsanlığın kurtuluşu ve baskı altında olan her durumun özgürlüğü için İncillerin bizlere anlattıklarının yapısal boyutları ele alınmış ve dünya da yaşanacak bir değişim ve dönüşümde adalet ve katılımın sağlanması hedeflenmiştir.⁹⁰⁹

⁹⁰⁶ Mahmut Aydın, “Özgürlük Teolojisi’nin İslami İzdüşümleri, Latin Amerika Kökenli Özgürlük Teolojisi Perspektifinden Kuran’a Yeni Bir Yaklaşım”, *Tezkire Düşünce, Siyaset, Sosyal Bilim Dergisi*, Sayı 31-32, Mart-Haziran, s.138

⁹⁰⁷ Jon Sobrino, *Jesus and The Liberator: A Historical Theological Reading of Jesus Nazareth*, Bloomsbury Publishing, NewYork 1994, p.6.

⁹⁰⁸ Sobrino, *Jesus and The Liberator*, p.4

⁹⁰⁹ Karkainen, p.222.

Bir güç ve ideoloji bağlamında hıristiyanlığı eleştiren Jacques Ellul, “*İsa ve Marks, İncil’den İdeoloji’ye*” (2006) adlı çalışmasında hıristiyan dünyanın gerek bireysel gerekse de toplumsal açısından oldukça adaletsiz bir durumda olduğunu belirtir. Ona göre; her düzlemde fırsat eşitsizliği, gelir, güç, kültür eşitsizliği ortaya çıkmaktadır. Aslında, ona göre toplum adaletsizlikleri çeşitlendiriyor. Bu adaletsiz toplumun kaynağı da yirmi yüzyıllık hıristiyanlıktır. Komünizm, kendi objektif adil toplum yaratımına sahiptir ancak Kilise ya da Hıristiyanlık adaleti getirmek için herhangi bir girişimden yoksundur. Ellul bu konuda “*Hıristiyanlık, yoksulların sorunlarına el atmalıydı, hatta daha iyisi, kendisini yoksullarla tanımlamalıydı*” diyerek Kilise’nin tarih boyunca hep güce hizmet ettiğini belirterek sömürenin ve devletin yanında yer almasını eleştirir.⁹¹⁰ O nedenle, İsa Mesih’in her zaman bir değişim ve dönüşümün başrolünde olduğu öne sürülür. Ancak, özgürlük teologlarına göre İsa’nın özgürleştirme eylemlerinin bugün başarıya ulaşmasında Kilise’nin de üzerine düşen bazı görev ve sorumlulukları bulunmaktadır. Onlara göre, Kilise Tanrı krallığının gelişinin değerleri ışığında toplumda eşitlik, adalet ve barışın sağlanmasında Tanrı ile işbirliği içinde çalışması gerekir.⁹¹¹

Ayrıca Sobrino, “*Jesus in Latin America*”⁹¹² (2004) adlı eserinde özgürlük kristolojisi sayesinde Mesih ile gerçek bir karşılaşmanın mümkün olduğunu belirtir. Özellikle Mesih’in bilinmesi ve inanmış bir şekilde kabul edilmesinin altını çizer. Ona göre özgürlük kristolojisi tarihsel İsa üzerine yoğunlaşmanın daha ötesinde olmakla birlikte sadece bir “*Jesusology*” teklif etmediğini belirtir.⁹¹³ Fakat özgürlük kristolojisinin İsa’nın ilahiliğine dayanan kristolojilerle pek fazla ilgilenmediği görülmektedir. Çıkış noktası olarak toplumsal ve ekonomik adalet vurgusundan hareketle Özgürlük kristolojisi, özellikle Tanrı’nın yoksulların ve ezilenlerin yanında yer aldığını ve onların dualarına cevap vereceğini savunur.⁹¹⁴ Bu süreçte sosyal adaletsizlik üzerine kurulmuş olan toplumlarda azizliğin yeşerdiği görülür. Azizlerin tecrübelerine bakıldığında, onları fakirliğe iten birçok sebep bulunmaktadır. İnsanlığın büyük çoğunluğunun kaderini

⁹¹⁰ Ellul, s.13.

⁹¹¹ Karkkainen, p.232.

⁹¹² Bu eser, Jon Sobrino tarafından 1978 ve 1982 yılları arasında yazılan bir dizi makalelerden oluşmaktadır. Bu eserin 2. Bölümünün önceki çalışması “*Christology at the Crossroads*” ile ilgili bazı şüphelere ve eleştirelere cevap oluşturmasını dilemektedir. Ayrıca Sobrino’nun Latin Amerika için İsa Mesih figürü için s.9, Latin Amerikan kristolojisinde tarihsel İsa’nın önemi için s.55’e bakınız. Sobrino, *Jesus in Latin America*, Wipf and Stock Publishing, Eugene 2004.

⁹¹³ Jon Sobrino, *Jesus in Latin America*, Wipf and Stock Publishing, Eugene, 2004, p.16.

⁹¹⁴ Jones ve Pallfy, s.246.

paylaşmak ve maddi refahın ahlaksızlaştırıcı tesirlerinden bizzat kendilerini muhafaza etme ihtiyacı gelmektedir. Maddi refah, imtiyazlı bir azınlığın tekelinde kalınca, geçmişte daima olduğu gibi bizatihi ahlak bozucu bir hale gelmiştir. Ancak, gelecekte bütün insanları tatmin edecek kadar herşeyin bol miktarda bulunacağı bir dünya halini tasavvur etmeye imkan verilmiştir.⁹¹⁵

Özgürlük kristolojisinin önde gelen teologlarından J. Sobrino'ya göre, hakikati anlamının yolu onu gerçekleştirmektir yani yerine getirmektir. İsa Mesih'i anlamak ise onu takip etmektir yani onun hayatını örnek almaktır. Tanrı'yı anlamak ise adalet yolunda Tanrı'ya yürümek anlamına gelir.⁹¹⁶ Burada Sobrino, teoriden ziyade pratik anlamda eyleme geçen yani Mesih'e iman edenlerin hayatlarını onun gibi yaşamalarının önemli olduğunu altını çizmektedir.

Kötülük karşısında bütün dini geleneklerin iki noktada birleştiğini söylemek mümkündür. Birincisi, insanın kötüye karşı iyinin yanında yer alması gereğidir. İyinin ve kötünün zıtlığı, bizatihi kötü olana karşı çıkıp, iyi olanı desteklemektedir. Kant'ın ahlak felsefesine göre, bu eylem ahlaki bir ödev niteliği taşımaktadır. İkinci nokta ise, kainatta insanı aşan spiritüel varlıkla birleşmeye girme zorunda kalan insanın durumudur. Bu spiritüel varlık, müşahhas bir şekil alırsa, Tanrı olarak görülebilir. Gayri müşahhas olarak kabul edilirse, mutlak olarak empoze edilebilir.⁹¹⁷ İslam peygamberi Muhammed'in (s.a.v) yaşam mücadelesine bakıldığında gençliğinde bir yardım organizasyonunda yer aldığı ve İslam'ın her zaman yoksulların, fakirlerin, kadınların, ezilmişlerin ve kölelerin yanında yer aldığı görülür. Bu konu bir hadiste "*İslamiyet garip olarak başlamıştır ve bir gün gelecek yine başladığı garip hale dönecektir. Bu yüzden garipler mübarektir.*"⁹¹⁸ şeklinde ifade edilmiştir. Ayrıca İslam'ın evrensel mesajı tüm insanları, zulüm altında olup da Allah'a dua ederek kendilerinin kurtarılmasını/özgürleştirmesini dileyen zayıf ve çaresiz kadın, erkek ve çocuklar için mücadele etmeye çağırılmaktadır.⁹¹⁹ Musa'nın da halkı için Firavun ile mücadelesini hatırladığımızda bütün peygamberlerin kendi halkını özgürleştirmede etkin oldukları

⁹¹⁵ Toynbee, s.83

⁹¹⁶ Jon **Sobrino**, *Christology at the Crossroads: A Latin American Approach*, Orbis Books, Maryknoll 1978. p.14.

⁹¹⁷ Toynbee, s.20

⁹¹⁸ Ian **Dallas**, *Gariplerin Kitabı* (Çev.İsmet Özel) Merdiven Yay., İstanbul 2000, s.148. Bkz. Tirmizi, 2764.

⁹¹⁹ Nisa Suresi 4/75.

görülür. İsa'nın da zayıfların, günahkarların ve fakirlerin yanında yer alması onun da özgürleştirici bir tebliğin içinde olduğuna işarettir. Zaten peygamberlerin toplumsal anlamda ahlaksızlığı, haksızlığı ve her türlü zorbalığa karşı sulha davette öncülük etmeleri beklenir. Ferisi din bilginlerinin eleştirisine maruz kalan İsa Mesih, bu konuda onlara “*Ben kurban değil, merhamet isterim*” sözünün anlamını öğrensiner, demiştir. Çünkü Onun bizzat kendisi “*sağlıklı olanların doktora ihtiyacı olmadığını*” ifade ederek doğru kişileri değil, günahkârları iyiliğe ve güzelliğe çağırmaya geldiğini beyan etmiştir.⁹²⁰

Pettazoni'ye göre monoteistik karaktere sahip her dinin gelişi, dini bir devrime bağlıdır ve bu durumda din kurucusu olan peygamber de devrimci bir şahsiyete sahip olmaktadır. Spekülatif düşünceden doğmak yerine monoteizmin şekillenmesi/oluşumu beşeri bir tarih boyunca ve yalnızca uygun şartların alışılmış şekildeki birlikteliği ve ancak nadiren var olan kamil bir dini hayattan ortaya çıkmaktadır.⁹²¹ Bu noktada hıristiyan teoloji bağlamında bir kişinin iyiyi istemesi tek başına yeterli midir? Hıristiyanlıkta herkesin kendi kurtuluşundan sorumlu olduğunu savunan dini doktrine “*Pelagius/Pelagianizm*” adı verilir. Kilise Babalarından Aziz Augustin'a göre; Pelagius ismini Tanrı'nın inayeti olmadan insanın ahlaki iyiyi ulaşamayacağına karşı çıkan V. Yüzyılda yaşamış İngiliz rahip Pelagus'tan almıştır. Pelagius düşüncesinde insan özgür bir iradeye sahiptir, onun günahkarlığı miras olarak geçmemiştir ve inayet beşeri bir doğruluk insana verilen bir yardımdan ibarettir. Pelagianist düşünceye göre, Tanrı insanları yaratmadan önce onların cennetlik ya da cehennemlik olarak herhangi bir belirleme yapmamıştır.⁹²² Dolayısıyla insan kendi kaderini belirleyen ve uygulayan bir kişidir. Fakat, klasik kristolojinin ortaya çıktığı hıristiyan geleneğe göre insan doğuştan günahkardır ve İsa Mesih insanlığı bu günahtan kendi kanını akıtarak ödemiştir. Dolayısıyla hıristiyan imanı ancak İsa Mesih aracılığıyla ve Kutsal Ruh'un yardımıyla iyiliğe sahip olup kurtuluşa erebilir.

Batıda teolojik liberalizmin doğuşunu hazırlayan hiç şüphesiz Alman teolog Friedrich Schleiermacher'in iki önemli eseri etkili olmuştur. Bunlardan biri “*Din Üzerine: Dini Aşağılayan Aydınlarla Konuşmalar*” (1799), ikincisi de; “*Hıristiyan İnanıcı*” (1821-

⁹²⁰ Matta 9/13, I. Timeteos 1/15.

⁹²¹ Ayrıca yine Pettazoni'ye göre monoteist dinlerin sayısının az olmasının altında da bu neden yatmaktadır. Bkz. Pettazoni, s.293.

⁹²² The Penguin Dictionary of Religion, p. 249.

1822) adlı çalışmalarıdır.⁹²³ Eserlerinde dinin doğasını tekrar tanımlamasıyla ünlenen Schleiermacher'a göre; insan yaşamı bilgi, duygu ve eylem alanlarından oluşmaktadır. Zorunlu olarak birbirini tamamlayan bu üç alanın birbirine karıştırılmaması gerektiği üzerinde durmuş ve ona göre *bilgi bilime, eylem etiği, duygu dine* aittir. Ona göre hıristiyanlık bilgiye ve eyleme gereğinden fazla değer vermekte ve duyguya ise gereğinden az değer vermektedir.⁹²⁴

Fakat Liberal teolojinin ciddi eleştirilere maruz kaldığı görülür. En güçlü eleştiriye getirenler arasında ünlü teolog Karl Barth yer alır. Özellikle liberal teologlar 1930'lu yıllarda Almanya'da Nazizmin yükselişine karşı ilkeli bir tutum sergilemedikleri gerekçesiyle eleştirilmişlerdir. Barth'a göre; Hıristiyanlığın modern dünyada bilimin ve bilginin açıkça kötüye kullanılmasına, soykırım, silahlanma yarışı, nükleer silahlanma gibi konulara karşı çıkarken başarılı olması için, hıristiyan teolojinin kişisel duygulardan fazlasına dayanması gerektiğini iddia etmiştir.⁹²⁵ Pavlus'un görüşlerine baktığımızda ise onun, sosyal eşitsizlik karşısında devrimci bir tavır takındığı görülür ve geleneksel hatta bu konuda muhafazakar bir portre çizer. Burada geleneksel yaklaşımdan farklı olarak söylenebilecek tek nokta onun varolan yükümlülükleri ahlaki alana yükseltmeye çalışmış olmasıdır. Ona göre, sosyo-ekonomik bir özgürlük önemli değildir, önemli olan Mesih'teki iç özgürlüktür.⁹²⁶ Bu noktada, hıristiyan özgürlük teoloğu Gustavo Gutierrez'e göre; insanlık, "fakir/yoksul ya da baskı altında olan kişilerin insan olmanın yeni yolları için yeni projeler ortaya koymada tüm insanlığın evrensel olarak birbiriyle dayanışma içinde çalışması gerekir."⁹²⁷

İsa, havarilerine Tanrı'nın egemenliğini yani beklenen sonun yaklaştığını bildirmiş ve bu egemenliği kabul etmenin ilk şartı olarak kafa yapısının değiştirilmesi gerektiğini söylemiştir. Bu değişim sırasında insanoğlu dünyanın tüm nimetlerinden ve kendi nefisini yenmesi ve ruhunu kurtarabilmesi için sahip olduklarından vazgeçmesi gerekmektedir. Bu durum gerçekleştiğinde Tanrı'nın yalnızca mütevazı ve fakir insanlara bahsettiği lütfuna sahip olabilmek için İsa Mesih'in Tanrı krallığını yeryüzünde gerçekleştirmek için seçildiğine içtenlikle inanılması gerekmektedir. Bu duyuru fakirlere, zulüm görenlere, adaleti arzulayanlara ve ıslah olmak için tüm

⁹²³ Jones ve Pallfy, s.243.

⁹²⁴ Jones ve Pallfy, s.244.

⁹²⁵ Jones ve Pallfy, s.245.

⁹²⁶ Aydın, "Pavlus'un Ahlak Anlayışı", s.17.

⁹²⁷ Aydın, "Özgürlük Teolojisi'nin İslami İzdüşümleri"... , s.152.

bekleyenlere yöneliktir. Ayrıca halinden memnun olanlar, zenginler ve kendilerini erdemli gören inatçı kişiler cehennemde cezalandırılacaktır.⁹²⁸ Burada belirtilen vaad ve umut İncillerde açıkça ifade edilir. Acı çekenler, zulüm görenler ve fakirlere yönelik mükafatlar şöyle dile getirilir:

“Ne mutlu size ey yoksullar, Çünkü Tanrı’nın egemenliği sizindir.

Ne mutlu size şimdi acı çekenler, Çünkü doyurulacaksınız.

Ne mutlu size şimdi ağlayanlar, Çünkü güleceksiniz.

İnsanoğlu’na bağlılığınız yüzünden insanlar sizden nefret ettikleri, sizi toplum dışı bırakıp aşağıladıkları ve adınızı kötüleyip sizi reddetleri zaman, ne mutlu size!

O gün sevinin coşkuyla zıplayın, Çünkü gökteki ödülünüz büyüktür. Nitekim onların ataları da peygamberlere böyle davrandılar.

Ama vay halinize, ey zenginler! Çünkü, tesellinizi almış bulunuyorsunuz.

Vay halinize şimdi karnı tok olanlar! Çünkü, sizler açlık çekeceksiniz.

Vay halinize ey şimdi gülenler! Çünkü yas tutup ağlayacaksınız.”⁹²⁹

Özgürlük teolojisi, İsa Mesih’i kurtarıcı olarak tasvir eder ve İncillerden hareketle İsa’nın rolü ya da eylemleri üzerine odaklanır. Çünkü onlara göre İsa’nın hizmeti kendi içinde özgürleşmenin birçok biçimine sahiptir. Boff, İsa Mesih aracılığıyla özgürleşmenin başarıya ulaşması için İsa’nın eylemlerini analiz eder. Ona göre, İsa hayatta iken birbiriyle alakalı iki farklı çağrıda bulunmuştur. Bunlardan ilki, kişisel dönüşüm çağrısıdır; diğeri ise toplumda insan ilişkilerinin yeniden inşa etme talebidir.⁹³⁰ Gustavo Gutierrez de aynı doğrultuda özgürleşmeyle beraber yaşanacak kurtuluşun birbirine bağlantılı üç sonuçtan bahseder. Bunlar: 1) Kişisel dönüşüm ve günahlardan kurtulma, 2) Toplumsal ve politik baskılardan kurtulma ve 3) Ötekileştirmeden kurtulmadır. Ayrıca, Gutierrez’in üçüncü durum için kadınlara yönelik

⁹²⁸ Fromm, s.44.

⁹²⁹ Matta 10/7, Luka 6/20.

⁹³⁰ Karkkainen, p.229

adaletten yoksun uygulamaların ve azınlıklara yönelik ayrımcı davranışların söz konusu olduğunu belirtir.⁹³¹

4.2.5. Umut Kristolojisi

Tanrı'nın ön bilgisi (gelecekteki olayları bilmesi), değişmezliği (değişmeyen doğası) ve hissizliği (duygudan muafılığı ve diğer varlıklardan bağımsızlığı) gibi geleneksel teolojik kavramlar XX. yüzyılda farklı teoloji okulları tarafından reddedildi ve yeni yaklaşımlar öne sürüldü. Bunlardan biri de kendilerine “*umut teologları*” adı verilen bir gruptur. Bu teologlar arasında Almanya'dan Jürgen Moltmann, Wofhart Pannenberg ve ABD'den Robert Jenson bulunmaktadır. Onların savunduğu temel görüşe göre gelecek-Tanrı için bile- henüz var olmadığı için hıristiyanlığın asli özelliği umuttur.⁹³² Onlara göre İsa Mesih'in bir insan olarak dünyaya gelmesi, Tanrı'nın zamanın dışında olmadığını ya da yeryüzündeki insan yaşamının gerçekliğinin en açık işaretidir. Bu açıdan bakıldığında Tanrı uzaktan bir gözlemci değil tam aksine tarihsel sürece dahil aktif bir katılımcıdır. Tanrı insanların dualarını ve dileklerini dinleyen, ihtiyaçlarına karşılık veren ve yaşam yolculuğundan insanların yanında yer alan bir konumdur.⁹³³ Burada İsa Mesih “*umudun kendisi*”dir. Umut kaynağı olarak İsa Mesih; insanoğlunun sesine kulak vermiştir.

Aynı düşüncede görüşler öne süren John Cobb, “*Christ in a Pluralistic Age*” (1975) adlı eserinde daha iyi bir gelecek için Mesih dışında bir umut yoktur. Çünkü, ona göre Logos, düzenin kendisidir ve Logos ise enkarne olmuş Mesih'tir.⁹³⁴ Cobb'un Umut kristolojisi düşüncesinin temelinde “Logos” kristolojisi olduğu görülür. Nihayetinde İsa Mesih, evrende düzenin sağlanmasında tek ve biricik umut olarak tasvir edilir.

Modern dönemde önemli bir teolog olan Moltmann özellikle hıristiyan teolojiye önemli katkılar sağlamıştır.⁹³⁵ Sistemik teolojinin yanında kristoloji, eskatoloji, fenomenoloji ve politik teoloji ile ilgilenmiştir. Karl Barth'ın teolojisinin etkisi altında kaldığı söylenen Moltmann ayrıca Hegel'in tarih felsefesinden ve Ernst Bloch'un “*umut felsefesi*”nden etkilendiği görülür. Bu görüşlerden ilham alan Moltmann kendi kurtuluş

⁹³¹ Karkainen, p.232

⁹³² Jones ve Pallfy, s.247.

⁹³³ Jones ve Pallfy, s.247.

⁹³⁴ John Cobb, *Christ in a Pluralistic Age*, Westminster Press, Philadelphia 1975, p.186.

⁹³⁵ Umut kristolojisi ile ilgili olarak onun önemli çalışmaları arasında “*Theology of Hope*” (1964), “*The Crucified God*” (1972) ve “*The Church in the Power of the Spirit*” (1975) yer alır.

teolojisini geliştirmiştir. Moltmann özellikle trinitaryan⁹³⁶ olmayanlar tarafından eleştirilmiştir. Sonraları sosyal trinitaryanizmi geliştirmiştir.

Noah Harari'nin geniş kitlelere ulaşan kitabı “*Tanrılardan İnsanlara Sapiens*”te (2012) insanoğlunun tarihi gelişiminde mitsel anlatılara ilişkin “*Etkili hikayeler anlatmak kolay değildir; zorluk hikayeyi anlatmakta değil, herkesin hikayeye inanmasını sağlamaktadır*” der.⁹³⁷ Ayrıca son dönemde İsa Mesih konulu sinema filmlerinin sayısı hızla artmış ve genelde neredeyse aralarında belirgin bir fark bulmak zordur. Fakat son yıllarda tartışma yaratan kitapların sayısının artması ile sinema filmlerinde de bir artış gürmektedir. Diriliş ve sonrası ile farklı bir İsa Mesih portresi çizen “*The Last Temptation Of Christ*” (Günaha Son Çağrı) (1988) isimli filmde İsa Mesih çarmıhta ölmemiş daha sonra yaraları iyileşmiş ve bir süre sonra Pavlus ile karşılaşmıştır. Filmde Pavlus Mesihi mesajını İsa'ya anlatır ve İsa Pavlus'u yalancılıkla suçlar ancak Pavlus İsa'dan bu Mesihi öykünün insanlara bir umut olduğunu ve bunu yıkmamasını ister.

4.2.6. Siyah Kristoloji

Dünyanın farklı bölgelerinde olumsuz sosyo-politik durumlardan etkilenen insanların Hıristiyan Teoloji ile olan ilişkisinin nasıl düzenleneceği siyah kristolojinin ilgi alanına girmektedir. Siyah kristoloji içinde İsa Mesih'in kişiliği ve eylemlerinin siyah insanlar için hangi anlamlar içerdieği oldukça önemlidir. Siyah kristoloji, son dönemde 1960'ların ortasında kristolojinin bir türü olarak Amerika'da ve Güney Afrika'da yaşayan siyahlar tarafından ortaya konmuştur. Ancak, bizim çalışmamız sadece batıdaki kristoloji çalışmaları üzerine yoğunlaştığı için sadece Amerika'daki “*Black Christology*” çalışmaları ele alınacaktır. Bu alanda, özellikle Amerikalı teologlar tarafından önemli çalışmalar ortaya konmuştur. Bunlar arasında; James Cone tarafından “*Black Theology and Black Power*”, “*A Black Theology of Liberation*”, A. Cleage'nin “*The Black Messiah*” (1968) adlı çalışmaları bulunmaktadır. Dolayısıyla siyah kristolojinin ortaya çıkmasında beyaz teologların ortaya koyduğu beyaz İsa portrelerine yönelik eleştirilerin ve siyahların yaşadığı baskılardan kurtulup özgürleşmeleri adına beklentileri ve umutları bu yaklaşımın ortaya çıkmasında etkili olduğu gürmektedir.

⁹³⁶ Üniteryan görüşün aksine Kutsal Üçleme (Teslis) doktrinine inanan kişi triniteryan olarak tanımlanır. Frank L. Cross& Elizabeth A. Livingstone (Ed.), “Trinitarian” The Oxford Dictionary of the Christian Church, Third Revised, Oxford University Press, Oxford 2005.

⁹³⁷ Harari, s.44.

Siyah kristolojinin iki temel amacı bulunmaktadır. Bunlardan ilki, beyaz teologların görüşleri ile ilgili baskıcı yapıların eleştirisi; diğeri de, siyah insanların onayladığı görüşleri açıklamaktır. Bu iki nokta siyahların dünyasında İsa Mesih'in anlaşılmasını ve sunulmasını kolaylaştıracaktır. Ancak, siyah kristoloji hareketinin kurucusu J. Cone, mevcut İsa portreleri için “ılımlı ve uysal bir beyaz Amerikalı” yorumunu yapar.⁹³⁸ Cone ile Teoloji’de gündeme gelen siyahların hakları aynı zamanda Özgürlük ve Feminist teologların ilgisini çekmiştir. 1960’ların sonlarından itibaren Latin Amerika’da yaşayan köylülerden kadınlara kadar, farklı ezilmiş gruplar için kullanılmıştır. Özellikle feminist kristoloji ezilen ve baskılanan tüm kadınlar için verdiği mücadeleler içinde siyah kadınların da olması onları siyah kristoloji ile yakınlaştırmıştır. Aynı şekilde dünya da zulüm ve baskı altında yaşayan tüm insanlar için Mesih’te bir umut ve dönüşüm arzulayan özgürlük kristolojisi siyahların sorunları ile ilgilenmesi neticesinde siyah kristoloji ile yakınlaştığı görülür. Kadınlarla ilgili olduğunda feminist kristoloji olarak adlandırılmıştır.⁹³⁹

Özgürlük kristolojisi teologları, ezilen grubun kültürel kimliğini doğrularak ezilmenin farkında olmayı da içeren bir kimliğin ezilen grupların ötekiliği reddedeceğine inanmışlardır. Bu durum, aynı zamanda onların süregiden ezilmeye ideolojik desteği reddedecekleri anlamına gelir. Bu nedenle siyah kristoloji, “*Siyah özgürleşmenin bir teolojisi*” olarak tanımlanır. Bu sayede siyah insanları beyaz ırkçılıktan kurtaran siyah insanlığın onaylanması olarak karşılanır. Böylece, hem beyazlara hem de siyahlara Mesih aracılığıyla otantik bir özgürlük alanı sağlanmış olacaktır.⁹⁴⁰ Siyah kristoloji dünyanın bir çok yerinde baskı altında yaşayan siyah nüfusun sorunlarıyla ilgilenirken siyah kadının durumu ile daha yakından ilgilendiği görülür. Bu noktada siyah kristoloji ile feminist kristolojinin çalışmalarında bir paralellik bulmak mümkündür. Pauli Murray’a göre, hem siyah kristoloji hem de feminist kristoloji insanlığın bütünlüğünün, özgün benliğinin, özsaygısının ve onurunun hedeflerini açıklarlar. Her ikisi de kimlik sorunları, kayıp tarihin geri kazanılması, kendini aşağılamanın yok edilmesi ve kendini olumlamanın özgürleştirilmesi sorunlarıyla ilgilenirler.⁹⁴¹ Siyah kadının, özgürlük sorunlarından kurtulmasında beyaz teologların çizdiği beyaz İsa portresi hem özgürlük

⁹³⁸ Chigor **Chike**, *Black Christology for the Twenty-First Century*, Equinox Publishing, 2010, p.358.

⁹³⁹ Donovan, p.244.

⁹⁴⁰ Donovan, p.245-246.

⁹⁴¹ Siyah Teoloji ile Feminist Teoloji’nin arasındaki benzerlik ve farklar için karşılaştırmalı bir çalışma için bkz. Pauli **Murray**, *Black Theology and Feminist Theology: A Comparative View* (1978), p.406.

hem de feminist kristolojiler tarafından eleştirilmiştir. Fakat bu noktada Jacquelyn Grant'a göre, mevcut feminist teologlar beyaz teologlar tarafından ortaya konmuş kaynaklardan hareketle beyaz bir İsa portresi çizmişlerdir. Bu yüzden Grant, feminist kristolojinin siyah kadınların sorunlarını çözmeye söyleyecek bir şeyi olmadığını belirtir. Çünkü beyaz kadının tecrübesi ile siyah kadının tecrübesi birbirinden farklıdır. Ona göre, köleliğin ortadan kaldırılması beyaz kadın ile siyah kadın arasındaki saklı kalmış temel ilişkinin kurulmasına bağlıdır.⁹⁴²

Albert Cleage'ye göre İsa Mesih siyah bir ulusun özgürlük arayışında öne çıkan devrimci bir lider, bir Zelot'tur.⁹⁴³ Yine Cleage'ye göre, siyah insanların beyaz bir İsa imajı önünde diz çöküp ibadet etmesi ile onların yücelmesini bekleyemeyeceğimizi belirtir. Ona göre tek yapılması gereken, kölelikten kurtulmak ve barışın sağlanması için bizlere sunulmuş olan beyaz İsa portresini değiştirmek zorundayız.⁹⁴⁴

Siyah insanların özellikle Amerika'da⁹⁴⁵ ve Britanya'da devlet kademesinde önemli görevlere gelmesi ile birlikte özelde Güney Afrika'da olmak üzere dünya daki tüm siyah nüfusun gelecek adına umutları artmıştır. Yaşanan politik gelişmelerin doğurduğu sosyo-kültürel talepler ile birlikte teoloji alanında özellikle son dönemde yeni gelişmelerin ortaya çıkmasına neden olmuştur. Günümüzde Amerika'da XIX. yüzyılda ortaya çıkmış olan Mormon hareketi (*İsa Mesih'in Son Gün Azizler Kilisesi*) Amerika'da beyaz ırkçılığına dayalı bir mezhep görünümündedir. Mormonlara göre yeniden dirilen İsa Mesih, Amerika'da faaliyetlerini sürdürmüştür.⁹⁴⁶

4.3. Kurtuluş Tipolojileri

Dini çeşitlilik karşısında 1983 yılında Alan Race tarafından tipolojiler “*dini dışlayıcılık*”, “*dini kapsayıcılık*” ve “*dini çoğulculuk*” olarak ilk defa belirlenmiş ve bu tipolojiler arasındaki farklar ve benzerlikler açıklanmıştır.⁹⁴⁷ Bu tipolojiler ortaya atıldıktan sonra üzerinde çok ciddi tartışmalar yapılmıştır. Tarihsel olarak bu

⁹⁴² Jacquelyn **Grant**, *White Woman's Christ and Black Woman's Jesus*, Atlanta Scholars Press, Atlanta 1989, p.196.

⁹⁴³ A. **Cleage**, *The Black Messiah*, New York: Sheed and Ward, 1968, p.4.

⁹⁴⁴ A. Cleage, *The Black Messiah*, p.3.

⁹⁴⁵ Özellikle Barack Hussein Obama'nın 4 Kasım 2008'de yapılan ABD Başkanlık seçimlerini kazanarak ABD'nin 44. Devlet başkanı olması Siyah kristoloji adına oldukça önemli bir gelişmedir.s

⁹⁴⁶ Gündüz, *Din ve İnanç...*, s.347.

⁹⁴⁷ Alan **Race**, *Christians and Religious Pluralism: Patterns in the Christian Theology of Religions*, SCM Press, London 1983.

tipolojilerin ve tartışmaların ortaya çıkmasının en önemli nedeni Aydınlanma dönemi ile başlayan ve devam eden tarihsel İsa araştırmalarının olduğu iddia edilir. Hıristiyan geleneği ilk konsillerde alınan kararlardan hareketle “*Kilise dışında kurtuluş yoktur*” dogmasını geliştirmiştir. Bu dışlayıcı anlayış zamanla bilimsel yeni gelişmeler ve tarihsel İsa araştırmalarının sonuçları ile Yahudi kültürü bağlamında incelenmesi ve özellikle II. Vatikan Konsil kararlarının neticesinde yerini “kapsayıcı” anlayışa bıraktığı görülür.

4.3.1. Dışlayıcı Yaklaşım

Dışlayıcı anlayış; doğruluk, kurtuluş, özgürleştirme, insanın kendisini gerçekleştirme veya dinin nihai amacını gerçekleştirmedeki gayesi doğrultusunda onun tek bir din sayesinde olabileceğini iddia eden ve kurtuluşun sadece o dini gelenekte olduğu görüşüdür.⁹⁴⁸ Dışlayıcı görüş dinlerin birbirine klasik bakış açısını yansıtır. Buna göre, yalnızca bir tek din doğrudur ve bu dinin dışındaki bütün dinler asılsızdır ve batıldır.⁹⁴⁹ Dışlayıcı yaklaşımın en ünlü savunucuları arasında Karl Barth gelmektedir. Onun dışında McGrath, H. Kraemer, Newbigin, R.D.Geivett ve W.G.Philips gibi isimler zikredilebilir. Karl Barth’a göre hıristiyanlık doğal anlamında diğer dini geleneklerden farklı değildir ancak vahiy unsuru devreye girince farklılık meydana gelmektedir. Çünkü, tek bir vahiy vardır ve o da İsa Mesih’in şahsında vücut bulmuştur. Tanrı’nın vahiyi sadece din olarak hıristiyanlıkta geçerlidir. Dolayısıyla Barth’ın görüşlerinde hıristiyanlık diğer dinlerden bir üstünlük taşır.

Dışlayıcı anlayışın daha iyi anlaşılması adına İsa’nın mesajının evrensel olup olmadığının sorgulanması gerekir. Hıristiyanlık tarihinde İsa’nın mesajının evrensel mi? yoksa yerel mi? olduğuyla ilgili tartışmalar daha ilk dönemlerde başlamıştır. Geleneksel görüş onun mesajının evrensel ve Tevrat’ın mesajının bir devamı niteliğinde olduğunu kabul eder. Fakat hıristiyanlığın tarihsel süreç içinde kendi inanç havzasında Yahudiliğe benzer bir öteki kavramını oluşturduğu görülür. Pavlus’un mektubunda “*Ve biz ey kardeşler, İshak gibi vaadin çocuklarıyız. Fakat kitap ne diyor? Cariyeyi ve onun oğlunu dışarı at, çünkü cariyenin oğlu hür kadının oğlu ile beraber miras almayacaktır. Bunun için ey kardeşler, cariyenin değil fakat hür kadının çocuklarıyız*” ifadeleri

⁹⁴⁸ Cafer Sadık **Yaran**, *John Hick’in Din Felsefesinde Dinsel Çoğulculuk*, Kaktüs Yay., İstanbul 2001, s.138.

⁹⁴⁹ Demirci, *Yahudilik ve Dini Çoğulculuk*, s.12.

toplumsal yapı açısından özgür-köle ayırımına zemin hazırlamıştır. Dolayısıyla Kilise dışında kurtuluş yoktur, anlayışı ortaya çıkmıştır.⁹⁵⁰ Bunun dışında İnciller’de İsa’nın mesajının belli bir kavme ait olduğunu destekler bölümler bulmak mümkündür. Örneğin; İsa’nın kızı için yardım isteyen Kenan’lı bir kadına “*ben yalnız İsrailoğularının kaybolmuş koyunlarına gönderildim*” demesi üzerine kadın isteğinde ısrar eder. İsa’nın, kadına “*Çocukların ekmeği köpeklere verilmez*” şeklinde cevap vermesi üzerine kadın, “*Ama köpekler de efendilerinin sofrasındaki kırıntıları yer*” cevabı vermesi üzerine yaşanan bu diyalogun oldukça önemli mesajlar içerdiği görülür.⁹⁵¹ İsa’nın tam olarak kadına neden yardım etmek istemediği ve “*köpekler*” hitabını neden kullandığı bilinmemekle birlikte burada net olan husus İsa’nın İsrailoğullarına gönderildiğini açıkça beyan etmesidir. Bu durum İsa’nın tebliğinin ve mesajının evrenselliğini sıkıntıya düşürdüğü şeklinde yorumlara neden olmuş ve onu bir “*kabile*” peygamberine dönüştürmesi bakımında dışlayıcı İsa anlayışına zemin oluşturduğu görülür. Ancak, diriliş sonrasında İsa’nın havarilerinden mesajını bütün uluslara ulaştırılmasını istediği görülür. Bu durum İncillerde İsa’nın mesajının evrensel bir konuma geldiği yönünde yorumların yapılmasına neden olmuştur.

McGrath Hıristiyan teolojinin kurtuluş anlayışını beş madde ile ileri sürer. Bunlar: 1) Hıristiyanlık belli bir kurtuluş anlayışına sahiptir. Bu kurtuluş anlayışı Tanrı tasavvuru gibi kesin ve belirlenmiştir. Tanrı kavramını belirsiz ve genel anlamda her din için kullanmak nasıl meşru değilse kurtuluş kavramını da her dinde aynı şekilde kullanmak meşru değildir. Yani bütün dinleri kapsayan ortak bir kurtuluş planı ortaya koyma imkanı yoktur. 2) Hıristiyanlık, terimin Hıristiyanlık anlamında kurtuluşu öneren tek dindir. Kurtuluş kavramını, Hıristiyanlık geleneği ve İncil’de ifade edilen şekliyle bağımsız olarak Hıristiyanlık için kullanmak kurtuluş terimini anlamsız hale getirecektir. 3) Hıristiyan kiliseleri bu kurtuluş anlayışını tüm dünyaya ilan etmektedir. 4) İncil’in mesajına cevap veren herkes, kurumsal anlamda olmasa da kilisenin bir üyesi olur. 5) Bir kişi fiili olarak Hıristiyan olmasa da kurtuluş düşüncesini hıristiyanlık bağlamında onaylarsa kilisenin üyesi olur. Böylece “*Kilise dışında kurtuluş yoktur*” anlayışının açıklaması yapılmış olmaktadır.⁹⁵²

⁹⁵⁰ Galatyalılar 4/28-31.

⁹⁵¹ Matta 15/21-28.

⁹⁵² Özkan, Dini Çeşitlilik..., s.89. Geniş bilgi için bkz. McGrath, “A Particularist View: A Post-Enlightenment Approach”, p.175.

Ancak, hıristiyanlık inanç yapısı kendi eşsizliğini ve biricikliğini iddia eden tek dinsel gelenek değildir. Mutlaklık ya da eşsizlik iddiası sadece hıristiyanlar için değil bütün dini geleneklerde görülen bir durumdur Yahudiler eşsiz olarak tanrının seçilmiş kulları olduklarını iddia ederler Müslümanlar için de Kuran-ı Kerim Tanrı'nın son ve eşsiz vahyidir. Vedalar *sanatana dharma* yani ebedi hakikattir, *Dhammapada*'ya göre, Budist *dharma* tek yoldur. Çoğulcu görüşü benimsemiş olan John Hick'e göre, geleneksel hıristiyanlık ile geleneksel İslam eşsiz üstünlük yönünde en açık ve en vurgulu iddiada bulunmaktadır.⁹⁵³ Dolayısıyla mutlak hakikat iddiaları son dönemde görülen çoğulcu yaklaşım açısından oldukça sıkıntılı bir durumu belirtir çünkü çoğulcu kristoloji için hakikat görecelidir.

Pavlus'un düşüncesinde İsa Mesih'in Rab olması, Tanrı'nın onda inanan herkese kurtuluş temin etmesi ve İsa'nın kısa süre sonra geri dönerek her şeye bir son vermesi oldukça önemlidir. Ancak bu öğretinin başarıya ulaşabilmesi Pavlus'un bizzat İsa Mesih tarafından milletlere havari olarak seçilmişliğine bağlıdır. Pavlus'un milletlere havari olarak seçilmesi, ister Yahudi olsun isterse gentile olsun inanan herkes için kurtuluşun olabileceği ve yaşanan çağın sonu ile ilgilidir.⁹⁵⁴ Görüldüğü gibi Pavlus teolojisinin anlaşılmasında soteriyoloji ve eskatolojinin birbirine bağlı olduğu görülmektedir. Dolayısıyla, Mesih'e iman kurtuluş için bir şart olarak öne sürülmesinin yanında yaklaşan sonun Mesih'e dayalı öğretiye katılmada etkili olduğu ve Pavlus'un görüşlerinin dışlayıcı İsa anlayışa sahip olduğu görülür.

Karl Barth, dışlayıcı yaklaşımın en önemli temsilcisi olarak İsa'nın biricikliğini, eşsizliğini ve kurtuluş için tek kaynak olduğunu vurgular. Barth'a göre din ile vahiy arasında bir ayırım bulunur. Ona göre, din insanın Tanrı'ya ulaşmak için oluşturduğu bir şey iken vahiy Tanrı'nın tüm insanlara inayetidir. Ona göre, dünya da pek çok din bulunmasına karşın vahiy tekdir ve o İsa Mesih'in şahsında ortaya çıkmıştır.⁹⁵⁵ Dolayısıyla Barth "*kristomonizm*" adlı bir teori geliştirerek İsa'nın tekliği ve biricikliğini temelinde bir kurtuluş öne sürmektedir. Geleneksel kristolojiye göre; İsa Mesih, kurtuluşun yegane kaynağı olarak karşımıza çıkar. Barth'ın din tanımına göre hıristiyanlık da diğer dinler gibidir ancak onu diğer dinlerden ayıran özelliği Tanrı'nın vahyinin gerçekleştiği tek din olmasıdır. Yani, ilahi içkinlik sadece İsa Mesih'in

⁹⁵³ Hick, *İnançların Gökkuşağı...*, s.163.

⁹⁵⁴ Aydın, *İsa Sonrası...*, s.91.

⁹⁵⁵ Aydın, *İsa Tanrı mı?...*, s.20.

şahsında hıristiyanlıkta gerçekleşmiştir.⁹⁵⁶ Barth'ın düşüncelerini destekler nitelikte Hendrik Kraemer İncil'den yola çıkarak temellendirir ve bu tavrına “*Biblical Realizm*” adını verir. Ona göre, hıristiyanlık aşkın gerçekliğe şahitlik eden tek dindir. Diğer dinler ise, siyasi, sosyal, kültürel olarak insani tüm nitelikleri kapsayan oluşumlar olarak değerlendirilse de hıristiyanlık hakikati diğer dini geleneklere öğretilmelidir.⁹⁵⁷ Kraemer'e göre hıristiyanlık, aşkın bir gerçekliğe sahip olan tek dindir. Diğer dini gelenekler siyasi, sosyal ve kültürel insani niteliklere sahip olsa da hıristiyanlığın sahip olduğu hakikat düşüncesi onlara da öğretilmelidir.⁹⁵⁸ Kraemer, kurtuluşun İsa Mesih'te ve onun tanrısal krallığında mümkün olduğunu iddia ederken tek kurtuluş aracı olarak hıristiyanlığı görmektedir. Ona göre özel vahyi içeren hıristiyanlık olmadan genel vahyi anlamak da olanaklı değildir.⁹⁵⁹

Buradan hareketle dışlayıcı anlayışın temel hareket noktası olan “*Kilise'nin ya da Mesih'in dışında kurtuluş yoktur.*” anlayışının misyonerlik çalışmalarına bir zemin oluşturduğu görülür. Buna dayanarak, Katolik Kilise yüzyıllarca İsa Mesih'in mesajını diğer din mensuplarına ulaştırmanın çeşitli yollarını aramış ve uygulamaktan da geri durmamıştır.

4.3.2. Kapsayıcı Yaklaşım

Dışlayıcı yaklaşım hıristiyanlık geleneği içinde XX. Yüzyılın ikinci yarısından itibaren sorgulanmaya ve hıristiyanlık dışında da kurtuluşun mümkün olduğu yönünde önemli tartışmalar yapılmaya başlanmıştır. Özellikle II. Vatikan Konsili öncesinde egemen olan dışlayıcı yaklaşıma karşı çıkan Karl Rahner gibi kapsayıcı anlayışı savunanlar bir yandan kurtuluşu mesih merkezli öğretiyi doğrultusunda tanımlayıp diğer yandan da diğer dinlere sahip kişilerin de Tanrı'nın rahmetine ulaşabileceklerini iddia ederek tekelci, dışlayıcı kurtuluş yaklaşımını yerine kapsayıcı bir yaklaşım sergilemişlerdir.⁹⁶⁰ Barth ve Kraemer'in dışlayıcı düşüncelerini eleştiren D'Costa diğer dinleri yok sayan düşüncenin Tanrı'nın evrensel sevgi ilkesine uymadığını belirtir. Tanrısal sevgiye ve merhamete dikkat çekmesi nedeniyle kendisini kapsayıcı görüşte değerlendiren D'Costa'ya göre ilahi sevgi Kutsal Ruh aracılığıyla bütün dinlerde vardır. Şayet İsa Tanrı'nın tek vahyi

⁹⁵⁶ Karl Barth, *Church Dogmatics*, NewYork: Harper Torchbooks, 1962, p.91.

⁹⁵⁷ Özkan, Dini Çeşitlilik..., s.85.

⁹⁵⁸ Hendrik Kraemer, *The Christian Message in a Non-Christian World*, Edinburg House, London, 1938, p.102.

⁹⁵⁹ Kraemer, *The Christian Message...*, p.125.

⁹⁶⁰ Gündüz, *Hıristiyanlık*, s.114.

ise ondan önce gelmiş ve ondan sonra yaşamış olan ve onu tanımayanların cezalandırılacağı fikri kabul edilemez. Bu nedenle diğer dinlerin mensupları ile diyalojik bir ilişkide bulunmanın zorunlu olduğunu ancak dışlayıcı yapı ile bunun mümkün olamayacağını belirtir.⁹⁶¹ Kapsayıcı görüş, diğer dinlerin de kurtuluşa ulaştırabileceğini öngörürken yine de bunun ancak bir dinin diğerlerini az çok kendi rengine boyamakla başarabileceğinin altını çizer.⁹⁶² Dışlayıcı yaklaşımdan kurtulmanın iki yolu vardır. Bunlardan ilki, mistisizm ve diğeri de ona taban taban zıt olan rasyonalizmdir. Mistisizm, sahip olduğu üst dille bütün dinlerdeki farklılıkları sembolik bir merkeze çekerek yok edebilecek güçlü bir silaha sahiptir. Buradaki maksadın kurtuluşu herkese açık hale getirmek için dinlerin eşitlenmesi olduğunu söyleyebiliriz. İkinci yol ise rasyonalist çerçevede oluşturulan yorumlara bağlıdır. Her şeyden önce rasyonalist bakışa göre dinler arasındaki farklılıklar aslında konjonktürel bir yapıdan kaynaklanmaktadır. Dolayısıyla modern bilimin ulaştığı sonuçlar ve tarihsel bulgular herhangi bir inananın dini yargılarını en üste koymasını engelleyecektir.⁹⁶³

Kanadalı karşılaştırmalı dinler tarihi profesörü Wilfred Cantwell Smith (1916-2000) o döneme kadar sorulmamış sorular sorarak mutlaklık ifade eden hıristiyan teolojisini eleştirmiştir. Smith'e göre şayet Tanrı tüm insanlığın Tanrısı ise ve insanlığı kurtarmak için evrensel bir iradeye sahip ise, o zaman niçin gerçek din olarak telakki edilen hıristiyanlık, Tanrı'ya doğru yaklaşma sadece insanlığın tek bir kesitine tahsis edildiğini sorgular. Bu durumda ilk günlerden bugünlere kadar ölen ve halen yaşayan büyük dinsel geleneklere ait insanların yüz milyonlarca çoğunluğu kurtuluştan mahrum bırakılması nasıl izah edilebilir?⁹⁶⁴ Aslında Tanrı'nın kurtuluş planının diğerlerini kapsayıp kapsamadığı ya da Tanrı'nın evrensel merhameti ile hıristiyan olmayanların cehenneme gideceği inançları arasındaki çelişkinin nasıl çözüme kavuşacağı Aydınlanma döneminden bu yana tartışılan bir konudur ancak 1983 yılında Alan Race tarafından ortaya atılan üçlü tipoloji olan ilginin son dönemde arttığı görülür. Race, dışlayıcılık, kapsayıcılık ve çoğulculuk kavramlarının belli başlı tutumlar olabileceğini

⁹⁶¹ Gavin D'Costa, *Christ, the Trinity and Religious Plurality Christian Uniqueness Reconsidered: The Myth of a Pluralistic Theology of Religions*, Ed. D'Costa, Maryknoll: Orbis Books, New York, 1990, p.20.

⁹⁶² Demirci, *Yahudilik...*, s.13.

⁹⁶³ Demirci, *Yahudilik...*, s.14.

⁹⁶⁴ Mahmut Aydın, "Bir Hıristiyan Kurtuluş Teolojisinden Dinlerin Bir Kurtuluş Teolojisine Doğru", *Divan Dergisi*, 2000/2, s.134.

öne sürmüştür. Ona göre, bu tipolojiler dini çeşitlilik karşısında alınabilecek pozisyonları ifade eden en uygun kavramlardır.⁹⁶⁵

John Hick'e göre üç tür kapsayıcılık vardır. Bunlardan ilki; kilisenin kendisi dışında olup da onun mesajını hiç duymayan insanların da kurtuluşa erişebileceklerini kabul eden anlayıştır. Karl Rahner'in kapsayıcılık yaklaşımı buna uygundur. İkincisi; İsa ile ölümden sonra karşılaşmakla birlikte insanların kurtuluşa erebilecekleri görüşüdür. Bu görüşün iddiasına göre milyonlarca insan İslam dininin güçlü baskısı altında İncil'in etkisinden uzakta kalmaktadır. Bu nedenle de hıristiyanlığa geçememektedir. Ölüm sonrası bu kabul gerçekleştiğinde kurtuluş onlar içinde mümkün olacaktır. Üçüncüsü de sadece hıristiyan olan kişileri değil diğer dinleri de hesaba katmaktadır. Bu anlayışa göre ilahi Logos ya da Kutsal Ruh diğer dinlerin içerisinde de faaliyettedir. Kurtuluş bu şekilde diğer dinlerde de mümkün hale gelmiş olacaktır. Ayrıca Hick bu anlayışı da emperyalist bakış açısına sahip oldukları gerekçesiyle eleştirmektedir.⁹⁶⁶ Genel olarak Hick'in dini kapsayıcılığı üç gruba ayırdığını ve ilk grubun temel düşüncesinde Rahner'in "*isimsiz hıristiyanlar*" tezinin hakim olduğu bir kurtuluş öğretisi karşımıza çıkarken ikinci grup dini kapsayıcılıkta yaşam içinde kurtuluş içinde değerlendirme imkanı bulunmayan diğer din mensuplarına eskatolojik bir kurtuluş vaadi göze çarpmaktadır. Üçüncü grup dini kapsayıcılıkta ise tam olarak çoğulcu bir anlayış olduğunu söyleme imkanımız olmasa da içlerinde çoğulcu anlayışa en yakın görüş olduğunu belirtebiliriz. Fakat Hick'in de belirttiği gibi merkezîyetçi bir din anlayışının var olduğunu görmekteyiz. Bunun diğer din mensupları açısından nasıl karşılanacağı tam olarak bilinmemektedir.

Kapsayıcı paradigma dışlayıcılığa göre daha tercih edilebilir bir yapıda değerlendirilir ancak "*kurtuluş*"un diğer dinleri nasıl kapsayacağı konusunda yeterli bir açıklama getirememiş olmasından dolayı tam oturmamış bir görünüm arz eder. Eğer diğer din mensupları da "*kurtuluş*"a ulaşacaklarsa bu durumda asıl dinin ne anlama geleceği kapsayıcılığı savunanlar tarafından tam olarak izah edilememiştir.⁹⁶⁷

Hıristiyanlık tarihi boyunca cehennem düşüncesi, Tanrı'nın selametinden dışlanma tehdidinin simgesi olmuştur. İsa'nın öğretisinde cehennemin karşılığı olarak kullanılan

⁹⁶⁵ Özkan, *Dini Çeşitlilik...*, s.82.

⁹⁶⁶ Özkan, *Dini Çeşitlilik...*, s.92, John **Hick**, *Dialogues in the Philosophy of Religion*, Palgrave MacMillan, NewYork 2001, s.182.

⁹⁶⁷ Demirci, *Yahudilik ve Dini Çoğulculuk*, s.17.

sözcük “*Gehenna*”, Kudüs’ün surlarının dışında gerçek bir yere, Hinnomoğlu Deresi’ne işaret ettiğine inanılır. İnanışa göre, bir zamanlar orada çocuklar kurban edilip yakılmış bu yüzden oranın lanetli olduğu kabul edilmiştir. Bu durum sürekli bir yangın yeri olarak cehennem imgesine dönüşmüştür. Ortaçağda cehennem dehşeti dinsel sanatta popüler tema haline gelmiştir. İnsanlara ebedi eziyet tehlikesinden kurtulmak aracı olarak Katolik Kilise’de kalmak gerektiği sürekli hatırlatıldı. Yakın bir zamanda Hıristiyan düşünürler, İsa’nın ve mesajını kabul etmeyenlerin ebediyen cezalandırıldığı yere cehennem denilen fiili bir yerin varlığını kastetmediklerini öne sürdüler. Onlara göre “*Cehennem*” Tanrısız bir varoluşa verdiği bir addan ibaretti. Tanrı yaşamın yazarı olarak anlaşıldığı için, onun mevcudiyetinden yoksun olmak basitçe var olmamaktır ya da daimi ölüm olarak algılanmıştır.

Auschwitz sonrası Katolik Kilisesi II. Vatikan Konsili bildirgesinde resmi seviyede klasik kristolojiyi yeniden ele almıştır. Bu bildirmede kilise, antisemitizmin her türlü tezahüründen dolayı üzüntüsünü göstermiş, kendi Yahudi köklerini doğrulamış ve Tanrı ile İsrailoğulları arasındaki ahdin geçerliliğinin devam ettiğini kabul etmiştir. Diğer bir yaklaşımla Kilise, Tanrının tüm insanları (Yahudi ve genelde Hıristiyanları) tek bir ses olarak hedeflediği ve ona uyum içinde hizmet ettiği günü beklemekte olduğunu bildirmiştir. Ayrıca Papa II. John Paul, sıklıkla “*Sonlandırılmamış Ahit*” (*Unabrogated Covenant*) terimini tekrarlamış ve Katolik kilisesi ve Yahudilik arasındaki ilişkinin yeniden tanımlanmasının temellerini gerçekleştirmiştir. Bu itibarla II. Vatikan Konsili, Yahudilik ve Hıristiyanlık arasındaki ilişkilerin karanlık tarihinde yepyeni bir bölüm açmıştır.⁹⁶⁸

II. Vatikan Konsili’ni gerekli ve adeta ‘*iyi bir yeni başlangıç*’ hatta ‘yeni başlangıcın sadece ilk adımı’ olarak tanımlayan Kardinal Walter Casper’e göre Yahudi karşıtlığı içeren “*Contra Judaeis*” eserlerin yerini son dönemlerde Yahudilerin lehinde yazılan “*De Judaeis*” ya da “*Pro Judaeis*” eserler almıştır. Bu çalışmalarda ortaya konulan husus, Tanrı’nın İsrailoğullarıyla ahdi henüz tamamlanmamış ve Yeni Ahit yoluyla değiştirilmediğidir. Tanrı kullarıyla ahidini sonlandırmamıştır. Onları unutmuş ya da reddetmiş değildir. Tanrı hâlâ sevgisi ve bağışlayıcılığı ile onlara dönük durumdadır. O,

⁹⁶⁸ Has, “Ahit Teolojisi...”, s.5.

kullarıyla birliktedir ve her şey üzerinde kendi tarihi zamanları ve zor anlarında onların arasındadır.⁹⁶⁹

4.3.3. Çoğulcu Yaklaşım

A. Race'nin ortaya koyduğu üç tipolojinin ilk ikisinin ulaşamadığı sonuçları elde etmeyi hedefleyen üçüncü anlayış Çoğulcu din anlayışıdır. Burada öne çıkan isimlerin başında J. Hick gelmektedir. Onun dışında P. Knitter, C. Smith, G. D. Kaufman ve E. Troeltsch gibi teologlar bulunmaktadır. Dini çoğulcuğun temel tezine göre hakikat ve kurtuluş açısından bir dinin diğer dinler üzerinde bir üstünlüğü yoktur ve her dini gelenek kendi içinde özeldir ve kendine has kurtuluş vaadi bulunur. Dolayısıyla tüm dinler arasında bir eşitlik söz konusudur. Dini çoğulculuğu savunanlar bu görüşlerini “*dini görecelik*” ile kavramsallaştırmışlardır. Genel olarak dışlayıcı ve kapsayıcı din anlayışlarının kabul edilmesi durumunda diğer dini geleneklerin taraftarları ile iletişim kurma imkanlarının ortadan kalktığını iddia etmişlerdir. P. Knitter, Mesih merkezli yaklaşımın aksine temele dinler arasında bir diyalojik ilişkiye imkan tanınması açısından kendi düşüncelerini “*orthopraxis*”⁹⁷⁰ (*doğru eylem*) terimi ile tamamen eyleme dönük bir tarzda açıklamıştır.

Paul F. Knitter “*No Other Name? A Critical Survey of Christian Attitudes Toward the World Religions*” (1994) adlı eserinde çoğulcu din anlayışını savunur. Eserinde, dışlayıcı İsa anlayışının mutlaklık iddialarına karşı çıkararak göreceli bir hakikatten bahseder. Ona göre; modern dönemde yapılan Yeni Ahit eleştirilerinin sonucunda görülmüştür ki, Yeni Ahit metinleri dışlayıcı anlayışın savunduğu gibi bir mutlaklık iddiası taşımamaktadır.⁹⁷¹ Ona göre; 1) Evanjelistik model, Hıristiyanlığın tek doğru din olduğunu; 2) Protestan model, kurtuluşun sadece ve sadece İsa Mesih aracılığıyla mümkün olduğunu; 3) Roma Katolik model, kurtuluşun pek çok yolları olmasına rağmen bunlardan sadece birinin yani Hıristiyan yolunun esas olduğunu; 4) Tanrı merkezli model ise kurtuluşun yine pek çok yolunun olduğunu ve bu yolların her birinin kendi taraftarını kurtuluşa erdirme açısından eşit değere sahip olduğunu ileri

⁹⁶⁹ Has, “Ahit Teolojisi...”, s.6.

⁹⁷⁰ Paul Knitter, *Toward a Liberation Theology of Religion, The Myth of Christian Uniqueness*, London 1988, p.192.

⁹⁷¹ Paul Knitter, *No Other Name? A Critical Survey of Christian Attitudes Toward the World Religions*, New York: Markynoll: Orbis Books, 1994, p.93.

sürmektedir.⁹⁷² Knitter, “*Catholic Theology of Religions at a Crossroads*” (1986) adlı eserinde yer alan makalesinde yukarıda belirtilen dört sınıflamanın bugüne kadar istenen noktaya gelmede yetersiz olduğunu belirtir ve beşinci bir yol olarak “*Dinlerin bir kurtuluş Teolojisi*” geliştirmesi gerektiğinin altını çizer.

McGrath’a göre, çoğulcuların iddia ettiği bütün dinlerin aynı şey hakkında konuştuğunu söylemeleri Hıristiyan enkarnasyon ve teslis dogmasına zarar vermektedir. Ayrıca, o dinler arasındaki farklara teolojinin tarihsel yorum veya doktrinel farklılıklar olarak bakılabileceğini vurgular. Örneğin, Müslümanlar ile Hıristiyanlar arasındaki İsa’nın çarmıhta ölüp ölmediği tartışmasını tarihsel bir ihtilaf olarak görülebilir. Bunun gibi ihtilaflar dinler arasındaki çatışan hakikatlerdir ve çoğulcuğu savunanların göz ardı ettiği bir olgudur.⁹⁷³

Çoğulcu Yaklaşım bağlamında Papa’nın Kudüs ziyaretine dair şu sözleri oldukça önemlidir: “*Bizim ortak sahip olduğumuz çok şey vardır. Bizim barış, adalet, daha fazla insancıl ve kardeşçe bir dünya için birlikte yapabileceğimiz çok şey vardır. Tanrının, hepimizin faydası için bizi karşılıklı güven ve işbirliğinin yeni ve verimli alanında yönlendirebileceği çok şey olabilir.*” “*Hıristiyanlar ve Yahudiler olarak İbrahim’in inancını takip ederek, dünyaya takdis olmaya çağrıldıkları ve bunun kendilerini bekleyen ortak ve zorunlu görev olduğunu bilmek durumundadırlar. Hıristiyanlar ve Yahudiler bir diğerine ilk takdis olmak durumunda oldukları fikri hâkimdir. Elbette bugün dünya tanrının bize sunmuş olduğu doğrulara yönelik bizim ortak tanıklığımıza ihtiyaç duymaktadır. Bizim mümkün olan her yerde birlikte atabileceğimiz adımlar mevcuttur*” ifadelerini kullanmaktadır.⁹⁷⁴ Burada söylenen sözlerin çoğulcu kristolojiye uygun diyalojik ilişkiler açısından olumlu kabul edilebilir ancak Katolik Kilise’nin resmi açıklamalarında hiçbir zaman çoğulcu yaklaşım görülmez.

Katolik Kilise’nin yayınlandığı “*Jewish Statement on Christians and Christianity: Dabru Emet*”⁹⁷⁵ (*We Proclaim The Truth/Doğruyu Söylemek*), adlı metinde Yahudilerle Hıristiyanlar arasındaki ilişkilerde rol oynayacak önemli hususlar şu şekilde sıralanır: 1)

⁹⁷² Aydın, “Bir Hıristiyan Kurtuluş Teolojisinden.....”, s.135., Bkz. Paul **Knitter**, *No Other Name? A Critical Survey of the Christian Attitude Toward the World Religions* (London:SCM Press,1985)

⁹⁷³ Özkan, “Dini Çeşitlilik...”, s.87, Bkz.,W. Cantwell Smith, *Conflicting Truth-Claims: A Rejoinder*, *Truth and Dialogue*, Ed. John Hick, London:Sheldon Press, 1974. p.158.

⁹⁷⁴ Has, “Ahit Teolojisi...”, s.12

⁹⁷⁵ Bkz: Victoria **Barnet**, *Provocative Reconciliation: Reflections On The New Testament On Christianity*, *Christian Century*, September 27- October 4, 2000), p.1.

Yahudiler ve Hıristiyanlar ortak payda olarak Eski Ahit'e inanırlar. Dolayısıyla temel dini kaynakları aynıdır. Söz konusu Kutsal Kitap Yahudiler tarafından 'Tanah' ve Hıristiyanlar tarafından ise Eski Ahit olarak adlandırılır. 2) Hıristiyanlar ve Yahudiler İsrail toprakları üzerinde Yahudilerin talep ve beklentilerine saygı duyarlar. 3) Hıristiyanlar ve Yahudiler Tevrat'ın moral değerlerini kabul ederler. 4) Nazizm bir Hıristiyan olgusu olarak kabul edilmemelidir. 5) Yahudiler ve Hıristiyanlar arasındaki insanca uzlaştırılmaz fark Tanrı'nın dini metinlerde vaat ettiği gibi tümünden dünya kurtarılmaya kadar değişmeyecektir. 6) Hıristiyanlar ve Yahudiler arasında yeni bir ilişki Yahudi uygulamalarını/stratejilerini zayıflatmayacaktır. 7) Yahudi ve Hıristiyanlar adalet ve barış için birlikte çalışmalıdırlar.⁹⁷⁶

4.3.4. Tanrı Merkezli Yaklaşım

Son dönem kristolojileri incelediğimizde karşımıza iki tür kurtuluş yolu çıkmaktadır. Bunlardan ilki, kutsal teslisle bir olma ya da İsa Mesih'in kristosentrik anlayışta kefaretiler edici ölümünden dolayı Tanrı'nın affetmesidir ve bu durum sadece hıristiyan terimlerle ifade edilebilir. Diğer ise, tabii ben merkezlikten İlahi Aşkın Gerçeklik'te odaklaşan yeni bir oryantasyona radikal olarak geçişi öngören fiili beşeri dönüşüm olarak ifade edilen kurtuluştur ve bu da teosentrik anlayışla ifade edilir.⁹⁷⁷ Roger Haight'a göre; İsa'nın Hıristiyanlar için normatif olduğunu ama diğer din mensupları için böyle bir değer taşımadığını söyler. Ona göre, Tanrı'nın kurtarıcılığı sadece İsa Mesih vasıtasıyla göstermesi söz konusu olamaz. Bu düşüncenin sonucu olarak Haight bir dinin bütün insanların kendisinde birleşmelerinde ısrarcı olamayacağını söyleyerek Mesih'i merkeze alan Kristosentrik düşünceden Tanrı'yı merkeze alan Teosentrik düşünceye geçişi önerir. Ayrıca, Kilise'nin diğer dinleri de Tanrı'nın kurtarıcılığını gösterdiği hak yollar olarak görmesi gerektiğini belirtir.⁹⁷⁸ W. Pannenberg'e göre, kurtuluş yolu olarak bazılarının kabul ettiği ikinci yaklaşım kabul edildiğinde bu tarz dönüşümün çeşitli kültürlerde ve pek çok çeşit hakiki dinsel tecrübeye meydana geldiğini inkar etmek için hiçbir sebep yoktur.⁹⁷⁹ Dolayısıyla sadece hıristiyan terimleri ile ifade edilen Mesih

⁹⁷⁶ Cassidy, *The Future of Jewish-Christian Relations.*, p.19, Kenan Has, Ahit Teolojisi'nin Dört İncil, Pavlus'un Mektupları ve Katolik Kilise Üzerine Yansıması, Akademik Bakış Dergisi, Sayı:38, Eylül-Ekim 2013,s.13.

⁹⁷⁷ Hick, *İnançların Gökkuşağı...*, s.161.

⁹⁷⁸ Şaban Ali **Düzgün**, "Pluralism And Christianity In A Postmodern Age: An Interview With Roger Haight", *Ankara Üni. İFD*, C.47, S.2, Ankara 2006, s.45.

⁹⁷⁹ Hick, *İnançların Gökkuşağı...*, s.161, Wolfhart Pannenberg, (Christian Uniqueness Reconsidered, ed. Gacin D'Costa) s.101.

merkezli birinci kurtuluş yolunun dışlayıcı ve kapsayıcı teolojiye, Tanrı merkezli ikinci kurtuluş yolunun da çoğulcu yaklaşıma uygun olduğu görülür. Çünkü, dışlayıcı ve kapsayıcı anlayışlar mutlak hakikat ve kurtuluş yolunun tek ve yegane aracı olarak İsa Mesih'i görmektedir. Çoğulcu anlayışta ise Tanrı'nın enkarnasyonu olarak İsa'nın merkeziliği yerine İlahi Aşkın Gerçekliği merkeziliğinden hareketle diğer dini gelenekler hıristiyanlık gibi ayrı birer kurtuluş vasıtaları olarak değerlendirilir.

4.3.5. Mesih Merkezli Yaklaşım

Kristosentrizm, birinin düşüncesi ve eylemlerinin ya da teolojik sistemin merkezinde İsa Mesih'in yer alması olarak tanımlanır.⁹⁸⁰ Etimolojik anlamda Christo-center-ism sözcüklerinin birleşmesiyle oluşan mesih merkezilik olarak hıristiyan teolojide sıklıkla kullanılır. Görüldüğü üzere hıristiyan teolojinin ya da kristolojinin merkez konusunun ve ilgisinin Mesih'in yani İsa Mesih'in olduğu görülür.

Christopher Pepper, geçmişten günümüze kristosentrik kristoloji çalışmalarını iki farklı çerçevede kategorize eder. Bunlardan ilki; Barth ve Chopell gibi isimlerin savunduğu doktrinel formülasyonun yeri ve bununla ilgili yapılan beyanlarda İsa Mesih'in kişiliği, yaşamı ve öğretisinin dikkate alınmasıdır. İkinci olarak ise; Augustine ve Goldsworthy gibi isimlerin öncülüğünde İsa Mesih'in yapmış olduğu işleri ile açıklayıcı olarak elde bulunan kutsal metinlerin okunması ve anlaşılmasıdır.⁹⁸¹ Sonuçta her iki yönde de İsa Mesih'in merkeze alındığı bir gerçektir. Ancak yaklaşım tarzlarında biçimsel farklar olduğu görülür.

M. J. Borg; İsa'ya ilişkin tarihsel bilginin teolojik açıdan temel bir mesele olmadığını, dolayısıyla bunun hıristiyan olma açısından fazla bir önem arz etmediğini belirtir. "*Tarihin İsa'sı*" ile "*İmanın Mesih'i*" ifadeleri yerine "*Easter Öncesi İsa*" ve "*Easter Sonrası İsa*" kullanımlarını tavsiye eder. Burada Tarihsel İsa, Easter Öncesi İsa'ya aittir ve Tarihsel İsa'nın ölümü sonrası yüzyıllarda ortaya çıkan hıristiyan tecrübesi ve geleneğince oluşturulan yaşayan ve ölen İsa algısı için Easter Sonrası İsa kullanılmıştır.⁹⁸² XX. yüzyılda kristoloji alanında önemli çalışmalarda bulunmuş olan John Meier'e göre, tarihsel İsa, hıristiyan imanı için önemli değildir ancak hıristiyan

⁹⁸⁰ "Christocentrism", www.Meriam-Webster.com (Erişim Tarihi:10.01.2018)

⁹⁸¹ Christopher Peppler, *The Christocentric Principle: A Jesus-Centred Hermeneutic*, p.2, Online erişim için www.sats.edu.za (Erişim Tarihi:18.01.2018).

⁹⁸² Gündüz, *Pavlus*..., s.124. Ayrıca Bkz. Borg, *Jesus*..., s.192.

teolojisi açısından önemlidir. Çağdaş teoloji çalışmaları ile Meier'in bu düşüncesinin doğrulandığı görülür. Fakat bu görüşün aksi yönde görüşler de elbette bulunmaktadır. İsa çalışmalarının önemini Meier dört noktada açıklar. Bunlar: 1. İnsanlık tarihinde özel bir yerde ve zamanda önemli işler yapan ve önemli şeyler söyleyen özel bir kişiye bağlı olan hıristiyan imanının doğrulanmasında bağlamsal ve mitsel semboller olmaksızın İsa Mesih'e indirgenir. 2. Filistin'de ilk yüzyılda Yahudi bir toplumda tamamıyla insan olarak yaşayan İsa'nın bize hatırlattığı aracılığıyla onun ilahiliğini vurgulamak için onun insaniliğini gözardı etmek göstermelik dindarlığa ve doketist yaklaşımlara götürür. 3. Özellikle dini konularda İsa'nın çileci yaklaşımı sayesinde bireyin hıristiyan olması da kolaylaşır. 4. İsa'nın dünyevi politik bir devrimci olarak görülmesi onu herhangi bir ideolojiyi iddia eden biri olarak görmekten kurtarır.⁹⁸³ Burada Meier'in görüşlerini incelediğimizde tarihsel İsa çalışmalarının imanın Mesih'i için de gerekli olduğu anlaşılır. Ona göre teoloji konusunda hem imanın Mesih'i hem de tarihin İsa'sı birlikte düşünülmelidir. Çünkü, tarihin özel bir yerinde ve zamanında yaşayan İsa hem mesajı hem de eylemleri ile önemli işler yapmıştır. Bunların göz ardı edilmesi mümkün değildir ve böyle bir şey hıristiyanlık için oldukça tehlikelidir. John Dominic Crossan'a göre de "hıristiyan imanı, Tanrı'nın tezahürü olarak tarihin İsa'sında inancın bir eylemidir."⁹⁸⁴ Bruce McCormack'a göre Barth'ın düşüncelerinde kristosentrizmin amacı Tanrı'nın öz vahyi olan İsa Mesih merkezinde her doktrinel yaklaşımı anlama girişimidir. Onun teolojisinde kristosentrik yaklaşım bir metodolojik kural olarak da görülebilir.⁹⁸⁵ Marc Cartez, hıristiyan teoloji içinde Karl Barth'ın kristosentrik bir teolog olup olmadığını sorgular ve ona göre Barth'ın kristosentrik yorumlarının İsa Mesih'in ontolojik ve epistemolojik merkeziliği üzerine dayanması bakımından aslında onun teolojisinin mesih merkezli olduğu sonucuna varır.⁹⁸⁶ Robert Cushman, Barth için teolojinin kendisi ve gayesi Tanrı'nın sözü yani Tanrı'nın kendisi olarak İsa Mesih'teki vahyi olduğunu söyler.⁹⁸⁷ Buradan hareketle hıristiyanlığın kristosentrik bir tabiata sahip olduğunu ve İncillerin bu yönde anlaşılmasında kristosentrik perspektifin daha çok metodolojik bir ilke olarak kullanıldığı da söylenebilir.

⁹⁸³ Borg, *Jesus...*, p.191.

⁹⁸⁴ John Dominic Crossan, *Jesus: A Revolutionary Biography*, p.200.

⁹⁸⁵ Marc Cartez, "What Does It Mean To Call Karl Barth A Christocentric Theologian?" *Scottish Journal of Theology*, SJJ 60(2): 1-7, 2007, p.6

⁹⁸⁶ Cartez, p.4.

⁹⁸⁷ Robert Cushman, *The Doctrine of God and Man: In The Light of Barth's Pneumatology In Faith Seeking Understanding*, NC: Duke University Press, Durham 1981, p.11

İlk dönem hıristiyanlarla birlikte Patristik ve Konsiller döneminde ortaya konmuş olan klasik kristolojinin mesih merkezli olduğu görülür. Aydınlanma döneminde biblikal kritik metot ile birlikte artan tarihsel İsa çalışmaları neticesinde İncillerin Mesih'ine olan ilgi yerini dünyevi İsa'ya bırakmıştır. Tarihin İsa'sına olan ilgi XX. yüzyılın başında azalmasına karşın Kahler'in ve Strauss'un düşünceleriyle geri kazandırılmaya çalışıldığı görülür. Bu dönemde belli bir süre 1950'li yıllara kadar tarihsel İsa arayışı durma noktasına gelmiştir. Yeni Ahit metinlerine baktığımızda özellikle Pavlus'un kristolojisinin de merkezinde mesih olduğu görülür. Pavlus'un kristolojisine göre İsa Mesih, tanrısal oğul olarak insanoğlunun kurtuluşu için bedenleşmiştir. Onun çarmıhta can vermesi, üç gün sonra ölümden dirilmesi ve göğe çekilmesi onun ölüme ve günaha galip gelmesinin kanıtıdır. Ona iman edenler de aynı şekilde günaha ve ölüme galip gelecektir. Bu görüşleriyle Pavlus, kurtuluşu Musa'nın şeriatına uymak yerine İsa Mesih'e iman etmeye bağlamıştır.⁹⁸⁸

4.4. Son Dönem Kristoloji Çalışmalarının Değerlendirilmesi

Son dönemde kristoloji alanında yeni kitaplar yayınlanmaya devam etmiştir. Tarihsel İsa çalışmalarının sonuçlarından hareketle İsa'nın gerçek kimliğinin keşfedilmeye çalışıldığı görülmektedir. Çünkü tarihsel İsa'nın yaşadığı kabul edilen M.S. I. yüzyıldan bugüne kadar yaklaşık iki bin yıl geçmiştir. Özellikle batıda son dönemde kristoloji ile ilgili akademik çalışmaların yanısıra edebi eserler ve sinema filmlerine varan gelişmeler yaşanmıştır. Tarihsel İsa konusunda çalışmaların bilhassa Ernest Renan'ın "*La vie de Jesus*" (1863) adlı eseriyle başladığı ve oradan sinemaya sirayet eden peygamber imajını dünyevileştirme çabalarına ilişkin seçkin bir örnek olarak Martin Scorsese'nin Nikos Kazancakis'in romanından uyarladığı "*The Last Temptation of Christ*" (1988) adlı film tartışmalara neden olmuştur.⁹⁸⁹ Bunun yanında Mel Gibson'un "*The Passion of the Christ*" (2004) adlı film İsa'nın Kudüs'te çarmıha gerilmeden önceki son oniki saatini İncillere göre anlatması bakımından oldukça önemlidir. Bu filmlerden ilki Nasıralı İsa'yı ön plana çıkarırken ikincisi ise Mesih İsa'yı ön plana çıkardığı görülür. Dolayısıyla Katolik Kilise'nin Mel Gibson'un filmini onaylaması hem tartışmalı roman

⁹⁸⁸ Romalılar 3/19-22, 5/11, 6/23, 7/6.

⁹⁸⁹ Dücane Cündioğlu'na göre Kilise'nin resmi yorumlarını tam tersine çeviren filmdeki İsa imajı bambaşkaydı. Beşer İsa Tanrı gibi değil insan gibiydi. Ecco Homo! (İşte insan) İsa filmleri arasında hermenötik açıdan en iddialısı olduğunu belirtir. "Günaha Son Çağrı", 9 Ağustos 2009 bkz. <http://ducanecondioglusimurggrubu.blogspot.com.tr/2012/12/gunaha-son-cagri.html> (Erişim Tarihi: 14.10.2017)

“*The Da Vinci Code*”(2003) ve Tarihsel İsa çalışmalarına karşı Kilise’nin bir cevabı olduğu yönünde yorumlar yapılmıştır.

Hıristiyan teolojinin merkezinde yer alan Krsitoloji çalışmalarında bazı zorluklar yaşanmaktadır. Özellikle kristoloji çalışmalarında ortaya çıkan bu zorlukları felsefi, tarihi ve dil bilimsel olarak üçe ayırmak mümkündür. Karşılaşılan güçlüklerle rağmen kristoloji için Mesih’in kişiliğini ve yaşamını tam olarak bilmenin yeni yolları aranmış ve denenmiştir. Karl Rahner’e göre günümüz dünyasının en temel kristolojik problemi farklı dinlerin hakikat ve kurtuluş açısından nasıl ele alınacağına belirlenmesidir. Bu sorunu dile getirmekle birlikte dini çoğulculuğun dinlerin geleceği açısından bir tehlike oluşturacağına altını çizmektedir.⁹⁹⁰ Dolayısıyla kristoloji aslında sadece hıristiyan teolojisi açısından değil diğer dini gelenekler açısından da ele alınması gereken önemli bir alandır. Bu alanda çalışırken son dönemde konuların başında dinlerin hakikat anlayışı ve vaad ettikleri kurtuluş teolojilerinin incelenmesi ve tartışılması gelmektedir.

Günümüzde kristolojinin durumu nedir? Hıristiyan imanının merkezinde yer alan Nasıralı İsa’nın kişiliği ve çalışmalarını inceleyen kristoloji bugünlere çeşitli aşamalardan geçerek ilgisini hiç kaybetmediği görülür. Son dönemde Hıristiyan teolojinin birçok alanında kristoloji çalışmaları ile ilişkili sonuçlar ortaya çıkmıştır. Zamanın öne çıkan teologları kendi kristolojilerini açıklama imkanı bulmuştur. Bugün tek bir kilisede bile kristolojinin çoğulcu karakterinden hiç kimse şüphe duymaz. Kristoloji sayesinde eğilimlerin tanımlanması kolaylaşmıştır. Bu çerçevede farklı yaklaşımlar neticesinde farklı kristolojiler ortaya çıkmıştır. Kristoloji günümüzde şüphesiz tarihsel İsa çalışmaları neticesinde önemli bir ilerleme kaydetmiştir. Bu durumun ortaya çıkmasında çağdaş teologların günümüzde disiplinlerarası bir yöntem dayalı bir yol izlenmenin gerekli olduğu anlaşılmıştır.

Lübnanlı tarihçi Kemal S. Salibi, “*İsa Kimdi? Kudüs Komplosu*”⁹⁹¹ (1988) adlı eserinde İncillerde birbirinden farklı üç İsa portresinin yer aldığını öne sürer. Ona göre İncillerde sunulan farklı üç İsa’dan ilki, Üzeyir peygamberden kısa bir süre sonra yaşamış ve peygamber olan İsa; ikincisi, Davud peygamberinden soyundan gelen ve beklenen kurtarıcı Mesih iddiasını gerçekleştirmek üzere M.S. 30’lu yılların başında Arabistan’tan Kudüs’e giden ve orada çarmıha gerilen İsa; üçüncü İsa ise, Arabistan’da bir kült olarak yaşadığına ve öldükten sonra dirildiğine inanılan el-İsa isimli bir bereket

⁹⁹⁰ Karl **Rahner**, *Christians and Non-Christians Religions*, Oneworld Publications, Oxford 2001, p.21.

⁹⁹¹ Eserin orijinal adı “*Who Was Jesus: Conspiracy in Jerusalem*” (Çev. Fuat Aydın), Mahya Yay. İstanbul 2015,

Tanrısı İsa'dır. Salibi eserinde, Yeni Ahit'te üç farklı İsa'yı bir araya getiren dördüncü bir İsa'nın ortaya konduğu tezini tartışır.

Julies Wellhausen ve Rudolf Bultmann, İsa'nın bir hıristiyan olarak değil de bir Yahudi olarak anlaşılması için Yahudi bir İsa imajı çizmiştir. Bultmann "*Jesus and World*" (1962) adlı eserinde İsa'yı hıristiyan imanı yerine örnek bir şahsiyet olarak tanımlar. Ayrıca, Bultmann'ın bir diğer eseri "*Primitive Christianity*"(1956) adlı çalışmasında İsa'yı "*Yahudilik*" bölümünde inceler. Bultmann 1960 yılında Heilderberg Bilimler Akademisi'nde İsa'nın hıristiyan imanı için özne olarak tanımlanamayacağını yeni dönem tarihsel İsa araştırmaları bağlamında tartışmıştır. Daha önce bu sorun İsa'nın "*İncillerin kalbi*" olduğunu söyleyen K. Barth ile Harnak arasında 1923'te tartışılmıştır. Barth'ın kristolojik görüşleri Pavlus'la ilgili olan "*Epistle to the Romans*" (1968) ve "*Kirchliche Dogmatik/Church Dogmatics*" (1957) adlı eserlerine dayanırken Bultmann'ın ise, "*Theology of the New Testament*" adlı eserinin merkezinde yer alan '*kerygma*' üzerine dayandığı görülür.⁹⁹² Barth'ın ve Bultmann'ın kristolojik görüşlerinin ilk Kilise'nin İsa algısına göre şekillendiği ve dolayısıyla tarihsel İsa çalışmalarından farklı bir yönde ilerledikleri görülür.

Don Schwitzer'ın "*Contemporary Christologies: A Fortress Introduction*" (2010) adlı eserinde son altmış yıl içinde kristoloji alanında etkili olmuş on beş teoloğun görüşlerini beş farklı başlıkta sınıflandırarak inceler. Bunlar sırasıyla şu şekildedir: 1) Kendini açığa çıkaran İsa portresini savunanlar; Karl Rahner, Dorothee Soelle, Roger Haight, 2) Ahlak uygulayıcı olarak İsa portresini savunanlar; Rosemary Radford Ruether, Carter Heyward, Mark Levis Taylor, 3) Sonsuz Umudun Kaynağı Olarak İsa portresini savunanlar; James Cone, Jon Sobrino, Elizabeth Johnson, 4) Acı Çeken Mesih Olarak İsa portresini savunanlar; Jürgen Moltmann, Douglas John Hall, Marilyn McCord Adams, 5) Sınırlı Açıklığın Kaynağı Olarak İsa portresini savunan teolog olarak Raimon Panikkar'ın görüşlerini açıklar.

T. W. Doane'nin "*Bible Myths and Their Parallels in Other Religions*" (1882) adlı eserinde, Yahudilik de dahil olmak üzere Hıristiyanlığın eski putperest dinlerden etkilendiğini göstermek için büyük çaba sarfeder ve eserinde şöyle söyler: "*Kilisenin siyasi güç olarak çökmesi, şüphesiz, Hıristiyan inancının da çökmesi anlamına gelir. Bütün Avrupa kıtasında devlet ile Kilise'nin birbiriyle çekişmesi ve dogmatik*

⁹⁹² Robinson, p.449-450.

*Hıristiyanlık ile Hıristiyan zekası arasındaki uyumsuzluk modern kültürün bilincinde kristolojinin öldüğünü ispat etmektedir. Bu gerçeklere gözlerimizi kapamanın bir yararı yoktur!”*⁹⁹³ Kristoloji, Doane'nin iddia ettiği sözlerinin üzerinden bir asırdan fazla zaman geçmesine rağmen henüz ölmüş değildir ve hala varlığını sürdürmektedir. Ancak, bazı teologlara göre kristoloji varlığını eskisi gibi rahatlıkla sürdürememektedir. Zira, Kilise'nin elinde en güçlü silahı aforoz yetkisi alınmıştır. Artık insanlar Kilise'nin aleyhine de olsa görüşlerini açıkça söyleyebilmektedir. Bu fikir hürriyetinin tabii sonucu olarak, özellikle son dönemde Kilise ve öğretileri aleyhine bir çok eser kaleme alınmıştır ve alınmaya da devam etmektedir.⁹⁹⁴ Son dönemde ortaya konan yeni kristolojileri klasik kristolojinin etkisini azalttığını görülse de yeni İsa imajlarının tartışılması kristoloji biliminin gelişmesine katkı sağlamıştır.

Kristoloji bilimi, modern dönemin problemleri karşısında geleneksel hıristiyan öğretilerine dayalı çözüm noktasında yetersiz kalmıştır. Buna kanıt olarak II. Vatikan Konsili'nin sonuçları gösterilebilir. Son dönemde dışlayıcı yaklaşımın hatta kapsayıcı yaklaşımın bile sorunları çözmede yetersiz kaldığı anlaşılmıştır. Bu konuda G. Parrinder, “*Jesus in the Quran*” (1965) adlı çalışmasında modern çağda hıristiyanların bir meydan okuma ile karşı karşıya olduğunu söyleyerek Sami Allah anlayışının Yunan teorilerinden arınmaya ihtiyacı olduğunu belirtmiştir. Dolayısıyla ona göre; kristolojinin modern dünya ile iletişime geçebilmesi için teslis, Tanrıoğlu ve kurtuluş gibi terimlerin yeniden yorumlanması gerekmektedir. Parrinder, İsa'nın “*Niçin beni Rab, Rab diye çağırıyorsunuz da söylediklerimi yapmıyorsunuz?*”⁹⁹⁵ sözünden hareketle günümüzde Kilise'nin tavrını eleştirmektedir. Bu noktadan hareketle İsa'nın mesajı ile Kilise arasında bir başka ifadeyle söylem ve uygulama arasında bir farklılığın olduğunu altını çizmektedir. Hatta Parrinder bu konuda Kuran'ın Kitap ehline yönelik söylediklerinin örnek alınması gerektiğini de tavsiye eder.⁹⁹⁶ Neden modern çağda dini gelenekler işbirliği yapmalıdır? Bu konuda Martin Buber; “*Bir araya gelmenin birlikte yürümenin yolu vardır. Birlikte yaşamaksızın birlikte çalışmanın bir yolu vardır. Kimlerin dua ettiğine bakmaksızın ve dua edenleri birleştirmeksizin duaları birleştirmenin bir yolu vardır. Niyetler kendi yönelimleri, farklılaşmalar içerisinde adı konmamış birlikteliğe*

⁹⁹³ Thomas William Doane, *Bible Myths and Their Parallels on Other Religions*, New York 1948, p.530.

⁹⁹⁴ Akdemir, s.155.

⁹⁹⁵ Luka 6/46.

⁹⁹⁶ Geoffrey Parrinder, *Jesus in the Quran*, Taber and Faber, London 1965, p.173

*sahip kendi hedeflerinde birleşecektir. Biz engelleme değil aksine yolu hazırlayan olmalıyız” der.*⁹⁹⁷

II. Dünya savaşından sonra kristolojik tartışmaların merkezinde Rudolf Bultmann'ın demitolojizasyon programı ve onun Yeni Ahit'in mesajına yönelik varoluşsal yorumu yön vermiştir. Bultmann için İsa'nın çarmıha gerilmesi bütün teolojinin merkezindeydi fakat onun İsa'nın kişiliği ve çarmıha gerilmesine yönelik yaklaşımı bazı noktalarda Karl Barth'ın görüşlerinden kesin çizgilerle ayrılır. İlk olarak onun Yeni Ahit'e radikal eleştirel bir noktadan yaklaştığı görülür. Yeni Ahit'e inanmış biri olarak biçim tenkidi ekolünün öncülerinden biri olarak kabul edilir. Fakat yine ona göre Yeni Ahit metinlerinin gerçek tarihini tanımlayamayız ancak onun ilk dönem hıristiyan topluluğunun telojisinin üretimi olduğunu kabul edilebilir.⁹⁹⁸ 1962-1965 yılları arasında hıristiyanlık tarihinin en geniş katılımlı konsil olarak II. Vatikan Konsili, genelde hıristiyanlığın özelde ise Katolik Kilise'nin değer dinsel gelenekler ve bunların bağlılarına yönelik değerlendirmeleri gerçekten devrim sayılabilecek önemli açılımlar ortaya çıkmıştır. Konsil'in 1965'te yayımladığı *Hıristiyanlık Dışı Dinlerle İlişkiler Bildirgesi*'ne göre Katolik Kilise, diğer dinlerde mevcut olan doğru ve kutsal hiçbir şeyi reddetmediği ve kilisenin öğretilerinden farklı şekillerde olsa da bunların “*bütün insanları aydınlatan hakikatin ışığını*” yansıttığı görüşündedir.⁹⁹⁹ II. Vatikan Konsili'nin Hıristiyan birliği ve kilisenin diğer dünya dinleriyle ilişkileri hususundaki belgeleri değerlendirildiğinde Vatikan, Katolik hıristiyanlar ile Yahudiler arasındaki ilişkilerini göz önünde bulundururken, diğer dinlerle ilişkilerden sorumlu sekretarya olarak değil, özel bir sekretarya olarak ilgilenmiştir. Dolayısıyla Hıristiyan dünyası özellikle Ekim 1965'teki söz konusu konsilden itibaren Yahudilerle olan ilişkilerini önemli ve dikkat çekici ifadelerle ortaya koymaya çalışmaktadırlar.¹⁰⁰⁰ Özellikle II. Vatikan Konsili'nin sonuçlarının bir yansıması olarak son elli yıl içinde Papa'nın diğer ülkelere yaptığı gezilerin arttığı görülmektedir. Bu bağlamda, Hıristiyan dünya ile Yahudiler arasındaki en somut gelişme 26 Mart 2000 tarihinde Papa II. John Paul'un Kudüs ziyaretinde yaşanmıştır. Papa bu ziyaretinde, tapınağın Batı/Ağlama Duvarı'nda

⁹⁹⁷ K. Backhaus, 'Das Bundesmotiv in der frühkirchlichen Swellenzeit' *Der Ungekündigte Bund*, ed. H. Frankemölle, Freiburg, p.211-231, Walter Casper, 'The Meaning of Covenant in Judaism', p. 22 ve Has, Ahit Teolojisi'nin..., s.8.

⁹⁹⁸ Klaas Runia, *The Present-Day Christological Debate*, Wipit and Stock Publisher, Eugene 1984, p.22.

⁹⁹⁹ Gündüz, *Hıristiyanlık*, s.114.

¹⁰⁰⁰ Has, Ahit Teolojisi'nin..., s.8.

(Western Wall) “*tarih sürecinde sizin çocuklarınızın acı çekmesine sebep olan kişilerin davranışları için*” ifadeleriyle her iki toplum için yaptığı dua şu şekildedir:

“Babalarımızın Tanrısı!

Sen İbrahim ve onun soyundan gelenleri seçtin

Milletlere Senin ismini getirmeleri için,

Biz tarih nezdinde davrananların sebebiyle derin bir şekilde üzüldük,

bu çocukların acı duymasına sebep olanlarca,

Ve senin bağışlamayı dileyerek kendimizi Ahit insanlarıyla gerçek kardeşliğe teslim etmeyi temenni ediyoruz.”¹⁰⁰¹

Bu ziyaret şüphesiz sadece Yahudiler için değil diğer dinlerin mensupları için de Kilise'nin kapalı yapısının artık sona erdiğinin bir kanıtı olarak değerlendirilebilir. Ancak Katolik Kilise'nin dışlayıcı İsa anlayışının yerini kapsayıcı İsa anlayışına dönüştüğünü şeklinde bir görünüm arz etse de Kilise'nin dışlayıcı bakışının değişmediği şeklinde de görüşler öne sürülmüştür. Jerome Murphy O'Connor' Papa'nın ziyaretini şu sözlerle yorumlar: “*Mabedin Batı Duvarında ayakta durmakla Papa, Yahudiler tarafından küstah ve kibirli olarak görülen kilisenin, Hıristiyanlığın Yahudiliğe olan ilişkisine işaret etmiş ve kilisenin tevazuunu, alçak gönüllülüğünü sembolize etmiştir.*’ Bu olay tarihin komple bir geri dönüşü olarak algılanmaktadır. İsrail’de ziyaretin hemen akabinde gerçekleştirilen bir anket Yahudilerin Hıristiyanlara yönelik tutumlarında değişim olduğunu göstermiştir. Bizim gibi bu anları insanlarla paylaşmak hususunda ayrıcalıklı ve sonsuz bir işi yapmak zorunda olanlar için 2. yüzyılın 2. yarısında Hıristiyanlar ve Yahudiler arasında kanla boyanmış kırılmış çitleri tamir etme hususunda bir mahkûmiyet söz konusudur ve Tanrı'nın takdiri bunu gerçekleştirmeksizin başka türlü asla alınamayacaktır.”¹⁰⁰² Papa'nın bu ziyareti, Kilise'nin ilk defa beklentileri karşılayan bir tavır olarak görülmüş ve II. Vatikan'ın ruhuna uygun olarak Kilise'nin değişime dönük açılımı şeklinde yorumlanmıştır. Dolayısıyla bu ziyaret, kristoloji çalışmaları açısından önemli bir gelişme olarak değerlendirilir. Çoğulcu anlayışın etkisinin yoğun yaşandığı son dönemde Karl Rahner'e göre günümüz dünyasının en temel sorununun farklı dinlerin hakikat ve kurtuluş açısından nasıl ele alınacağına belirlenmesidir. Bu sorunu dile getirmekle

¹⁰⁰¹ Has, *Ahit Teolojisi'nin...*, s.9.

¹⁰⁰² Cassidy, *The Future of Jewish-Christian Relations.*, p.11, Kenan Has, “Ahit Teolojisi'nin Dört İncil, Pavlus'un Mektupları ve Katolik Kilise Üzerine Yansıması”, *Akademik Bakış Dergisi*, S.38, Eylül-Ekim 2013, s.10.

birlikte dini çoğulculuğun dinlerin geleceği açısından bir tehlike oluşturacağını altını çizmektedir.¹⁰⁰³ Dolayısıyla sadece hristiyan teolojisi açısından değil diğer dini gelenekler açısından da ele alınması gereken önemli konuların merkezinde dinlerin hakikat anlayışı ile vaad ettikleri kurtuluş teolojilerinin incelenmesi ve tartışılması gerekmektedir.

---

¹⁰⁰³ Rahner, *Christians ...*, p.21.

5. SONUÇ

Batıda son dönemde yapılan kristoloji çalışmaları kapsamında bu çalışmada eserlerini ve görüşlerini ele aldığımız teologların kristolojileri arasında metodik (yöntemsel), tarihsel (dönemsel) ve felsefi açıdan önemli farklılıkların olduğu görülmüştür. Geleneksel kristolojinin odağında hıristiyan inanç esasları yer almıştır. Hıristiyanlık, Aydınlanma ile birlikte varoluşçu felsefenin de etkisiyle beraber R.Haight, K.Rahner, R. Bultmann ve J. Hick gibi teologların ve din felsefecilerinin görüşleri ile bugünün modern insanı için anlaşılır ve kabul edilebilir bir din diline kavuştuğu ve liberal teolojilerin etkisiyle öznel bir vahiy alanı oluşturulduğu görülmektedir.

İnsanlık tarihinde birçok peygamber, devlet adamı, filozof ya da bilim insanı gelmiş ve etkili olmuştur ancak doğumu, yaşamı, öğretileri ve ölümü en tartışmalı isimlerden birinin İsa Mesih olduğu görülür. İsa Mesih olmadan, nasıl ki Hıristiyanlık düşünülemez ise kristoloji disiplini olmaksızın da hıristiyan teolojisi anlamak neredeyse imkansızdır. Çünkü Hıristiyanlık İncillerden hareketle İsa Mesih'in bakire Meryem'den mucizevi doğumu, çarmıha gerilişi, ölümü, dirilişi ve tekrar göğe yükselişi üzerine inşa edilmiştir. İsa'nın tabiatı meselesi İlk Konsiller dönemi kristolojik tartışmaların ayrışmalara ve aforozlara varan sonuçlar ortaya çıkarmıştır. Kristoloji çalışmaları Aydınlanma döneminde kutsal metin eleştirisinin başlamasıyla yeni bilimsel ve arkeolojik çalışmaların etkisinde XX. yüzyılda tarihsel İsa arayışında oldukça önemli belgelerin analiz edilmesi yeni sonuçlar ortaya çıkarmıştır. Böylece farklı bakış açılarına sahip yeni kristolojik yaklaşımlar ortaya çıkmıştır.

Bir disiplin olarak kristoloji alanı içinde İsa'nın tabiatı ve kişiliği ele alındığı gibi hayatını ele alan tarihsel çalışmaların da olduğu bilinmektedir. Son dönem tarihsel İsa araştırmaları Aydınlanma dönemi batı düşüncesinin bir ürünü olarak ortaya çıkmıştır. Dolayısıyla Hıristiyan kutsal metinlerinin tenkit ve tetkik edilmesi Aydınlanma döneminden itibaren yaşayan Tarihsel İsa ile Kilise geleneğinin sunduğu ölümden sonra dirilen imanın Mesih'i arasındaki ayrımını ortaya çıkarmıştır. Bazı teologlara göre; bu çalışmalar İmanın İsa'sından öte Tarihsel İsa'yı araştırmaya yönelik olarak değerlendirilmiş ve özellikle XIX. yüzyılın sonu ile XX. yüzyılın başlarında Tarihsel İsa'nın Hıristiyan imanını için gerekli olup olmadığı tartışılmıştır. Tarihin İsa'sını ortaya çıkarmaya çalışan Tarihsel İsa çalışmalarında Yeni Ahit metinlerinin yeterli olup olmadığı önemli tartışma konuları arasında yer almıştır. Bu metinlerin modern bilimsel

metotların ışığında incelenmesi sonucunda İsa ile ilgili bilgiler XX. yüzyılın son çeyreğinde İsa Okulu üyelerinin çalışmaları neticesinde Tarihin İsa'sı ile İman'ın İsa'sının farklı kişiler olduğu görülmüştür. Araştırma sonuçlarına göre, İncillerde İsa'ya ait olan sözlerin ve işlerin daha çok Easter öncesinde Tarihsel İsa'ya ait olanların otantik olduğu sonucuna ulaşılmış. Kristoloji çalışmalarında bugüne kadar kanonik metinlerin dışında Apokrif metinler ile Hıristiyanlık dışı kaynaklar da kullanılmıştır. Ayrıca araştırmacılar son dönemde teolojik çalışmalarını arkeolojik materyaller ile de desteklemişlerdir. Özellikle 1947'den sonra Kumran Metinleri mevcut bilgilerin yeniden gözden geçirilmesini zorunlu kılmıştır. 1980'li yıllarda kristolojide ya da daha dar anlamda tarihsel İsa araştırmalarında John Hick'in ifadesiyle "*Kopernik Devrimi*" olarak nitelendirilebilecek dönemin yaşandığı görülür. Son dönem kristoloji çalışmalarına yön veren gelişmeler şu şekilde sıralanabilir: 1) Aydınlanma döneminden sonra ortaya çıkan Kilise dışı kurumlar yaygınlık kazanmış ve Kutsal Kitap otoritesi sarsılmıştır. 2) İkinci Dünya savaşı sonrası yaşanan gelişmelerin dar kalıplı mezhepçiliği sona erdirmiştir. 3) Küreselleşmenin neticesi olarak Hıristiyanlığın diğer dinlerin karşısında kendi durumunu muhakeme etme durumunda kalması ve modern bilimsel yöntemlerin kullanılması neticesinde İncillerin modern yorumları yapılmıştır. 4) Eski Ahit'in Ketuvim bölümünün yeniden canlanması ve Yahudi İsa çalışmalarının etkisiyle İsa daha çok "*hikmet peygamberi*" olarak algılanmaya başlanmıştır. 5) 1947 yılında Ölü Deniz Rulolarının ve Nag Hammadi metinlerinin bulunması ile diğer İncillerde denilen Meryem, Thomas ve Q İncilleri keşfedilmiştir. 6) Özellikle son dönemde II. Vatikan Konsili'nin toplanması (1962-1965) ve dünyanın güncel problemleri karşısında Kilise'nin kayıtsız kalmaması neticesinde dışlayıcı yaklaşım yerini kapsayıcı anlayışa bırakmıştır. 7) XX. yüzyılda tarihsel İsa çalışmalarının ikinci ve üçüncü arayış devrelerinde yeni çalışmaların ortaya konması ve özellikle 1985'te Robert Funk tarafından kurulan İsa Okulu'nun çalışmaları kristoloji çalışmalarını etkilemiştir. 8) 1960'lı yılların başında Latin Amerika kökenli özgürlük kristolojisinin Jon Sobrino tarafından sistemli olarak açıklanması ve teorik düzlemde ele alınan kristolojik tartışmalar yerini praksise dayalı çalışmalara bırakmıştır. 9) 1960'lı yıllarda dünyada görülen feminist kadın hareketlerindeki artış neticesinde feminist kristolojiye olan ilgi artmıştır. 10) Kurtuluş teolojisi bağlamında "*Kilise dışında kurtuluş yoktur*" ya da "*kurtuluşun yegane aracı Mesih'tir*" anlayışı yerini çoğulcu kristolojide John Hick ve Paul Knitter gibi teologların çalışmaları ile Tanrı merkezli anlayışa dayalı olarak

diğer dini gelenekler için de kurtuluşun mümkün olabileceği görüşü ağırlık kazanmıştır. 11) Çoğulcu kristolojinin en önemli isimlerinden John Hick'in tabiri ile teolojide “*Kopernik Devrimi*”nin tam olarak gerçekleştiğini söylemek mümkün olmasa da son dönemde görülen kristoloji çalışmalarında etkili olduğu gerçeğinden hareketle Aydınlanma ile başlayan kritik ve analitik bakış açısı çağdaş kristolojik yaklaşımların ortaya çıkışını hızlandırmıştır.

Bütün bu çalışmalar neticesinde ağırlığını hissettiren çoğulcu kristolojinin etkisinde gelişen tartışmalar hakikat ve kurtuluş kavramlarının yeniden yorumlanmasına ve Mesih merkezli bir kurtuluş planı yerine Tanrı merkezli bir kurtuluş planına geçildiğini söylemek mümkündür. Dolayısıyla klasik dönemde görülen dışlayıcı İsa algısı ve geçiş dönemi diyebileceğimiz ara dönemde görülen kapsayıcı İsa algısı yerini yeni kristolojik yaklaşımlarla birlikte çoğulcu kurtuluş anlayışının kabul görmesine neden olmuştur. Ancak, bu noktada tam olarak kristolojik tartışmaların sona erdiğini söylemek mümkün değildir. Son dönemde hız kazanmış olan tarihsel İsa çalışmalarının sonuçları kristoloji çalışmalarına yeni tartışma konularının doğmasına etki etmiştir. Aynı zamanda kristolojinin farklı alanlara uygulanması neticesinde yeni kristolojik yaklaşımların ortaya çıkmasına neden olmuştur. Son dönemde feminist, özgürlük ve çoğulcu kristolojilerin diğer kristolojik yaklaşımlara nazaran daha etkili olduğu görülür. Dolayısıyla tek tip klasik kristoloji yerini çok sesli çağdaş kristolojilere bırakmıştır. Bu durumun ortaya çıkmasında bu kristolojilerin ortaya çıkış nedenleri ve pratik amaçlara yönelik çalışmalarda bulunmaları etkili olmuştur. Neticede, kristoloji çalışmaları ile geleneksel kristolojiler için kullanılan “dikey” ilişki yerini “yatay” ilişkiye bırakmıştır. Yatay ilişki ile İncillerde sunulan imanın Mesih'inin adeta üzerini örttüğü tarihsel İsa'ya ulaşılmaya çalışılmıştır.

Son dönemde hem yeni kristolojik yaklaşımlarla ortaya konan sonuçlar hem de kristolojik tartışmalara getirilen yeni görüşler klasik kristoloji ile modern kristoloji ayrımını daha da belirgin hale getirmiştir. Kristoloji'nin en temel tartışması olarak İsa'nın tabiatı meselesi görülse de tarihsel İsa'nın arayış çalışmalarına ilgi artmıştır. Bununla birlikte İncillerin sunduğu ve İznik-Kadıköy kredosunda dogmatikleşen imanın mesihinin ilahiliği ile tarihsel İsa çalışmaları sonunda ön plana çıkarılan Tarihin İsa'sının dünyeviliği arasındaki ayrım son dönem kristoloji çalışmalarında daha da netleşmiştir. Ayrıca batıda hıristiyan kutsal metinlerine dayalı dogmatik anlayışta klasik

kristolojilerin yanında yürütülen tarihsel İsa'nın arayışında Yahudi bağlamında konuya yaklaşan Geza Vermes gibi teologların çalışmaları oldukça önemlidir. Karl Rahner'in "çatışan hakikatler" bağlamında çoğulcu kurtuluş yaklaşım ele alındığında dinler arasında öngörülen diyalojik ilişkide sorunlar yaşanacağı görülür. Çünkü klasik kristoloji, hıristiyan teolojiden doğan doktrinel bir alandır ve kabul edilmelidir ki, klasik kristoloji İncillerin ortaya koyduğu teslis, enkarnasyon ve diriliş ekseninde İsa'nın uluhiyeti üzerine inşa edilmiştir. Son dönemde Hıristiyan teoloji içinde İsa'nın Mesih, Rab ve Oğul oluşu dogma olarak kabul edilmesi klasik kristolojide savunulmaya devam etmiştir. Ayrıca son dönemde batılı teologların bile kendi içerisinde Tarihsel İsa çalışmalarının kristoloji içinde yer alması konusunda tartışma yaşadıkları görülür. Son dönemde klasik kristolojinin en önemli savunucusu Karl Barth'ın görüşlerinin aksine çağdaş kristolojilerde kutsal metin okumalarının literal değilde mecazi/metaforik yapılması gerektiği görülür. Özellikle İsa'nın mucizeleri, enkarnasyonu, dirilişi gibi konular çağdaş kristolojilerde metaforik anlamlara sahip olduğu belirtilir.

Son dönem kristoloji çalışmaları İsa'nın gerçek kimliğine ulaşma yolunda atılan önemli adımlar olarak değerlendirmek mümkündür. Bu çalışmalar neticesinde kristolojinin bütün problemlerinin çözüme kavuştuğunu ya da sona erdiğimi söyleyemeyiz. Sadece kristolojik meselelere yeni bulgular ışığında farklı yaklaşımların ortaya çıktığı görülür. Özellikle İsa Okulu'nun çalışmalarında İncillerde, diğer Yeni Ahit metinleri ve Thomas İncili'nde yer alan İsa'nın sözlerinin ve işlerinin otantik olup olmadığı araştırılmış ve İsa Okulu tarafından çarpıcı sonuçlara ulaşılmıştır. Ancak İsa Okulu üyelerinin çalışmalarında kullandıkları "oylama" tekniğine yönelik ciddi eleştiriler almışlardır. Bunun yanında İsa'nın tarihsel yaşamında belirsizliği koruyan konular arasında İsa'nın kayıp yılları olarak da adlandırılan doğumu ile 12 yaş arasında ve 12 yaş ile 30 yaş aralığında nerede olduğu ve neler yaptığı, dünyevi yaşamında evlenip evlenmediği ve evlendi ise çocuk sahibi olup olmadığı, "Turin/Torino kefeni" olarak bilinen kefen bezinin otantikliği tartışmasının yanında İsa'ya ait olup olmadığı, İsa'nın çarmıha gerilmesinde gerçek sorumluların Yahudilerin mi ya da Romalıların mı olduğu, İsa'nın sözünü ettiği Tanrı Krallığı'nın bu dünyaya ait olup olmadığı, İsa'nın çarmıh üzerinde aslında ölmediği yönündeki baygınlık teorisinin kabul edilebilirliği, arkeolojik kazılarda keşfedilen taş ev ya da mezarın İsa'nın yaşadığı döneme ya da kendisine ait olup

olmadığı, Yahuda İskaryot'un hain olup olmadığı gibi konular önümüzdeki yıllarda kristoloji alanında tartışılmaya devam edeceği öngörüsünde bulunabiliriz.

Kristoloji alanının geleceği adına bazı önerilerde bulunabiliriz. Batıda teologlar ve din felsefecileri tarafından derinlemesine ele alınan kristoloji alanında sayısız kitap, makale türü çalışmalar ortaya çıkmakta ve İsa Mesih konulu çeşitli bilimsel toplantılar düzenlenmektedir. Batıdaki kristoloji çalışmaları üzerinde Kilise'nin etkisi inkar edilemez ve bunun yanısıra kristologların da hıristiyan olmaları bu konuda sayısız eserin ortaya çıkmasına neden olmaktadır. Kristoloji'ye ülkemizde batı dünyası kadar ilgi duyulmamasının bir takım teolojik, tarihsel ve önyargıya dayalı nedenler olduğu bilinmektedir. Ancak, gelinen noktada bilimsel çalışmaların evrenselliği gereği nitelikli objektif çalışmalara olan ihtiyaç devam etmektedir.

Kristoloji'nin batı dünyasında geleceği adına öneriler elbette sunulabilir ancak bizim burada dile getireceğimiz tavsiyeler daha çok ülkemizde kristoloji çalışmalarının geleceğine dair olacaktır. Ülkemizde başta hem dinler tarihçilerin hem de din felsefecileri tarafından kristoloji alanında çalışma yapan batılı teologlarla konuları tartışabileceği ve özellikle son dönem kristolojik yaklaşımların ele alınacağı uluslararası bilimsel toplantılar düzenlenebilir. Kristoloji alanında özellikle ülkemizde yapılan akademik çalışmaların belli kişiler tarafından yürütülmesi ve büyük çoğunluğun bu alana uzak kalması nedeniyle lisansüstü tez konularının verilmesinde çağdaş dönem kristolojik yaklaşımlara özellikle feminist ve özgürlük kristolojilere öncelik verilebilir. Ayrıca, son dönemde tarihsel İsa çalışmaları ve yeni arkeolojik bulguların etkisinde Yahudi İsa imajının tartışılması bu konuyu Yahudi hıristiyanlar ile İsa'nın kristolojisi arasındaki ilişkiyi ortaya koyan çalışmalar yapılabilir.

6. KAYNAKÇA

- Adam, Baki, *Yahudi Kaynaklarına Göre Tevrat*, Pınar Yay. 4. Baskı, İstanbul 2015.
- _____, *Yahudilik ve Hıristiyanlık Açısından Diğer Dinler*, Pınar Yay., İstanbul 2015.
- _____, *Yahudilik, Yaşayan Dünya Dinleri* (Ed. Şinasi Gündüz), DİB. Yay., İstanbul, 2007.
- Adıbelli, Ramazan, “İsa’nın Maşiah’a Dönüşümü: Mesih’i Yahudilik’te Mesihlik Fenomeni”, *İnsan ve Toplum Yayınları Araştırma Dergisi*, C.5, S.2, 2016, s.242-270.
- Ağca, Mehmet A., *Ben Mesih*, BBD Yay., İstanbul 2006.
- Ahmad, Mirza Ghulam, *Jesus in India: Jesus’ Delivarence from the Cross & Journey to India*, Islam International Publications Ltd., Punjab India 2003.
- Akdemir, Salih, *Kitab-ı Mukaddes ve Kuran’ı Kerim’e Göre İsa*, 29 Mayıs Üni., Kuran Araştırmaları Merkezi Yay., İstanbul 2016.
- Akin, L. Daniel, *Christology: The Study of Christ*, Rainer Publishing, Middletown USA 2013.
- Akyol, Mustafa, *Yahudilerin Mesih’i İslam’ın Peygamberi Meryemoğlu İsa*, Düşün Yay., İstanbul 2018.
- _____, *The Islamic Jesus: How the King of the Jews Became a Prophet of the Muslims*, St. Martin Press, NewYork 2017.
- Alatlı, Alev, *Kökler, Batıya Yön Veren Metinler*, İlke Eğitim ve Sağlık Vakfı Yay. C.1, İstanbul 2010.
- Albayrak, Kadir, *Bogomilizm ve Bosna Kilisesi*, Emre Yay., İstanbul 2005.
- _____, *Tek Tanrılı Dinlerde Barış ve Şiddet İkilemi*, Berikan Yay., Ankara 2016.
- Alforo, Gerardo, *A Christocentrik Theological Method*, Southwestern Baptist Theological Seminary, 2007.
- (<https://abettercountry.files.wordpress.com/2008/01/theological-method-4.pdf>)
(Erişim Tarihi:12.12.2017)
- Alıcı, Mustafa, *Dinler Tarihinin Batılı Öncüleri*, İz Yay., İstanbul 2007.
- _____, “Çağdaş Dinler Tarihi Metodolojisinde Feminist Yaklaşım”, *Milel ve Nihal Dergisi*, C.2 S.2, Haziran 2005, s.111-123.

- Allegro, John M., *The Dead Sea Scrolls and Christian Myth*, Penguin Books, London, 1956.
- Alpyağıl, Recep, *Wittgenstein ve Kierkegaard'dan Hareketle Din Felsefesi Yapmak*, İz Yay., İstanbul 2013.
- Altındal, Aytunç, *Üç İsa* (Çev. Sibel Özbudun), Anahtar Kitaplar Yay. İstanbul 1993.
_____, *Yoksul Tanrı, Tyanalı Apollonius*, Alfa Yay., İstanbul 2005.
- Altınışik, Kenan, *5500 Yılın Tanıkları: Süryaniler*, Altan Yay., İstanbul 2004.
- Armstrong, Karen, *A History of God, From Abraham To The Present: The 4000 year Quest for God*, alt.binaries.e-book 2003.
_____, *Mitlerin Kısa Tarihi* (Çev. Dilek Şendil), Alfa Yay., İstanbul 2014.
- Aslan, Reza, *Zelot: Nasıralı İsa'nın Hayatı ve Dönemi* (Çev. Nalan Tümay), Okyanus Yayınları, İstanbul 2014.
- Ataman, Atila, *Copernicus, Kant ve Düşüncenin Metafiziği*, Dedalus Kitap Yay., İst., 2015.
- Atayman, Veysel, *Aydınlanma*, Don Kişot Yay., İstanbul 2005.
- Athanasius, "Truly Human, Truly God" in *Readings in Christian Theology*, (Ed. Peter C. Hodgson and Robert H. King), Fortress Press, Philadelphia, 1985, p.206.
- Ataurrahim, Muhammed, *Bir İslam Peygamberi İsa* (Çev. Kürşat Demirci), İnsan Yay., İstanbul 1985.
- Aydın, Fuat, "Bir Sessizliğin ya da YHVH'nin Tarihi (YHVH'nin Telaffuz Edilmeme Olgusu Üzerine Bir Araştırma)", *Usül İslami Araştırmalar Dergisi*, S.2, Temmuz-Aralık 2004, s.103-128.
_____, "İsa Sonrası Tartışma Konularından Havarilik ve Pavlus'un Havarilik Anlayışı", *Dinler Tarihi Derneği Yayınları*, C.3, Ankara 2003, s.71-93.
_____, "Maksimüs The Confessor ve Diyotelit Kristolojisi", *SAÜ.İFD.*, C.XII, S.22, 2010/2, s.49-71.
_____, "Pavlus'un Ahlak Anlayışı", *SAÜ.İFD.*, 9/2004, ss.1-23.
_____, *Pavlus Hristiyanlığına Giriş*, Eskiyei Yay., Ankara 2011.
- Aydın, Mahmut, "İsa Mesih'in Ölümünden Dirilişi Hakikat Mi? Mitoloji Mi?" <http://dergipark.gov.tr/download/article-file/188497> (Erişim Tarihi:15.07.2017)
_____, "Tarihsel İsa Araştırmaları ve Onların Bulguları Üzerine Bazı Mülahazalar", *İSAM Dergisi*, S.5, 2001. s.1-41.

- _____, *Hıristiyan, Yahudi ve Müslüman Perspektifinden Dinsel Çoğulculuk ve Mutlaklık İddiaları*, Ankara Okulu Yay., Ankara 2005.
- _____, *İsa'ya Ne Oldu?*, Otto Yay., Ankara 2011.
- _____, *İsa Tanrı mı? İnsan mı?*, İz Yay., İstanbul 2015.
- _____, “Yahudi Bir Peygamberden Gentile Tanrı'ya: İsa'nın Tanrılaştırma Süreci” *İslamiyat Dergisi*, Yıl:3, Sayı:4, 2000, s. 47-74.
- _____, “Özgürlük Teolojisi'nin İslami İzdüşümleri, Latin Amerika Kökenli Özgürlük Teolojisi Perspektifinden Kuran'a Yeni Bir Yaklaşım”, *Tezkire Düşünce, Siyaset, Sosyal Bilim Dergisi*, Sayı 31-32, Mart-Haziran 2003, s.137-156.
- _____, “Bir Hıristiyan Kurtuluş Teolojisinden Dinlerin Bir Kurtuluş Teolojisine Doğru”, *Divan İlmi Dergi, C.5, S.9, 2000/2*, s.133-150.
- Aydın, Mehmet, *Dinler Tarihine Giriş*, Din Bilimleri Yay., Konya 2004.
- _____, *Hıristiyanlık ve Dünya Dinleri*, Din Bilimleri Yay., Konya 2000.
- _____, *Hıristiyan Kaynaklarına Göre Hıristiyanlık*, Türk Diyanet Vakfı Yay., Ankara 1995.
- _____, *Hıristiyan Genel Konsilleri ve II.Vatikan Konsili*, Selçuk Üni. Yay., Konya, 1991.
- Aydınbaş, Mehmet E., *Hıristiyanlık'ta Tevhit'ten Teslis'e*, Çizgi Kitabevi Yay., Türk Diyanet Vakfı Yay., Konya 2017.
- Balgent, Michael, Richard Leigh ve Henry Lincoln, *Kutsal Kan Kutsal Kase*, (Çev. Mehmet Topdaş), Emre Yay., İstanbul 1996.
- Barakos, Yakup, *Nasıralı İsa'nın Hayatı ve Dönemi: Zelot*, Şalom Gazetesi, (Erişim Tarihi: 15 Aralık 2017).
- Barnabas İncili* (Çev. Mehmet Yıldız), Bilge Kültür Sanat Yay., İstanbul 2014.
- Barnes, Peter, *İsa ve Pavlus Aynı Fikirde miydi?* (Çev. Arzu Sonbahar Yıldırım), Haberci Basın Dağıtım Yay., İstanbul 2006.
- Barrett, C., K., *Jesus and The Gospel Tradition*, SPCK Publishing, London 1967.
- Barth, Karl, *Church Dogmatics* (Ed.G.W.Bromiley and Thomas Torrance; Trans. G.W.Bromiley) T&T Clark Publishing, Edinburg 1958.
- Batuk, Cengiz ve Emir Kuşçu, *Rudolf Bultmann: Mitoloji ve Hermenötik Sorunu*, Eskiyei Yay., Ankara 2013.

- Batuk, Cengiz, *Tarihin Sonunu Beklemek, Ortadoğu Dinlerinde Eskatoloji Mitosları*, İz Yay., İst. 2003.
- Baybal, Sami, *İbrahimi Dinlerde Mesih'in Dönüşü*, Yediveren Yay., Konya 2002.
- Bayraktar, Mehmet, *Bir Hıristiyan Dogması Teslis*, Elis Yay., Ankara, 2007.
- Beauviour, Simone D., *Denemeler* (Çev. Asım Bezirci), Pagel Yay., İstanbul 1982.
- Berktaş, Fatmagül, *Tek Tanrılı Dinler Karşısında Kadın: Hıristiyanlık'ta ve İslamiyet'te Kadının Statüsüne Karşılaştırmalı Bir Yaklaşım*, Metis Yay., İstanbul 2014.
- Bianchi, Ugo, *Dinler Tarihi Araştırma Yöntemleri*, (Çev. Mustafa Ünal), Geçit Yay., Kayseri 1999.
- Bihlmeyer, Karl and Hermann Tüchle, *Church History: Modern and Recent Times*, Newman Press, NewYork 1966.
- Borg, Marcus, *Jesus in Contemporary*, Trinity Press Internaitonal, Harrisburg 1994.
- _____, "Reading the Bible Again for First Time: Taking the Bible Seriously But Not Literally", Harper Collins Publishing, Fransisco 2002.
- Broadhead, Edwin K., *The Historical Jesus, A Comprehensive Work*, (Ed. Holmen, Tom and Stanley E. Porter) *Handbook for the Study of the Historical Jesus: The Study of Jesus*, Leiden Publishing, Vol.2, Boston 2011.
- Brown, E. Raymond, *An Introduction to New Testament Christology*, Paulist Press, NewYork 1994.
- Brown, Dan, *The Da Vinci Code: A Novel*, NewYork:Doubleday Press, NewYork 2003.
- Buckwalter, Douglas H., *The Chracter and Purpose od Luke's Christology*, Cambridge University Press, Cambridge, 1996,
- Bultmann, Rudolf, *Jesus Christ and Mythology*, Congress Library Publishing, NewYork 1958.
- _____, *Primitive Christianity in its Contemporary Setting*, (Trans. R.H. Fuller), Meridian Books, New York, 1956.
- _____, *Faith in the Cross in Readings in Christian Theology*, (Ed. Peter C. Hodgson and Robert H. King), Fortress Press, Philadelphia, PA 1985.
- _____, *Jesus Christ and Mytology*, SCM Press, London 1958.
- _____, *Faith and Understanding*, London SCM. Press, 1969.
- _____, *Theology of the New Testament (Trans. Kendrick Grobel) Vol.1*, Baylor University Press, Waco Texas 2007.

- _____, *The Problem of Hermeneutics, New Testament and Mythology and Other Basic Writings*, (Ed. Schubert M. Ogden), Philadelphia: Fortress Press, Philadelphia 1984.
- Burton, E.D., *Some Principles of Literary Criticism and Their Application to the Synoptic Problem*, 1904.
- Butler, Samuel, *Bilinen ve Bilinmeyen Tanrı* (Çev. Esra Çıldır), Altın Bilek Yay., İstanbul 2015.
- Butler, B.C., *The Originality of St. Matthew: A Critique of the Two-Document Hypothesis*, 1951.
- Catechism of the Catholic Church, *The Credo: The Profession Of The Christian Faith*, Libreria Editrice Vaticana Press, Section Two, Vatican 2000.
- Cartez, Marc, "What Does It Mean To Call Karl Barth A Christocentric Theologian?" *Scottish Journal of Theology*, SJJ 60 (2), 2007, p.1-17.
- Cascioli, Luigi, *Mesih Masalı: İsa Gerçekte Hiç Yaşamadı* (Çev. Abdurrahman Aydın), Çivi Yazıları Yayınevi, İstanbul 2006.
- Cayce, Peter, *What Did Jesus Really Say-How Christianity Went Astray*, iUniversity Publishing, New York 2005.
- Cevizci, Ahmet, *Felsefi Terimler Sözlüğü*, Paradigma Yay., İst. 2002.
- Charlesworth, James H., *The Historical Jesus*, Abingdon Press, Nashville 2008.
- Chris, Tilling, *Paul's Divine Christology*, Mahr Siebeck Publishing, Tübingen 2012.
- Cibran, Halil, *İnsanoğlu İsa* (Çev. Deniz Carey), Anahtar Kitaplar Yay., İst. 2004.
- Chike, Chigor, *Black Christology for the Twenty-First Century*, Equinox Publishing, London 2010.
- Ciholas, Paul, *On the Via Dolorosa with Christ*, Mercer University Press, Macon Georgia USA, 2004.
- Clement, Catherine, *İsa'nın Külleri* (Çev. Süleyman Doğru), Telos Yay., İst. 2003.
- Cleage, A., *The Black Messiah*, Sheed and Ward Press, New York 1968.
- Crisp, Oliver D. and Sanders Fred, *Christology: Ancient and Modern, Explorations In Constructive Dogmatics*, Zondervan Publishing, Michagen 2013.
- Cross, Colin, *Who Was Jesus*, Barnes&Noble Books, New York 1993.
- Cross Frank L. and Elizabeth A. Livingstone (Ed.), *The Oxford Dictionary of the Christian Church*, Third Edition Revised, Oxford University Press, Oxford 1997.

- Crossan, J. Dominic *The Historical Jesus: The Life of a Mediterranean Jewish Peasant*, Harper Collins Publishing, New York 1992.
- Cobb, John, *Christ in a Pluralistic Age*, Westminster Press, Philadelphia 1975.
- Conzelmann, Hans, *The Theology of St. Luke* (Trans. Geoffrey Buswell), Faber Press, London 1961.
- Cooper, Robert, *The Inquirer's Text Books, Being Substance Of Thirteen Lectures On The Bibel*, Boston, London 1864.
- Cömert, Bedrettin, *Mitoloji ve İkonografi*, De ki Basım Yay., Ankara 2014.
- Cullmann, Oscar, *The Christology of New Testament* (Trans. Shirley C. Guthrie and Charles A.M. Hall), The Westminster Press, Philadelphia 1963.
- Cushman, Robert, *The Doctrine of God and Man: In The Light of Barth's Pneumatology In Faith Seeking Understanding*, NC: Duke University Press, Durham 1981.
- Çığ, Muazzez İ., *Kuran, İncil ve Tevrat'ın Sümer'deki Kökeni*, Kaynak Yay., İst. 2015.
- Çoşar, Fatma Mansur, *Din Savaşları*, Evrim Yay., İst. 2008.
- Dallas, Ian, *Gariplerin Kitabı* (Çev. İsmet Özel), Merdiven Yay., İstanbul, Mayıs 2000.
- Daly, Mary, *Beyond God and the Father*, Beacon Press, Boston 1973.
- Darcan, Hasan, *Athanasius ve İsa Anlayışı (Kristolojisi)*, SAÜ. SBE., Sakarya 2014 (Yayımlanmamış Doktora Tezi)
- Davis, James C., *Taş Devrinden Bugüne Tarihimiz: İnsanın Hikayesi* (Çev. Barış Bıçakçı), İş Bankası Yay. İst. 2004.
- Demirci, Kürşat, *Dinler Tarihinin Meseleleri*, İnsan Yay., İstanbul 1997.
- _____, *Yahudilik ve Dini Çoğulculuk*, Ay Işığı Kitaplığı Yay., İstanbul 2016.
- _____, "Hristiyanlık", DİA., C.17, Ankara 1998.
- D'Costa, Gavin, *Christ, the Trinity and Religious Plurality Christian Uniqueness Reconsidered: The Myth of a Pluralistic Theology of Religions*, ed. D'Costa, Maryknoll: Orbis Books, New York 1990.
- Doane, T. William, *Bible Myths and Their Parallels on Other Religions*, New York, 1948.
- Donald G. Bloesch, *Jesus Christ: Saviour and Lord*, InterVarsity Press, Westmont 2005.
- Donovan, Josephine, *Feminist Teori*, (Çev. Aksu Bora, Meltem Ağduk Gevrek ve Fevziye Sayılan), İletişim Yay., İstanbul 1997.

- Dönmez, Süleyman, *Aziz Thomas'ta Felsefe-Teoloji İlişkisi*, Karahan Kitabevi Yay., Ankara 2004.
- Dursun, Turan, *Kutsal Kitapların Kaynakları I-II-III*, Kaynak Yay., 6. Basım, Ankara 2016.
- Düzgün, Şaban A., "Pluralism And Christianity In A Postmodern Age: An Interview with Roger Haight", *Kelam Araştırmaları Dergisi*, C.3 S.2, 2005, s.23-44.
- _____, "Pluralism and Christianity in A Postmodern Age: An Interview With Roger Haight", *Ankara Üni. İFD.*, C.47, S.2, 2006, s.43-66.
- Ehrman, Bart, *The Orthodox Corruption of Scripture*, Oxford University Press, Oxford&NewYork 1993, p.71.
- Eliade, Mircea, *Dinler Tarihine Giriş* (Çev. Lale Arslan), Kabalcı Yay., İstanbul 2009.
- Ellul, Jacques, *İsa ve Marx, İncil'den İdeolojiye* (Çev. Ali Toprak), Karşı Yay., İstanbul 2010.
- Er, S. Koray, *Kayıp İsa, Hurafelerin Ötesinde Gerçek İsa'nın Arayışı*, Etkileşim Yay., İstanbul 2013.
- Ergun, Candan, *Bilinmeyen Yönleri ve Sırlarıyla Son Üç Peygamber*, Sınırötesi Yay., İst. 2000.
- Eroğlu, Ahmet H., "Hıristiyanlığın Bölünme Sürecine Genel Bir Bakış", *Ankara Üni. İFD. C.41, S.1*, 2000, s.309-325.
- Eusebios, *Kilise Tarihi, İncil'den Dördüncü Yüzyıla Hıristiyanlık* (Çev. Furkan Akderin), Çiviyazıları Yay., İstanbul 2011.
- Faghfoory, Mohammad H., "Prophet of Love: Jesus Christ in the Poetry of Mawlana Jalal Al-din Rumi (1207-1273)", *Motto Project Publication*, Vol. 3, İstanbul, June 2010, p.1175-1193.
- Fiğlalı, Ethem R., *Çağımızda İtikadî İslâm Mezhepleri*, İstanbul 1990.
- Fiorenza, Elizabeth S., *In Memory of Her: A Feminist Theological Reconstruction of Christian Origins*, NewYork: Crossroads, 1987.
- Former, W.R., *The Synoptic Problem: An Argument for Markan Priority*, Cambridge University Press, London 1969.
- Farmer, Herbert H., *The Servant of the World*, London, Nisbet, London 1941.
- Fowler, A. James, *Man as God Intended, A Theological Survey From An Anthropological Perspective*, C.I.Y. Publishing, California 1994.

- Fowler, A. James, *The Triune God in Christian Thought and Experience*, C.I.Y. Publishing, California 2013.
- Frazer, George, *İnsan, Tanrı ve Ölümsüzlük* (Çev. Onur Aydın ve İrem Demirel), Altın Bilek Yay., İstanbul 2014.
- Fredriksen, Paula, *From Jesus to Christ*, Yale University Press, Second Edition, United State of America 2000.
- Friedman, Richard E., *Kitabı Mukaddes'i Kim Yazdı?* (Derleyici: Muhammed Tarakçı), Kabalıcı Yay., İstanbul 2005.
- _____, *Who Wrote the Bible?* Harper&Row Publishing, NewYork 1989.
- Fromm, Erich, *İsa Dogması* (Çev. Bozkurt Leblebicioğlu), Say Yay., İstanbul 2017.
- Garaudy, Roger, *İsrail, Mitler ve Terör*, (Çev. Cemal Aydın), Pınar Yay., İstanbul 2015.
- _____, *Çöküşün Öncesi ABD* (Çev. Cemal Aydın), Türk Edebiyat Vakfı Yay., İst.1997.
- Geçiş, Nuran, *Dinlerde Mucizevi Doğumlar ve Hristiyanlık'ta Noel*, Marmara Üni., SBE., İstanbul 2011 (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi).
- Gezgin, İsmail, *Sanatın Mitolojisi*, Sel Yay., İstanbul 2014.
- Gilbert, Adrian, *Üç Bilge Kral: İsa'nın Doğumunu Yıldızlarda Gören Gizli Anadolu Topluluğu* (Çev. Murat Yetkin), Hermes Yay., İstanbul 2007.
- Giles, K. Darnell, *What Did Jesus Say: Why the Bible Does Not Condemn Homosexuality?*, A Project GBC Publication, USA 2009.
- Gough, Michael, *The Early Christians*, Thames and Hudson Publishing, London 1961.
- Gölcük, Şerafettin ve Süleyman Toprak, *Kelam, Tekin Kitabevi*, Konya, 1991.
- Grant, Jacquelyn, *White Women's Christ and Black Women's Jesus: Feminist Christology and Womanist Response*, Edition 1, Oxford University Press, USA 1989.
- Greenspoon, Leonard J., *The Holy Bible: A Buyer's Guide*, Biblical Archaeology Society Press, Washington 2013.
- Günaltay, Şemsettin, *Dinler Tarihi: Yeryüzündeki İlk Dinler*, Kesit Yayınları, İstanbul 2006.
- Gündüz, Şinasi ve Mahmut Aydın, *Misyonerlik*, Kaknüs Yay., İstanbul 2002.
- Gündüz, Şinasi, *Dinsel Şiddet, Sevgi Söyleminden Şiddet Realitesine Hristiyanlık*, Etüt Yay., Samsun 2002.
- _____, *Hristiyanlık*, İSAM Yay., İstanbul 2006.

- _____, *Mitoloji ile İnanç Arasında*, Etüt Yay., Samsun 1998.
- _____, *Pavlus Hıristiyanlığın Mimarı*, Ankara Okulu Yay., Ankara 2004.
- _____, *Din ve İnanç Sözlüğü*, Vadi Yay., İstanbul 2017.
- Gündüz, Şinasi, Ekrem Sarıkçıoğlu ve Yavuz Ünal, *Dinlerde Yükseliş Motifleri ve İslam'da Miraç*, Vadi Yay., İstanbul 2016.
- Güngör, Ali İsmail, *Vatikan, Misyon ve Diyalog*, Alperen Yay., Ankara 2002.
- Haberci Kalyoncu H., Zafer Dürer, Fikret Tiyansan ve Nesrin Bilgiç, *Kuran'da İsa ve Meryem*, Yediveren Yay., İstanbul 1998.
- Habermas, Gary, *Evidence for the Historical Jesus: Is the Jesus of History the Christ of Faith?* GaryHabermas.com Publishing, Virginia 2015.
- Haight, Roger, *Jesus: Symbol of God*, Orbis Book Publishing, Maryknoll 1999.
- _____, *Dynamics of Theology*, Orbis Books Publishing, Maryknoll, 2001.
- _____, *The Future of Christology*, The Continuum International Publishing, NewYork 2005.
- Hahn, Ferdinand, *Titles of the Jesus in Christology: Their History in Early Christianity (Trans. Harold Knight and George Ogg)*, James Clark & Co.Ltd. Press, Cambridge 1963
- Hallsell, Grace, *Tanrı'yı Kıyamete Zorlamak* (Çev. Hüsni Özmen ve Mustafa Acar), Kim Yay., Ankara 2003.
- Hamidullah, Muhammed, *İslamiyet ve Hıristiyanlık*, Beyan Yay., İstanbul 2007.
- Hamilton, Janet, Bernard Hamilton and Yuri Stoyanov, *Bizans Döneminde (650-1405) Hıristiyan Düalist Heretikler* (Çev. Leyla Kuzucular), Yurt Kitap Yay., Ankara 2011.
- Han, Z. İslam, *Talmud'un Doğuşu ve Yahudiler Üzerindeki Tesiri* (Çev. Dr. Mehmet Aydın), s.139-152 <http://dergiler.ankara.edu.tr/dergiler/37/771/9809.pdf> (Erişim Tarihi:14.03.2018).
- Hançerlioğlu, Orhan, *Düşünce Tarihi*, Remzi Kitabevi, 19. Basım, İst. 2012.
- _____, *Dünya İnançları Sözlüğü*, Remzi Kitabevi, İstanbul 1975.
- Harari, Yuval N., *Hayvanlardan Tanrılara Sapiens* (Çev. Ertuğrul Genç), Kolektif Yay., 28. Basım, İstanbul 2017.
- Harman, Ö. Faruk, "İsa", *DİA.*, DİB. C.22, Ankara 2000.
- Harman, Ö. Faruk ve Pelin Çift, *Kudüs'ün Gizemli Tarihi*, Destek Yay., İstanbul 2016.
- Harnack, Adolf, *What is Christianity?* G.P. Putnam's Sons Publisher, NewYork 1902.

- Has, Kenan, “Ahit Teolojisi’nin Dört İncil, Pavlus’un Mektupları ve Katolik Kilise Üzerine Yansıması”, *Akademik Bakış Dergisi*, S.38, Eylül-Ekim 2013, s.1-16.
- _____, *İsa ve Tarihsel Yaşamın Bilgi Kaynakları*, Fırat Üni., İFD. S.5, 2000, s.193-207.
- Hauke, FR. Manfred “*The Mother Of God*”, *Mariology: A Guide for Priests, Deacons, Seminarians and Consecrated Persons*, A Division of Queenship Publishing, USA 2007.
- Head, Peter M., *The Christology and Synoptic Problem*, Cambridge University Press, London 1977.
- Heine, Heinrich, *Almanya’da Din ve Felsefe’nin Tarihi Üzerine* (Çev. Semih Uçar), Ayrıntı Yay., İstanbul 2017.
- Henderson, Ian, “Rudolf Bultmann” (Çev. Mehmet Dağ), *AÜ. İFD.*, C.29, Ankara 1987, s.145-185.
- Hengel, Martin, *The Son of God: The Origin of Christology of Jewish-Hellenistic Religion*, Fortress Press, Philadelphia 1976.
- _____, *Studies in Early Christology*, A&C Black, New York, London 2004.
- Herring, George, *Introduction to the History of Christianity*, New York University Press, New York 2006.
- Heyer, C.J., *Jesus Matters*, SCM Press, London 1993.
- _____, *Studies in Early Christology*, A&C Black Publishing, New York and London 2004
- Hick, John, *İnançların Gökkuşuğu, Dinsel Çoğulculuk Üzerine Eleştirel Diyaloglar* (Çev. Mahmut Aydın), Bilge Kültür Sanat Yay., İstanbul 2012.
- _____, *The Metaphor of God Incarnate*, Second Edition, Westminster John Knox Press, Washington 2006.
- _____, *God and the Universe of Faiths: Essays in the Philosophy of Religions*, Oxford: One World Publications, 1993.
- _____, *Dialogues in the Philosophy of Religion*, Palgrave MacMillan Press, New York 2001.
- Hill, Wesley, *Paul and the Trinity: Person, Relations and the Pauline Letters*, Eedmans Publishing, Cambridge 2015.
- Hirsch, Albert, *Miladın Başlangıcı Nasıralı İsa* (Çev. Atilla Dirim), Yurt Kitap Yay., Ankara 2003.

- Homolka, Walter, *Jewish Jesus Research and Its Challenge to Christology Today*, Brill Publishing, Boston 2016.
- Holmen, Tom and Stanley E. Porter, *Handbook for the Study of the Historical Jesus: The Study of Jesus*, Leiden Publishing, Vol.2, Boston 2011.
- _____, *Handbook for the Study of the Historical Jesus: The Historical Jesus*, Leiden Publishing, Vol.3, Boston 2011.
- _____, *Handbook for the Study of the Historical Jesus: Individual Studies*, Leiden Publishing, Vol.4, Boston 2011.
- _____, *Handbook for the Study of the Historical Jesus: How to the Study the Historical Jesus*, Leiden Publishing, Vol.1, Boston 2011.
- Hooke, Samuel, H., *Ortadoğu Mitolojisi* (Çev. Alaaddin Şenel), İmge Kitabevi, Ankara 1995.
- Hussinger, George, *Christology Ancient & Modern, Explorations In Constructive Dogmatics* (Ed. Oliver D. Crisp ve Fred Sanders), Zondervan Publishing, Michigan 2013.
- Iannitto P. Luigi, *Hiristiyan İnanç: Kutsal Kitaplara, Kilise Babaları ve Belgelerine Göre Açıklanan Hiristiyan Gerçekleri* (Çev. Leyla Alberti), Sent Antuan Kilisesi Yay., İstanbul 1993.
- Jacob, Xavier, *İsa Kimdir? İncil'e Göre*, İkinci Baskı, İstanbul 1992.
- Johnson, A. Elizabeth, *Consider Jesus, Waves of Renewal in Christology*, The Crossroad Publishing Company, New York 2012.
- Jomier, J., *Mesih İsa'nın Yaşamı*, Kitabı Mukaddes Şirketi Yay., İstanbul 2008.
- Jones Gareth and Georgina Pallfy (Ed.), *Dinler Kitabı* (Çev. Ahmet F. Yıldırım), Alfa Yayınları, İstanbul 2014.
- Jonge, Marinus D., *Christology in Context: The Earliest Christian Response to Jesus*, The Westminster John Knox Press, Philadelphia 1988.
- Josephus, Flavius, *Jewish Antiquities*, Books XVIII-XX (Trans. William Whiston), Wordsworth Classics of Word Literature Press, London 2006.
- Kaçar, Turhan, *Geç Antikçağ'da Hiristiyanlık*, Arkeoloji ve Sanat Yay., İstanbul 2015.
- _____, "Ebionitelerden Arius'a: Eski Çağ Doğu Hiristiyanlığında İsa Teolojisi Tartışmaları", *Ankara Üni. İFD*. C.44 S.2, 2003, s.187-206.
- Kahler, Martin, *The So-Called Historical Jesus and The Historic Biblical Christ*, (Trans. Carl E. Braaten), Fortress Press, Philadelphia 1964.

- Kaiser, Andreas Faber, *Jesus Died in Kashmir*, Gordon& Cremonesi Publishing, London 1977.
- Kalyoncu, Hamdi, *Kuran'da İsa ve Meryem*, Boğaziçi Yay., İstanbul 2011.
- Kanca, Hatice Koç, *Hıristiyan ve İslâmî Kaynaklardan Hareketle Yeni Bir İslâmî Kristoloji Denemesi*, OMÜ, SBE, Samsun 2013 (Yayımlanmamış Doktora Tezi).
- Karkkainen, Veli-Matti, *Christology: A Global Introduction, An Ecumenical, International and Contextual Perspective*, Baker Academic Publishing, Michigan 2003.
- Kashmiri, Aziz, *Christ in Kashmir*, Rashni Publishing, Kashmir 1973.
- Katar, Mehmet, *Katolik Kilisesi, Yaşayan Dünya Dinleri, Hıristiyanlık*, (Ed. Şinasi Gündüz), DİB. Yay., İstanbul, 2007
- Katolik Kilisesi Din ve Ahlak İlkeleri* (Çev. Dominik Pamir), Yaylacık Yay., İstanbul 2000.
- Keller, Catherine, *On the Mystery: Discerning Divinity in Process*, Fortress Press, Minneapolis, 2008.
- Kereszty, A. Roch, *Jesus Christ: Fundamentals of Christology*, Revised and Updated Third Edition, St. Paul Society Publishing, NewYork 2002.
- Kirman, M. Ali, *Din Sosyolojisi Terimleri Sözlüğü*, Rağbet Yay., İstanbul 2011.
- Klausner, Joseph G., *Jesus of Nazareth*, Bloch Publishing Company, New York 1997.
- Knitter, Paul, *No Other Name? A Critical Survey of the Christian Attitude Toward the World Religions*, London: SCM Press, London 1985.
- _____, *Toward A Liberation Theology of Religions*, (Ed. John Hick and Paul F. Knitter) *The Myth of Christian Uniqueness. Toward a Pluralistic Theology of Religions*, Maryknoll, New York 1998.
- Kraemer, Hendrik, *The Christian Message in a Non-Christian World*, Edinburg House, London 1938.
- Kramer, Samuel N., *The Sacred Marriage Rite: Aspects of Faith, Myth and Ritual in Ancient Sumer*, Indiana University Press, Bloomington 1970.
- Köse, Ali, *Milenyum Tarikatları: Batıda Yeni Dini Akımlar*, Truva Yay., İstanbul 2006.
- Kur'an-ı Kerim Meali, Diyanet İşleri Başkanlığı Yay. Ankara, 2011.
- Kurtoğlu, Ramazan, *Hollywood ve Kabala'nın 13. Havarisi: Evanjelizm*, Orion Kitabevi Yay., 5. Basım, Ankara 2014.
- Kutsal Kitap Araştırma Merkezi, *Dinin Ötesinde*, Yeni Yaşam Yay., İstanbul 2011.

- Kuzgun, Şaban, *Dört İncil: Farklılıkları ve Çelişkileri*, Fazilet Neşriyat., İstanbul 2008.
- Küçük, Mehmet A., *Kutsal Kitap Anlayışı Yahudilik, Hristiyanlık ve İslam Örneği*, Berikan Yay. Ankara.
- Lankford, J.R., *Torino Kefeni* (Çev. Engin Süren), Maya Kitap Yay., İstanbul 2013.
- Lapide Pinchas and Ulrich Luz, *Jesus In Two Perspectives A Jewish-Christian Dialog*, Ausburg Publishing, Minneapolis 1985.
- Lavrin, Janko, "The Bogomils and Bogomilism", *The Slavonic and East European Review*, Vol.8, No.23, 1929, p.269-283.
- Lietzmann, M. Hans, *Eski Kilise Tarihi I-II-III-IV*, (Çev. Mehmet Aydın), Literatürk Academia Yay., Konya 2016.
- Leander E. Keck, *Paul and Letters*, Fortress Press, Philedephia 1988.
- Loke, Andrew Ter Ern, *The Origin of Divine Christology*, Cambridge University Press, U.K. 2017.
- Lockley, Philip, "Miracle" Dictionary Plus Religion, Oxford University Press, Oxford 2016.
- Lone, Allen, *The Penguin Dictionary of Religions* (Ed. John R. Hinnels), Penguin Books Press, London 1984.
- Luther, Martin, "Sermon on the Afternoon of Christmas Day" *Martin Luther's Basic Theological Writings*, First Edition, Ed. Timothy F. Lull, Minneapolis Fortress, 1989.
- Mackintosh, H. Ross, *Who is Jesus Christ*, The United Church of Scotland Press, Edinburg 1917.
- Marxsen, Willi, *The Resurrection of Jesus of Nazareth*, SCM Press, London 1970.
- Mass, Anthony John, *Origin of Name of Jesus Christ*, Catholic Encyclopedia, Volume:3, Appleton 1913.
- Madrigal, Carlos, *Mesih İsa İle İncil'i Farklı Okumak*, Kafekültür Yay., İstanbul 2016.
- Magee, Bryan, *Felsefenin Öyküsü* (Çev. Bahadır Sinan Şener), Dost Kitabevi, Ankara 2000.
- Matera, Frank J., *New Testament Christology*, Westminster John Knox Press, London, 1999.
- McDowell Josh ve Barth Larson, *Mesih İsa'nın Tanrılığı* (Çev. Fikret Böcek), Zirve Yay., İst. 2009.

- McDowell, Josh, *Diriliş Gerçeği* (Çev. Fikret Böcek ve Düzgün Aral), Zirve Yay., İst. 2009.
- Meier, John P., *A Marginal Jew: Mentor, Message and Miracles*, Dobleday Publishing, USA 1994.
- Meral, Yasin, *Yeni Ahit Kanonu'nun Oluşumu*, AÜ. SBE., Ankara 2007
(Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi).
- Metzger, Bruce M. and Michael D. Coogan (Ed.), "Apostle" *The Oxford Guide to People and Places of the Bible*, Oxford University Press, Oxford 2002.
- Michel, Thomas, *Hristiyan Tanrı Bilimine Giriş*, Sak Ofset Yay., İstanbul 2012.
- Moller, Hilde B., *The Vermes Quest: The Significance of Geza Vermes for Jesus Research*, Boomsbury T&T Clark Publishing, London U.K. 2017.
- Montefiore, Simon S., *Kudüs: Bir Şehrin Biyografisi* (Çev. Cem Demirkıran), Pegasus Yay., İstanbul 2016.
- Morali, İlaria, "Kilise Babalarının Kristolojisi", *Uluslararası Müslüman-Hristiyan Diyalog Sempozyumu: İslam ve Hristiyan Kaynaklarında İsa*, 2005.
- Nasr, Seyyid H., "İslam-Hristiyan Diyalogundaki Teolojik Birkaç Meseleye Dair Yorumlar" (Çev. Atilla Arkan ve Fuat Aydın), *SAÜ.İFD.*, 3/2001, s.77-88.
- Newton Isaac, *Kutsal Kitabın Yorumu* (Çev. Emre Alagöz), Panama Yay., Ankara 2016.
- Nietzsche, Friedrich, *Deccal Sahte İsa* (Çev. Yusuf Kaplan), Külliyyat Yay., 4. Basım, İstanbul 2014.
- Nirun, Ata, *Meryem, Bülbül Dağı'nın Sırrı*, Wizart Yay., İstanbul 2014.
- O'Collins, Gerald, *Christology: A Biblical, Historical and Systematic Study of Jesus*, Oxford University Press, Oxford 2009.
- Obermeier, Siegfried, *İsa Keşmir'de Mi Öldü? Hindistan'daki Yaşamının Sırrı* (Çev. Gül Öner), Ruh ve Madde Yay., İstanbul 1996.
- Olgun, Hakan, *Tuz ve Işık*, İnsan Yay., İstanbul 2015.
- Oxford Dictionary of English 2e, Oxford University Press, 2003.
<https://en.oxforddictionaries.com/definition/jesus> (Erişim Tarihi: 08.10.2017)
- Otto, Rudolf, *Kutsal'a Dair* (Çev. Sevil Ghaffari), Altıkırkbeş Yay., İstanbul 2014.
- Özdemir, İskender, *Yahudiliğin Büyük Sırrı*, Kripto Yay., Ankara 2013.
- Özemre, Ahmed Yüksel, *Toma'ya Göre İncil ya da Hz. İsa'nın 114 Hadisi*, Kaknüs Yay., İstanbul 2002.

- Özkan, Ali Rafet, *Baptistler, Yaşayan Dünya Dinleri* (Ed.Şinasi Gündüz), DİB. Yay., İstanbul 2007.
- Parrinder, Geoffrey, *Jesus in the Quran*, Faber and Faber Publishing, London 1965.
- Pentz, Rebecca, *Can Jesus Save Women, Encounter in Jesus: A Debate on Christology*, (Ed. Stephen T. Davis), John Knox Press, Atlanta 1988.
- Pettazoni, Raffaele, “Monoteizmin Teşekkülü” (Çev. Fuat Aydın), *SAÜ.İFD.*, 2/2000, s.285-294.
- _____, “Yüce Varlık: Fenomenolojik Yapı ve Tarihsel Gelişim” (Çev.Fuat Aydın), *SAÜ.İFD.*, 5/2000, s.139-146.
- Plantinga, Alvin, *Tanrı'nın Bir Tabiatı Var Mı?* (Çev. Mehmet S. Reçber), Elis Yay., Ankara 2014.
- Plinius, *The Younger*, 10/96. Online erişim: www.thelibrary.com/pliny.ep10.html (Erişim Tarihi:18.01.2018)
- Porter, Stanley E., Michael Hayes A. and David Tombs, *Resurrection*, Sheffield Academic Press, Sheffield, U.K. 1999.
- Poyraz, Ergün, *İsa ve Havarileri*, Tanyeri Kitap Yay., Ankara 2014.
- Pullman, Philip, *Masum İsa ve Hain Mesih* (Çev. Emirhan Burak Aydın), İthaki Yay., İstanbul 2014.
- Race, Alan, *Christians and Religious Pluralism: Patterns in the Christian Theology of Religions*, SCM Press, London 1983.
- Rahner, Karl, *The Theology of the Symbol, Theological Investigation 4*, Baltimore, Helicon, 1996.
- _____, *The Two Basic Types of Christology, Theological Investigations*, Seabury Press, NewYork 1975.
- _____, *Christians and Non-Christians Religions*, Oneworld Publishing, Oxford 2001.
- Ratzinger, Joseph, *Jesus of Nazareth, Holy Week: From The Entrance Into Jerusalem To The Resurrection*, Ignatius Press, San Francisco 2011.
- Ratzinger, Joseph, *Nasıralı İsa* (Çev. P. Luigi Iannitto), Sak Yay., İstanbul 2010.
- Razi, Fahreddin, *Hıristiyanlığın Reddine Yönelik Tartışmalar* (Çev. Hidayet Işık), İz Yay., İst. 2006.
- Renan, Ernest, *İsa'nın Hayatı* (Çev. Ziya İhsan), MEB Yay., Ankara 1997.

- Robinson, James M., *The Gospel of the Historical Jesus*, (Ed. Tom Holmen and Stanley E. Porter), Vol.1., Leiden Publishing, Boston 2011.
- Roth, Nancy E., *Burial Box of James the Brother of Jesus*, Biblical Archaeology Society Press Washington 2012.
- Runia, Klaas, *The Present-Day Christological Debate*, Wipit and Stock Publisher, Eugene 1984.
- Russel, Bertrand, *Neden Hıristiyan Değilim?* (Çev. Ender Gürol), Cem Yay., İstanbul 1996.
- Sakioğlu, Mehmet, *İsa Haçta Öldü Mü? İsa'nın Haça Gerilişi, Haçta Ölümü, Üç Gün Sonra Dirilişi Efsane Mi, Gerçek Mi?*, Ozan Yay., İstanbul 2004.
- Salibi, S. Kemal, *İsa Kimdi? Kudüs Komplosu* (Çev. Fuat Aydın), Mahya Yay., İstanbul 2015.
- Sanders, E. P., *The Historical Figure of Jesus*, The Penguin Press, London 1995.
- Sanders, J. Oswald, *Mesih'in Mutlak Dönüşü: Hıristiyanlığın Mübarek Umudu*, İstanbul 2004.
- Saramago, Jose, *İsa'ya Göre İncil* (Çev. E. Efe Çakmak), Kırmızı Kedi Yayıncılık, İstanbul 2012.
- Sarıkcıoğlu, Ekrem, *Diğer İnciller (Apokrif İnciller)*, Fakülte Kitabevi Yay., Isparta 2005.
- _____, *Kanonik-Apokrif İncillere Göre İsa, Hayatı ve Mesajı*, Ankara Okulu Yay., Ankara 2017.
- _____, *Başlangıçtan Günümüze Dinler Tarihi*, Otağ Yay., İstanbul 1983.
- _____, *Dinlerde Mehdi Tasavvurları*, Sidre Yay., Samsun 1997.
- Sarmış, İbrahim, *İsa ve Mesih İnancı*, Düşün Yay., İstanbul 2015.
- Scroggie, Graham W., *Is The Bible the Word of God?* Moody Bible Institute Press, Chicago 2007.
- Schimmel, Annemarie, *Dinler Tarihine Giriş*, Kırkanbar Yay, İstanbul, 1999.
- _____, *Dinler Tarihine Giriş*, İlahiyat Fakültesi Yay., Ankara, 1955.
- Schillebeecksx, Edward, *Jesus: An Experiment in Christology* (Trans.Hubert Hoskins), Collins Fount Paperbaks, London 1974.
- Schmitt, Eric-Emmanuel, *Pilatus'a Göre İncil* (Çev. Nermin Acar), Everest Yay., İstanbul 2003.

- Schweitzer, Albert, *The Quest of The Historical Jesus*, Dover Publications, NewYork 2005.
- Shanks, Herschel, *The Dead Sea Scrolls: Discovery and Meanings*, Biblical Archaeology Society Press, Washington 2007.
- Shoeps, Hans-Joachim, *Yahudi Hıristiyanlığı*, İz Yay., İst. 2012.
- Sobrino, John, *Christology at the Crosroads: A Latin American Approach*, Maryknoll, Orbis Books, 1978.
- _____, *Jesus in Latin America*, Wipf and Stock Publishing, Eugene 2004.
- _____, *Jesus and The Liberator: A Historical Theological Reading of Jesus Nazareth*, Bloomsbury Publishing, NewYork 1994.
- Solmaz, N. Mehmet, *Teslis: Üçlü Tanrı İnancı*, Misak Yay., Ankara 2005.
- Soury, Jules, *Karşılaştırmalı Mitoloji Işığında İsrail Dini* (Çev. Harun Güngör ve İbrahim Açmaz), IQ Kültür Sanat Yay., İstanbul 2008.
- Stott, John, *Sağlam Kaya Mesih İnancının Temelleri*, Yeni Yaşam Yay., İstanbul 1989.
- Streufert, Mary J., “A Feminist Lutheran Substantive Christology: Method and Methodology”, *Dialog: A Journal Theology*, Vol.49, N.3, Fall 2010, p.209-221.
- Stanglin, Doug, *New Test Dates Shroud of Turin to Era of Christ*, USA Today (Published: March 30, 2013).
- <https://www.usatoday.com/story/news/world/2013/03/30/shroud-turin-display/2038295/> (Erişim Tarihi:19.08.2017).
- Şarkavi, Cemalettin, *İsa Mesih Harun Soyundan Mı? Davud Mu?*, Ocak Yay., İstanbul 2012.
- Şenay, Bülent, *The Making of Jewish Christianity in Britain, Hybridity, Identity and Tradition*, England 1998.
- _____, *Ayrılmış Doğu Kiliseleri, Yaşayan Dünya Dinleri*, (Ed.Şinasi Gündüz), DİB. Yay., İst. 2007.
- Ratzinger, Joseph, *Nasıralı İsa* (Çev. P. Luigi Iannitto), Sak Yay., İst.
- Taşpınar, İsmail, “Yahudi Geleneğinde İlahî Kelâm Tasavvuru: İskenderiyeli Philo ve Logos Doktrini”, *Milel ve Nihal Dergisi*, C.8, S.1, Ocak-Nisan 2011, s.143-164.
- _____, “I. İznik Konsili (325) ve İslam Kaynaklarındaki Yeri”, *Marmara Üni. İFD*. C.26, S.1, 2004-1, s.23-44

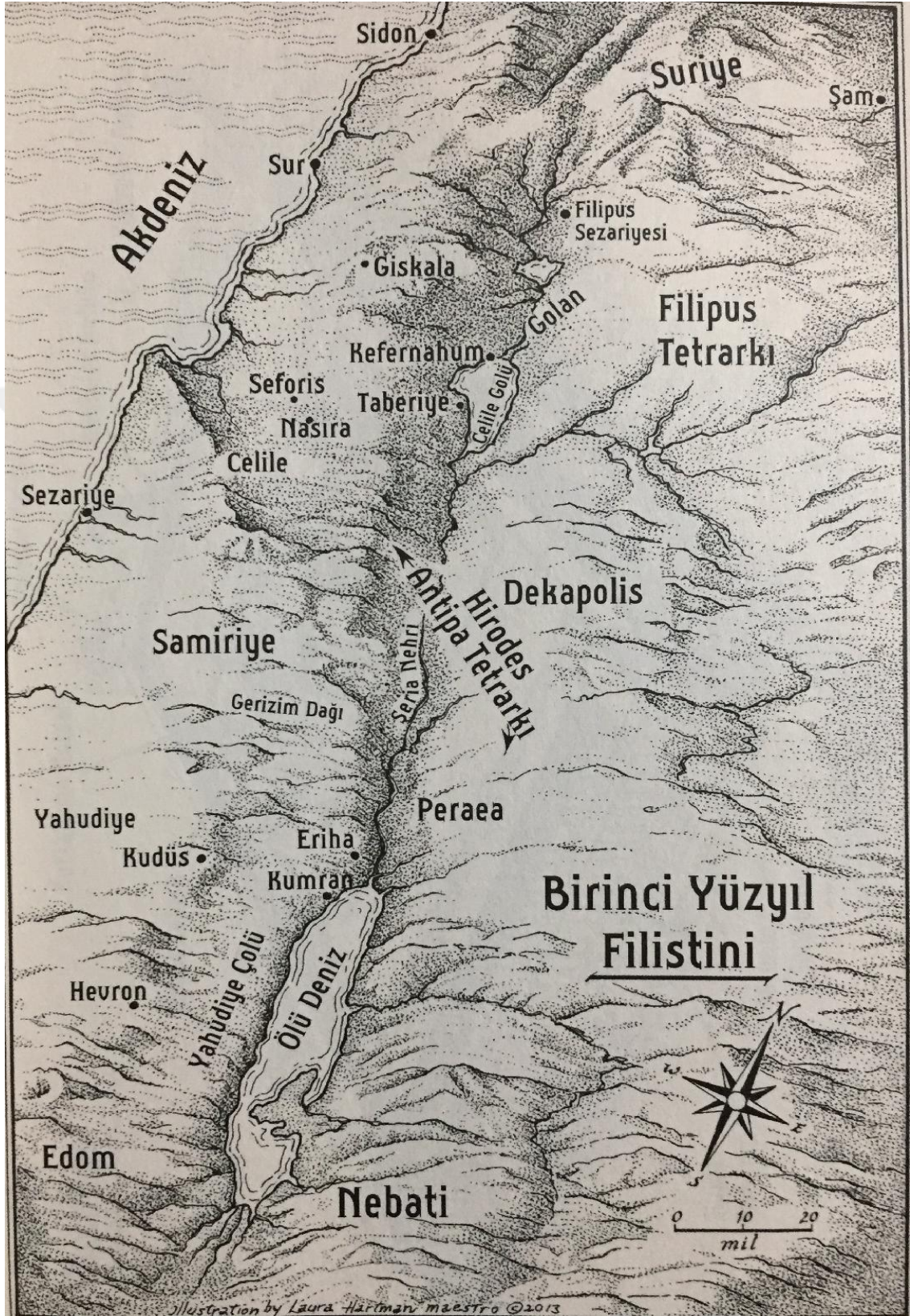
- Tacitus, Cornelius, *The Annals*, 15/44 (Ed. Alfred John Church and William Jackson Brodribb, <http://www.perseus.tufts.edu/hopper/text?doc=Perseus%3Atext%3A1999.02.0078%3Abook%3D15%3Achapter%3D44> (Erişim Tarihi: 15.01.2018)
- Talbert, Charles H., “An Anti-Gnostic Tendency in Lucan Christology”, *New Testament Studies* Vol.14 Issue 2, 1968, p.259-271.
- Taylor, Vincent, *The Gospel According to St. Mark*, Newyork: St. Martin’s, NewYork 1963.
- The Holy Bible*, King James Version, Penguin Group Publishing, USA 1974.
- The Encyclopedia Britannica, Volume:2, NewYork, 1911.
- https://archive.org/stream/EB1911WMF/VOL02_ANDROS-AUSTRIA#page/n1/mode/2up (Erişim tarihi: 20.09.2017).
- Tillich, Paul, *A History of Chrisitan Thought: From Its Judaic and Hellenistic Origens to Existentialism*, A Touchstone Book, NewYork 1967.
- _____, *Din Felsefesi* (Çev. Zeki Özcan), Alfa Basım Yay., İstanbul 2000.
- _____, *Dynamics of Faith*, Harper Torchbooks Publishing, NewYork and London 1957.
- _____, *Systematic Theology*, Vol.1, University Of Chicago Press, Chicago 1951.
- Treat, Jeremy R., *Christology: Ancient & Modern, Explorations In Constructive Dogmatics*, (Ed. Oliver D. Crisp and Fred Sanders), Zondervan Publishing, Michigan 2013.
- Trelstad, Marit, “The Many Meanings Of The Only Christ”, *Dialog: A Journal of Theology*, Vol.53, Issue.3, Fall 2014, p.179-184.
- Toynbee, Arnold J., *Hristiyanlık ve Dünya Dinleri* (Çev. Mehmet Aydın), Din Bilimleri Yay., Konya 2000.
- Tümer, Günay, *Hristiyanlık’ta ve İslam’da Hz. Meryem*, Diyanet Vakfı Yay., Ankara 2011.
- _____, “Çarmıh” *Diyanet. İslam Ansiklopedisi*, DİB. Yay., C.8, Ankara 1993.
- Ünal, Mustafa, *Dinlerde Kutsal Zamanlar*, IQ Kültür Sanat Yay., İstanbul 2008.
- Ünal, Zeki, *İsa’nın Dönüşü Meselesi*, Türkiye Diyanet Vakfı Yay., Ankara 2011.
- Vermes, Geza, *Jesus the Jew: A Historian’s Reading of the Gospels*, Fortress Press, Minneapolis 1973.
- Voltaire, *Felsefe Sözlüğü II* (Çev. Lütfi Ay), MEB Yay., İstanbul 2001.

- Walker, Michael, *God the Revealed: Christology*, Trans.Douglas W. Stott, Grand Rapids: Eerdmans, 2013.
- Watson, Francis, *The Fourfold Gospel: A Theological Reading of the New Testament Portraits of Jesus*, Baker Academic, 2016.
- Wessling, Jordan, *Christology and Conciliar Authority, On the Viability of Monothelism for Protestant Theology*, (Ed. Oliver D. Grasp and Fred Sanders) Chapter 8, Michagen 2013.
- Whitehead, Alfred, *Process and Reality*, Free Press, New York, 1957.
- Wierzbicka, Anna, *What Did Jesus Mean? Explaining the Sermon on the Mount and the Parables in Simple and Universal Human Concepts*, Oxford University Press, NewYork 2001.
- Wiles, Maurice, “Christianity without Incarnate”, *The Myth of God Incarnate*, (Ed. John Hick), Westminster Press, Philadelphia 1977.
- Witherington, Ben III, *Da Vinci Kurmacası*, (Çev. Banu Irmak), Kariyer yayıncılık, İstanbul 2004.
- _____, *The Jesus Quest: The Third Search for the Jew of Nazareth*, Intervarsity Press, 1997.
- Wright, Ted, “The Resurrection of Jesus: Exploring the Archaeology—Part 1.” *EpicArchaeology.org* (April 2017). Retrieved April 17, 2017.
- Waardenburg, Jacques, “Mesih”, *Diyanet İslam Ansiklopedisi*, DİB. Yay., C.29, Ankara, 2004.
- _____, “Teslis” *Diyanet İslam Ansiklopedisi*, DİB. Yay., C.40, Ankara 2011.
- Work, Telford C., *Jesus’s New Relationship With The Holy Spirit And Ours*, (Ed. Oliver D. Crisp and Fred Sanders) *Christology: Ancient & Modern*, Zondervan publishing, Michigan 2013.
- Yaran, Cafer S., *John Hick’in Din Felsefesinde Dinsel Çoğulculuk*, Kaktüs Yay., İstanbul, 2001
- Yearsley, Macleod, *The Story of Bible*, London, 1948.
- Yıldırım, M. Hakan, *Yahudi ve Hıristiyan Kaynaklarında Tanrı İmgesi*, Ozan Yay., İstanbul 2010.
- Yılmaz, İsmail, *Üniteryanizm’in Doğuşu ve Bunu Etkileyen Dini Faktörler*, Uludağ Üni. SBE.,Bursa 1994 (Yayımlanmamış Doktora Tezi).
- Yüksel, Edip, *Müslüman Din Adamlarına 19 Soru*, Ozan Yay., İstanbul 2016.
- Zizek, Slavoj ve John Milbank, *Mesih Garabeti: Paradoks mu Diyalektik mi?*, (Çev. Selda Salman), Ayrıntı Yay., İstanbul 2016.

7. EKLER

7.1. Şekil 6. Kurtuluş Tipolojileri

	Tipolojiler	Temsilcileri	Temel Görüş
1.	Dışlayıcı (Exclusive)	K.Barth McGrath H. Kraemer Newbigan R.D.Geivett W.G.Philips	Tek din hıristiyanlıktır ve yegane kurtuluş ancak Kilise aracılığıyla mümkündür.
2.	Kapsayıcı (Inclusive)	K.Rahner H. Küng D'Costa	Hıristiyanlığın dışında başka dini geleneklerde mevcuttur ancak kurtuluş merkezinde İsa Mesih'in kapsayıcılığı vardır.
3.	Çoğulcu (Pluralistic)	J. Hick P. Knitter C.Smith G.D.Kaufman E.Troeltsch	Dünyada hıristiyanlık gibi başka dini gelenekler vardır ve her dinin kendine özgü kurtuluş vasıtaları vardır. “Dini görecelik”

7.2. Şekil 7. M.S. I. Yüzyıl Filistin Haritası¹⁰⁰⁴

¹⁰⁰⁴ Çizim, Laura Hartman'a (2013) ait olup Reza Aslan'ın "Zelot" (2013) adlı eserinden alınmıştır.

7.3. Konsiller Kronolojisi

-Havariler Konsili M.S. 49-50-

- 1) I. İznik (Nicaea) Genel Konsili M.S.325
- 2) I. İstanbul (Constantinopolis) Genel Konsili M.S. 381
- 3) Efes Konsili M.S. 431
- 4) Kadıköy (Chalcedonia) Genel Konsili M.S. 451
- 5) II. İstanbul (Constantinopolis) Genel Konsili M.S. 553
- 6) III. İstanbul (Constantinopolis) Genel Konsili M.S.787
- 7) II. İznik Genel Konsili M.S. 787
- 8) IV. İstanbul (Constantinopolis) Genel Konsili M.S. 869-870
- 9) İlk Lateran Genel Konsili M.S. 1123
- 10) II. Lateran Genel Konsili M.S.1139
- 11) III. Lateran Genel Konsili M.S. 1179
- 12) IV. Lateran Genel Konsili M.S. 1215
- 13) I. Lyon Genel Konsili M.S.1245
- 14) II. Lyon Genel Konsili M.S. 1274
- 15) Viyana Genel Konsili M.S. 1311-1312
- 16) Konstans (Constance) Konsili M.S. 1414-1418
- 17) Basel-Ferrera-Floransa Genel Konsili M.S. 1431-1445
- 18) V. Lateran Genel Konsili M.S. 1512-1517
- 19) Trent Genel Konsili M.S. 1545-1563
- 20) I. Genel Vatikan Konsili M.S. 1869-1870
- 21) II. Genel Vatikan Konsili M.S. 1962-1965

7.4. Genel Kronoloji

- MÖ. 700 Yahudi Peygamber İşıya Tanrının gelecek hükümdarlığını haber verir.
- M.S. 586 Kudüs'ün Babiller tarafından işgali ve mabedin yıkılması
- M.Ö. 4 İsa, Roma eyaletinde Yahuda'da bakire Meryem'den doğar.
- M.Ö. 4 Büyük Hirodes'in ölümü (37 yıllık yönetiminin de sonu)
- M.Ö.4-M.S.6 Nasıralı İsa'nın dünyaya gelişı
- M.S. 26-28 Vaftizci Yahya'nın faaliyetlerinin başlangıcı
- M.S. 28-30 Nasıralı İsa'nın faaliyetlerinin başlangıcı
- M.S.26 İsa Vaftizci Yahya tarafından vaftiz edilir ve vaizliğe başlar.
- M.S. 30-33 Nasıralı İsa'nın ölümü
- M.S. 30-36 İsa, Golgota Tepesinde çarmlıha gerilir, mezara gömülür ve üç gün sonra tekrar görünür.
- M.S. 36-37 Pavlus'un din değiştirip Hıristiyanlığa geçişı
- M.S. 48 Pavlus'un İlk Mektubu 1. Selanıkliler'i yazması
- M.S. 50 Kudüs'te Havariler Konsili toplanması
- M.S. 66 Yahudi Ayaklanması
- M.S.70 Kudüs'ün Romalılar tarafından işgal edilmesi
- M.S. 70-71 Markos İncili'nin yazıya geçirilmesi
- M.S. 90-100 Matta ve Luka İncillerinin yazılması
- M.S. 313 İmparator Konstantin tarafından Milano Fermanının İlan Edilmesi
- M.S. 325 Hıristiyanlığın evrensel amentüsünün kabul edildiği Nikaia (İznik) Konsili toplantısı düzenlenir.
- M.S. 380 Hıristiyanlık Roma imparatorluğunun resmi dini haline gelir.
- 1054 Hıristiyanlar Batı (Katolikler) ve Doğu (Ortodokslar) kollarına ayrılır.
- 1095-1291 Katolikler Kudüs'ü Müslümanlardan geri almak için Haçlı seferleri düzenler.
- 1274 Thomas Aquinas resmi Katolik dogmanın temeli olan Summa Theologica'yı yayımlar.
- 1517 Martin Luther Katolik Kilise'nin uygulamalarını eleştiren 95 maddelik Tez'ini yayımlar ve Protestan Reform hareketi başlar.
- 1962-1965 Katolikler ve Protestanlar arasında yaşanan "Din" savaşları
- 1962-1965 II. Vatikan Konsili toplantısı

7.5. İsa'nın Hindistan'a Yaptığı İddia Edilen Seyahatlerin Rotası¹⁰⁰⁵

Route of Jesus's supposed first journey to India.

Şekil 8. Birinci Seyahatinin Rotası

Route of Jesus's supposed second journey to India.

Şekil 9. İkinci Seyahatinin Rotası

¹⁰⁰⁵ Kaiser, *Jesus Died in Kashmir*, p.17,78.

7.6. Şekil 10. Farklı İsa Portreleri¹⁰⁰⁶

Jesus in his Youth

Jesus in his Old Age.

Photographs of Jesus in the Encyclopaedia Britannica

Photo of Jesus kept in Vatican Library

Yukarıda solda kalan resim İsa'nın gençliğini, Yukarıda sağda kalan resmi onun yaşlılığını anlatan çizimlerdir. Altta ki resim ise Vatikan Kütüphanesi'nde bulunan bir İsa portresidir.

¹⁰⁰⁶ Kashmiri, *Christ in Kashmir*, p.79.

8. SÖZLÜK

Aforoz: Hıristiyanlıkta Kilise'nin yetkisini kullanarak kişileri din dışı ilan etmesi

Apokalips: Dünyanın sonuna ilişkin eskatolojik ve göksek gizemlere dayalı yazın türü.

Apokrif: Kilisenin Kutsal Kitap'a ait yazılar olarak kabul etmediği kanonik (sahih) kabul edilmeyen yazılara verilen ad.

Apostolik: Havarilere dayanan ya da havarilere ait olan için ifade edilir.

Asli Günah: Hıristiyan inancında Adem'in işlemiş olduğu ilk günah.

Babil Sürgünü: M.Ö. 586'da Kral II. Nabukednezar zamanında Yahudilerin Mısır'dan Babil'e sürgün edilmesi olayıdır.

Beaitudes: İsa'nın Matta İncili'nde geçen sözleri.

Bibliology: Tanrı sözünün (Kitabı Mukaddes) bilimsel olarak çalışılmasıdır.

Dekalog: Musa'ya verilen 10 emir.

Diyofizit: İsa Mesih'in tabiatına ilişkin onun hem insani hem de ilahi yönünü kabul eden anlayış.

Doksoloji: Hıristiyan inancında Kilise'de ibadet esnasında Tanrı'yı yüceltme ifadesidir.

Egzorsizm: Bazı teknikler kullanılarak şeytan, cin gibi görünmeyen varlıkların etkisi altına giren kişinin kurtarılması faaliyetidir.

Ecclesiology: Kilisenin doğasını ve misyonunu inceleyen bilim dalı.

Elçilik/Nübüvvet/Peygamberlik: Akıl sahibi kulların, üzerlerindeki dünya ve Ahiret işleri hakkında, Allah ile kulları arasında yapılan aracılık eden haber veren kişidir.

Engizisyon: Özellikle Ortaçağ'da Kilise'nin gücünü ve otoritesini pekiştiren kararları alan dini mahkeme.

Enkarnasyon: Geleneksel Hıristiyan teolojisinde İsa Mesih'in Tanrı olarak dirilişini anlatır.

Epifani: İsa'nın vaftiz olarak ortaya çıkışının kutlandığı dini bayramıdır. Geleneksel biçimde Kilisede 6 Ocak'ta kutlanır. İsa Mesih'in tüm uluslara duyurulması anlamına gelen bu günde müneccimlerin İsa'nın doğumunda yaşanan olaylar anımsanır.

Eskatoloji: Dünyanın sonuna ilişkin bilgiler içeren doktrin. Ayrıca İsa Mesih'in kendi kişiliğinde Tanrı krallığını insanlara getirmesi gerçeğini de işaret eder. "Dünyanın sonu" ve "son olaylar bilimi"dir.

Filioque: Kutsal Ruh'un Oğul İsa'dan çıktığına savunan görüşe denir.

Gentile: Yahudi olmayan uluslara denir. Pavlus'un İsa'nın mesajını tebliğ etmekle görevli milletler.

Gnostisizm: Hıristiyanlıkta hemen hemen eş zamanlı olan, maddi dünyayı kötülük olarak değerlendirip insanın kutsal ruhunu özgür bırakmak için gizli bir bilgiyi öğreten karmaşık entelektüel ruhsal akıma verilen ad.

Gospel: Kitabı Mukaddes'in Yeni Ahit bölümü oluşturan dört kanonik kitap (İnciller) için kullanılır. Matta, Markos, Luka ve Yuhanna.

Halakha: Yahudilerin sözlü gelenekten ve Tevrat'tan çıkardıkları yasalar bütünüdür.

Heretik: Hıristiyanlıkta doğru yoldan sapmış, ayrılmış manasında ortodoksinin karşıtı olarak kullanılmıştır.

Hermenötik: Yorumla ilgili olan anlamına gelen terim daha çok Kutsal Kitap'ın yorumu olarak anlaşılır.

Enkarnasyon: Bedenleşme, Teolojik olarak Tanrı'nın İsa Mesih'te tenleşmesi ya da kendini açığa vurması.

İzник Konsili: M.S. 325 yılında imparator Konstantin'in isteği doğrultusunda İzник'te yapılan Kilise toplantısı.

Jesusology (İsa bilimi): İsa'nın hayatını konu alan Hıristiyan Teolojisi içinde yer alan disiplin.

Kanonik: Sahih, doğru kabul edilen. Dört İncil ve diğer Yeni Ahit Metinleri.

Kefaret: Hıristiyan imanına göre İsa'nın insanlığın asli günahattan kurtuluşu için çarmıhta can vermesi

Kilise Babaları: II. ve III. Yüzyıllarda geleneksel Katolik inancının oluşturan yazıları yazan hıristiyan din adamlarına denir.

Kredo (creed): Hıristiyan inanç esaslarını ya da amentüsünü ifade etmede yaygın olarak kullanılan terimdir.

Kristokos: Mesih doğuran manasında Nesturiler tarafından Meryem için kullanılmıştır.

Kristoloji: Kısaca, İsa Mesih'in hayatı, kişiliği ve yaptıklarıyla ilgilenen teoloji disiplinine verilen ad. Aynı zamanda İncillerde İsa'ya ilişkin Tanrı'nın oğlu ve Mesih olarak anlatılanların tümü.

Magisterium: Katolik Kilisesi içinde doktrin oluşturmanın yürütülmesi ve yerine getirilmesidir.

Mariology (Mariyoloji): Hıristiyan Teoloji içinde Meryem'le ilgili konuları inceleyen bilim dalı.

Monofizit: İsa Mesih'in tabiatına ilişkin onun tek bir tek ilahi yönünü kabul eden görüş.

Nebi: Kendisine, Melek aracılığıyla vahiy veya kalbine ilham olunan ya da salih bir rüya ile uyarılan zat anlamına gelir.

Paterology: Hıristiyan Teoloji içinde Baba Tanrı konusunda sistematik çalışma dalı.

Paskalya: Hıristiyanlıkta İsa Mesih'in ölümden dirilişi anısına kutlanan Easter bayramıdır.

Pentatök: Yunanca bir sözcük olup, Kitabı Mukaddes'in Eski Ahit bölümü içindeki ilk beş kitabı ihtiva eder.

Pneumatology: Hıristiyan Teoloji'de Kutsal Ruh'un kişiliği ve işleri ile ilgili yürütülen çalışma alanı.

Praousia: İsa'nın ikinci kez gelişine dair beklenti.

Pro-existence: İnsanlık adına İsa Mesih'in onların yerine varoluşunu tanımlar.

Reform: Dinde ıslahat, düzeltme ve çürüğe çıkarma anlamına gelir. XVI. yüzyılda Katolik Kilisesi'ne karşı Martin Luther öncülüğündeki dinde yenilik hareketidir.

Resul: Özel bir vahiy ile üstün kılınmış, kendisine kitapla vahiy olunmuş olan mesajı halka iletmekle görevli elçiye denir. "Her resul nebidir ancak her nebi resul değildir."

Sanhedrin: Yahudi toplumunda hakimlerden oluşan en yüce Yahudi dini kurulu ya da mahkeme.

Sinod: Hıristiyanlıkta din adamlarının bir araya geldiği ve önemli kararların alındığı toplantı.

Sinoptik İnciller: İlk üç incillere denir. Bunlar: Matta, Markos ve Luka İncili.

Soteriology: İsa Mesih aracılığıyla kurtuluş konusunda yürütülen çalışma disiplini.

Şekel: Yahudi para birimi, yarım şekel Tapınak vergisi erkeklerden toplanırdı.

Talmud: Yahudi inancının özünü oluşturan Kutsal Kitap'a yönelik Mişna'nın (şeriat) yorumlanması.

Tapınak Sunağı: Bronz ve ahşaptan yapılan yaklaşık beş arşın uzunluğunda ve beş arşın genişliğinde havaya yoğun siyah duman bulutları yayan dört ayaklı bir kaidedir.

Teofani (Theophany): Tanrı'nın her türlü tezahürü ifade etmek için kullanılanıdır.

Theotokos: "Rabbi taşıyan" anlamına gelen Yunanca söz, Meryem'in adlarından biri olarak hıristiyan inancında "Tanrı doğuran" anlamında kullanılmıştır.

Tora: Kutsal Kitap'ın (Eski Ahit) ilk beş kitabında yer alan ilahi emirler.

YHWH: Yahudi inancına göre Rabbin gereksiz yere anılmayan kutsal adının İbranice'deki sessiz harfleri.

9. ÖZGEÇMİŞ

KİŞİSEL BİLGİLER

1. **Adı, Soyadı:** İlbey DÖLEK
2. **Uyruğu:** Türkiye (TC)
3. **Doğum Tarihi ve Yeri:** 18 Ocak 1982
Mersin/Silifke
4. **Medeni Durumu:** Bekar
5. **İletişim Bilgileri:** Tel: +90 5072331443
E-mail:
ilbey99@yahoo.com
6. **Yazışma Adresi:** Çukurova Elektrik Anadolu Lisesi,
Onikişubat/Kahramanmaraş

EĞİTİM

Derece	Kurum	Mezuniyet Tarihi
Yüksek Lisans	Sütçü İmam Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Felsefe ve Din Bilimleri	2013
Lisans	Gazi Üniversitesi, Felsefe Grubu Öğretmenliği	2004
Lise	Silifke Lisesi	1999

İŞ DENEYİMLERİ

Yıl	Kurum	Görev
2004- ...	Milli Eğitim Bakanlığı Geliştirme	Felsefe Grubu Öğretmeni
2005–2006	KKK. Astsubay Meslek Yüksek Okulu	Davranış Bilimleri Öğretim Elemanı (Yedek Subay)

YURT DIŞI DENEYİMLERİ

Yıl	Kurum	Görev
2011-2012	Georg August Üniversitesi Teoloji Fakültesi/Almanya	Erasmus Değişim Öğrencisi

YABANCI DİL

İngilizce (YÖKDİL:70) , Almanca (Temel, A3)

BİLDİRİLER:

1. *Kristoloji Nedir? Tarihsel Bir Bakış ve Son Dönem Çağdaş Kristolojiler (What is Christology? A Historical Perspective and Recent Contemporary Christologic Approaches)*, 1st. International Scientific Research Conference on Humanity and Social Sciences, Madrid/Spain, May 22, 2016.
2. *Modern Dönem Dinler Tarihi Çalışmalarında Usul Tartışmaları ve Günümüze Yansımaları*, İslam Medeniyetinin Yapı Taşları – V Öğrenci Sempozyumu- “İslamî İlimler ve Eğitim-Öğretimi” 14-15 Mayıs 2015, Ankara. Türk Diyanet Vakfı Yayınları, <http://www.ilamer.org/anasayfa/images/Bildiri%20Kitab%C4%B1%202015.pdf>
3. *İlahiyat Fakültelerinin Müfredatının İçeriği, Problemleri ve Çözüm Önerileri*, İslam Medeniyetinin Yapı Taşları – IV. Öğrenci Sempozyumu- “İslamî İlimler ve Eğitim-Öğretimi” Ankara, 15-16-17 Mayıs 2014, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, s.551-579.
4. *A New Approach to Teaching of Sociology In High Schools: Sociologists Album (From Ibn Khaldun to Cemil Meric)*, III. European Conference on Social and Behavioral Sciences: Sapienza University of Rome, 6-8 Şubat 2014, Roma/İtalya. European Journal of Research on Social Studies, Vol.1, Special Issue 1, 70-75, August 2014 ISSN: 2148-6018 <http://iasr.org/rs/E010313.pdf>
5. *The Research of The Impacts of History Class on Making The High School Pupils Concious of Historical Thought And History (K.Maras Sample)*, V. European Conference on Social and Behavioral Sciences, September 11-14, 2014 – Baltic Institute of Humanities, St. Petersburg, Russia.
6. *A Sociological Analysis Of Social Discrimination Against Widow And Divorcee Women: Kahramanmaraş Case*, VI. European Conference On Social And Behavioral Sciences: Selçuk (Efes), İzmir – February 5-7, 2015. Contextual Approaches in Sociology, Adela Elena Popa, Hasan Arslan, Mehmet Ali İçbay, Tomas Butvilas (Eds.) 1 Edition, Peter Lang Gmbh. 2015, p.187-199.

7. *The Impact Of Election Songs On Voters' Voting Behaviours (Seçim Şarkılarının Seçmenlerin Oy Verme Davranışı Üzerine Etkisinin Araştırılması)*, VII. European Conference On Social And Behavioral Sciences: Bucharest –June 11-14, 2015.

8. *A Sociological Analysis of New Year Celebrations In Terms of Religion And Secularization (Kahramanmaraş Sample)*, VIII. European Conference On Social And Behavioral Sciences, 3-5 September 2015, Belgrade, Serbia.

9. *Toplumsal Cinsiyet Ayrımcılığı ve Kadına Yönelik Pozitif Ayrımcılık (Gender Discrimination and Positive Discrimination for Women)*, I. Uluslararası Sosyal Bilimler Öğrenci Kongresi, Hacettepe Üniversitesi, 15,16 Mayıs 2015, Ankara.

MAKALE:

1. *Kutsal Bir Zaman Dilimi Olarak Noel Ritüelinin Luteryan Almanlarda Kutlanma Gelenekleri “Celebration Traditions Of Christmas Ritual As A Sacred Time Part In German Lutheran”*, Turkish Studies - International Periodical For The Languages, Literature and History of Turkish or Turkic, Volume 9/10 Fall 2014, p.371-390, Ankara-Turkey.

2. Katalin Kovalcsik, *As A Representation Of The Traditional Identity And Culture: The Sacrificial (In The Community Of The Rudar Oltenyan) Geleneksel Kimlik Ve Kültürün Bir Temsili Olarak: Kurban (Oltenyan Rudar Topluluğunda)* (Çev. İlbey Dölek) International Journal of Religious Sciences, 2013, Volume 1, ss, 22-45, <http://www.religioussciences.com/>

TEZ

1. *Konar-Göçer Türk Topluluklarında Halk İnanışlarının İncelenmesi: Sarıkeçililer Örneği*, Sütçü İmam Üniversitesi SBE., 2013 (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi